

Fiscaoeconomia

September 2020
Volume 4, Issue 3

E-ISSN: 2564-7504

Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş
<i>A Brief Introduction to Historical Development Process of the Jewish Press</i>	Gökhan ÇINKARA
İsmail Doğukan
BÖLÜKOĞLU
The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey	Ramazan ÖZBEK
Şükrü APAYDIN
Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?	Çağrı HAMURCU
Vergi Esnekliğinin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Seçili OECD Ülkeler İçin Panel Veri Analizi
<i>Effect of Tax Elasticity on Public Expenditures: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries</i>	Hüseyin KUTBAY
Elyasa AKSOY
İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz
<i>Economic Growth and Wind Energy: An Analysis for Selected G-20 Countries</i>	Ümit KOÇ
Şükrü APAYDIN
A Provincial Youth Population Analysis in Terms of Time and Space: The Case of Turkey	Aykut SEZGİN
Sevim UNUTULMAZ
Bitcoin Fiyatları ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi
<i>Analysis of Relationship Between Bitcoin Prices and BIST 100, BIST Bank and BIST Technology Index</i>	Emine SOYASLAN
The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing	Murat BERBEROĞLU
Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği
<i>Hegemonic and Counter-Hegemonic Strategies in Turkey through the Lens of "Road Politics": Fatsa Experience</i>	Deniz YILDIRIM
Evren HASPOLAT
How Oil Prices Drive Inflation In Turkish Economy: Two Different Channels	Bilgin BARI
Zafer ADALI
Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı
<i>The Development Agencies and Concept of Public Legal Personality</i>	Veli SADIÇ
İlyas İlker İŞLER
Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi
<i>The Effect of Financial Management of Public Institutions and Their Debt Status on Life Satisfaction of Individuals</i>	Hatice LEYLEK
Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi
<i>The Impact of Bank and Credit Card Expenditures on Real Exchange Rate in Turkey: VAR Analysis and Toda-Yamamoto Causality Test</i>	Tuğçe TATOĞLU
Esra AKSOY

FISCAOECONOMIA

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Eylül/September 2020

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 3

E-ISSN: 2564-7504

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsecon>

Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. / The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

Fiscaoconomia

E-ISSN: 2564-7504

2020, Volume 4, Issue 3

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsecon>

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Doç. Dr. Altuğ KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Arş. Gör. Emre ATSAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Editör Kurulu /Editorial Board

Prof. Dr. Alex CALLINICOS, Kings College London

Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (İtalya)

Prof. Dr. Mübariz HASANOV, Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Immanuel NESS, Brooklyn College of the City University (ABD)

Prof. Dr. Anton FILIPENKO, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University (Hollanda)

Dr. Vikas ARYA, Rajalakshmi School of Business (Hindistan)

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Altuğ M. KÖKTAŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK, Artvin Çoruh Üniversitesi

Arş. Gör. Emre ATSAN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yayın Kurulu/Publishing Board

Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (İtalya)

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mübariz HASANOV, Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Immanuel NESS, Brooklyn College of the City University (ABD)

Prof. Dr. Anton FILIPENKO, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukrayna)

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Altuğ M. KÖKTAŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK, Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk BUYRUKOĞLU, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University (Hollanda)

Dr. Vikas ARYA, Chandigarh University (Hindistan)

Dr. M. Mustafa AYDIN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Erdem Utku EKE, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Sekreteryas/Secretariat

Bariş ÇETİNKAYA, Ersel ERTÜRK, Mert ŞAKI, Nuran ERTÜRK ÇAKILCI, Tolga ÇELİK,

Tuğçe KUZU, Ulaş Birkan ÇAKILCI, Umut ARSLAN, Yunus ODABAŞ

Yayın Türü/Publication Type: Uluslararası Hakemli Süreli Yayın/International Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı/Publication Frequency: Yılda Üç Sayı/Tri-annually

Basım Tarihi/Publication Date: Eylül/September 2020

İletişim/Contact: fiscaoconomiajournal@gmail.com

Akademik Danışma Kurulu/Academic Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet ÖZALP, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz KONUKMAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Derya GÜLER AYDIN, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Erinç YELDAN, Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KAYA, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca
Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU, Avrasya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahriye ÖZTÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZEL, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Serap DURUSOY, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ESER, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ziad MAJED, The American University of Paris
Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin GÜVEN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülenay BAŞ DİNAR, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. R. Koray YILMAZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Saadet AYDIN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek BAŞAR DİKMEN, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Eren ALPER, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Baki DEMİREL, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek ÇETİN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem GÖKTEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bige KÜÇÜKEFE, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi ENGİN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fındık Özlem ALPER, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar GÜLER, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mete DİBO, Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü APAYDIN, Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taha Emre ÇİFTÇİ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysel DİNLER, Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeliz SARIÖZ GÖKTEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Yavuz YAYLA, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University

Fiscaeconomia

E-ISSN: 2564-7504

2020, Volume 4, Issue 3

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsecon>

Dizin/Indexing, Abstracting

~~RePEc~~

RePEc

ESJI Eurasi
Scien
Jour
Inde
www.ESJIndex.org

Eurasian
Scientific
Journal Index

ROOT
INDEXING

Rootindexing

E3
Central and Eastern European Online

CEEOL

BASE

Bielefeld
Academic
Search Engine
(BASE)

I2OR

i2or

SCIENTIFIC
WORLD INDEX

Scientific
World Index

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

ResearchBib

SIB

Scientific
Indexing
Services

СОЦНОНЕ

Socionet

arastirma
Scientific Publication Index

Arastirma

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Onur SUNAL (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Erginbay UĞURLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. Merter AKINCI (Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Saadet AYDIN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol BULUT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek ÇETİN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Baki DEMİREL (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek BAŞAR DİKMEN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sertaç HOPOĞLU (İskenderun Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif KARAÇİMEN KÖSE (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarhan OKAN (Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Deniz ABUKAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. M. Mustafa AYDIN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Murat BERBEROĞLU (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Nihat DAĞISTAN (Başkent Üniversitesi)
Dr. Mete DİBO (Hitit Üniversitesi)
Dr. Balkan DEMİRDAL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Samet EVCİ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Ela HİÇYORULMAZ (Hitit Üniversitesi)
Dr. Ebru IŞIK (Sinop Üniversitesi)
Dr. Recep KAHRAMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Özge ERDÖLEK KOZAL (Ege Üniversitesi)
Dr. Bige KÜÇÜKEFE (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Yusuf MURATOĞLU (Hitit Üniversitesi)
Dr. M. Cem OĞUZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Günay ÖZCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. H. Alpay ÖZNAZİK (Sinop Üniversitesi)
Dr. Onur POLAT (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Mustafa UYSAL (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Uğur UZUN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Ferda UZUNYAYLA (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Yavuz YILDIRIM (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

İçindekiler/Contents		
Başlık/Title	Yazar(lar)/Author(s)	Sayfalar/Pages
Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş <i>A Brief Introduction to Historical Development Process of the Jewish Press</i>	Gökhan ÇINKARA İsmail Doğukan BÖLÜKOĞLU	538-553
The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey	Ramazan ÖZBEK Şükrü APAYDIN	554-567
Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?	Çağrı HAMURCU	568-579
Vergi Esnekliğinin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Seçili OECD Ülkeler İçin Panel Veri Analizi <i>Effect of Tax Elasticity on Public Expenditures: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries</i>	Hüseyin KUTBAY Elyasa AKSOY	580-594
İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz <i>Economic Growth and Wind Energy: An Analysis for Selected G-20 Countries</i>	Ümit KOÇ Şükrü APAYDIN	595-612
A Provincial Youth Population Analysis in Terms of Time and Space: The Case of Turkey	Aykut SEZGİN Sevim UNUTULMAZ	613-627
Bitcoin Fiyatları ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi <i>Analysis of Relationship Between Bitcoin Prices and BIST 100, BIST Bank and BIST Technology Index</i>	Emine SOYASLAN	628-640
The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing	Murat BERBEROĞLU	641-660
Türkiye’de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği <i>Hegemonic and Counter-Hegemonic Strategies in Turkey through the Lens of “Road Politics”: Fatsa Experience</i>	Deniz YILDIRIM Evren HASPOLAT	661-704
How Oil Prices Drive Inflation In Turkish Economy: Two Different Channels	Bilgin BARI Zafer ADALI	705-721
Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı <i>The Development Agencies and Concept of Public Legal Personality</i>	Veli SADIÇ İlyas İlker İŞLER	722-735
Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Financial Management of Public Institutions and Their Debt Status on Life Satisfaction of Individuals</i>	Hatice LEYLEK	736-746
Türkiye’de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi <i>The Impact of Bank and Credit Card Expenditures on Real Exchange Rate in Turkey: VAR Analysis and Toda-Yamamoto Causality Test</i>	Tuğçe TATOĞLU Esra AKSOY	747-775

Please Cite As: Çinkara, G. & Bölükoğlu, İ. D. (2020), "Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş", *Fiscaeconomia*, 4(3), 538-553.

Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş¹

A Brief Introduction to Historical Development Process of the Jewish Press

Gökhan ÇINKARA², İsmail Doğan BÖLÜKOĞLU³

Abstract

This study briefly attempts to uncover the dynamics that had shaped Jewish journalism in Hebrew Language by tracking archives of Historical Jewish Press the catalogues of Israel National Library. The fact that the Jewish life was stuck in Europe and the existence of oppression from the official authorities has been reminded them of the importance of the solidarity networks among the Jews.

The priority of solidarity and networking in the collective memory resulted into emergence and distribution of written publications which are driven by the Enlightenment movement in Europe. This development led to the spread of daily news, cultural developments, and global events among the Jews through newspapers, with the contribution of the development of the modern press. Assessing the shift of the hub of Jewish Press from Diaspora to Israel is important in revealing the discourse, strategy, and practical change among the Jews.

Article History:

Date submitted:

20.06.2020

Date accepted:

19.08.2020

Jel Codes:

Z19, Z10, Z12

Keywords:

Jewish
Enlightenment,
Jewish Press,
Jewish Press in
Hebrew Language

¹ Doktor, Bağımsız Araştırmacı. ORCID: 0000-0001-8372-8571, e-posta: gcinkara@gmail.com

² Bağımsız Araştırmacı. ORCID: 0000-0001-7220-5185, e-posta: dogukanbolukoglu@gmail.com

³ Bu makale çalışması T.C Cumhurbaşkanlığı Destek ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü'ne yapılan "Tarihi Yahudi Basını İçerisinde Yer Alan Gazetelerin Türkçe Dilinde Katologlanması" adlı projenin verilerinden türetilmiştir.

Öz

Bu makale İsrail Milli Kütüphanesi Kataloglarında yer alan İbranice dilinde basılmış Tarihi Yahudi basını katalogundan hareketle Yahudi basınının tarihsel süreç içerisinde hangi tür dinamiklerin etkisiyle şekillendiğini kısa bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Yahudi hayatının Avrupa'da sıkışmışlığı ve yer yer resmi otoriterlerce baskıya maruz kalması Yahudilerin aralarındaki dayanışma ağlarının önemini onlara hatırlatmıştır. Kolektif hafızada dayanışmaya ve yakınlaşmaya verilen önem zamanla Avrupa'da görülen Aydınlanma hareketinin de etkisiyle yazılı eserlerin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu durum modern basının gelişiminin de katkısıyla Yahudiler arasında gündelik haberlerin, kültürel gelişmelerin ve küresel olayların gazeteler yoluyla yayılmasına sebep olmuştur. Yahudi basınının Diasporadan İsrail'e merkez kayışının izlenmesi, Yahudiler arasındaki söylem, strateji ve pratik değişikliğinin ortaya konmasında önem taşımaktadır.

1. Giriş: Yahudi Basınının Haskala ve Siyonizm Ekseninde Doğuşu

Ünlü Yahudi filozoflardan Spinoza'nın 1677 yılında Amsterdam'da vefat etmesinden sonra Ladino (Yahudi İspanyolcası) dilinde ilk Yahudi gazetesi olan Gazeta de Amsterdam yayınlanmaya başlamıştır (Fraenkel, 1964: 215). İlk Yahudi gazetesinin yayın hayatına başlamasından önce Haham Menasseh Ben Israel tarafından ilk İbranice yayınların yine Amsterdam'da ortaya çıkması tesadüf değildir (Nadler, 2018). İspanya, Almanya ve Polonya'dan Yahudilerin göç ettiği Hollanda'nın Amsterdam şehri kısa süre içinde Yahudiler için kültürel merkez haline gelmiştir. Amsterdam'da başlayan Yahudi yayıncılığı diğer Avrupa ülkelerinde yayılmaya başlamış ve Yidiş (Aşkenaz Yahudilerinin İbranicesi) dilinde çeşitli yayınlar yapılmaya başlanmıştır. 18.yy Avrupası'nda başlayan Aydınlanma hareketi Avrupa'da yaşayan Yahudileri de etkilemiş ve "Haskala" adı verilen Yahudi Aydınlanma hareketi etkisinde Yahudi basınında yayınlar yapılmıştır. Haskala hareketi ile birlikte yaşadıkları ülkede azınlık olan Yahudiler basın yolu ile yaşadıkları ülkelerin hâkim milletleri ile eşit haklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda yayınlanan ilk Yahudi gazetesi olan "Gazeta de Amsterdam" Ladino dilinde 1674-1699 tarihleri arasında yayınlamış, müteakiben kısa süreli de olsa 1687-1688 tarihleri arasında Yidiş dilinde "Kurant", 1784 tarihinde de Haskala hareketinin Alman destekçileri tarafından "Ha-Measef" isimli gazete yayınlarını sürdürmüştür (Greenbaum, 2010).

Jürgen Habermas, modern dünyada kamuoyunun, devlet ve bireylerin ekonomik ilişkileri ve toplumsal yaşantıları arasında inşa edildiğini belirtir (Habermas, 2015: xi). Habermas modern kamuoyundan önce modernite öncesi (pre-modern) kamuoyunun var olduğunu, 18.yy Avrupa toplumunda kamusal alanın daralması ve bireysel alanın genişlemesiyle modernite öncesi kamuoyunun ortaya çıktığını açıklar (Penslar, 2000 : 3). Modernite öncesi kamuoyunun inşa edilmesi sürecine ilişkin olarak detaylı açıklamalar yapan Habermas 18.yy'da ortaya çıkan modernite öncesi kamuoyunun Avrupa'da meydana gelen Aydınlanma hareketinin başlattığı süreçle ortaya çıktığını belirtmiş, liberalizmin doğuşu, orta-sınıfın ortaya çıkışı ve orta-sınıfın ekonomik ve toplumsal taleplerini devlete yansıttığı bir alan olarak modernite öncesi kamuoyunun meydana geldiğini vurgulamıştır. İktisadi ilişkilerin, siyasal ve toplumsal taleplerin daha kompleks hale geldiği 20.yy'da endüstrileşmenin de artmasıyla modern kamuoyunun oluştuğu ortaya koyulmuştur. Liberalizm öncesi dönemde, temel hak ve hürriyetlerin olmaması, demokrasi kavramının tam olarak tanımlanamıyor olması, toplumların mutlakiyetçi rejimler tarafından yönetilen tebaalar olarak görülmesi kamuoyunun doğmasını

engellemiştir (Habermas, 2015: 76). Aydınlanma hareketi, burjuvanın iktidardan iktisadi taleplerinin ortaya çıkmasına ve iktidarında meşruiyetini sağlayabilmesi için toplumun desteğine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Kamuoyunun oluşması için en önemli etken basın olması sebebiyle Yahudi basının da gerçek anlamda doğuşu bu döneme denk gelmiştir.

Yahudi toplumunun Avrupa'da ve dünyada da farklı coğrafi alanlara dağılmış olması, Yahudi kültürünün ve siyaset algısının da farklı eksenlerde gelişmesine neden olmuştur. Yahudi kamuoyunun bu dağılık görüntüsü, Yahudi kamuoyunun yansıması olan Yahudi basınında da kendini göstermiştir. Sosyo-kültürel ve ekonomik olarak farklı talepleri olan Yahudi grupları kendini temsil etmesi adına dönemin şartları gereğince yayın yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Yahudi basını olumlu etkilenmiş ve Yahudi basını içerisinde birçok yayın ve gazete ortaya çıkmıştır. Bağımsız Yahudi devleti olarak İsrail'in kurulması ile Yahudi basınında yayın yapan gazetelerin azalmasının bir nedeni de dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan Yahudilerin İsrail'e göçleriyle birlikte orada toplanmış olmasıdır (Penlar, 2000: 6-7). Ancak kitap ve risale gibi yayınlar yapan, çeşitli türlerde gazeteler çıkaran birçok farklı Yahudi grubu mevcut olsa da bu grupların her biri ortak yayın ilkelerinden faydalanmıştır. Haskala ve ardından gelen Siyonizm, Yahudi basınında yer alan yayınların daima ortak kavramlarından olmuştur. Basın yoluyla Yahudi toplumunun gündelik konular hakkında bilgilendirilmesi, ortak bir İsraili Yahudi kimliğinin inşası anlamında İsrail'in kuruluşuna giden yolda sivil toplumun oluşması için önem arz etmiştir. Ayrıca, seküler temelde bilimsel yayınlar yapılmış olsa da Yahudi toplumunun kültürünün bir parçası olarak Yahudilik basınında farklı şekillerde işlenmiştir. Örneğin muhafazakâr Yahudi gazeteleri, hayatın her yönünü çevreleyen bir kurum ve değer seti olarak Yahudilik temelinde yayınlar yaparken, seküler yayın yapan Yahudi gazeteleri ise Yahudiliği tarihsel kültürün sıradan bir bileşeni olarak görmüşler ve yayınlarında bahsetmişlerdir.

Haskala hareketinin 19.yy'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da ivme kazanması ile Yahudi gazeteleri Avrupa kıtasında yaygınlaşmaya başlamıştır (Greenbaum, 2010). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Haskala hareketi kapsamında "Bikure ha-'itim" 1820-1831 tarihleri arasında, "Kerem Hemed" 1833-1856 tarihleri arasında yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). Haskala hareketi kapsamında yayınlanan Yahudi gazeteleri edebiyat ve bilim alanında yayınlar yapmış, ayrıca eleştiri ve değerlendirme yazılarına yer vermişlerdir. 3 Aralık 1823 tarihinde Doğu Avrupa'nın ilk Yahudi gazetesi olan "Der Beobachter an der Vayksel-Dostrzegacz nadwiślański z Warszawy" Varşova-Polonya'da yayınlanmaya başlamış; Lehçe, Yidiş ve İbranice dillerinde yayınlanan yazıların tercümesine de sayfalarında yer veren gazete İbranice'nin gelişmesi ve Yahudilerin dil bilinçlerini kazanmasında önemli rol oynamıştır (Greenbaum, 2010).

Yidiş dilinde Doğu Avrupa'da yayınlanan gazetelere eğitim seviyesi yüksek Yahudiler tarafından yeterli ilgi gösterilmemiş olup bu bağlamda gerçekleştirilen ilk gazete girişimleri başarısız olmuştur. Lviv'de "Tysaytung" ismiyle 1848 Devrimi sırasında Galiçyalı yazar Avrom Menakhem Mendl Mohr tarafından yayınlanan gazete sadece birkaç yayın yapabilmıştır (Greenbaum, 2010). Tecrübeli Yahudi gazeteci Aleksandr Zederbaum 1862 yılında Odessa'da İbranice yayın yapan gazetesi "Ha-Melits"i desteklemek adına "Kol Mevasser" isimli gazeteyi Yidiş dilinde yayınlamaya başlamıştır (Greenbaum, 2010). "Kol Mevasser" toplumsal konularda, Yahudilerin genelini ilgilendiren hususlarda yayın yapmış, Almanlaşmış Yahudiler ve kadınlar da olmak üzere Yahudi toplumunun her kesimi tarafından rahatlıkla takip edilebilmesi için basit bir Yidiş dili ile yayınlanan yazılara yer vermiştir (Greenbaum, 2010). 1873 yılında

Zederbaum mali zorlukları gerekçe göstermiş olsa da “Ha-Melits”in yayın merkezini St.Petersburg’a taşımış ve Rus yetkililerden “Kol Mevaser”i haftalık olarak yayınlamak için izin alamadığı için “Kol Mevaser”in yayın hayatı son bulmuştur (Greenbaum, 2010). Zederbaum Yidiş dilinde yayın yapma konusunda çalışmalarına devam etmiş ve 1881 yılında haftalık yayın yapmak için gerekli izinleri alarak “Dos yudishes folks-blat ” isimli gazeteyi çıkarmaya başlamış, tarihçi Yankev Shatzky söz konusu gazeteyi ilk modern Yidiş dilinde yayın yapan Doğu Avrupa gazetesi olarak göstermiştir (Greenbaum, 2010). “Dos yudishes folks-blat ” Sholem Aleichem gibi önemli Yahudi gazetecilerin yazılarına yer veren bir gazete olarak da ön plana çıkmıştır (Greenbaum, 2010). 19.yy’ın ikinci yarısında da Yidiş dilinde Rusya’da yayın yapılmaya çalışılmış ancak Rus yetkililer Yahudilerin Yidiş dilinde okuma yapmalarına izin vermedikleri için bu girişimler kısa süreli ve başarısız olmuştur (Greenbaum, 2010). “Varshoyer Yudishe Tsaytung” 1867-1868 tarihleri arasında aynı şekilde Varşova-Polonya’da yayın yapmış bir gazetedir. Rusya’daki yayın yasaklarını kırmak için Yahudi basın mensupları Rusya dışında bir merkezde gazeteleri yayınlayıp Rusya’ya göndermeyi denemişlerdir (Greenbaum, 2010). Bu bağlamda “Ahi-asaf” yayınevi olarak Yahudi gazetelerini Rusya’da yayınlama izni alamamış bu sebeple faaliyetlerini Galiçya-Avusturya’da sürdürmüştür (Greenbaum, 2010). “Der Yud” her ne kadar Krakow’da yayınlanmış bir gazete olsa da genel yayın yönetmeni Yehoshu’a Hana tarafından Odesa’da yayına hazır hale getirilmek adına düzenlenmiştir (Greenbaum, 2010). 1903 yılında Doğu Avrupa’nın ilk günlük yayın yapan Yahudi gazetesi “Der Fraynd” yayın hayatına başlamış, Sha’ul Ginzburg tarafından St.Petersburg ve Varşova’da yayınlanmış olan gazete Rus yetkililerin sansürleri ve baskıları nedeniyle 1912 yılında yayın hayatına son vermiştir (Greenbaum, 2010). 1904-1906 tarihleri arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun ilk günlük Yidiş dilinde yayınlanmış olan gazetesi “Togblat” Gershom Bader tarafından çıkarılmıştır (Greenbaum, 2010).

Günlük olarak Polonya’da da Yidiş dilinde gazeteler yayınlanmaya başlanmış, Polonya Siyonizminin önemli ismi Nahum Sokolow⁴ 1906 yılında “Der Telgraf” gazetesini çıkarmıştır. 1907 yılında “Idishes Tabelgat” Polonya’da daha geniş bir kitleye ulaşma derdinde bir gazete olarak Shmuel Yankev Yatskan tarafından çıkarılmış, Rublenin yüzde bir fiyatına (Kopek) satılan

⁴ Nahum Sokolow 1859 yılında Wyszogrod-Polonya, Çarlık Rusyası’nda dünyaya gelmiş, muhafazakar dini temelde bir eğitimden geçmiştir. Ancak kendi çabalarıyla edebiyat ve dil alanında çalışmış, Sokolow Almanca, İtalyanca, İbranice, Yidiş dili, İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Lehçe ve Rusça konuşabilmektedir. Varşova’da yayınlanan Ha-Tzefira isimli gazetede gazeteciliğe başlayan Sokolow daha sonra gazetenin genel yayın yönetmeni ve sahibi olmuştur. Sokolow İbrani coğrafyası ve Anti-semitizm üzerine kitap yazmış bir gazetecidir. Sokolow 1901 yılında muhafazakar Yahudilerin de Siyonist organizasyon içinde bulunabileceklerine ilişkin olarak bir bildiri yayınlamış, organizasyon her ne kadar seküler bir yapıya sahip olsa da muhafazakar Yahudilerin de yapı içinde bulunabileceğini belirtmiştir. Ha-Tzefira Hibbat Zion hareketine dahil bir gazete olsa da Sokolow bu harekete dahil olmamıştır. Theodor Herzl’in Yahudi Devleti (Der Judenstaat) isimli yayını Eretz İsrail düşüncesinin bir yanığı olacağı Yahudi devletinin nerede olursa olsun kurulması gerektiğini savunmuş ancak Sokolow Herzl’e bu konuda katılmamıştır. Herzl’den sonra Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı David Wollfshon döneminde, 1907-1909 yılları arasında, Sokolow organizasyonun genel sekreterlik görevini yürütmüş, 1911 yılı sonrasında organizasyonun yönetimi değişince de organizasyonun siyasi işler bölümünde görev almıştır. Dünya Siyonist Organizasyonu’nun (WZO, World Zionist Organization) ABD ve Birleşik Krallık’taki siyasi faaliyetlerinde aktif rol oynayan Sokolow 1917 yılında yayınlanan Balfour Deklarasyonu için Birleşik Krallık’ta temaslarda bulunan isim olmuştur. 1919 yılı Paris Barış Konferansı dahil olmak üzere diplomatik temaslarda bulunan Siyonist Delegasyonun başkanlığını yapan Sokolow, Haim Weizmann ile Dünya Siyonist Organizasyonu çatısı altında beraber çalışmış, 1931 yılında Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı olan Sokolow 1935 yılında görevi Weizmann’a devretmiş ve onursal başkan olmuştur. 1936 yılında Nahum Sokolow hayatını kaybetmiştir (“Nahum Sokolow”, t.y.).

gazetenin tirajı 70 bini geçmiştir (Greenbaum, 2010). Yatskan'ın bu başarısı 1908 yılında günlük çıkardığı "Haynt" gazetesinde de devam etmiş akabinde Tsevi Prylucki'nin "Der Moment" isimli gazetesi 1910 yılında yayınlamaya başlayarak söz konusu başarılı grafiği sürdürmüştür (Greenbaum, 2010). Yaltsan tarafından yayınlanan "Haynt" gazetesi sol akım Siyonist Hareketi temsil ederken, "Der Moment" in siyasal olarak tarafsız olarak başladığı yayın hayatı ilerleyen zaman dilimi içerisinde Revizyonist Siyonist Harekete (Greenbaum, 2010). "Der Moment" ve "Haynt" Yahudi soykırımı hadisesine kadar Polonya'da birbirine rakip iki başarılı Yahudi gazetesi olarak göze çarpmaktayken, aynı zaman dilimi içerisinde I.Dünya Savaşı ve Çarlık Rusyası dönemi istisna olmak üzere Rusya'da Yidiş dilinde İbrani alfabesi ile gazetelerin yayın yapmasına izin verilmemiştir (Greenbaum, 2010). Yidiş dilinde Yahudi basını iki dünya savaşı arası dönemde "Haynt" ve "Der Moment" ile altın dönemini yaşamış, söz konusu gazeteler 100 bin civarında tiraj elde etmişlerdir (Greenbaum, 2010).

Sovyetler Birliği döneminde Sovyet Komünist Partisi'nin yayın ilkelerine uygun yayınların yapılması için parti yönetimi sert tedbirler almış ve Yahudi basını sansüre uğramış, Yidiş dilinde yayın yapan gazeteler kapatılmıştır. 1918 yılında "Di Varhayt" ismiyle bilinen ancak 1920-1939 yılları arasında "Der Emes" ismiyle yayın yapmış olan Rusya'daki Yahudi basının başat unsurlarından biri olan gazete, edebiyat eleştirmeni ve kültürel aktivist Moyshe Litvakov tarafından çıkarılmıştır. 1925-1941 tarihleri arasında Yahudi basının önemli gazetelerinden biri olarak Ukrayna merkezli yayın yapmış olan "Der Shtern" göze çarparken Belarus'ta ise "Oktyabr" aynı zaman dilimi içerisinde öne çıkan gazetelerden biri olarak yayınlanmıştır. Ukrayna merkezli olarak yayın hayatına başlayan "Der Shtern" ilerleyen zaman içerisinde Belarus'ta da yayınlanmaya başlamış ve Belarsu'ta tirajını yükseltmiştir. Sovyetler Birliği sınırları içinde büyük bir kitleye ulaşamamış olan Yahudi gazeteleri, içerik olarak da her ne kadar edebi, bilimsel ve siyasal yayınlar yapmış olsalar da zayıf kalmışlardır. 1930'lu yıllara doğru gelindiğinde bilimsel, siyasal ve edebi yayın yapan Yahudi gazetelerinin sayısı da Sovyetler Birliği'nde azalmış ancak 1924-1933 tarihleri arasında yayınlanan "Di Royte Welt" Ukrayna'da, 1925-1941 tarihleri arasında yayınlanan "Der Shtern" Belarus'ta adını duyuran Yahudi gazeteleri olarak öne çıkmışlardır (Greenbaum, 2010).

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nde yalnızca, 1942-1948 yılları arasında yayın yapmış olan, "Eynikayf" isimli Yahudi gazetesi yayınlanmış, Stalin'in 1948-1952 yılları arasında Yahudi-Yidiş kültürü üzerindeki baskıları nedeniyle söz konusu gazete de yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır (Greenbaum, 2010). Ancak Sovyetler Birliği sınırları içerisinde bulunan Yahudi otonom bölgesi Birobidzhan'da "Birobidzhaner Shtern" isimli 1930 yılında yayın hayatına başlamış gazete yayınlarına devam edebilmiştir. Stalin'in ölümü sonrasında Moskova'da Yahudi şair Arn Vergelis'in genel yayın yönetmenliğini yaptığı 1961-1991 yılları arasında yayın yapmış olan "Sovetish Heymland" isimli gazete yayınlanmaya başlamıştır (Greenbaum, 2010). Vergelis 1993 –1997 tarihleri arasında da "Di Yidishe Gas"ı yayınlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Sovyetler Birliği coğrafyasında sınırlı sayıda Yahudi gazetesi yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta "Yerushalayim de-Lite" isimli gazete Yidiş dilinde, Rusça ve İngilizce yayınlar yapmıştır (Greenbaum, 2010). "Birobidzhaner Shtern" ise Rusça yayınlar yapan bir gazeteye dönüşmüş, haftalık belli sayfalarını Yidiş dilindeki yayınlara ayırmıştır (Greenbaum, 2010).

Ortodoks Musevi Yahudiler Agudas Yisrael Ortodoks Musevi Hareketi'ne bağlı Yidiş dilinde 1919-1939 yılları arasında yayın yapan "Der Yud" ve "Dos Yudishe Togblat" isimli gazeteleri

takip etmişlerdir. Sosyalist Yahudiler ise Genel Yahudi İşçi Sendikası (BUND)'nın Marksist ideolojiye uygun yayınlar yaptığı "Folks-Tsaytung" gazetesini takip etmişlerdir (Greenbaum, 2010). II. Dünya Savaşı sonrasında Polonya'da yeni kurulmuş olan komünist rejim, Yidiş dilinde yalnızca bir gazetenin yayın yapmasına izin vermiştir (Greenbaum, 2010). Bu gazetenin ismi "Folks-Shtime" olup 1945-1991 yılları arasında yayın yapmış olan gazete yayın istikrarını yakalayamamış olsa da Yahudilerle ilgili yayınlar yapmıştır. 1956 yılı ile birlikte Polonya'da Birleşik Leh İşçiler Partisi'nin yayın organı haline gelen gazete daha sonrasında Polonya'da Sosyal Kültürel Yahudi Birliği'nin organı olmuştur. Lehçe ve Yidiş dilinde yayın yapan gazetenin editörlüğünü uzun yıllar tecrübeli gazeteci Hersh Smolar yapmıştır (Greenbaum, 2010).

I.Dünya Savaşı sonrasında Baltık Ülkeleri bağımsız olmuştur. Baltık Ülkelerinde Yidiş dilini konuşan Yahudilerin yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu duruma rağmen, Yidiş dilinde yayın yapan Yahudi gazeteleri Baltık Ülkelerinde sınırlı sayıda kalmıştır. Kaunas, Litvanya'da Siyonist temelde yayın yapan "Di İdishe Shtime" gazetesi bu bağlamda Baltık Ülkelerindeki önemli gazetelerden biri olup genel yayın yönetmeni Leyb Gorfinkel tarafından çıkarılmış sonra 1920'li yıllarda ise Ruvin Rubinshteyn tarafından yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). 1940 yılında Sovyetler Birliği işgaline uğrayan Baltık Ülkelerinde bağımsız olarak yayın yapan son Yahudi gazetesi de "Di İdishe Shtime" olmuştur. "Dos Folk" gazetesi 1920-1927 yılları arasında, akabinde ise daha yüksek basım kalitesi ile "Frimorgn" aynı genel yayın yönetmeni Siyonist sosyalist olması ile bilinen Ya'akov Latzky-Bertholdi tarafından Letonya'da yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). "Frimorgn" gazetesi 1934 yılı askeri darbesine kadar Letonya demokrasinin bir parçası olarak faaliyet göstermiştir (Greenbaum, 2010).

Macaristan'da yaşayan Yahudiler muhafazakâr ve geleneklerine bağlı olanlar dâhil olmak üzere Macar kültürünü ve dilini benimsedikleri için Macaristan'da Yahudi basını gelişmek için uygun ortamı bulamamıştır. 19.yy'ın ortalarında Yahudi basınının Romanya'da doğması ile Yidiş dilini kullanan Yahudi nüfusu Macaristan'ın aksine artmıştır. Kırım Savaşı sırasında Yahudi toplumunun bilgi açlığını gidermek adına 1855-1871 yılları arasında "Koyroys Hoitim" yayın hayatına başlamış, haftada iki kez Almanca etkisinde kalmış bir Yidiş dilinde "Hayoets Lebeys Yisroel Berumenye" Yekhiel Mikhl Aziel tarafından çıkarılan gazete 1874 yılında Yekhiel Mikhl Aziel'in ölümü sonrasında oğlu Yoysef Aziel tarafından "Der Vahre Hayoets" ismiyle gazete 1914 yılına kadar çıkarılmıştır (Greenbaum, 2010). "Hayoets" Hibbat Zion (Siyon Aşkı) Hareketi bağlamında Siyonist çizgide yayınlar yapmıştır. 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen 93 Harbi dolayısıyla Yahudi toplumunun savaşın seyrine dair ilgisi nedeniyle Yoysef Aziel tarafından kısa süreli ve günlük yayın yapan "Yudisher Telegraf" isimli gazete yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). 1918 yılı sonrası dönemde Romanya asimile olmamış Yahudi nüfusun bulunduğu Besarabya ve Bucovina bölgelerini ilhak etmiştir. Besarabya'yı da içinde barındıran Kışinev bölgesinde "Besaraber Lebn" isimli gazete 1919 yılında kısa süre yayınlanmış ancak aksine Bucovina'yı da kapsayan Çernivtsi bölgesinde 1928-1938 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin işgaline kadar "Tshernovitser Bleter" isimli gazete edebi ve siyasi konularda yayınlar gerçekleştirmiştir (Greenbaum, 2010). Sovyetler Birliği'nin Romanya'yı işgali sonrasında komünizm etkisinde Rumence, Yidiş dili ve İbranice olmak üzere üç ayrı dilde mozaik şeklinde 1956-1991 tarihleri arasında "Revista Cultului Mozaic Din R.P.R." isimli gazete yayınlar yapmıştır (Greenbaum, 2010).

İbranice konuşan Yahudilerin eğitim seviyelerinin Yidiş dilini konuşan Yahudilere nazaran daha yüksek olması sebebiyle İbranice yayın yapan Yahudi basını gelişmek için uygun ortamı

yakalamıştır (Greenbaum, 2010). Haskala Hareketi'nden İbranice konuşan Yahudilerin Yidiş dilini konuşan Yahudilere nazaran daha fazla etkilenmiş olmaları, Yidiş dilini konuşan Yahudilere kıyasla İbranice konuşan Yahudilerin daha eğitilmiş olmalarını sağlayan sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Greenbaum, 2010). 1848 Devrimi ortamında daha hızlı yayılan Haskala hareketi, muhafazakâr Ortodoks Hasidik hareketine aydınlanma, bilim ve pozivitizm temelinde muhalefetin oluşmasına ortam oluşturmuştur (Greenbaum, 2010). Bu bağlamda Yitshak Erter ve Yehoshu'a Heshel Schorr Hasidik hareketine muhalefet etmeye başlamış, Erter'in 1851 yılında vefatı ile ömrü yetmemiş olsa da Schorr Hasidizm eleştirilerinin yayınlandığı "He-Haluts" isimli gazeteyi 1852-1899 yılları arasında yayınlamıştır (Greenbaum, 2010). Schorr Hasidik harekete yönelik Aydınlanma hareketini savunan tavrıyla "İbrani Voltaire" olarak tanınan bir isimdir (Greenbaum, 2010). Haskala hareketi özelinde Galiçya'da 1861-1867 yılları arasında Yosef Kohen-Tsedek'in genel yayın yönetmenliğinde "Ha-Mevaser" isimli gazete haftalık olarak yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). "Ha-Ivri veya diğer bilinen ismi ile Ivri Anokhi" Barukh Werber ve oğlu Ya'akov tarafından Galiçya'da "Ha-Mevaser"e rakip olarak haftalık 1865-1890 yılları arasında yayınlanmıştır (Greenbaum, 2010). "Ha-Ivri" yayın süresi bakımından ilk en uzun yayın yapan İbranice gazete olma özelliğini de taşımaktadır. Hasidik hareketini temsilen Belz Hasidim ailesi basın-yayın organlarını fikirlerini Yahudilere ulaştırmada araç olarak görmüş ve Haskala hareketine karşı 1879-1914 tarihleri arasında haftalık olarak yayın yapmış olan "Mahazike Ha-Dat" isimli gazeteyi ve "Kol Mahazike Ha-Dat" isimli gazeteyi yayınlamışlardır (Greenbaum, 2010). 1904-1921 tarihleri arasında Krakow'da geleneksel Siyonist çizgide "Ha-Mitspeh" isimli gazete Shim'on Menahem Lazar tarafından yayınlanmıştır (Greenbaum,2010).

İbrani gazeteciliğinin önemli isimlerinden Shemu'el Yosef Fuenn 1860-1880 yılları arasında didaktik temelde bilgilendirici bir gazete olarak "Ha-Karmel"i çıkarmıştır (Greenbaum, 2010). "Ha-Karmel" Rusya'da yayın yapmış, Rusça ve Almanca materyaller de içeren İbranice gazetedir (Greenbaum, 2010). Fuenn'in çağdaşı İbrani gazeteci Eli'ezer Lipman Silberman ise Prusya'da 1856-1903 yılları arasında "Ha-Magid" isimli gazeteyi çıkarmıştır. "Ha-Magid" Rus Çarlığı'nın sansürlerinden etkilenmemek adına Prusya'da yayınlanmaya başlamış bir gazetedir (Greenbaum, 2010). Ayrıca 1880'li yıllarda gazetenin yardımcı genel yayın yönetmeni David Gordon'un etkisinde Hibbat Zion hareketi etkisine giren "Ha-Magid" Siyonist temelde yayınlar yapmıştır (Greenbaum, 2010). "Ha-Melits " Aleksander Zederbaum tarafından Odessa 'da 1860 yılında yayınlanmaya başlamış İbranice bir gazetedir. Zederbaum gazete aracılığı ile Rusya'da farklı bölgelerde yerleşmiş olan Yahudiler arasında bağ oluşturmaya çalışmıştır (Greenbaum, 2010). "Ha-Melits" 1886 yılında günlük olarak yayınlanmaya başlamış ve bu alanda dünyanın ilk günlük yayın yapan Yehuda Leib Kantor tarafından yayınlanan İbrani gazetesi "Ha-Yom" ile rekabet etmek durumunda kalmıştır (Greenbaum, 2010). Zederbaum'un 1893 yılında gerçekleşen ölümü sonrası gazete Leon Rabinovich tarafından yayınlanmaya devam edilmiştir. 1904 yılında gazete Rus hükümetinin baskıları nedeniyle kapatılmıştır (Greenbaum, 2010).

"Ha-Tsefirah" otonom Polonya'nın başkenti Varşova'da 1862 yılında Hayim Zelig Slonimski tarafından çıkarılmaya başlanmıştır (Greenbaum, 2010). 1863 yılında yayın hayatına Çarlık Rusya baskılarından dolayı ara veren gazete 1874 yılında Berlin'de yeniden yayınlanmaya başlamış ve 1875 yılında tekrar yayın merkezi olarak Varşova'ya dönmüştür (Greenbaum, 2010). Slonimski'nin astronom olması dolayısıyla gazete öncelikli amacı olarak bilim öğretmeyi planlamış ancak 1886 sonrasında haberlere de yer veren farklı bir konseptte yayınlar yapmıştır

(Greenbaum, 2010). Gazetenin ikinci genel yayın yönetmeni Naum Sokolow'un Siyonist olması nedeniyle gazete Siyonizm temelinde, Sokolow'un idaresinde, yayınlar yapmıştır (Greenbaum, 2010). Gazetenin 1931 yılında yayın hayatına son vermesi ile birlikte Filistin bölgesi-Lands of Israel dışında İbranice yayın yapan Yahudi gazetelerinin sayısında kayda değer bir azalma görülmüştür (Greenbaum, 2010). Bentsiyon Katz Yahudi Diasporası'nın İbrani basınından önce Yidiş dilinde yayın yapan Yahudi basınına teşvik kararına katılmış ve bu bağlamda 1905 yılında "Ha-Zeman" isimli gazeteyi çıkarmıştır (Greenbaum, 2010). Yahudi kadınların İbranice bilmemesine rağmen, Yahudi kadınlar Yidiş dilini konuşabiliyorlar, Yahudi erkeklerin Yidiş dilini konuşabiliyor olmaları bu kararın nedenlerindedir (Greenbaum, 2010). 1917 yılında Bolşevik İhtilali (Rus hükümetinin Yahudilere yönelik baskısını azalttı) ile İbrani basını tekrar güçlenebilmek için bir enerji bulmuş olsa da Siyonist temelde yayınlanmaya başlayan gazeteler bu kez de Bolşevikler tarafından kapatılmıştır (Greenbaum, 2010). Moskova'da Siyonizm temelinde yayınlanmaya başlayan ve 1917 yılında yayın hayatına başladığı aynı yıl Bolşevikler tarafından kapatılmış olan "Ha-Am" bu bağlamda örnek teşkil etmektedir (Greenbaum, 2010).

Sovyetler Birliği döneminde de gelişmek için uygun ortamı bulamayan Yahudi basını, Polonya'da varlık göstermiştir. Varşova'da 1932-1937 yılları arasında haftalık "Ba-Derekh" isimli gazete yayınlanmış ancak o da II. Dünya Savaşı şartlarında yayın hayatına devam edememiştir. "Ba-Derekh" in yayın hayatına son vermesi Polonya'da yayın yapan İbranice gazete kalmamıştır (Greenbaum, 2010).

Theodor Herzl önderliğinde, 1897 yılında I. Siyonist Kongre toplanmıştır, Herzl Siyonizm düşüncesinin kurucusu olarak bilinen bir isimdir (Rabinovich, 2008: 21). Herzl aynı yıl içinde Siyonizm ile alakalı yayınlar yapmanın yanında tüm dünyadan haberlerin bulunduğu Die Welt (Dünya) isimli gazeteyi Viyana'da yayınlamaya başlamıştır (Fraenkel, 1964: 215). Siyonist düşünce ekseninde Filistin ile ilgili ve Yahudilik konusunda bilinç oluşturmak adına Siyonist basın oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1907 yılında Prusya İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan Berlin'de Neue Judische Korrespondenz [Yeni Yahudi Haberleşmesi] isimli Yahudi Haber Ajansı kurulmuştur (Fraenkel, 1964: 216). Ancak I.Dünya Savaşı'nın 1914 yılında başlaması ile Dünya Siyonist Organizasyonu (WZO, World Zionist Organization) merkezini Danimarka, Kopenhag'a taşımış ve burada Mitteilungen [Bilgiler] ismiyle Yahudi gazetesi Almanca, İngilizce ve Fransızca yayınlar yapmıştır (Fraenkel, 1964: 216). 1919 yılında Yahudi Telgraf Ajansı [Jewish Telegraphic Agency] Londra'da hizmet vermeye başlamış ancak daha sonrasında faaliyetlerini New York'ta (ABD) devam ettirmiştir (Brown, 2012: ii). İki dünya savaşı arasındaki dönemde Yahudi gazeteleri Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Avrupa'da yayınlarını sürdürmüş, özellikle Polonya'da Krakow ve Varşova'da yayınlar yapılmıştır. Söz konusu Yahudi yayınları Lehçe, İbranice ve Yidiş dillerinde gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında, savaş sırasında gerçekleştirilen Yahudi Soykırımı hadisesi nedeniyle ABD'ye yoğun olarak Yahudilerin göç etmesinin de katkılarıyla, Yahudi diasporası ve Siyonist Kongresi ABD merkezli olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.

Yahudiler adına basın-yayın faaliyet yürüten gazeteler ve dergiler Naziler tarafından kapatılmış, sadece Nazilerin amaçları doğrultusunda yayın yapan istisnai Yahudi gazeteleri yayın hayatlarına devam edebilmiştir. Ancak Yahudiler işgal altındaki ülkelerde, gettolarda ve toplama kamplarında olsalar dahi gizli bir şekilde el yazısı ile İbranice yayınlar yapmayı sürdürmüşlerdir. 1940 yılında Litvanya'da Nitsots [Kıvılcım] isminde bir gazete Yahudiler tarafından yayınlanmış, Litvanya'nın Slobodka gettosunda aynı isimle yeniden görülmüş olan

gazete Nazi Almanya'sının Münih'teki Dachau Toplama Kampı'nda da aynı şekilde yayınlanmıştır (Fraenkel, 1964: 220). Ayrıca Naziler savaşı kaybedip Münih şehri Nazilerden arındırıldığında da aynı isimle yayınlanan bir Yahudi gazetesi var olmuştur. II.Dünya Savaşı sırasında dahi yayınlar yapmaya çalışan Yahudi basını savaş sonrasında sansürlerin kalkması ve hukuki güvenliğin sağlanması ile tekrar faaliyetlerine başlamış farklı siyasi ideolojilerde yayınlar yapmakla birlikte eğitim, sanat, edebiyat, Yahudi kültürü, Yahudilik ve bilim konularında da çalışmalar ortaya konmuştur. 1948 yılında Arap-İsrail Savaşı (Yahudiler için "Bağımsızlık Savaşı" niteliğindedir) sonunda (10 Mart 1949) bağımsız bir Yahudi devleti olarak İsrail kurumsal olarak güçlenmiş bunun yanında İsrail devleti ile Yahudi basını bütünleşmiştir. Diaspora'da kurulan ve gelişen Yahudi basını 1948 sonrası temel odağını İsrail'deki topluma, devlete ve siyasete çevirmiştir.

1960 yıllara gelindiğinde Yahudi basının birçok rolü ve görevi üstlendiği görülmektedir. Yahudilik ruhunu ve kültürünü koruyarak Yahudi milletin temel unsurlarının Yahudiler tarafından benimsenmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak bu görevlerden biridir (Fraenkel, 1964: 225). Burada temel kaygı yeni kurulan İsrail'de vatandaşlığı etnik-kültürel öz etrafında kurgulamak fakat bunu yaparken genel çevreden uzaklaşmamak olduğu söylenebilir. Yahudi basının bir diğer görevi ise kamuoyu oluşturmak, devletin ve Yahudilerin çıkarlarını korumak, bu konuda yayınlar yapmaktadır (Fraenkel, 1964: 225-226). İsrail'de kurulan yeni kurumların demokratik bir sistem içerisinde işlemesi ve burada çalışan kişilerin Yahudi kamuoyuna hesap verebilmesi oldukça önemliydi. Diasporada deneyimlenen baskı politikaları ve dışlanma pratikleri Yahudilerin gelişiminin önündeki engeller olarak belirmişti. Bu açıdan kapsayıcı ve geniş kurumların tesisi önemli olduğu kadar şeffaf ve demokratik sistemin işleyebilmesi hayatiydi. Yahudilerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması açısından dünyadaki Yahudileri mercek altına almak ise Yahudi basının bir diğer önemli görevidir. Bir toplumsal fenomen olarak milletlerin birlik duygularının güçlendirilmesi ve elitlerin güdümlendiği politikalara yönelik olarak beraberlik pratiklerinin sağlanması açısından basın-yayın araçlarının önemi yadsınamaz. Bu bağlamda duygu, düşünce ve eylemde kamu menfaatleri konusunda birlik olunabilmesi için basın çok önemli bir araç olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca toplumun güncel gelişmeler eksenli bilgilendirilmesi, dünya gündeminden haberdar edilmesi de büyük oranda basın aracılığı ile sağlanmaktadır. Bu açıdan yeni kurulan İsrail'de Yahudiler arasında toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanması, milletleşme için basının rolü önemliydi. Ancak İsrail'de kurulu basının bu rolünü sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmesi için sahadaki gerçeklikleri yalın bir şekilde yansıtan, etnik ve kültürel dışlayıcılığa savrulmadan ilkel yayıncı yapması gerekiyordu. Yahudi basının 1960 yıllara gelindiğinde bu kriterlere riayet ederek Yahudi toplumu dışındaki topluluklara da hitap etmiş bir yayın anlayışına da sahip olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak EL-HaMişmar gazetesi gösterilebilir. EL-HaMişmar İbranice dilinde basılsa da Arapça olarak EL-HaMersad olarak ilave bir gazete yayın hayatına devam etmiştir.

Modern anlamıyla millet olmak bunu siyasi bir organizasyon olarak bağımsız bir devlet içinde kurgulamak, kitleli katliamların ve soykırımın mağduru olarak temel hak ve hürriyetlerin kritik önemde olduğunu savunmak bağlamında tarihsel süreçte bir dizi travmatik tecrübeye sahip olan Yahudi basını bu yönüyle istisnai birikime ve kolektif hafızaya sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca İsrail devleti kuruluncaya kadar hatta kurulduktan sonra da Diaspora'da ikamet eden Yahudilerin varlığı nedeniyle kültürel ve akademik olarak İsrail Yahudiliğiyle mekânsal ve zihinsel olarak kısıtlanmadığı söylenebilir.

2. 19.Yüzyıl Yahudi Basınına Genel Bakış

Avrupa’da 18.yy’da başlayan Aydınlanma hareketi Aliyah Göçlerinden önce, ciddi bir Yahudi nüfusunun yaşadığı bölgede Yahudileri de etkilemiş ve Yahudi Aydınlanma Hareketi’nin (Haskala) fitilini ateşlemiştir (Ruderman & Feiner, 2007: 51). Yahudi Aydınlanma Hareketi’nin doğuşu ile birlikte Yahudi entelektüeller eğitimin seküler bir zeminde gerçekleştirilmesini, bilimsel çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiğini ve endüstriyel-tarımsal kalkınma modellerinin toplumsal refah açısından uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda 1784 yılında Königsberg-Prusya’da ilk periyodik yayın yapan İbranice gazete olarak HaMe’assef yayın hayatına başlamıştır (Bkz.National Library of Israel:19th Century Hebrew Press Section). İbranice yayın yapan gazeteler ağırlıklı olarak edebiyat ve eğitim alanında yayınlar yapmış ancak 1940’lı yıllara kadar büyük bir kitleye hitap edememiş ve yayın hayatları genel olarak kısa sürmüştür.

Yahudiler Avrupa’da büyük oranda Doğu Avrupa’da yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma hareketinden Yahudiler bu sebeple önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Ancak “Yahudi Aydınlanma Hareketi-Haskala”nın başlaması, Avrupa ülkelerindeki konjonktür nedeniyle, zaman almıştır. Avrupa’da yaşayan Yahudi nüfusunun büyük bölümünün Doğu Avrupa’da yaşayan Yahudiler olması ve orasının da otoriter Çarlık Rusyası’nın hakimiyeti altında olması bunun temel nedeni olarak görülebilir.

I.Petro (Deli Petro) 1682-1725 tarihleri arasında Çarlık Rusyasında iktidara gelmiştir. I.Petro, yeniliğe ve gelişime açık çizgisi ile kedinden önceki Rus Çarlarından farklı bir profil ortaya koymuştur. I. Petro iktidarında Çarlık Rusyasında birçok reform gerçekleştirmiş, orduyu modernize etmeye çalışmış, teknolojik gelişmeleri yakından takip etmek adına Avrupa ülkelerine Çarlık Rusya sınırlarını açmış bu bağlamda Rusya’da düşünce özgürlüğü ve entelektüel gelişim adına adımlar atılmıştır (Wilson, 2014, s. 109). Ancak I.Petro sonrası iktidara gelen isimler daha muhafazakar, otoriter ve kapalı politikalar izlemişlerdir. Bunu da mutlakiyetçi Çarlık rejimini muhafaza etmek adına yaptıklarını söylemişlerdir. Bu sebeple II.Aleksandr iktidara gelene kadar Yahudi basını da gelişecek uygun ortamı bulamamıştır (Karasik, 2003: 121-122). Çarlık Rusyası’nda 1855 yılında iktidara gelen II.Aleksandr’ın özgürlükçü, reformist siyaseti ile Doğu Avrupa’nın da Avrupa’nın geri kalanı gibi özgürleşme, temel hak ve hürriyetler anlamında gelişme gösterdiği söylenebilir (Diament, 1984: 104). Bu bağlamda, Doğu Avrupa’da yayınlana ilk Yahudi gazetesi olan Ha-Magid 1856 yılında Eliezer Lipman Siberman ve David Gordon öncülüğünde yayınlanmaya başlamıştır (Diament, 1984: 104). Ha-Magid Rusya hakimiyet bölgesinde yaşayan Rus Yahudilerine hitap eden bir gazete olarak yayın hayatına başlamış sonrasında tüm Avrupa’da yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin yayın dili İbranice olup Haskala kapsamında bilimsel ve eğitici yayınlar yapmıştır. Ha-Magid Gazetesi yayınlandığı dönemde, Filistin’de Türkler ile Hıristiyanlar (Birleşik Krallık-Fransa) arasında çekişme olduğu görülmektedir (Diament, 1984: 105). Ha-Magid, Filistin’de Yahudilerin meşru yaşama hakkı olduğunu iddia eden söylemleriyle Siyonist ideolojiye yakınsamıştır. Aynı zamanda Haskala kapsamında Ha-Magid Gazetesi Yahudi toplumunun entelektüel birikimini arttırarak Yahudilerin millet olması yolunda bilinçlendirici vurgularıyla çalışmalar yapmıştır.

İbranice yayın yapan Yahudi gazeteleri Fransızca, İngilizce ve Almanca yayınlar yaparak Orta ve Batı Avrupa’da okuyucu kitlelerini arttırmışlardır. Aynı zamanda yeni nesil Yahudilere hitap etmek adına gazeteler modern İbranice ile yayın yapmaya başlamış olup bu sayede de okuyucu

sayılarını arttırmışlardır. Ha-Magid (1856-1903) ve Ha-Melitz (1860-1873, 1878-1904) isimli İbranice gazeteler başta olmak üzere, İbranice yayın yapan gazeteler 1850'li yıllarda yayın perspektiflerini genişleterek gündemde olan haberleri de paylaşmaya başlamışlardır (National Library of Israel:19th Century Hebrew Press Section). Yahudi Aydınlanma Hareketi'nin temsil ettiği seküler değerlere karşı muhafazakâr-dini yayınlar yapan gazeteler de bulunmakta olup Haredi Ortodoks Musevi Hareketini temsil eden Ha-Levanon Gazetesi (1863-1886) bu konuda örnek teşkil etmektedir. Haskala hareketi ve dini temelde yayın yapan İbranice gazetelerden bazıları Yahudi milliyetçiliği ekseninde Siyonist düşünceyi desteklemişlerdir (National Library of Israel:19th Century Hebrew Press Section). Eliezer Ben-Yehuda'nın da genel yayın yönetmenliğini yaptığı Habazeleth gazetesi (1863, 1871-1911) Siyonizm temelinde yayın yapan önemli bir gazete örneğidir (National Library of Israel-19th Century Hebrew Press Section). Yahudilerin dini kitaplarının ve dualarının da dili olması sebebiyle Yahudiler için kutsal olan İbranice yayın dili olarak kullanılarak Yahudilerin millet duygusu, birlik ve beraberlik hissi gazeteler aracılığı ile güçlendirilmiştir.

3. Yahudi Basınının Merkezinin ABD'ye Kayması

1843-1869 tarihleri arasında yayın yapmış bir Yahudi gazetesi olan Batı ve Amerikan Yahudi Avukatı- The Occident and American Jewish Advocate ya da kısa ismiyle Batı (The Occident) dini temelde, geleneksel Ortodoks Musevi inancında yayın yapmış olan bir gazetedir (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Gazete Musevi dini lider Haham Isaac Leeser tarafından yayınlanmıştır (National Library of Israel-The Jewish Press in USA). Söz konusu gazete Amerika'da yayın yapmış olan ilk Yahudi gazetesi olmasının yanında yayın dönemi içerisinde yayın yapan Amerika menşeli diğer gazetelere benzer şekilde dini konularda ve aileye ilişkin konularda yayınlar yapmıştır. New York-Amerika'da yayınlanmış olan ilk dikkat çekici Yahudi gazetesi Asmonean (1849-1859) olup ticaret ile alakalı iş dünyasına ilişkin yayınlar yapmış ancak geniş Yahudi kitlelerine hitap edememiştir (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Gazete haftalık yayın yapan ilk Yahudi gazetesi özelliği taşımakla birlikte yayın dönemindeki gazetelerden seküler yayınları ile ayrılmıştır. Gazetenin genel yayın yönetmeni ise Yahudi işadamı Robert Lyon'dur. "Cincinnati" ABD'de ilk ve en uzun süreli yayın yapan Yahudi gazetesi olan Israelite (1874'ten sonra ismi The American Israelite olacaktır.) Amerikalı Reformist Musevi dini lider haham Isaac Mayer tarafından yayınlanmıştır (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Gazete, din temelinde ahlaksızlık, kibir, ikiyüzlülük, önyargı, günah ve batıl inançlara ilişkin yayınlar yapmıştır. Amerikan Musevi Reform Hareketi'nin yarı-resmi yayın organı olan gazete Yahudi ulusu tarafından okunan ulusal bir gazete unvanına sahiptir.

Yabancı dillerde yayın yapmış olan Yahudi gazeteleri de bulunmakta olup Civil War, Die Deborah ve "Sinai" Amerika'da Almanca yayın yapmış gazetelerdir (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Ayrıca, Aşkenaz Yahudilerinin kullandığı İbranice dil olan Yidiş dilinde Abraham Cahan tarafından Forward gazetesi çıkarılmıştır (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Buna ek olarak İbranice, Latince ve Rusça olarak Amerika'da yayın yapmış Yahudi gazeteleri de bulunmaktadır. Yabancı dilde yayın yapan bazı Yahudi gazeteleri entelektüel okuyuculara hitap etmeyi tercih etmiş, Yahudilere ilişkin gündelik haberler ve seküler yayınlar yapmışlardır. Amerika'da yabancı dilde yayın yapan Yahudi gazetelerin birçoğu Anglo-Yahudi basını, göçler ve Amerikanlaşma gibi konuları işlemişlerdir. Başta Jewish Record olmak üzere 19.yy'da Amerika'da yayın yapan birçok Yahudi gazetesi Amerika dışı haberleri Almanca, ülke içi-yerel haberleri İngilizce vermiştir (National Library of Israel:The

Çinkara, G. & Bölükoğlu, D. (2020), "Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş", Fiscaeconomia, 4(3), 538-553.

Jewish Press in USA). Yabancı dilde yayın yapan gazetelere kıyasla İbranice yayın yapan Yahudi gazeteleri, Amerika'yı daha çok eleştirmiş ve göçe bağlı sorunları daha çok dile getirmişlerdir. Bunun nedeni ise yalnızca İbranice bilen bir kitleye hitap ederek kendilerini daha güvende hissetmeleri olmuştur.

1879 yılına gelindiğinde Amerika'da doğan Yahudi nüfusu belli bir yaşa gelmiş ve Kasım ayında American Hebrew isimli gazeteyi New York-ABD'de çıkarmaya başlamışlardır (National Library of Israel:The Jewish Press in USA). Gazete kısa bir sürede önde gelen Yahudi gazetelerinden biri haline gelmiştir. Yahudi kültürünü ve inançlarını dönemlerinde yaşatmak ve Yahudileri onurlandırmak için yayınlar yapan American Hebrew kısa sürede Yahudi olmayan gruplar tarafından da okunan bir gazete haline gelmiştir. American Hebrew hem Yahudiler hem de Yahudi olmayan ABD'li okuyucuların ilgisini çekebilmiş bir Yahudi gazetesi olarak Amerika'da yayın yapan Yahudi gazeteler ile Yahudi olmayan gazeteler arasındaki farkı derinleştirmiştir. American Hebrew Gazetesi ile güçlü bir ivme kazanan Yahudi gazeteciliği Amerikan İç Savaşı yıllarında güç kaybetmiş, Yahudilerin ülkede ulusal çıkarlarını korumak adına oto-sansür uygulamıştır. Ancak her ne kadar oto-sansür uygulamış olsa da İbranice ve Yidiş dilinde yayın yapan basın İngilizce yayın yapan gazetelere kıyasla daha az sınırlama ile karşılaşmıştır. Amerika'da yaşayan Yahudi toplumunun daha derin analizler istemesi ve yerel gazeteleri yetersiz bulması sebebiyle eğitimi ve ideolojik oryantasyonu merkeze yerleştiren birçok alanda yayın yapan Yahudi gazeteleri ortaya çıkmıştır. Menorah Journal', the Reconstructionist, Jewish Frontier, the Contemporary Jewish Record, Commentary, Midstream gazeteleri bu vesileyle yayın hayatına başlayan Yahudi gazeteleri olmuşlardır (National Library of Israel:The Jewish Press in USA).

20.yy'ın üçüncü çeyreğinde Amerikan Yahudi Gazeteciliği ciddi bir gelişim göstermiş, daha eleştirel, cesur ve tecrübeli yayınlar Amerikan Yahudi Gazeteciliği adına yapılmaya başlanılmıştır. Topluluk gazeteleri ve yerel gazetelerde tecrübe kazanan Yahudi gazeteciler 1944 yılında American Jewish Press Association-Amerikan Yahudi Basın Topluluğu'nu kurmuş ve Amerikan Yahudi Basın Topluluğu'nun Pulitzer Ödülü olan Rockower Ödülleri⁵ 1980 yılında başarılı Amerikan Yahudi basın mensuplarına verilmeye başlanılmıştır (National Library of Israel:The Jewish Press in USA).

21.yy'a gelindiğinde Yahudi diasporası ve Yahudi basının ABD'de finans, kültür ve siyaset alanlarında aktif olduğu görülmektedir. Yahudi diasporası Yahudi basını aracılığı ile Siyonist bağlamda⁶ Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasını ve dünyanın neresinde olursa olsun Yahudilerin hak ve hürriyetlerinin korunmasını temel görev edinmişti. Tarihsel süreç içinde bağımsız Yahudi devleti olarak İsrail'in kurulmuş olmasına rağmen Yahudi diasporasının ve bu bağlamda Yahudi basının hedef ve amaçları değişmemiş, Filistin'de kurulan İsrail'in meşruiyeti ve Yahudilerin hak ve hürriyetlerini genişletmek, muhafaza etmek adına faaliyetlere devam edilmiştir. Öncelikle, 2011 yılında ABD'de haftalık yayın yapan 50 adet Yahudi gazetesinin bulunduğu bilinmektedir (Cohen, 2012: 187). Yahudi diasporası, Yahudi basını aracılığıyla 21.yy'da Yahudi kimliğinin sağlamlaştırılması ve bu bağlamda Yahudi

⁵ Rockower Ödülleri en iyi yorum yazısı, en iyi araştırma yazısı gibi farklı birçok alanda verilen basın ödülü özelliğini taşımaktadır

⁶ Yahudi basınında çoğunlukla Siyonist temelde yayınlar yapılmış olsa da entelektüel temelde bilimsel veya dini temelde Ortodoks Musevi inancında yayınlar da yapılmıştır. Siyonizm Yahudi basınında hâkim olan bir ideolojidir.

toplumunda birlik ve beraberliği sağlamayı amaçlamaktadır. Yahudilerin İsrail dışında diğer ülkelerde haklarını korumak ve İsrail'de yaşamamanın dezavantajlarından etkilenmemelerini sağlamak Yahudi diasporasının bir diğer görevidir. Yahudilerin, inançları olan Yahudiliğe uygun olarak kutsal toprakları ve İsrail devleti ile ilişkilerinin devamlılığı Yahudi basını aracılığıyla mesafe tanımaksızın sağlanmaktadır. Ayrıca Yahudi basını Yahudi kültürü ve ona ait değerleri Yahudi toplum nezdinde Yahudi diasporasının faaliyeti çerçevesinde yaşatmaktadır (Cohen, 2012: 187). Yahudi diasporasının, ABD'de de Yahudi basını aracılığı ile İsrail güvenlik ve dış politikasına ABD'de destek sağlamaya çalıştığı bilinen bir gerçektir. İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgali, İntifada hareketlerine karşı, 2009 yılında Gazze'ye gerçekleştirdiği askeri operasyonlar Yahudi diasporasının ABD hükümetinin desteği adına yayınlar yaptığı örnek siyasal olaylar olaylardandır (Cohen, 2012: 196). Yahudi diasporası ve diasporada ağırlığı olan önemli Amerikalı-Yahudi kanaat önderleri New York Times ve Wall Street Journal gazetelerini ABD'nin İsrail politikalarına yaklaşımı ve İsrail'in politikalarının ABD'deki görünümü için takip etmektedirler (Cohen, 2012: 195-196).

4. Yahudi Basınının Bağımsız Yahudi Devletinin Kurulması Aşamasında ve Sonrasında Filistin'deki Faaliyetleri

İbranice yayın yapan Yahudi gazeteler 1863 yılının başlarında Filistin bölgesinde yayın yapmaya başlamışlardır. Ancak I. Dünya Savaşı başlayana kadar Yahudi gazeteleri Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Doğu Avrupa'da ağırlıklı olarak yayın yapmışlardır. 1908 yılına dek Filistin'de düzenli olarak günlük olarak yayın yapan bir Yahudi gazetesi bulunmamıştır (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section). Eliezer Ben Yehuda tarafından yayınlanan Ha-Zvi gazetesi bu bağlamda günlük yayın yapan ilk gazete olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kontrolündeki Filistin'de günlük yayınların başlaması bölgede Siyonist hareketin güçlenmesi ile gerçekleşmiştir. Ha-Cherut ve Moriah günlük yayın yapan Yahudi gazetelerine örnektir ayrıca Ha-Poel Ha-Tzair ise haftalık yayın yapan işçi hareketi bağlamında ideolojik olarak Filistin'de yayın yapan gazetelere örnek olarak gösterilebilmektedir (National Library of Israel-Yishuv and State of Israel Press Section). I.Dünya Savaşı nedeniyle birçok gazete kapanmış yalnızca Ha-Cherut 1917 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section).

Filistin'de I. Dünya Savaşı sonunda Birleşik Krallık tarafından manda yönetimi kurulmasıyla Yahudi basını yeni bir aşamaya geçmiş ve ideolojik olarak Filistin'de, 1917 Balfour Deklarasyonu'nun da etkisiyle, birçok gazete yayın hayatına başlamıştır. Hadashot Ha'aretz ve Do'ar Ha-Yom gazeteleri 1919 yılında yayın hayatına başlamışlardır (National Library of Israel-Yishuv and State of Israel Press Section). Hadashot Ha'aretz Gazetesi ismini kısa süre sonra Ha'aretz olarak kısaltarak General Zionist Platform-Genel Siyonist Platformu⁷'nu destekler nitelikte yayınlar yapmıştır. Do'ar Ha-Yom Gazetesi ise Ben Yehuda ailesi ve Itamar Ben Avi tarafından Yişuv⁸'daki sağ siyaseti temsilen yayınlar yapmıştır (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section). 1925 yılında Filistin bölgesinde yaşayan Yahudi işçilerin sendikası Histadrut tarafından Davar Gazetesi yayın hayatına başlamış, kısa sürede Yişuv'da en

⁷ 1907 yılında ilk kez İşçi Siyonizmi ile Dini Siyonizm dışındaki Siyonist görüşleri tanımlamak için kullanılan Genel Siyonist kavramı 1922 yılına gelindiğinde özel teşebbüsleri ve mülkiyet hakkını destekleyen liberal Siyonistleri tanımlamak için kullanılmıştır. Genel Siyonist Platformu ise Genel Siyonistlerin ideolojilerini, siyasi programlarını yansıttıkları kurumsal yapıdır.

⁸ Yişuv, Osmanlı İmparatorluğu döneminden Birleşik Krallık mandası döneminin sonuna kadar Filistin bölgesini ve oradaki Yahudi nüfusu tasvir etmek için kullanılan bir kelimdir.

Çinkara, G. & Bölükoğlu, D. (2020), "Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş", Fiscoeconomia, 4(3), 538-553.

çok okunan ve en etkili gazete olmuştur (Shapira, 1984: 137). Ha-Yarden ve Ha-Mashkif revisionist Siyonist ideolojiyi temsil eden gazetelerden olup Ha-Boker Genel Siyonist Hareketi, Ha-Tzofeh ise Dini Siyonizmi savunan gazetelere örnektirler (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section). HaShomer HaTzair isimli Sosyalist ve Laik Siyonist gençlik hareketini temsilen EL-HaMişmar gazetesi de bu bağlamda ideolojik olarak yayınlar yapmıştır (Elmaliach, 2020: 27). Yişuva Yahudiler dünyanın dört bir yanından göç etmeye başlamış, İsrail'in kuruluşu ve Yahudilerin bağımsızlığı adına gerçekleştirilen 1948 yılı Arap-İsrail Savaşı öncesi ve sonrasında da kitle iletişim aracı olarak birçok Yahudi gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Bu durum her ideolojik ve siyasi grubun kendi yayın organını oluşturmak istemesinden kaynaklanmıştır. Bu durum Yişuv'un ve Yahudilerin hem siyasallaşmasını hem de siyasi olarak kutuplaşmasını sağlamıştır. Yahudilerin siyasal olarak kutuplaşması ve yeni siyasal partilerin kurulması ile Yahudi basınında gazete sayıları artmış, bu bağlamda 1939 yılında Yedioth Ahronoth ve 1948 yılında Maariv Gazeteleri yayınlanmaya başlamıştır (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section).

1960 yılında yayın yapan gazetelerin sayısı azalmaya başlamış, Histadrut ve MAPAI'nın (Mifleget Poaley Eretz Yisrael, İsrail Vatanının Emekçilerinin Partisi) yayın organı olarak görev yapan Davar gazetesi yerine Maariv ve HaAretz Gazeteleri en çok okunan gazeteler olmuştur (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section). 20.yy'ın son çeyreğinde de Yahudi basınında yaprak dökümü devam etmiş ve 1990 yılında Davar ve EL- Ha-Mişmar gazeteleri yayın hayatlarını sonlandırmışlardır (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section). Televizyon yayınlarının artışı ile Yahudi yazılı basını güç kaybetmiş, din temelinde, Yahudi inancı bağlamında yayın yapan gazeteler yayınlarına devam ederken ulusal ve yerel gazetelerden ücretsiz dağıtımlar yapmaya başlamıştır. İbranice yayın yapan Yahudi gazeteler haricinde Birleşik Krallık mandası altında Filistin'de Arapça Yahudi gazeteler de yayınlanmıştır. Ayrıca 1990 yılında Sovyetler Birliği'nde bulunan Yahudilerin İsrail'e göç etmesiyle yayınlanmaya başlayan Rusça gazeteler (Vesti gibi) bugün hala Yahudi basınında canlılık göstermektedir (National Library of Israel:Yishuv and State of Israel Press Section).

1990'lı yılların ortasında dünyanın en büyük onuncu dış basın gücüne sahip devleti İsrail olmuştur. İsrail'in uluslararası alanda desteğe ihtiyaç duyması ve küresel kamuoyunu harekete geçirme arzusu Yahudi basının zaman içinde bu koşullara uygun olarak güçlenmesini sağlamıştır. İsrail, 1948 ve 1956 Arap-İsrail Savaşları ile Filistin bölgesinde meşru bir devlet olduğunu " sert güç (hard power) " kullanımıyla Arap ülkelerine ispat etmiş, söz konusu Arap-İsrail Savaşlarından sonra Arap ülkeleri İsrail'in bağımsız bir Yahudi devleti olarak Ortadoğu'daki mevcudiyetine değil İslamiyet açısından da kutsal topraklar olarak görülen bölgelerdeki varlığına muhalefet etmeye başlamışlardır (Mattar, 2005). Arap ülkelerinin söz konusu muhalefetine karşılık İsrail'in Müslümanlar içinde kutsal sayılan topraklardaki mevcudiyetini uluslararası alanda desteğe ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Siyonizm, Yahudileri korumayı, bunun içinse bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı öncelikle amaçlayan bir ideoloji olurken bu acil hedeflerin gerçekleşmesinden sonra hedef olarak İsrail'de güçlü ve sarsılmaz egemenlik tesisini amaçlamaktadır. Bu bağlamda İsrail 1967 yılı Arap-İsrail Savaşı sonrasında Batı Şeria, Sina Yarımadası ve Gazze başta olmak üzere sınırlarını genişletmiştir (Mattar, 2005: 31). Uluslararası alanda İsrail ilhaka dayanan güvenlik politikalarının desteğe ihtiyacı olduğunu tespit etmiş ve bu sebeple hem İsrail basınına hem de Diaspora Yahudilerinin merkezde olduğu küresel iletişim ağları aracılığıyla yeni söylem alanları oluşturulmasını güdülemiştir.

5. Sonuç

Yahudi basını tarih boyunca esas olarak üç dilde yayınlarını sürdürmüştür: İbranice, Yidce ve Ladino. Ayrıca Yahudiler Diaspora'da yaşadıkları ülkenin ana dilinde de yayınlar yapmışlardır. Tarihe kayıtlı ilk Yahudi gazetesinin Gazeta da De Amsterdam olduğu bilinmektedir. Bu gazete 1674-1699 yılları arasında Amsterdam'da Ladino dilinde basıldı. Bu gazeteyi yayın hayatı kısa süren Kurant (1686-1687) takip etti. Yahudi gazeteciliğinde esas uyanış Yahudi Aydınlanması olarak bilinen Haskala ile başlamıştır. Bu hareket ile Yahudi elitleri Avrupa'daki sekülerleşme, eğitim ve folklor gibi kavramların etkisiyle kendi tarihsel havzalarına seküler eğitimin ve araştırmanın metotları ile bakmayı denediler. 1784'de bu hareketin Almanya'daki destekçileri İbranice dilinde HaMeasef adlı gazeteyi çıkardılar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na doğru Haskala'nın yayılımı ve oradan da Doğu Avrupa'ya nüfuzu Yahudi basınında yeni bir dönemi imliyordu. Edebiyat, eleştiri ve akademik meseleleri merkeze alan bu gazeteler geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başardılar. Siyonizmin itkiyle genel Yahudi nüfusun içinde toplumsal mobilizasyonu sağlamak ve bunu temin için milliyetçi duyguları ve bilinci aşılacak gazetelerin öncü rolü oldu. Diasporadaki Yahudi yaşamının yerine Filistin topraklarında ne olup bittiği Yahudi basınının gündemindeki yerini alıyordu. Yahudi basınının değişen siyaset, dönüşen kimlik ve yükselen anti-semitizm dolayısıyla yayınları da bu eksenlerde yoğunlaşmaya başladığı görülüyordu. Yahudi basını doğduğu Diaspora yaşamında önceleri genel topluma entegrasyonu savunurken, İsrail'in kurulmasıyla otonom ve egemen bir devletin yurttaşları olarak İsraililerin gündelik hayat pratiklerini ve genel siyasi taleplerini yansıtmaya başladı. Yahudi basınının hikayesi esasında Avrupa toplumunda azınlık statüsünde olan bir toplumun 20.yy'ın ilk yarısında devlet kurma, ulus inşa etme ve bir dizi büyük çaplı varoluş savaşına katılma arasında biriken tarihsel sürecini izlemek açısından ilginç tarihsel patikalar sunmaktadır.

Kaynakça

Brown, W. J. (2012). *A Jewish Life: The Collected Writings of William Z. Spiegelman*. North Carolina: Lulu Press.

Cohen, Y. (2012). *God, Jews and the Media: Religion and Israel's Media*. Londra: Routledge.

Diament, C. (1984). *The First Hebrew Newspaper and Its Significance*. *Hebrew Studies*, Vol. 25 (1984), Teksas: National Association of Professors of Hebrew (NAPH), pp. 104-125.

Elmaliach, T. (2020). *Hakibbutz Ha'artzi, Mapam and the Demise of the Israeli Labor Movement*. New York: Syracuse University Press.

Fraenkel, J. (1964). *The Jewish Press of the Diaspora*. *Jewish Social Studies*, Vol. 26, No. 4 (Oct., 1964), Indiana: Indiana University Press, pp. 215-226.

Greenbaum, A. (2010, 8 Eylül). *Newspapers and Periodicals*. YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Erişim tarihi: 18 Haziran, 2020, erişim adresi: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Newspapers_and_Periodicals.

Habermas, J. (2015). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Karasik, V. (2003). *From Odessa to Odessa: Russian-Jewish Periodicals of Ukraine, 1860–2000*. *Slavic & East European Information Resources*. Londra: Routledge.

Mattar, P. (2005). *Encyclopedia of the Palestinians*. New York: Infobase Publishing.

Çinkara, G. & Bölükoğlu, D. (2020), "Yahudi Basınının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Giriş", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 538-553.

Nadler, S. (2018). *Menasseh Ben Israel: Rabbi of Amsterdam*. Connecticut: Yale University Press.

Nahum Sokolow. (t.y.). *Jewish Virtual Library* içinde. Erişim tarihi 20 Haziran 2020, erişim adresi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/nahum-sokolow>.

Penslar, D. (2000). *Introduction: The Press and the Jewish Public Sphere*. The Jewish History. Dordrecht (Hollanda): Kluwer Academic Publishers.

Rabinovich, I. (2008). *Israel in the Middle East*. New Hampshire: University Press of New England.

Ruderman, D. B. & Feiner, S. (2007). *Early Modern Culture and Haskalah*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Shapira, A. (1984). *Berl: The Biography of a Socialist Zionist*, Berl Katznelson :1887-1944. Cambridge: Cambridge University Press.

The Jewish Press in the USA (t.y.). National Library of Israel. Erişim Adresi: <https://web.nli.org.il/sites/JPress/english/Pages/usa-section.aspx>.
Field=NLIPress_Sections&Value=%d7%a2%d7%99%d7%aa%d7%95%d7%a0%d7%95%d7%aa+%d7%99%d7%94%d7%95%d7%93%d7%99%d7%aa+%d7%91%d7%90%d7%a8%d7%94%22%d7%91.

The 19th Century Hebrew Press Section (t.y.). National Library of Israel. Erişim Adresi: https://web.nli.org.il/sites/JPress/English/Pages/sec_Hebrew.aspx?Field=NLIPress_Sections&Value=%d7%a2%d7%91%d7%a8%d7%99%d7%aa+%d7%91%d7%9e%d7%90%d7%94+%d7%94-19.

The Yishuv and State of Israel Press Section (t.y.). National Library of Israel. Erişim Adresi: https://web.nli.org.il/sites/JPress/English/Pages/sec_Yishuv.aspx
Field=NLIPress_Sections&Value=%d7%a2%d7%99%d7%aa%d7%95%d7%a0%d7%95%d7%aa+%d7%94%d7%99%d7%a9%d7%95%d7%91.

Wilson, D. (2014). *Peter the Great*. New York: Random House Publishing.

Please Cite As: Özbek, R. & Apaydın, Ş. (2020), "The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey", *Fiscaeconomia*, 4(3), 554-567.

The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey

Ramazan ÖZBEK¹, Şükrü APAYDIN²

Abstract

Energy is a crucial factor in both the production and consumption process. It is a critical component not only for economic growth but also for social, technological, and environmental issues. With the events and facts in these areas in the last fifty years, the importance of the energy factor has more increased, and the search for alternative energy sources has accelerated. Thus, renewable energy sources have started to be more preferred by considering sustainable growth goals. This study aims to investigate the role of renewable energy generation on economic growth for the period of 1990-2017. The study employs the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method by using gross domestic product, capital stock, employment, and renewable energy generation data of Turkey. According to the findings, increases in capital stock, employment, and renewable energy production affect economic growth positively.

Article History:

Date submitted:

01.07.2020

Date accepted:

24.08.2020

Jel Codes:

L70, O13, Q40

Keywords:

Renewable Energy Generation;
Economic Growth;
ARDL Model;
Turkey

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Science, rozbek504@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0656-4520>

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, sukruapaydin@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4640-8135>

1. Introduction

Energy, such as labor and capital, is also the primary factor for economic growth. The reason for this, it is both an input and output of the production process. In other words, energy is both a production factor and an indicator of the level of welfare in the consumption (Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD], 2006; Bruns, 2012). In the last quarter of the twentieth century, especially, energy factor has become one of the most critical components of modern economies as a result of events and facts such as the 1973-1974 oil crisis, rapid increases in the world population, urbanization, technological advances, climate change, and pollution (Berndt and Wood, 1975; Paul and Bhattacharya, 2004; Stern and Cleveland, 2004; Samuel, et al. 2013; Bektaş and Ursavaş, 2019) . In parallel, renewable energy has begun to be evaluated in the context of sustainable economic growth and development and has accelerated the search for alternative energy sources. As a result, all countries in the world have started to focus on renewable energy to achieve sustainable economic growth, and renewable energy generation has gradually increased over time. Table 1 summarizes the production of renewable energy in the world and Turkey.

Table 1: Renewable Energy Generation in the World and Turkey (1965-2018 Period)

	World		Turkey	
	Generation (Twh)	Growth Rate (%)	Generation (Twh)	Growth Rate (%)
1965-2019	414,6	9,9	3,7	27,8
1965-1979	30,4	7,0	0,2	4,8
1980-1999	115,4	7,6	0,1	37,9
2000-2009	374,6	12,3	0,5	33,2
2010-2019	1629,3	16,0	19,1	36,3

Notes: Calculations were made by the authors. Generation quantities and growth rates show the average of the period. Twh: Terawatt-hours.

Source: BP (2020).

As can be seen from the table, in the 1965-2019 period, renewable energy production is 414,6 terawatt-hours on average, and the average rate of increase during the period is about 10 percent. The average growth rate of energy production was over 10 percent in the post-2000 period, while it remained at 7 percent on average during the period before 2000. The production amount, which was 115.4 terawatt-hours in the 1980-1999 sub-period, was 374.6 terawatt-hours in the 2000-2009 period and approximately 1630 terawatt-hours after 2010. In other words, awareness of renewable energy has increased worldwide after 1980 and has become more evident in the twenty-first century. A similar situation, especially for the period after 2010, is also the case for Turkey. An average of 19.1 terawatt-hours of renewable energy production in the period 2010-2019 is more than that of all previous periods, and the rate of increase in the period is around 36 percent. In short, there have been remarkable increases in renewable energy production both in the world and in Turkey, especially in the recent period. In this context, it will be crucial to determine how renewable energy production contributes to sustainable economic growth or whether it provides the expected contribution.

Therefore, the paper aims to identify the role of renewable energy production in sustainable economic growth by using the data of Turkey between 1991 and 2017 and the ARDL method. The main reason for choosing this method is to determine both the short-run and long-run effects of renewable energy generation on economic growth at the same time. Considering the method used and the variables analyzed, the main difference and the contribution of the study is that this study focuses on the effects of renewable energy production on growth rather than renewable energy consumption. Besides, this paper uses the Cobb-Douglas production function, which includes labor, capital, and renewable energy generation. In other words, the energy factor affecting economic growth, such as labor and capital, has been not neglected. Another difference in the study is that it covers only the Turkish economy, starting from the idea that each country has its conditions. Given these differences, it is possible to say that the study will make a contribution to the empirical literature on the subject.

The second part of the study covers the literature review on the subject. The next part (third section) introduces information on the dataset and empirical method. The fourth and fifth sections present econometric tests and findings, and general evaluation and conclusion remarks, respectively.

2. Literature Review

Despite the economic, social, and environmental importance of the energy factor, neoclassical economics has led to a long period the downplay of the role of energy on economic growth. Because, according to these models, energy and natural resources are intermediate inputs used in production and do not have a direct impact on economic growth. In the long run, economic growth only affects labor, capital, and land (Stern, 2004; Ben-Salha, Hkiri, and Aloui, 2018). However, with the effects of the economic, social, and environmental events and facts mentioned earlier since the 1980s, energy-growth relationships have attracted the attention of both economists and policy-makers. In this framework, while the world bank and OECD consider renewable energy and sustainability concepts within green growth criteria (World Bank, 2012; OECD, 2017), on the other hand, the energy-growth relationship has become the focus of academic research.

Together with the pioneering work of Kraft and Kraft (1978), it is possible to classify in three groups the previous studies investigating the energy-growth nexus. In general, in the first group of studies are analyzing the relationship between *energy consumption and growth*, four different hypotheses are tested. These are neutrality, conservation, growth, and feedback hypotheses. In these hypotheses are stated that there is no relation between growth and energy consumption, the direction of causality is from economic growth to energy or vice versa, and there is a bidirectional causality relation, respectively.³

The second group of studies focuses on the relations between *renewable energy consumption and growth*. Different results have found in each of the studies conducted several methods (time series or panel data) for different country/country groups. For example, in Fang (2011), Doğan (2015) and Koç (2020)⁴ studies, result supporting the growth hypothesis is obtained,

³ For detailed information and case studies, see Payne (2010), Öztürk (2010) and Omri (2014).

⁴ The study by Koç (2020a), unlike others, examines the effects of sectoral energy consumption on growth by using a panel data method for 132 countries. For another study of the author on the subject, see Koç, (2020b).

while Menegaki (2011), Yıldırım et al. (2012), Bulut and Muratoğlu (2018) found results that support the neutrality hypothesis. In contrast, Tuğcu et al. (2012), Bloch et al. (2015), Shahbaz et al. (2015), Doğan (2016), Kahia et al. (2017) and Durğun and Durğun (2018) supported the feedback hypothesis, while Furuoka (2017) and Alper (2018) showed findings supporting the conservation hypothesis.

Finally, the third group studies investigate the effects of *renewable energy production on growth*. It is possible to summarize the previous studies we can identify in the literature review as follows:

The study by Bayraktutan, Yilgör, and Uçak (2011) investigates the relationship between renewable electricity generation and growth in OECD countries for the 1980-2007 period. According to the findings of the analysis, there is a positive long-run relation and unidirectional causality between the variables. Shortly, the study has produced results that support the growth hypothesis.

Examining the impact of renewable energy production on growth in 20 OECD countries, Ohler and Fetter (2014) apply the panel error correction model and panel causality tests. According to the study using data from 1990-2018, there is bidirectional causality between renewable energy production and growth, and a positive long-run correlation between renewables components and GDP. The study supports the feedback hypothesis.

Twari, Apergis, and Olayeni (2015) explore asymmetric effects between growth and renewable and nonrenewable energy generation in 12 sub-Saharan African countries in the 1971-2011 period. The study has revealed different empirical results for the countries that divided into two subsets. The findings confirm the growth hypothesis for the first subset countries, and in these countries, conservative policies negatively affect growth. On the other hand, the results of the second subgroup countries confirm the conservation hypothesis, and the conservation policies improve the economic growth in these countries.

The study by Bento and Moutinho (2016) investigating the causality relation among renewable energy and growth for Italy between 1961 and 2011 has employed the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. According to the study, increases in growth rate encourage renewable energy production. In other words, the study provides a result that supports the conservation hypothesis.

Another research on the subject is Bekhet and Harun (2017) for Malaysia. In the study using ARDL and vector error correction model (VECM), like Bento and Moutinho (2016), the result supporting the conservation hypothesis has found.

Atems and Hotalling (2018), investigates the effects of renewable energy (electricity) generation on economic growth by using the data set of 174 countries between 1980 and 2012. In the study employing the system GMM model, it has found a significant and positive correlation between the variables. Besides, the study exhibited a finding that confirms the feedback hypothesis among the variables.

Khobai (2018) analyses the causality relations between renewables production and growth using quarterly data of the 1997-2012 period and VECM for South Africa. According to the Granger causality test results in the study, there is a unidirectional relation running from renewable energy to growth. So, the findings confirm the growth hypothesis.

The last research we can find in the literature review is the study for the Nigerian economy by Oyeleke and Akinlo (2019). The study, in which the data of the 1980-2017 period has analyzed with the error correction model, finds that renewable energy production affects economic growth positively in the short-run and negatively in the long-run. However, the causality relationship between the variables has not investigated in the study.

3. Data and Methodology

3.1. Data

The variables used in the study have determined according to the following economic model expressed by Stern (2004):

$$GDP_t = f(Cap_t, Emp_t, Renewpro_t) \quad (1)$$

In equation (1) GDP_t , Cap_t , Emp_t , and $Renewpro_t$ represent at time t gross domestic production, capital stock, employment level, and renewable energy production in Turkey, respectively. The log-linear reduced form equation can be specified as follows:

$$loggdp_t = \alpha_0 + \alpha_1 logcap_t + \alpha_2 logemp_t + \alpha_3 logrenewpro_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

where ε_t represents error term.

In equations (1) and (2), capital stock, employment, and renewable energy production are independent variables, and real GDP is the dependent variable. The data set, which belongs to Turkey, covers the periods of 1990-2017. We took wind energy production data from the BP Statistical Review of World Energy data set (BP, 2020), GDP and capital stock data from the Penn World Table version 9.1 and employment data from the Turkish Statistical Institute (www.turkstat.gov.tr). While Table 2 shows information about the variables, Table 3 gives information about the descriptive statistics for these variables.

Table 2: Definition of the Variables

Variables	Definitions	Source
$loggdp$	Output-side real gross domestic product (at chained PPPs, in millions 2011 US Dollar)	Penn World Table version 9.1
$logcap$	Capital stock (at 2011constant national prices, in millions US Dollar)	
$logemp$	Employment (15+ population, in millions)	TURKSTAT
$logrenewpro$	Renewable energy generation (terawatt-hours)	BP (2020)

Table 3: Descriptive Statistics of the Variables

Variables	<i>loggdp</i>	<i>logcap</i>	<i>logemp</i>	<i>logrenewpro</i>
Mean	13.76328	14.72024	16.91667	-0.106256
Median	13.55705	14.37444	16.87142	-0.495271
Maximum	14.60457	15.93671	17.27003	1.463065
Minimum	13.20133	13.96215	16.73323	-1.096367
Std. Dev.	0.443686	0.701215	0.147597	0.805995
Skewness	0.539820	0.527786	1.156184	0.725244
Kurtosis	1.937187	1.751170	3.339838	2.018119
Jarque-Bera	2.677725	3.119441	6.372959	3.579342
Probability	0.262144	0.210195	0.041317	0.167015
Observations	28	28	28	28

3.2. Econometric Methodology

In the study, we have employed the ARDL method, which developed Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001), in researching the role of renewable energy production in sustainable economic growth. The main reason for choosing this method is that it has some advantages (Pesaran and Pesaran, 1997: 302-3003, Narayan, 2005). The first of these is that it is possible to estimate the short-run and long-run effects of the explanatory variables simultaneously in this method. The second advantage is that this approach allows long-run relations between variables to be determined independently of the stationarity degree of the variables. Thirdly, this model can be applied to the studies consisted of few observations, and be estimated robust and consistent long-term coefficients. As Narayan and Narayan (2004) stated, what is critical in this model is the length of the period considered rather than the number of observations. And finally, each variable in this method can take a different lag length.

4. Econometric Tests and Results

4.1. Unit Root Tests

Although ARDL models make it possible to analyze variables with different degrees of stationary, the variables should not be $I(2)$ (Narayan and Narayan, 2004). Thus, the stationary of the variables was analyzed employing the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and the Phillips-Perron (PP) tests. Test results have shown in Table 4. As can be seen, all of the variables have a unit root at the level, and the first differences are stationary. The other words, all variables are $I(1)$. The results show that the role of renewable energy production on growth can analyze by the ARDL model.

Table 4: Unit Root Tests Results

	ADF Test		PP Test	
	Test Statistics	Critical Value (5%)	Test Statistics	Critical Value** (5%)
<i>loggdp</i>	1.381882	-2.976263	1.631710	-2.976263
<i>logcap</i>	-0,122601	-2.981038	0.684306	-2.976263
<i>logemp</i>	1.154425	-2.976263	1.154425	-2.976263
<i>logrenewpro</i>	0.653428	-2.981038	0.616672	-2.976263
$\Delta loggdp$	-4.556924	-2.981038	-4.558607	-2.981038
$\Delta logcap$	-3.107848	-2.981038	-3.142082	-2.981038
$\Delta logemp$	-4.198744	-2.981038	-4.195362	-2.981038
$\Delta logrenewpro$	-3.709723	-2.981038	-3.777317	-2.981038

Notes: All test statistics show the critical values of MacKinnon (1996) calculated in the 5% confidence interval of the respective tests. The tests were conducted under the assumptions of an intercept, intercept and deterministic trend. If the test included only the intercept is stationary, the test including the intercept and trend has been applied. Thus, all deterministic and stochastic properties are taken into account in determining the stationary of the series.

4.2. ARDL Results

The two-stage process is applied when analyzing the relationships between variables in the ARDL model. In the first stage, whether there is a long-term relationship between the variables is investigated by the bound test. In other words, the existence of the cointegration relationship between the variables is tested. The short-run and long-run parameters of the model are estimated in the second stage if the variables are cointegrated.

Undoubtedly, before applying these steps, an unrestricted error correction model (UECM) is created. The UECM model used in this study can demonstrate as follows:

$$\begin{aligned}
 \Delta loggdp_t = & \alpha_0 \\
 & + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta loggdp_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{2i} \Delta logcap_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} \Delta logemp_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^p \alpha_{4i} \Delta logrenewpro_{t-i} + \alpha_5 loggdp_{t-1} + \alpha_6 logcap_{t-1} + \alpha_7 logemp_{t-1} \\
 & + \alpha_8 logrenewpro_{t-1} \\
 & + u_t
 \end{aligned} \tag{3}$$

where p is the number of lags.

In the ARDL model, the optimal lag length is determined by the smallest AIC or SIC critical value, in which the likelihood of autocorrelation is the lowest. Table 5 presents the results of the lag length test. The results of the analysis, in which the maximum lag length was four, showed that the optimal lag length is two since the likelihood of autocorrelation is the lowest (0.9434).

Table 5: Optimal Lag Length Selection

<i>p</i>	<i>AIC Criteria</i>	<i>LM Test</i>
1	-3.282596	0.2141
2	-3.520755	0.9434
3	-3.512328	0.8023
4	-3.877180	0.3592

In the ARDL approach, the existence of long-term relationships between variables is determined by equating the lagged coefficients of the dependent and independent variables in equation 3 to zero ($\alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$) and then applying the *F* bound test. As a result of the bound test, if the calculated *F* statistic value is greater than the upper critical value ($I(1)$), this indicates that there is a long-term relationship between the variables. As can be seen from Table 6, the *F* statistic value is greater than the upper critical value in all confidence intervals. Therefore, there is a long-run relationship between renewable energy production and other control variables and growth.

Table 6: Bound Test Result

<i>F Statistic</i>	<i>k</i>	<i>Critical Values</i>					
		1%		5%		10%	
		<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>	<i>I(0)</i>	<i>I(1)</i>
7.474478	3	5.17	6.36	4.01	5.07	3.47	4.45

Notes: *k* is the number of independent variables. *I(0)* and *I(1)* are respectively lower and upper critical values in Pesaran et al. (2001:300)

After determining the long-run relations between the variables, the ARDL (2, 0, 1, 0) model summarized in Table 7 has estimated. According to the diagnostic test results, there were no problems in the model. Breusch-Godfrey LM test showed that the model did not contain autocorrelation, and the ARCH-LM test did not reveal the problem of heteroscedasticity. The Jarque-Bera statistic value shows that the residuals have the normal distribution. Ramsey RESET test shows that the functional form of the model established correctly. Finally, CUSUM and CUSUM-of-Square tests were performed to test the stability of the predicted model, that is, whether there was a structural change. According to the test results shown in Figure 1, there are no structural breaks in the estimation period.

Table 7: Estimation Results of ARDL (2, 0, 1, 0)

Dependent Variable: loggdp				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
loggdp (-1)	0.123145	0.195648	0.629422	0.5370
loggdp (-2)	-0.564943	0.180352	-3.132450	0.0058
logcap	0.409166	0.079666	5.136042	0.0001
logemp	0.068562	0.266640	0.257135	0.8000
logemp (-1)	0.394002	0.248316	1.586697	0.1300
logrenewpro	0.161746	0.051337	3.150661	0.0055
C	5.716306	2.528643	2.260622	0.0364
@TREND	0.018839	0.005160	3.651079	0.0018
R-squared	0.994797	Breusch-Godfrey LM test:	0.690244(0.6794)	
Adjusted R-squared	0.992773	Heteroskedasticity ARCH-LM test:	0.281642(0.7573)	
Durbin-Watson stat	1.942612	Normality test:		
F-statistic	491.6021	Skewness	-0.126084	
Prob (F-statistic)	0.000000	Kurtosis:	2.791478	
		Jarque-Bera	0.115993(0.9436)	
		Ramsey RESET Test:	2.475559(0.1157)	

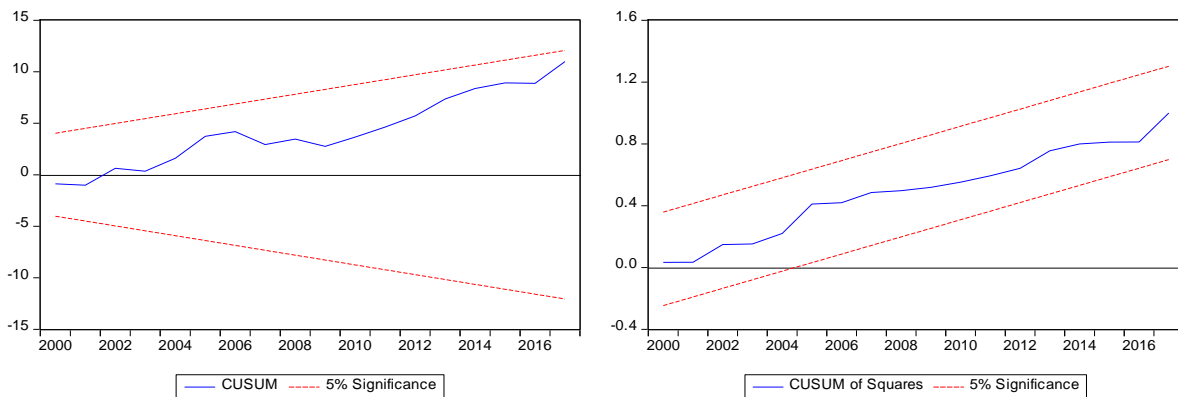

Figure 1: CUSUM and CUSUM of Square Tests

In the next step, the long-run coefficients of variables are estimated. Table 8 summarizes the long-run estimation results for ARDL (2,0,1,0) model. Accordingly, the coefficients of the independent variables are statistically significant and there is a positive relationship between capital stock, employment, renewable energy generation, and growth. In other words, economic growth increases as capital stock, employment, and renewable energy production increase. On the other hand, the impact of renewable energy production on economic growth is smaller than the other two factors. This situation is not an expected case and not surprising.

However, given that the amount of renewable energy production is relatively low, it is not possible to deny the importance of this effect.

Finally, according to the results, the error correction coefficient is negative (-1.441798) and statistically significant. In other words, the short-run disturbances are eliminated in the long-run, and the system is converging to equilibrium. In the model, 11% of the short-run imbalances are eliminated every year.

Table 8: Long-run Estimation Results of ARDL (2, 0, 1, 0) Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
<i>logcap</i>	0.283789	0.042859	-6.621440	0.0000
<i>logemp</i>	0.320824	0.097731	3.282734	0.0041
<i>logrenewpro</i>	0.112183	0.029990	3.740746	0.0015
CointEq(-1)	-1.441798	0.208534	-6.913968	0.0000
EC = $\text{loggdp} - (0.2838 \cdot \text{logcap} + 0.3208 \cdot \text{logemp} + 0.1122 \cdot \text{logrenewpro})$				

5. Conclusion

The paper empirically analyzes the role of renewable energy production on economic growth. The study, which adopts the ARDL model, uses the data of Turkey between 1990 and 2017. Besides, capital stock and employment have employed as control variables to distinguish the role of renewable energy generation. Our main result is that renewable energy production positively affects growth, like capital stock and employment. The most important aspect of this result is that it has partially falsified the mainstream theory, which considers energy and natural resources as intermediate inputs. Another critical point is that although the amount of renewable energy production is low, it has an undeniable effect on economic growth. Considering its economic, social and environmental impacts, the effects of increases in renewable energy production on growth may become more evident.

Although the purpose of this study is not to peruse causality relationships between variables, it is possible to say that the findings obtained in this paper are in line with those in studies (Bayraktutan, Yılgör and Uçak (2011), Khobai (2018)) supporting the growth hypothesis. For example, Bayraktutan, Yılgör, and Uçak (2011) state that the increase in renewable energy production (electricity) contributes positively to growth. Unlike others, Ohler and Fetter (2014), which also takes into account the effects of wind energy, suggests that there is a positive long-run relation among renewable energy sources and GDP. Oyeleke and Akinlo (2019) found a negative relationship between renewable energy production and growth. In this respect, it differs from both our and other studies that support the growth hypothesis.

Consequently, different results are likely to occur depending on the social, economic, and environmental conditions of each country. However, although the amount of low production, renewable energy production reveals a positive impact on economic growth in Turkey.

Özbek, R. & Apaydın, Ş. (2020), "The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 554-567.

Therefore, it is apparent that more investment should be made in the field of renewable energy, considering its social and environmental impacts.

References

- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği, [The relationship between renewable energy and economic growth: 1990-2017 the case of Turkey], *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Atems, B. and Hotaling, C. (2018). The effect of renewable and non-renewable electricity generation on economic growth, *Energy Policy*, 112, 111–118.
- Bayraktutan, Y., Yilgör, M. and Uçak, S. (2011). Renewable electricity generation and economic growth: Panel-data analysis for OECD members, *International Research Journal of Finance and Economics*, 66, 59-66.
- Bekhet, H.A. and Harun, N.H. (2017). Elasticity and causality among electricity generation from renewable energy and its determinants in Malaysia, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(2), 202-216.
- Bektaş, V. and Ursavaş, U. (2019). Impact of CO₂ Emission and Oil Prices on Renewable Energy. In M. Karagül, A. Güngör, Ü. Koç, A. Ö. Yavuz and A. D. Tuncer (Eds.), *Enerji Çevre ve İktisat Araştırmaları*, (pp. 13-26), Ankara: Siyasal Publication.
- Ben-Salha, O., Hkiri, B. and Aloui, C. (2018). Sectoral energy consumption by source and output in the U.S.: New evidence from wavelet-based approach, *Energy Economics*, 72, 75-96. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.03.029>
- Bento, J.P.C. and Moutinho, V. (2016). CO₂ emissions, non-renewable and renewable electricity production, economic growth, and international trade in Italy, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 142–155.
- Berndt, E. R. and Wood, D. O. (1975). Technology, prices, and the derived demand for energy, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 57(3), 259-268.
- Bloch, H., Rafiq, S. and Salim, R. (2015). Economic growth with coal, oil and renewable energy consumption in China: prospects for fuel substitution, *Economic Modelling*, 44, 104–115.
- BP (2020) *Statistical Review of World Energy*. <http://www.bp.com/statisticalreview> (Accessed Date: June 20, 2020)
- Bruns, S. B. (2012). The Role of energy in economic production - Empirical evidence from a biophysical perspective: A preliminary assessment, *The Schumpeter Conference in Brisbane, 2nd – 5th July*, [http://www.aomevents.com/media/files/.../.../Bruns \(1\).pdf](http://www.aomevents.com/media/files/.../.../Bruns (1).pdf)
- Bulut, U. and Muratoğlu, G. (2018). Renewable energy in Turkey: Great potential, low but increasing utilization, and an empirical analysis on renewable energy-growth nexus, *Energy Policy*, 123, 240-250.

Özbek, R. & Apaydın, Ş. (2020), "The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 554-567.

- Doğan, E. (2015). The relationship between economic growth and electricity consumption from renewable and non-renewable sources: A study of Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52 (Supplement C), 534-546.
- Doğan, E. (2016) 'Analysing the linkage between renewable and non-renewable energy consumption and economic growth by considering structural break in time-series data' *Renewable Energy*, 99, 1126-1136.
- Durğun, B. and Durğun, F. (2018) 'Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği', [The causality relationship between renewable energy consumption and economic growth: evidence from Turkey], *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27.
- Fang, Y. (2011) 'Economic welfare impacts from renewable energy consumption: The China experience', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 5120-5128.
- Furuoka, F. (2017) 'Renewable electricity consumption and economic development: new findings from the Baltic countries', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 71, 450–463. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.12.074>
- Kahia, M., Aïssa, M.S.B. and Lanouar, C. (2017) 'Renewable and non-renewable energy use-economic growth nexus: the case of MENA net oil importing countries', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 71, 127–140. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.01.010>
- Khobai H. (2018) 'The causal linkages between renewable electricity generation and economic growth in South Africa', *MPRA Paper*, No: 86485. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/86485/> (Accessed Date: 15.06.2020).
- Koç, Ü. (2020a). Sektörel Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, (Sectoral Energy Consumption and Economic Growth, *Third Sector Social Economic Review*), 55(1), 508-521. doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.03.1289
- Koç, Ü. (2020b). The Relationship between Biomass and GDP: A Panel Data Analysis. In Ş. Apaydın and A. Güngör (Eds.), *New Perspectives and Studies in Economics and Administrative Sciences*, (pp. 21-34), Ankara: Siyasal Publication.
- Kraft, J. and Kraft, A. (1978) 'On the Relationship Between Energy and GNP', *Journal of Energy Development*, 3, 401-403.
- Menegaki, A. N. (2011) 'Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis', *Energy Economics*, 33(2), 257-263.
- Narayan S. and Narayan, P.K. (2004). Determinants of demand of Fiji's exports: An empirical investigation. *The Developing Economics*, 17(1), 95-112.
- Narayan, P.K. (2005), "The Saving and Investment nexus for China: Evidence from Cointegration Tests". *Applied Economics*, 37, 1979-1990.
- OECD. (2017). *Green Growth Studies: Green Growth Indicators 2017*. Paris: OECD Publishing.
- Ohler, A. and Fetters, I. (2014) 'The causal relationship between renewable electricity generation and GDP growth: A study of energy sources', *Energy Economics*, 43, 125–139.

Özbek, R. & Apaydin, Ş. (2020), "The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 554-567.

- Omri, A. (2014). An international literature survey on energy-economic growth nexus: Evidence from country-specific studies', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 38, 951-959.
- Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD] (2010). *World Energy Outlook*, OECD/IEA Publications, Paris.
- Oyeleke O. J. and Akinlo, T. (2019) 'Energy generation and economic growth: empirical evidence from Nigeria', *Environment, Development and Sustainability*, <https://doi.org/10.1007/s10668-019-00476-4>
- Öztürk, İ. (2010). A literature survey on energy-growth nexus', *Energy Policy*, 38, 340-349.
- Paul, S. and Bhattacharya, R.N. (2004). Causality between energy consumption and economic growth in India: a note on conflicting results, *Energy Economics*, 26(6), 977-983.
- Payne, J. E. (2010) 'Survey of the Electricity Consumption-Growth Literature', *Applied Energy*, 87(3), 723-731.
- Pesaran M.H., and Pesaran, B. (1997), *Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001), "Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pesaran, M.H. and Shin, Y. (1999), An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. In *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Strom, S. (ed.) Cambridge University Press.
- Samuel, Y. A., Manu, O. and Wereko, T. B. (2013). Determinants of Energy Consumption: A Review, *International Journal of Management Sciences*, 1(12), 482-487.
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Zeshan, M. and Zaman, K. (2015) 'Does Renewable Energy Consumption add in Economic Growth? An application of Auto-Regressive Distributed Lag Model in Pakistan', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 576-585.
- Stern, D. I. (2004). 'Economic growth and energy'. In C. J. Cleveland, *Encyclopedia of Energy* (pp. 35-51), Vol. 2, Elsevier Inc.
- Stern, D. I. and Cleveland, C. J. (2004). Energy and Economic Growth, *Rensselaer Working Papers in Economics*, WP. No: 0410, Rensselaer Polytechnic Institute, USA.
- Tuğcu, C. T., Öztürk, İ. and Aslan, A. (2012) 'renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: Evidence from G7 countries', *Energy Economics*, 34(6), 1942-1950.
- Twari, A. K., Apergis, N. and Olayeni, O. R. (2015). Renewable and nonrenewable energy production and economic growth in sub-Saharan Africa: a hidden cointegration analysis, *Applied Economics*, 47(9), 861-882. DOI: 10.1080/00036846.2014.982855.

Özbek, R. & Apaydın, Ş. (2020), "The Role of Renewable Energy Generation in Sustainable Economic Growth: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 554-567.

World Bank. (2012). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington: World Bank.

Yıldırım, E., Saraç, Ş. and Aslan, A. (2012) 'Energy consumption and economic growth in the USA: Evidence from renewable energy', *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(9), 6770-6774.

Please Cite As: Hamurcu, Ç. (2020), "Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 568-579.

Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?

Çağrı HAMURCU¹

Abstract

The purpose of this study is to reveal whether cryptocurrency and non-cryptocurrency investors are different in terms of financial threats. In order to measure financial threat, 5-Item FTS (Financial Threat Scale) is used. It is found that the Turkish version of a FTS is highly reliable, unidimensional, and a valid instrument for measuring the financial threat. According to the analysis, non-cryptocurrency investors have a more significant financial threat than cryptocurrency investors. Moreover, it is investigated that the working sector difference is not a distinguishing factor for financial threat. It is revealed that financial threat is associated with age, level of education, and monthly income. On the other hand, it is obtained that gender and marital status are not distinguishing factors for financial threat.

Article History:

Date submitted:

23.06.2020

Date accepted:

07.09.2020

Jel Codes:

G40, G41, E44

Keywords:

*Behavioral finance,
Financial threat,
Scale,
Cryptocurrency,
Investor*

¹ Assist. Prof., Aksaray University, Ortakoy Vocational School of Higher Education, Department of Finance, Banking&Insurance, Aksaray, Turkey, e-mail: cagri.hamurcu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3248-6733

1. Introduction

In order to sustain living standards, make savings and investments, individuals take care of their individual finances. Most people pay attention to personal finances for maintaining or increasing their standards of living, the amount of savings, and investments. Any probability of eventual deterioration of an individual's financial situation creates a financial threat and this situation is taken seriously by an individual. In times of economic crisis, this financial threat becomes more critical than usual (Marjanovic, Greenglass, Fiksenbaum, & Bell, 2013).

The financial threat is defined as a mechanism that individuals' perceptions, self-concern, fear, and uncertainty on financial stability and security (Marjanovic, Greenglass, Fiksenbaum, De Witte, Garcia-Santos, Buchwald, & Mañas, 2015).

In literature, the concept of financial threat is researched by multidisciplinary approaches in some studies. It is stated that financial threat would be higher for an individual who is financially unstable and insecure (Marjanovic et al., 2013). When financially stable&unstable and secure&insecure individuals compared, it is expected that their investments would be different. In order to measure an individual's financial threat, a five-item financial threat scale (FTS) is developed by Marjanovic et al. (2013) in compliance with existing measures and researches.

In the study conducted to develop this scale, it was aimed to measure the individual's financial threat with as few items, the widest scope and the most accurate way (Marjanovic et al., 2013). Five items of this scale evaluate the financial situation of the individual in terms of the uncertainty, risk, perceived threat, worry and cognitive preoccupation created by this situation on that individual.

In another study, the financial threat is found to relate positively to psychological distress, total debt, economic hardship, and anxiety (Fiksenbaum, Marjanovic, & Greenglass, 2017a).

It is stated in another study that, an increase in financial threat creates increases in economic hardship, suicide rate, and misunderstanding (Fiksenbaum, Marjanovic, Greenglass, & Garcia-Santos, 2017b).

Marjanovic, Fiksenbaum, & Greenglass (2018) have indicated in their study that financial threat, non-objective self-evaluation of personal financial situation, is an essential factor affecting the relationship between personal finance, health, and well-being.

In 2018, a study conducted by Viseu, Leal, de Jesus, Pinto, Pechorro, and Greenglass investigated the relationship between some economic stress factors and stress, anxiety, and depression, and how social support affects these relationships. It is obtained that the differences between financial threat and depression, and between economic hardship and stress, anxiety, and depression are statistically significant.

In the study of Matavelli, de Jesus, Pinto & Viseu (2020), how perceived financial threat and life satisfaction changes with social support is researched. It is stated that perceived financial threat is negatively related to life satisfaction and social support is positively related to life satisfaction.

According to the above-stated studies, the financial threat is related to different factors. On one hand, some factors are affecting the financial threat, on the other hand, financial threat are affecting some other factors. It is known that the investment behaviors of individuals vary

Hamurcu, Ç. (2020), "Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?", Fiscaeconomia, 4(3), 568-579.

with different factors. From this point of view, the financial threat could be one of the factors affecting investment decisions and behaviors. For this reason, it should be investigated how financial threat differences might affect investment preferences. In this study, cryptocurrency investment is chosen as an affected factor by financial threat.

In recent years, it is observed that market capitalization and market share of cryptocurrency has a significant amount of fluctuations (Fry & Cheah, 2016). The popularity of cryptocurrencies is reached to significant amounts and cryptocurrencies are started to emerge in academic literature (Vigna & Casey, 2015). Cryptocurrency, developed by Satoshi Nakamoto in 2009 and traded without any regulatory and supervisory authorities, has become a growing instrument of investment and payments over the last few years and there are many cryptocurrencies and because of the volatility, high return rates and different characteristics from the conventional currency, cryptocurrency prices are still very unpredictable and risky (Andrianto & Diputra, 2017). When the return correlations are taken into account, according to the study of Chuen, Guo, & Wang (2017) correlations of return between cryptocurrencies and traditional assets are estimated to below.

In order to reveal whether cryptocurrency and non-cryptocurrency investors are different in terms of financial threats, this research study is performed. For this reason, FTS is carried out on investors who are investing in cryptocurrency and non-cryptocurrency.

The hypothesis of this work is stated as "cryptocurrency, and non-cryptocurrency investors are different in terms of financial threats". The correctness of the hypothesis is researched in this paper.

2. Material and Methods

In this study, five-item, with a five-point Likert scale (1 - not at all; 5 - a great deal/extremely) Financial Threat Scale (FTS) (Marjanovic et al. 2013) is used. To execute financial threat studies in Turkey, the validity and the reliability of this scale should be verified, and the factor structure should be analyzed.

In this work, forward and back-translation techniques are used. First of all, all items of FTS are translated into Turkish. The scale is then translated back to English by an independent translator. After the scale is controlled and approved by technical and linguistic experts, it is put into final form. Then, FTS is applied to the pilot test group (n=50). In this phase, it is observed that FTS has a reliable and valid instrument, and all five items have a positive effect on the scale.

In the primary phase, this study is performed to 329 participants, composed of cryptocurrency investors and non-cryptocurrency investors between April 2019 - July 2019. These people are Banking, ICT, and Education sector professionals working in Ankara, İstanbul, and İzmir in Turkey. Data is gathered using questionnaires on the internet and on paper and pencil.

In order to evaluate the internal validness of the scale, reliability analysis is carried out. To determine items of the scale could be grouped into a few original items, confirmatory factor analyses (CFA) are implemented. Social Sciences Statistics Package (SPSS) for Windows Ver.20 is used for all analyses.

3. Results

In this section, the results of analyses in the primary phase are given.

It is estimated that 31.61% (n=104) of the participants is cryptocurrency investors, 58.36% (n=192) is men, 63.93% (n=210) is married, 72.95% (n=240) is between 25-44 years old and 88.75% (n=292) has at least an undergraduate degree. Sector distribution of these participants is evaluated as Banking, 34.04%, ICT, 37.08%, and Education, 28.88%. The demographic variables of participants by sector are seen in Table 1. In this table, percentage values are evaluated regarding each sector separately.

Table 1: Demographic variables by sector of sample

Variable	Sector		
	Banking (n = 112)	ICT (n = 122)	Education (n = 95)
Female (n, %)	45 (40.18)	54 (44.26)	38 (40.00)
Age (n, %)			
18-24	9 (8.04)	11 (9.02)	3 (3.16)
25-34	39 (34.82)	43 (35.25)	38 (40.00)
35-44	42 (37.50)	45 (36.89)	33 (34.74)
45-54	5 (4.46)	9 (7.38)	10 (10.53)
55-64	13 (11.61)	11 (9.02)	9 (9.47)
65+	4 (3.57)	3 (2.46)	2 (2.11)
Married (n, %)	75 (66.96)	75 (61.48)	60 (63.16)
Level of education (n, %)			
associate's degree	8 (7.14)	15 (12.30)	0 (0.00)
Undergraduate degree	50 (44.64)	59 (48.36)	54 (56.84)
Graduate degree	42 (37.50)	37 (30.33)	33 (34.74)
Doctorate degree	12 (10.71)	11 (9.02)	8 (8.42)
Monthly income (n, %)			
4000-5999 ₺	27 (24.11)	32 (26.23)	55 (57.89)
6000-7999 ₺	22 (19.64)	31 (25.41)	35 (36.84)
8000-9999 ₺	46 (41.07)	39 (31.97)	5 (5.26)

10000+ ₺	17 (15.18)	20 (16.39)	0 (0.00)
Cryptocurrency investor (n, %)	42 (37.50)	44 (36.07)	18 (18.95)

Note: ₺ = Turkish Liras

To measure the reliability of the scale, the Cronbach alpha value of the 5-Item scale is calculated as $\alpha = 0.944$ when all participants are included. Cronbach alpha values are evaluated by sectors as 0.950 for banking, 0.948 for ICT, and 0.927 for education. Also, this value is found as 0.908 for cryptocurrency investors and 0.879 for non-cryptocurrency investors.

Descriptive items and total scale statistic values are given in Table 2. In Table 2, it is seen that all Cronbach's Alpha values for each item if the item is deleted is smaller than the scale. For this reason, it could be said each of the 5 Items makes a significant contribution to the scale.

Table 2: 5-Item Descriptive and Total Scale Statistics

	Mean	SD	Corrected Item-Total	Cronbach's Alpha if Item
Item 1	3.19	1.246	.790	.941
Item 2	3.36	1.181	.886	.925
Item 3	3.22	1.279	.870	.927
Item 4	3.32	1.278	.841	.933
Item 5	3.15	1.291	.858	.930

note: n = 329. SD = standard deviation. Scale range for items: 1= not at all to 5 = a great deal/extremely.

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value (.855) and the Bartlett sphericity test (df=10. Sig.=0.000) results obtained by CFA show that this scale is suitable for factor analysis.

Table 3: Total Variance Explained

Factor/Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative
1	3.19	1.246	.790	4.096	81.929	81.929
2	3.36	1.181	.886			
3	3.22	1.279	.870			
4	3.32	1.278	.841			
5	3.15	1.291	.858			

Not: Extraction Method: Principal Component Analysis.

Results of the CFA show that 5 Items are structured into a single factor, and this factor is explaining 81.929 % of the variance (see Table 3). The same single factor structure is evaluated in all sectors separately (83.536% for banking, 82.794% for ICT, and 77.565% for education). This value is found as 73.625% for cryptocurrency investors and 67.604% for non-cryptocurrency investors.

Factor loading values are given in Table 4. In this table, these values are stated in total; in Banking, ICT, and Education sectors, in cryptocurrency and non-cryptocurrency investors separately. Factor loading values are ranged between 0.751 and 0.930. In the Total column, factor loading values for five items are aligned in descending order as Item 2, Item 3, Item 5, Item 4, and Item 1.

Table 4: Factor loading matrixes of the 5-item scale in different groups

Item	Total*a	Sector				
		Banking**a	ICT***a	Education***a	Crypt. Inv.	Non-Crypt. Inv.
Item 1	.866	.868	.874	.842	.765	.751
Item 2	.930	.944	.926	.912	.888	.878
Item 3	.920	.935	.922	.891	.863	.849
Item 4	.899	.905	.915	.859	.872	.790
Item 5	.910	.916	.912	.897	.896	.837

Not: Extraction Method = Principal Component Analysis. a = 1 components extracted.

Total* = all 329 participants working in all three sectors is included.

Banking** = only participants working in the banking sector are included.

ICT*** = only participants working in the ICT sector are included.

Education**** = only participants working in the education sector are included.

Cryp. Inv. = cryptocurrency investors. Non-Cryp. Inv. = non-cryptocurrency investors.

In order to find whether the financial threat variable has a normal distribution and is homogeneous or not, One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test and Oneway Anova Test are used respectively. The result of the analysis shows that the financial threat variable has not a normal distribution and is not homogeneous. For this reason, non-parametric tests are decided to use.

It is found that the mean value of financial threat scores is 16.25 when all 329 participants are included, the standard deviation is 5.678, the minimum is 5, the maximum is 25. In the financial threat scale, the scale ranges for 5 items from 1 (not at all) to 5 (a great deal/extremely).

In order to compare the averages of two separate groups (cryptocurrency and non-cryptocurrency investors) for a certain variable (financial threat), Mann-Whitney Test is used. Results of the test for threat values of cryptocurrency and non-cryptocurrency investors are given in Table. 5. According to the analysis, there is a statistically significant difference between the financial threat values of cryptocurrency and non-cryptocurrency investors ($p = 0.000 < 0.01$). The mean rank value of financial threat for cryptocurrency investors is smaller than non-cryptocurrency investors (see Table 5).

Table 5: Financial Threat Scores of cryptocurrency and non-cryptocurrency investors

	n	Mean Rank	Sum of Ranks	U	Z	p
Crypt. Inv.	104	68.44	7117.50	1657.50	-12.56	0.000**
Non-Crypt. Inv.	225	209.63	47167.50			

Not: n = number of participants. Crypt. Inv. = cryptocurrency investors. Non-Crypt. Inv. = non-cryptocurrency investors. p = significance level, ** Significant at the 0.01 level (2-tailed).

To compare the averages of financial threat scores for banking, ICT, and education sectors, the Kruskal-Wallis test is performed. Mean rank values of financial threat values according to working sectors, banking, ICT, and education, are given in Table. 6. It is not found any significant differences between financial threat and sector ($p = 0.082 > 0.05$). Although there are not any statistically significant differences, the financial threat score of the education sector is the highest one, banking and ICT sectors come after it.

Table 6: Financial Threat Scores by sectors

Sector	n	Mean Rank	Chi-Square	df	p
Banking	112	160.37			
ICT	122	155.20	5.013	2	0.082**
Education	95	183.05			

Not: n = number of participants. df = degree of freedom. p = significance level.

When gender and marital status are wanted to include analysis, Mann-Whitney Tests are applied for both demographic factors. According to the results, it is not found any statistically significant differences between financial threat and gender ($p = 0.279 > 0.05$), financial threat and marital status ($p = 0.734 > 0.05$) (see Table 7). In Table 7, the mean rank value of the financial threat score for women is higher than men. On the other hand, single ones have higher financial threat than married ones.

Table 7: Financial Threat Scores by gender and marital status

Gender	n	Mean Rank	Sum of Ranks	U	Z	p
Women	137	171.70	23523.50	12233.50	-1.083	0.279
Men	192	160.22	30761.50			
Marital Status						
Married	210	163.66	34369,50	12214.50	-0.34	0.734
Single	119	167.36	19915,50			

Not: n = number of participants. p = significance level.

In order to obtain whether financial threat score differences according to age, level of education, and monthly income, Kruskal-Wallis Tests are used. The results of the analysis are given in Table 8. According to Table 8, there are statistically significant financial threat differences among age groups ($p = 0.038 < 0.05$). Moreover, it is seen in Table 8 that; financial threat is decreasing with the level of education ($p = 0.007 < 0.01$) and monthly income ($p = 0.000 < 0.01$). The higher the level of education and monthly income an individual has, the less the financial threat occurs.

Table 8: Financial Threat Scores by age, level of education and monthly income

Age	n	Mean Rank	Chi-Square	df	p
18-24	23	211.67			
25-34	120	153.93			
35-44	120	156.71	11.758	5	0.038*
45-54	24	169.33			
55-64	33	189.73			
65+	9	201.56			
Level of education					
Associate's degree	23	213.57			
Undergraduate degree	163	173.37	12.214	3	0.007**
Graduate degree	112	146.20			
Doctorate degree	31	152.89			
Monthly income					
4000-5999 ₺	114	187.15			
6000-7999 ₺	88	184.57	35.643	3	0.000**
8000-9999 ₺	90	148.50			
10000 + ₺	37	90.34			

Not: n = number of participants. ₺ = Turkish Liras. df = degree of freedom. p = significance level.

* Significant at the 0.05 level (2-tailed). ** Significant at the 0.01 level (2-tailed).

4. Discussion and Conclusion

This is the first study that evaluated the factor structure of the Turkish version of FTS and one of a few studies performing a factor analysis of FTS, within accessible studies. According to results, it is achieved that the Turkish version of FTS has sufficient competence in order to implement for researches. It means that FTS could be used for multidisciplinary works as well as mainly focusing on financial threat studies.

Our findings confirm with the study of Marjanovic et al. (2015). In this reference study executed on non-student European samples in Belgium, Germany, Portugal, and Spain, it is stated that FTS has a one-dimensional structure, appropriate internal consistency, and mean scores around the scale's thematic point.

Hamurcu, Ç. (2020), "Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?", Fiscaoconomia, 4(3), 568-579.

As a matter of design, this work is the first attempt to apply FTS to cryptocurrency and non-cryptocurrency investors within accessible researches. It is found that non-cryptocurrency investors have a higher mean value of financial threat than cryptocurrency investors. In other words, the financial threat of cryptocurrency investors is smaller. This comparison thought us that financial threat could be one of the possible reasons for choosing a non-cryptocurrency investment. The less financial threat on people might create the more eagerness to invest in cryptocurrency.

On the other hand, the lack of price stability and anonymity, speculative components, and extreme volatility, legal, regulatory and ethical challenges on cryptocurrencies have the potential to create financial and economic risks on investors (Fry & Cheah, 2016). If an investor is a risk averse, above stated risk factors for cryptocurrencies could cause to be chosen non-cryptocurrency investments. For this reason, above mentioned potential risk factors could be an explanation of why financial threat is higher in non-cryptocurrency investment. In order to reveal the real mechanism, other possible affecting factors should be included in the next researches.

Moreover, banking, ICT, and education sector employees is another design parameter included in the research. It is investigated that sector difference is not an affecting factor for financial threat. In other words, the financial threat does not vary with sector differences. In subsequent studies, it could be recommended that other sectors could be investigated for financial threat.

Furthermore, it is found that gender and marital status have no statistically significant effect on the financial threat. Although there are not any statistically significant differences between financial threat and gender and marital status, the mean financial threat score of women is higher than men and single ones have higher financial threat than married ones.

According to the result, financial threat changes with age. It is found that financial threat varies with monthly income. In early (18-24) and old (65+) ages, the financial threat is higher. There is a big drop in financial threat score moving away from 18-24 ages to 25-34 ages. From 25-34 ages to 65+ ages, there are increases in financial threat by different age groups. According to Fiksenbaum et al. (2017b), economic hardship increases with the financial threat. In the study of Butterworth, Rodgers, and Windsor (2009) it is found that financial hardship and depression don't vary with age. This result is not compatible with ours.

It is analyzed that, when the level of education increases, the mean rank values of the financial threat scores decrease. The same finding is achieved for monthly income. Although the monthly income increases, the financial treat score is getting lowered. These findings could be interpreted that, level of education and income have an ability to create more confidence about financial issues on an individual.

Jesus, Leal, Viseu, Valle, Matavelli, Pereira, & Greenglass (2016) noticed that a person who has high-level internal sources and abilities having less vulnerability to the financial threat. It could be interpreted that high-level internal sources and abilities could be increased with the level of education. According to this perspective, this result is consistent with our result which the financial threat differs according to the level of education.

Hamurcu, Ç. (2020), "Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 568-579.

In the study of Diener, Harter, and Arora (2010), well-being, depression, and worry are associated with low growth domestic product (GDP) per capita. This result could be commented in favor of our findings that the financial threat varies according to income.

It is found that financial stress is positively related to some factors, these include a willingness to change one's financial behavior, job search, and psychological distress (Fiksenbaum, Marjanovic and Greenglass, 2017). It is recommended that multidisciplinary studies focused on financial threat should be performed. The more factors related to financial threat are researched, the deeper structure of financial threat could be discovered. Notably, the effects of financial threat on society, financial behaviors of investors, and investment decisions are some of the possible relations for the next researches.

It is thought that, one of the possible reasons for the emergence of the perceived financial threat might be previous negative crypto currency experiences of individuals. In this case, negative investment experiences might create financial threat on individuals, and this financial threat might cause other less risky investment tools to be preferred instead of crypto currency. It could be thought that investors who have previously invested in crypto currency and lost would not prefer crypto currency in their new investments under the influence of the financial threat and loss aversion bias. Therefore, in future studies, it is recommended to investigate whether investors have a previous crypto money investment history and how this investment turned out.

There are some limitations in this research, although it has statistically significant results. It is important to highlight these limitations for the next researches. The number of participants, sector diversity, comparison of cryptocurrency investors with other asset investors are the determined limitations of this study. For the subsequent studies, it is recommended that the number of participants and the diversity of sectors should be increased. Moreover, the financial threat of other financial asset investors apart from cryptocurrency investors should be included. Lastly, other cities of Turkey could be added for the next researches.

It is believed that this study would add some contributions to financial threat and cryptocurrency literature. Above mentioned findings and recommendations could contribute to further studies. In order to validate acquired evidence, new studies are needed.

References

- Andrianto, Y., & Diputra, Y. (2017). The effect of cryptocurrency on investment portfolio effectiveness. *Journal of Finance and Accounting*, 5(6), 229-238.
- Butterworth, P., Rodgers, B., & Windsor, T. (2009). Financial hardship, socio-economic position and depression: Results from the PATH life survey. *Social Science & Medicine*, 69, 229–237.
- Chuen, D. L. K., Guo, L., & Wang, Y. (2017). Cryptocurrency: A new investment opportunity?. *The Journal of Alternative Investments*, 20(3), 16-40.
- Diener, E., Ng, W., Harter, J., & Arora, R. (2010). Wealth and happiness across the world: Material prosperity predicts life evaluation, whereas psychosocial prosperity predicts positive feeling. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 52–61.
- Fiksenbaum, L., Marjanovic, Z., & Greenglass, E. (2017a). Financial threat and individuals' willingness to change financial behavior. *Review of Behavioral Finance*, 9(2), 128-147.

Hamurcu, Ç. (2020), "Are Cryptocurrency and Non-Cryptocurrency Investors Different in Terms of Financial Threats?", *Fiscaeconomia*, 4(3), 568-579.

- Fiksenbaum, L., Marjanovic, Z., Greenglass, E., & Garcia-Santos, F. (2017b). Impact of economic hardship and financial threat on suicide ideation and confusion. *The Journal of Psychology*, 151(5), 477-495.
- Fry, J., & Cheah, E. T. (2016). Negative bubbles and shocks in cryptocurrency markets. *International Review of Financial Analysis*, 47, 343-352.
- Jesus, S. N., Leal, A. R., Viseu, J. N., Valle, P., Matavelli, R. D., Pereira, J., & Greenglass, E. (2016). Coping as a moderator of the influence of economic stressors on psychological health. *Análise Psicológica*, 34(4), 365-376.
- Marjanovic, Z., Fiksenbaum, L., & Greenglass, E. (2018). Financial threat correlates with acute economic hardship and behavioral intentions that can improve one's personal finances and health. *Journal of Behavioral And Experimental Economics*, 77, 151-157.
- Marjanovic, Z., Greenglass, E. R., Fiksenbaum, L., & Bell, C. M. (2013). Psychometric evaluation of the Financial Threat Scale (FTS) in the context of the great recession. *Journal of Economic Psychology*, 36, 1-10.
- Marjanovic, Z., Greenglass, E. R., Fiksenbaum, L., De Witte, H., Garcia-Santos, F., Buchwald, P., & Mañas, M. A. (2015). Evaluation of the Financial Threat Scale (FTS) in four European, non-student samples. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 55, 72-80.
- Matavelli, R. D., de Jesus, S. N., Pinto, P., & Viseu, J. (2020). Social support as a moderator of the relationship between financial threat and life satisfaction. *Journal of Spatial and Organizational Dynamics*, 8(1), 16-28.
- Vigna, P., & Casey, M. (2015). *The age of cryptocurrency: How Bitcoin and digital currency are changing the global economic order*. New York: St Martin's Press.
- Viseu, J., Leal, R., de Jesus, S. N., Pinto, P., Pechorro, P., & Greenglass, E. (2018). Relationship between economic stress factors and stress, anxiety, and depression: Moderating role of social support. *Psychiatry research*, 268, 102-107.

Please Cite As: Kutbay, H. & Aksoy, E. (2020), "Vergi Esnekliğinin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Seçili OECD Ülkeler İçin Panel Veri Analizi", *Fiscaeconomia*, 4(3), 580-594.

Vergi Esnekliğinin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Seçili OECD Ülkeler İçin Panel Veri Analizi

Effect of Tax Elasticity on Public Expenditures: Panel Data Analysis for Selected OECD Countries

Hüseyin KUTBAY¹, Elyasa AKSOY²

Abstract

In this study, the impact of tax elasticity on public expenditures was analyzed for 7 OECD countries (Canada, Iceland, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Netherlands and Switzerland). The study based on panel data analysis method covers the years 1997-2016. In this study, public expenditures is used as dependent variable and tax flexibility, consumer price index and population growth rate are used as independent variables. In order to determine the model to be used firstly, the Breusch-Pagan Lagrange Multiplier test was used to test which of the random effects model and the OLS model would be more appropriate, and the results show that the random effects model is more suitable. A Hausman test was conducted to determine the model that is more suitable between the fixed effects model and the random effects model, and the test statistics obtained are ultimately shows that the random effects model is appropriate. In order to identify the problems that may be included in the model based on the random effects model; The Balbingi and Li (1991), Born and Breitung (2016) and Bhargava, Franzini and Narendranathan (1982) Durbin-Watson autocorrelation tests and Levene, Brown and Forsythe (1974) heteroscedasticity tests were performed. In addition, the cross-sectional dependency of the model was performed with Pesaran (2004) test. The relationship between the series was estimated by Driscoll and Kraay (1998) standard errors, since both auto-correlation and heteroscedasticity and the presence of cross-sectional dependence were detected. As a result of the estimations made, it has been determined that tax flexibility and population growth rate affect (increase) positively, and the consumer price index negatively affects (decreases) public expenditures.

Article History:

Date submitted:

24.07.2020

Date accepted:

06.09.2020

Jel Codes:

H24, H25, H53,

F63, C33

Keywords:

Behavioral finance,

Financial threat,

Scale,

Cryptocurrency,

Investor

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, UBYO/KARAMAN, hkutbay@kmu.edu.tr/ <https://orcid.org/0000-0002-8819-1846>.

²Araştırma Görevlisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü/AYDIN, elyasa.aksoy@adu.edu.tr/ <https://orcid.org/0000-0003-2224-7568>

Öz

Bu çalışmada, vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisi 7 OECD ülkesi (Kanada, İzlanda, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda ve İsviçre) için analiz edilmiştir. Panel veri analizi yöntemine dayanan çalışma 1997-2016 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kamu harcamaları, bağımsız değişkenler olarak ise vergi esnekliği, tüketici fiyat endeksi ve nüfus artış oranı kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle kullanılacak modeli belirlemek üzere Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı testi kullanılarak tesadüfi etkiler modeli ile EKK modeli arasında hangisinin daha uygun olacağı test edilmiş olup çıkan sonuçlar tesadüfi etkiler modelinin daha uygun olduğunu göstermektedir. Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli içerisinde daha uygun olanı test etmek üzere Hausman testi yapılmış olup elde edilen test istatistikleri nihai olarak tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğu yönündedir. Tesadüfi etkiler modeli esas alınarak modelde yer alabilecek sorunları tespit etmek üzere; Baltagi ve Li (1991), Born ve Breitung (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson otokorelasyon testi ve Levene, Brown ve Forsythe (1974) değişen varyans testleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca modelin yatay kesit bağımlılığı Pesaran(2004) testi ile gerçekleştirilmiştir. Hem oto-korelasyon hem de değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığın varlığı tespit edilmiş olup seriler arasındaki ilişki Driscoll ve Kraay (1998) standart hatalar ile tahmin edilmiştir. Yapılan tahminler neticesinde vergi esnekliğinin ve nüfus artış oranının kamu harcamalarını pozitif yönde etkilediği (artırdığı), tüketici fiyat endeksinin ise kamu harcamalarını negatif yönde etkilediği (azalttığı) tespit edilmiştir.

1. Giriş

Vergilendirme, ekonomik kalkınmayı geliştirmek ve bir hükümetin harcama sorumluluklarını finanse etmek için kullanılan politika araçlarından en önemli bir tanesini teşkil etmektedir. Çünkü vergi gelirleri, maliye politikası uygulamasında, özellikle kamu harcamaları için kamu fonu talebinin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte veya az gelişmiş olan bir ülkede de borçlanma ve para basma gibi diğer kaynaklardan daha önemli bir role sahiptir. Verginin maliye politikası aracı olarak kullanılması bir toplumda devlet müdahalesinin ne derecede olmasına göre değişiklik göstermektedir. Nitekim tarafsız devlet anlayışını benimseyen Klasik yaklaşımda, devlet bütçesinin mümkün olduğunca küçük olması benimsenmiş olup vergilerin, kişilerin ve firmaların kararlarını etkilememesi ve ekonomik ve sosyal hayatta mevcut olan düzenin devlet müdahalesi kapsamında vergiler ile bozulmaması düşüncesi hâkim olduğundan verginin sadece denk bütçe kapsamında mali amacına değinilmiştir (Turhan, 1998). Ancak 1929 büyük buhrana bağlı olarak klasik iktisadi görüş büyük bir sarsıntı geçirmiş ve devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Nitekim modern maliye anlayışı kapsamında Keynes devletin mali araçlarının sadece kamu hizmetlerinin finansmanı için değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal amaçları gerçekleştirmek için de gerekli olduğunu ve devletin tarafsızlık politikasını eleştirerek devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini belirtmiştir (Ay, 2015). Bu çerçevede vergilendirmenin en eski amacı, hükümetin idamesini sürdürmek amacıyla gelir elde etmek olmuştur ve halen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vergi tasarımı ve vergi reformunun en önemli hedefi olmaya devam etmektedir. Ancak devletin vergi gelirleri ile amaçladığı sadece mali amacı gerçekleştirmek değildir. Buna ilaveten modern maliye anlayışının benimsediği kamu harcamalarının finansmanını sağlamak ve aynı zamanda diğer ekonomik ve sosyal amaçları da gerçekleştirebilmek için vergi oranlarından ziyade vergi gelirlerini artırmak büyük bir önem arz etmektedir. Bu amaçla devletlerin performansını ölçmek için önemli bir gösterge olan esneklik

yaklaşımı kullanılmaktadır. Çünkü esneklik iki değişkende meydana gelen değişikliklerin duyarlılığını ölçebilmekte olduğundan vergi gelirlerinin ekonomide meydana gelen değişikliklere karşı duyarlılığı "vergi esnekliği" ile belirlenebilmektedir. Nitekim bir vergi yapısının yasal vergi oranlarında bir değişiklik olmaksızın mükellef gelirindeki artışlara yanıt olarak ne ölçüde gelir ürettiği vergi esnekliği ile ölçülmekte olup (Bunescu ve Comaniciu, 2013) vergi esnekliğinin biçimini bilmek, bir ülkenin maliye politikası kararlarında önemlidir. Çünkü merkezi hükümet tarafından toplanan toplam vergi gelirinin gelişiminin belirlenmesine olanak sunmaktadır (Bunescu ve Mihaiu, 2010). GSMH artış oranından daha yüksek bir oranda vergi gelirlerinde artış olması $\{(\Delta T / \Delta Y) / (T / Y)\}$ durumunda vergi esnekliği büyükmektedir. Ters durumda ise vergi esnekliği düşmektedir. Yani vergi gelirlerindeki yüzde artışın GSMH'deki yüzde artışa oranının birden büyük olması durumunda vergi sisteminde esnekliğin yüksek olduğu, tersi durumda ise vergi esnekliğinin düşük olduğu sonucuna varılmaktadır (Ekici, 2009). Netice olarak vergi sistemi ne kadar esnek olursa, ulusal gelirdeki büyümeye o kadar duyarlı hale gelecektir. Bu çalışmada vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin geçerliliği 7 seçilmiş OECD ülkesi için incelenmiştir. Ülkeler seçilirken vergi esnekliği 0,1 ve üzeri olan ülkeler tercih edilmiş olup bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi için öncelikle ülkelerin vergi esneklikleri hesaplanmış daha sonrasında yapılan analiz ile vergi esnekliğinde meydana gelen yüzde bir artışın kamu harcamalarını pozitif ve negatif anlamda ne kadar etkilediği hesaplanmıştır. Ayrıca kontrol değişken olarak tüketici fiyat endeksi ve nüfus artış oranı verileri de kullanılmıştır. Vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisi yabancı literatürde bazı çalışmalarda incelenmiş olsa da bu çalışmanın da özellikle vergi esnekliğinin yüksek olması durumunda kamu harcamalarını nasıl etkilediği tespit edildiği için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Teorik Çerçeve

Ekonomik bir kavram olarak esneklik ilk olarak modern iktisadın kurucularından biri olarak bilinen Alfred Marshall (1842-1924)'ın Ekonominin İlkeleri (1890) adlı kitabında tanıtılmıştır. Genellikle iki değişkende meydana gelen yüzde değişimler arasındaki oran veya duyarlılık derecesi olarak ifade edilmekte olan esneklik, Alfred Marshall'ın kitabında talep miktarındaki yüzde değişimin fiyattaki yüzde değişime olan duyarlılığını (talebin fiyat esnekliği olarak da bilinmektedir) ölçmek için ele alınmıştır (Li, 2012: 9). Vergi esnekliği de iki değişken arasındaki duyarlılığı ölçmek için kullanılmakta olup vergi gelirini etkileyen tüm faktörlerde herhangi bir değişiklik olmadan vergi gelirinin ulusal gelirdeki değişime olan duyarlılığını belirlemektedir. Vergi esnekliği, yasal vergi oranlarında herhangi bir değişiklik yapmadan, vergi mükelleflerinin gelirlerindeki artışlara cevap olarak bir vergi yapısının ne ölçüde gelir elde ettiğini ölçmektedir. Yani vergi kurallarında herhangi bir değişiklik olmasaydı (geçen yıl yasaları bu yıl uygulamaya devam etseydi) ne kadar vergi geliri elde edilebileceğini tahmin etmektedir (Craig ve Heins, 1980: 267). Dolayısıyla, elastik bir vergi sistemi ekonominin istikrarını sağlamak amacıyla kullanışlı olduğundan, verginin esnekliğinin tahmin edilmesi otomatik olarak ek gelir getirme derecesini belirlemede yardımcı olmaktadır. Vergi esnekliği, devletin vergi yapısının genel performansının bir göstergesi olarak alınabilir. Çünkü esneklik, vergi gelirinin devlet gelirindeki otomatik değişime verdiği yanıtı göstermektedir (Singh, 2015: 77).

Vergi gelirleri ile GSMH (ya da vergi matrahı) arasındaki korelasyon genelinde incelenen vergi esnekliği, esas olarak vergi gelirlerinin GSMH'da (ya da vergi matrahında) meydana gelen değişimlerden ne yönde ve ne büyüklükte etkilendiğini belirlemeye çalışmaktadır. Eğer vergi

gelirlerinin artış oranı GSMH'nın (ya da vergi matrahının) artış oranından daha yüksek ise vergi esnekliğinin yüksek olduğu, tersi durumda ise vergi esnekliğinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Buna göre bir verginin esnek olması durumunda, milli gelirdeki veya üretimdeki yüzde bir artışın, vergi gelirlerinde yüzde birden daha fazla artışa neden olması beklenmektedir (Ekici, 2009: 203). Vergi esnekliği ilkesi esas olarak vergi gelirlerinin ekonomide meydana gelen değişiklikleri yakından izlemesini ifade ettiğinden vergi sisteminin esnek bir yapıda olması bütçe politikası açısından da önemlidir. Çünkü vergi esnekliğinin yüksek olması durumunda, vergilerin otomatik stabilizasyon özellikleri ortaya çıkmakta ve herhangi bir müdahaleye gerek duymaksızın ekonominin durumuna göre kendiliğinden ayarlamalar olmaktadır (Avcı, 1988: 42). Yani, elastik bir vergi sistemi verimlidir ve bir istikrar aracı olarak işlev görmektedir. Bu yüzden esneklik, otomatik gelir değişikliklerini kontrol ettiği için de tercih edilen bir vergi duyarlılığı ölçütüdür. Vergi gelirlerindeki (tax revenue, TR) oransal değişimin vergi matrahındaki (tax base, TB) oransal değişime bölümüyle elde edilen vergi esnekliği (tax elasticity, TE) aşağıdaki gibi formülize edilmektedir.

$$TE = \% \Delta TR \div \% \Delta TB \quad (1)$$

Bununla birlikte, vergi matrahındaki değişim net bir bilgi vermediği için, vergi esnekliğinin hesaplanmasında vergi matrahının yerine GSYH kullanılmaktadır (Güler, 2017: 163). Yani vergi esnekliği hesaplanırken vergi gelirlerindeki değişim, milli gelirdeki (Y) değişime oranlanmaktadır. Bu şekilde milli gelirdeki bir birim değişiklikten kaynaklanan vergi gelirlerindeki değişiklik olarak tanımlanabilen vergi esnekliği, aşağıdaki şekilde yeniden formülize edilmektedir.

$$TE = \{(\Delta T / T) / (\Delta Y / Y)\} \Rightarrow \{(\Delta T / \Delta Y) / (T / Y)\} \quad (2)$$

Denklem (2)'de vergi, gelirin bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir $\{T = f(Y)\}$. Bu formülden hareketle yapılan dönüşüm neticesinde vergi esnekliği marjinal vergi oranının (Marginal Tax Rate, MTR), ortalama vergi oranına (Average Tax Rate, ATR) oranı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ortalama vergi oranı, vergi gelirlerinin gelire oranlanmasıyla (T/Y), marjinal vergi oranı ise vergi gelirlerindeki değişimin gelirdeki değişime oranlanması ($\Delta T / \Delta Y$) suretiyle hesaplanmakta olup vergi esnekliğinin hesaplanma yöntemi denklem 3'de özetlenmiştir (Indraratna, 2009: 75).

$$TE = \frac{\frac{\Delta T}{T}}{\frac{\Delta Y}{Y}}; TE = \frac{\Delta T}{T} * \frac{Y}{\Delta Y}; \mathcal{E}_T = \frac{\Delta T}{\Delta Y} * \frac{Y}{T}; TE = MTR * ATR^{-1}; TE = \frac{MTR}{ATR} \quad (3)$$

Denklem 3'de marjinal vergi oranı, ortalama vergi oranından büyük olduğunda vergi gelirlerinin esnek olduğu, eşit ya da ondan küçük olduğunda ise vergi gelirlerinin esnek olmadığından veya nötr olduğundan söz edilmektedir. Yaygın olarak kullanılan vergi esnekliği ölçütü (Denklem 3), gelir değişimlerinde sıklıkla farklı cevaplara sahip olan ayrı vergilerin esnekliklerinin toplamının ağırlıklı ortalaması olarak tanımlanmaktadır (Mansfield, 1972: 426). Bir verginin genel esnekliği, sistemi oluşturan vergilerin esnekliğinin ağırlıklı bir ortalaması alınarak hesaplandığından dolayı da genel vergi esnekliği, en elastik olan vergilerden daha fazla yararlanılarak artırılabilir (Osoro ve Leuthold, 1994: 32). Bu nedenle, genel vergi

esnekliği, bireysel vergilerin esnekliklerinin ağırlıklı ortalaması alınarak denklem 4'deki gibi de ölçülebilmekte ve böylece vergi esnekliği daha yüksek olan vergi geliri belirlenerek bu vergiden daha fazla yararlanılabilmektedir (Twerefou vd., 2010: 45).

$$E_{TY} = \frac{T_1}{T_t} \left\{ \left(\frac{\Delta T_1}{\Delta Y} \frac{Y}{T_1} \right) + \dots + \frac{T_k}{T_t} \left(\frac{\Delta T_k}{\Delta Y} \frac{Y}{T_k} \right) + \dots + \frac{T_n}{T_t} \left(\frac{\Delta T_n}{\Delta Y} \frac{Y}{T_n} \right) \right\} \quad (4)$$

E_{TY} : Toplam vergi gelirlerinin gelir esnekliği

T_t : Toplam vergi geliri

T_k ve T_n : n tane vergi sisteminden k^{th} ve n^{th} den elde edilen vergi gelirleri

Y: GSMH

GSYH'nin değişmesine bağlı olarak vergi esnekliği, merkezi hükümete tahsil edilen vergi gelirlerinin GSYH oranında bir değişime nasıl tepki vereceğini belirlemekte olup farklı vergi esnekliklerinin GSYH meydana gelen değişimlere ne ölçüde tepki verdiği Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1: Esneklik Çeşitleri

Esneklik Türü		Yorum
$E_{TY} = \infty$	Vergi gelirleri süper elastik	GSYH'deki minimum bir değişiklik, vergi gelirlerinde maksimum bir değişikliğe yol açmaktadır
$E_{TY} > 1$	Vergi gelirleri elastik	GSYH'deki bir değişiklik, vergi gelirinde aşırı orantılı bir değişikliğe yol açmaktadır
$E_{TY} = 1$	Vergi gelirleri üniter elastik	GSYH'nın %1 oranında değişmesi vergi gelirlerinde %1'lik bir değişikliğe yol açmaktadır
$E_{TY} < 1$	Vergi gelirleri elastik değil	GSYH'deki bir değişiklik, vergi gelirlerinde daha az orantılı bir değişikliğe yol açmaktadır
$E_{TY} = 0$	Vergi gelirleri süper elastik değil	GSYH'deki azami bir değişiklik vergi gelirlerinde bir değişikliğe neden olmamaktadır

Kaynak: Bunesco ve Comaniciu, 2013: 611.

Vergi esnekliği, vergi yapısının dönüşümü hakkında önemli bilgiler sunmak birlikte aynı zamanda vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama kabiliyetini de göstermektedir. Çünkü kamu harcamalarının dikkatli bir şekilde planlanması, beklenen vergi gelirlerine büyük ölçüde bağlı olmaktadır (Güler, 2017: 163). Nitekim esnek vergi yapılarına sahip devletlerin, vergi artışının sıkıntılarını atlatmak zorunda kalmadan (vergi esnekliği, vergi oranlarında bir artış olmadan vergi gelirlerindeki değişimin milli gelirden daha fazla olması olarak kabul edilmektedir) vergi gelirlerinde daha büyük artışlar yaşayacağı ve bu devletlerin elde edilen vergi gelirleri ile daha fazla kamu harcaması gerçekleştirebileceği muhtemeldir (Craig ve Heins, 1980: 267). Bu yüzden vergi sistemi ne kadar esnek olursa, ulusal gelirdeki büyümeye o kadar duyarlı hale gelecektir. Dolayısıyla gelir büyürse daha yüksek miktarda kamu harcaması gerçekleştirmek de daha kolay olacaktır (Buchanan, 1967). Yani, ulusal gelirden meydana gelen bir artış, vergi hasılatında oransal olarak daha yüksek bir artış meydana getirmekte ve bu durum kamu harcamalarına arttırıcı yönde bir ivme kazandırmaktadır. Nitekim vergi gelirlerinde gerçekleşen bir artış neticesinde ortaya çıkan fonlar, vergi oranlarında bir azalış meydana getirmek yerine kamu hizmetleri için gerçekleştirecek olan kamu harcamalarında bir artış sağlayabilmektedir (Gergerlioğlu, 2016: 125).

Teorik bir bakış açısına göre, esneklik harcama hipotezi, daha büyük vergi esnekliklerinin daha küçük olanlara tercih edildiğini göstermektedir, çünkü ekonomik faaliyet büyüdükçe daha fazla gelir tahsiline yol açacak buda zaman içinde daha büyük devlet harcamalarına dönüşecektir (Ford, 2013: 35). Çünkü vergi hasılatı, vergi oranlarında veya matrahlarında politik olarak hassas artışlara ihtiyaç duymadan artan gelirle birlikte otomatik olarak büyüyecektir (Osoro ve Leuthold, 1994: 31). Ayrıca vergi gelirinin esnekliği hükümetler tarafından da arzu edilmektedir. Çünkü hükümetler, vatandaşlar için temel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, içme suyu, temizlik, güvenlik ve benzeri temel sosyal refah hizmetlerini sağlama yükümlülüğüne sahiptir. Herhangi bir hükümetin bu beklentiyi yerine getirmemesi, hükümete olan sadakati ortadan kaldırır ve gönüllü olarak vergi ödeme teşvikini de yok eder (Adejare ve Akande, 2017: 636). Bu yüzden vergi esnekliğinin yüksek olması hükümetlerin sunacakları kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanması için arzu edilen bir durumdur. Çünkü vergi esnekliğinin yüksek olması neticesinde hükümetler, milli gelirden meydana gelen pozitif bir değişiklik durumunda daha fazla vergi geliri elde edecek ve sosyal refah hizmetlerini yerine getirebilecek finansmanı sağlamış olacaktır.

3. Ampirik Literatür

Literatürde vergi esnekliğinin ve vergi canlılığının hesaplanmasıyla ilgili birçok çalışma mevcutken, vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisini inceleyen çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar kronolojik sıralamasına göre Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2: Vergi Esnekliği ve Kamu Harcamaları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Yazar(lar)	Veri Seti / Örneklem	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler	Bulgular
Oates (1975)	1960-1970 48 ABD eyaleti	Vergi yapısının gelir esnekliği, gelir ve kurumlar vergisi, orta aile geliri, yoksulluk sınırı altındaki ailelerin yüzdesi, kişi başı GSYH, ihracat/ GSYH, nüfus	Kişi başına düşen kamu harcaması	Vergi esnekliği ölçüsünün, kişi başına düşen kamu harcamaları üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Yani yüksek vergi esnekliği kamu harcamalarını artırmaktadır.
	1960-1970 33 ABD şehri		Vergi gelirleri / GSYH	Vergi esnekliği ölçüsü, vergi gelirlerini GSYH içerisindeki oranını pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Vergi esnekliğinin yüksek olması vergi gelirlerinin de yüksek olduğuna işaret eder.
Craig ve Heins (1980)	1970-1975 50 ABD eyaleti	Vergi esnekliği, kişi başı GSYH, kişi başına düşen federal yardım, nüfus yoğunluğu, şehir nüfusu, nüfus, merkezi ve yerel gelirler	Kişi başına düşen kamu harcaması, kamu harcamaları / GSYH	Vergi esnekliği ile devlet harcama seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmak için OLS tahminini kullanmışlar ve önemli ölçüde daha yüksek vergi esnekliğine sahip olan ülkelerin, daha düşük vergi esneklikleri

				olan ülkelerden daha fazla kamu harcaması gerçekleştirme eğiliminde oldukları sonucuna varmışlardır.
DiLorenzo (1982)	1967-1977 250.000 veya daha fazla nüfusa sahip olan 66 Şehir	Vergi esnekliği, nüfus ve nüfus yoğunluğundaki değişim, kişi başına düşen yerel gelirdeki değişim	Kişi başına düşen harcamada meydana gelen değişim	Tiebout hareketliliğinin varlığından etkilenen tahminin bir sonucu olarak, vergi esnekliği ile yerel kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi negatif, ancak istatistiksel olarak anlamlı bulmuştur. Çünkü mükelleflerin daha fazla gelir getiren elastik yerel alanlardan uzağa göç etmesi, harcama artışına olan talebi azaltacaktır. Bu yüzden vergi esnekliğinin genişletici etkisi küçümsenmektedir.
Feenburg ve Rosen (1986)	1978-1983 49 ABD eyaleti	Gelir esnekliği, kişi başına düşen hibelerdeki ve gelirdeki değişim, eyalet-yerel harcamalardaki değişim, nüfus	Kişi başına düşen kamu harcaması değişimi	Daha fazla gelir getiren elastik vergi yapılarının daha yüksek kamu kesimi büyüme oranları ile ilişkili olduğuna dair bir kanıt yoktur. Hükümetler kamu sektörünü, vatandaşlarının istediği boyutun ötesinde genişletmek için başka bir mekanizma kullanıyordu.
Misiolek ve Elder (1988)	1967-1984 50 ABD eyaleti	Vergi esnekliği, kişi başına düşen gelir, nüfus, devlet çalışanlarının aylık ortalama maaşı, vergilerin dönem içindeki değişkenliği	Kişi başına eyalet-yerel harcamada ve kişi başına reel vergi gelirinde oluşan değişim	Vergi esnekliğinde meydana gelen artış sadece vergi gelirlerinde pozitif ve anlamlı olarak tespit edilmiştir. Kamu harcamaları üzerinde ise vergi esnekliğinin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.
Dollery ve Worthington (1995)	1982-1992 7 Avustralya eyaleti	Vergi esnekliği, doğrudan-dolaylı vergi oranı, 19 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfus oranı	Toplam kamu harcamaları	Vergi esnekliği hipotezi için ampirik bir sonuç elde edilememiştir. Yani vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerinde etkisi yoktur.

Gemmell vd. (1998)	1955-1994 Birleşik Krallık	Milli gelir, nüfus, göreceli fiyat, bütçe açığı, dolaylı vergiler	Kamu harcamaları	Vergi sistemi ne kadar esnek olursa, kamu tepkisi oluşturmadan yüksek miktarda kamu harcamasını sürdürmenin o kadar daha kolay olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı zamanda bu sonuçların, kamu görevlilerinin daha az bir tepki ile daha fazla gelir sağlamak adına fiyatlar içerisinde gizlenmiş vergileri tercih ettiği esasına dayanan mali yanılısma hipotezi ile tutarlılık gösterdiği savunulmuştur.
Adejare ve Akande (2017)	1990-2015 Oyo Eyaleti	Kişisel gelir vergisi, sermaye kazanç vergisi, yol vergisi ve diğer vergileri	Kamu harcamaları	Kişisel gelir vergileri ve diğer vergiler kamu harcamaları üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahiptir. Sadece yol vergisi negatif ve önemsiz bir etkiye sahiptir.
Patnaik ve Yaji (2018)	2001-2010 Hindistan'ın 5 büyük eyaleti ³	Vergi esnekliği, GSYH, merkezi yardım	Kamu harcamaları	Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için OLS tahminini kullanmışlar ve Bihar hariç diğer eyaletlerde vergi esnekliği ile devlet harcamaları arasında pozitif eş anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca vergi esnekliği olan bir devletin, yasal vergi oranlarında bir değişiklik olmasa bile kamu harcamalarını arttırmayı göze alabileceğini belirtmişlerdir.
Yılanıcı vd. (2020)	Ocak 2006-Kasım 2019 Türkiye	Vergi gelirleri	Kamu harcamaları	Değişkenler arasındaki ilişkiyi simetrik ve asimetric nedensellik testi ile araştırmışlar ve vergi gelirlerinin pozitif şoklarından kamu harcamalarının pozitif şoklarına doğru, kısa, orta ve uzun vadede tek yönlü asimetric bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durum, vergi gelirlerinde meydana gelen pozitif bir değişikliğin kamu harcamalarında da pozitif bir

³ Andhra Pradesh, Maharashtra, Uttar Pradesh, Bihar ve Punjab

				değişiklik oluşturacağını ancak vergi gelirlerinde yaşanacak negatif bir değişikliğin benzer bir etki oluşturmayacağını ifade etmektedir.
--	--	--	--	---

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmada vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir.

4.1. Veri Seti, Model ve Yöntem

Çalışmanın kapsamı belirlenirken OECD üye ülkeleri ele alınmıştır. OECD üye ülkeler arasında ise vergi esnekliği görece daha yüksek ülkelerden bir alt grup oluşturulup analizler bu ülkeler kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ülkeler seçilirken vergi esnekliği cari dönemde 0,1 ve üzeri olan ülkeler tercih edilmiştir. Daha düşük düzeyde vergi esnekliğine sahip ülkelerde, esnekliğin etkisi göz ardı edilebilecek düzeydedir. Seçili ülkeler; Kanada, İzlanda, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda ve İsviçre'dir. Bu seçili OECD ülkelerine ait 1997-2016 yılları arası verileri kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak kamu harcamaları, bağımsız değişkenler olarak ise vergi esnekliği, tüketici fiyat endeksi ve nüfus artış oranı kullanılmıştır. Veriler World Bank web sayfasından elde edilmiş olup veri setlerine ait açıklamalar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Veri Seti

Değişkenler	Açıklaması	Birimi	Kaynağı
Ln (Kamu Harcamaları – KH)	Logaritmik Kamu Harcamaları	Değer	World Bank Open Data (https://data.worldbank.org/)
Vergi Esnekliği (VE)	Marjinal Vergi Oranı/ Ortalama Vergi Oranı	Oran	World Bank Open Data (https://data.worldbank.org/)
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)	Enflasyon Oranı	Oran	World Bank Open Data (https://data.worldbank.org/)
Nüfus Artış Oranı (NAO)	Nüfus Değişimi	Oran	World Bank Open Data (https://data.worldbank.org/)

Çalışmada vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için aşağıdaki model Stata 15.0 programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

$$\ln(KH)_{it} = \beta_0 + \beta_1.VE_{it} + \beta_2.TFE_{it} + \beta_3.NAO_{it} + u_{it} \quad (5)$$

Yukarıda modelde yer alan i ; çalışmanın yatay kesit birimlerini (ülkeleri), t ise zamanı göstermektedir.

Serilerin durağanlığı Levin, Lin ve Chu (2002) birim kök testi, değişen varyans Levene, Brown ve Forsythe (1974) testi, oto-korelasyon ise Baltagi ve Li (1991), Born ve Breitung (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson otokorelasyon testi ve

birimler arası korelasyon Pesaran (2004) testi ile tahmin edilmiştir. Ayrıca seriler arasındaki ilişki Driscoll ve Kraay (1998) standart hatalar ile tahmin edilmiş olup verilere ilişkin özet istatistikler Tablo 4'de belirtilmiştir.

Tablo 4: 1997- 2016 Yılları Arasında Seçili 7 Ülke İçin Özet İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Tüm Ülkeler		
Kamu Harcamaları	23.614	1.793
Vergi Esnekliği	0.051	0.159
Enflasyon	2.503	2.646
Nüfus Artış Oranı	0.472	1.121
Gözlem (N)		140 (7)

Not: Gözlem (N) = Gözlem Sayısı (Yatay kesit birimi)

Vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisini belirlemek için kullanılacak modelin oto-korelasyon ve değişen varyans sorunlarını taşıması durumunda regresyon tahminleri gerçek değerleri göstermeyeceğinden oto-korelasyon ve değişen varyans testleri de uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5: Hausman Test İstatistiği, Oto-Korelasyon ve Değişen Varyans Sonuçları

Testler	Hipotezler	Seçili OECD Ülkeleri
Hausman Test İstatistiği	H ₀ : Tesadüfi etkiler modeli uygundur H ₁ : Sabit etkiler modeli uygundur	1.910 (0.590)
Oto- Korelasyon (Durbin-Watson)	H ₀ : Oto-korelasyon yoktur H ₁ : Oto-korelasyon vardır	0.097
(Baltagi Wu LBI Testi)	H ₀ : Oto-korelasyon yoktur H ₁ : Oto-korelasyon vardır	0.258
Değişen Varyans (Levene, Brown ve Forsythe Testi)	H ₀ : Değişen varyans sorunu yoktur H ₁ : Değişen varyans sorunu vardır	4.371 (0.000)***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon testlerinde kritik değer "2" olarak kabul edilmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde Hausman test istatistiği olasılık değerlerinin (p=0.590) olduğu görülmektedir. Bu durumda tüm anlamlılık düzeyleri için H₁: Sabit etkiler modeli uygundur hipotezi reddedilerek, H₀: Tesadüfi etkiler modeli uygundur hipotezinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca tesadüfi etkiler modeli esas alınarak yapılan oto-korelasyon ve değişen varyans sorunu test sonuçlarına göre modelde oto-korelasyon ve değişen varyans sorunlarının olduğu tespit edilmiştir (Tatoğlu, 2018: 238). Çalışmanın yöntem kısmında seriler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı da analiz edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı kontrol edilirken Pesaran (2004) CD testi kullanılmıştır.

Sıfır hipotezi altında Pesaran testi, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimtotik ki-kare dağılımına sahiptir (Pesaran, 2004). Çalışmada kullanılan Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi sonucu Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonucu

Testler	Seçili OECD Ülkeleri
Pesaran (2004)	19.293 (0.000)***

Not: p değeri parantez içerisinde sunulmuştur. *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi, olasılık değerleri 0.01'den küçük olduğu için reddedilmiş olup ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmanın ilerleyen aşamalarında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanmasına karar verilmiştir.

4.2. Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilmektedir. Bu sebeple, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemlerdeki değerleriyle nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Serinin gecikmeli değerlerinin etkisinde kalıp kalmadığını tespit etmek üzere yapılan bu testler ekonometri literatüründe birim kök olarak adlandırılmaktadır (Tarı, 2016:387). Serilerin hangi dereceden durağan oldukları birim kök testleri yardımıyla belirlenebilmektedir. Değişkenlerin durağanlığı ikinci nesil birinci grupta yer alan Levin, Lin ve Chu (LLC) panel birim kök testi ile sınanmıştır (Tatoğlu, 2017: 68). Test sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7: LLC Birim Kök Testi Sonuçları

LLC Birim Kök Testi		
Seriler	Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
(Kamu Harcamaları)	-1.730	0.041**
Vergi Esnekliği	-6.390	0.000***
Enflasyon	-3.536	0.000***
Nüfus Artış Oranı	-4.623	0.000***

Not: *** %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Test biçim olarak sabit terimli ve trendsiz regresyon denklemi kullanılmıştır.

Tablo 7'de yer alan birim kök testi sonuçlarına bakıldığında her bir değişken için "birimler birim kök içermektedir" temel hipotezi reddedilmekte ve serilerin düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4.3. Panel Analiz Sonuçları

Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunları göz önünde bulundurularak seriler arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek üzere Driscoll Kraay dirençli standart hatalar modeli tercih edilmiş ve bu model ile elde edilen sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Driscoll-Kraay Standart Hatalı Model Tahmini

Bağımlı Değişken: Kamu Harcamaları		T değeri	P> t	[95% Güven Aralığı]
Vergi Esnekliği	1.993*** [0.272]	7.32	0.000	1.423438 2.563205
TÜFE	-0.180*** [0.0540]	-4.49	0.000	-.2644432 -.0962063
Nüfus Artış Oranı	0.547*** [0.104]	5.27	0.000	.3298989 .7649297
Sabit Terim	23.704*** [0.219]	108.28	0.000	23.24607 24.16248

Not: (***) %1 ve (*) %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. [] içerisinde yer alan değerler standart hataları göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda Model 5'in nihai olarak yazılmış hali şu şekildedir;

$$KH = 23.704 + 1.993VE - 0.18TFE + 0.547NAO$$

Bu model ile tahmin edilen sonuçlara baktığımızda seçili ülkeler için vergi esnekliğindeki %1 artışın, kamu harcamalarının logaritmik değeri üzerinde 1,993 artışa neden olduğu gözlemlenmektedir. Tahmin sonuçlarında görüldüğü üzere vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerinde pozitif bir etkisi vardır. Yapılan analiz neticesinde vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki pozitif etkisi Qates (1975), Craig ve Heins (1980), Gemmell vd. (1998) ve Patnaik ve Yaji (2018) çalışmaları ile de uyumludur. Analiz sonuçlarına göre vergi esnekliğinin artması (mevcut vergi oranlarında bir değişiklik yapmadan vergi mükelleflerinin gelirlerindeki artış neticesinde daha fazla vergi geliri elde edilmesi) neticesinde elde edilen daha fazla vergi geliri devletlerin daha fazla kamu harcaması yapacağını göstermektedir. Vergi esnekliğinin yüksek olması durumunda ekonomideki gelir artışı neticesinde daha fazla vergi geliri elde edilecektir. Çünkü mükelleflerin vergiye karşı duyarlılıkları genellikle artan vergi oranları ile ilgili olabilmekte iken artan gelirleri ile birlikte ödedikleri fazla vergi miktarı ile ilgili değildir. Hunter ve Scott (1987)'un çalışmalarında belirttiği gibi vergi esnekliğinin yeterince yüksek olması durumunda devletlerin istenilen miktarın üzerinde gelir elde etmeleri muhtemel olduğundan, vergi oranlarının artırılmasına ihtiyaç duyulmayacaktır. Ayrıca Rose ve Karran (1987)'in belirttiği gibi yeni bir verginin yürürlüğe girmesi veya mevcut vergi oranlarının yükseltilmesi görünür bir siyasi faaliyet olduğundan, bunun yerine siyasi atalet (etkileşime girmeme/durağanlık) olarak bilinen otomatik vergi artışı daha çok tercih edilmektedir. Çünkü huzursuzluktan uzak durmak siyasetin temel kurallarından biridir.

Diğer kontrol değişkenleri olarak nitelendirebileceğimiz değişkenlere bakıldığında nüfus artış oranındaki %1 artışın da kamu harcamalarının logaritmik değeri üzerinde 0,547 artışa neden olduğu görülmektedir. Nüfus artış oranının merkezi ve yerel yönetimlere büyük bir yük getireceği aşikârdır. Çünkü nüfus artışı ile birlikte kalkınma carileri olarak nitelendirilen eğitim ve sağlık harcamaları başta olmak üzere devletin sunmuş olduğu diğer kamu harcamalarının miktarı da artacaktır. Bir diğer kontrol değişken olan enflasyondaki %1'lik bir artışın ise kamu harcamalarının logaritmik değeri üzerinde 0,18 azalmaya neden olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada vergi esnekliğinin kamu harcamaları üzerindeki etkisi, seçilmiş 7 OECD ülkesi için 1997-2016 verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz neticesinde vergi esnekliği yüksek olan ülkelerde esnekliğin kamu harcamalarını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Vergi esnekliğindeki %1 artış, kamu harcamalarının logaritmik değeri üzerinde 1,993 artışa neden olmaktadır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak kullanılan nüfus artış oranının da kamu harcamalarını artırdığı, enflasyonun ise kamu harcamalarını azalttığı sonuçları elde edilmiştir. Vergi esnekliğinin yüksek olması, herhangi bir siyasi müdahale olmaksızın (vergi oranlarının artırılması gibi) vergi gelirlerinin otomatik artışını sağlamaktadır. Bu durum vergilerin milli gelirlerdeki artış karşısında otomatik stabilizatör görevi gördüğüne de işaretir.

Çalışmada elde edilen tahmin sonuçlarına göre kamu harcamalarını artırmak ve bu harcamaların finansmanı normal şartlar altında sağlamak isteyen hükümetlerin, mükelleflerin vergiye karşı direnmelerine etki eden vergi oranlarında artış yapmadan ya da mevcut vergilere ilaveten yeni vergi uygulamasına gitmeden kamu harcamaları üzerinde etkisi olan vergi esnekliklerini hesaplamaları ve vergi esnekliğin sürdürülebilmesi için özellikle vergi gelirlerinin ekonomideki gelişmelere karşı otomatik duyarlılıklarını arttırmaları gerekmektedir. Ayrıca her bir verginin esneklik değeri farklı olduğu için, bu vergilerin esneklik değerleri ayrı ayrı hesaplanıp bu esnekliklerin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin hesaplanması yapılabilir. Bu hesaplamalar neticesinde mükelleflerin vergiye karşı dirençlerini yükseltmeden vergi yapılarında değişiklik yapılması ve kamu harcamalarının finansmanı için gerekli olan vergi gelirlerinin milli gelirdeki değişime göre otomatik olarak artması sağlanabilir. Gelecek çalışmalarda farklı ülke grupları için vergi esneklikleri vergi türüne göre ayrı ayrı hesaplanıp bunların kamu harcamaları üzerindeki etkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Adejare, A.D. ve Akande, S.S. (2017), "The Impact of Personal Income Tax on Government Expenditure in Oyo State". *Journal of Account and Financial Management*, 2(4), 635-643.
- Avcı, N. (1998), *Bütçe ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri*. Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara.
- Ay, H. (2015). *Kamu Maliyesi*. Albi Yayıncılık: İzmir.
- Baltagi, B.H. ve Li, Q. (1991), "A Transformation That Will Circumvent The Problem of Autocorrelation in an Error-Component Model". *Journal of Econometrics*, 48(3), 385-393.
- Bhargava, A., Franzini, L., ve Narendranathan, W. (1982), "Serial Correlation and The Fixed Effects Model". *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.
- Born, B. ve Breitung, J. (2016), "Testing for Serial Correlation in Fixed-Effects Panel Data Models". *Econometric Reviews*, 35(7), 1290-1316.
- Breusch, T.S. ve Pagan, A. (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics". *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.

- Brown, M.B. ve Forsythe, A.B. (1974). "The Small Sample Behavior of Some Statistics Which Test The Equality of Several Means", *Technometrics*, 16, 129-132.
- Buchanan, J.M. (1967), *The Fiscal Illusion*, In *Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Bunescu, L. ve Comaniciu, C. (2013), "Tax Elasticity Analysis in Romania: 2001 – 2012". *Procedia Economics and Finance*, 6, 609-614.
- Bunescu L. ve Mihaiu, D.M. (2010), "A Sort Analysis on the Sensitivity of Tax Revenues in Romania during 2000-2009", *The Annals of the University of Oradea Economic Sciences*, 1, 332-337.
- Conrad, E. (1997), *Expenditure Lags, Inflation and Real Purchasing Power of Government*, *Macroeconomic Dimensions of Public Finance*". (Ed). M. I. Blejer, T. Ter-Minassian, Routledge, London, 235-251.
- Craig, E.D. ve Heins, A.J. (1980), "The Effect of Tax Elasticity on Public Spending". *Public Choice*, 33, 267-275.
- DiLorenzo, T.J. (1982), "Tax Elasticity and the Growth of Local Public Expenditure". *Public Finance Quarterly*, 10(3), 385-392.
- Driscoll, J.C. ve Kraay, A.C. (1998), "Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data". *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Dollery, B. E. ve Worthington, A.C. (1995), "State Expenditure and Fiscal Illusion in Australia: A Test of the Revenue Complexity, Revenue Elasticity and Flypaper Hypotheses". *Economic Analysis and Policy*, 25(2), 125-140.
- Ekici, M. S. (2009), "Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.
- Feenburg, D.R. ve Rosen, H.S. (1986), "Tax Structure and Public Sector Growth". *Journal of Public Economics*, 32, 185-201.
- Ford, E. (2013), "The Effects of Fiscal Policy on Output in Belize". Master of Science (MSc), University of the West of England.
- Gemmell, N., Morrissey, O. ve Pinar, A. (1998), "Taxation, Fiscal Illusion and the Demand for Government Expenditures In The UK: A Time-Series Analysis". *School of Economics Discussion Paper*, 98/10.
- Gergerlioğlu, U. (2016), "Mali Yanılsama Olgusunun Kavramsal Boyutu". *Vergi Sorunları Dergisi*, 338, 122-128.
- Güler, H. (2017), "Ücretlilerden Kesilen Gelir Vergisinin Türk Vergi Sistemi Üzerindeki İstikrar Etkisi". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 161-168.
- Indraratna, Y. (2009), "The Measurement of Tax Elasticity in Sri Lanka: A Time Series Approach". *Staff Studies*, 33(1), pp.73–110.
- Levin, A., Lin C.F. ve Chu C.S.J. (2002), "Asymptotic and Finite Sample Properties". *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.

- Li, M. (2012), "The Effects of Elasticity on Government Revenue of China". Martin School Public Policy and Administration University of Kentucky.
- Mansfield, C.Y. (1972), "Elasticity and Buoyancy of a Tax System: A Method Applied to Paraguay". *International Monetary Fund Staff Papers*, 19(2), 425-446.
- Misiólek, W.S. ve Elder, H.W. (1988), "Tax Structure and the Size of Government: An Empirical Analysis of the Fiscal Illusion and Fiscal Stress Arguments". *Public Choice*, 57, 233-245.
- Oates, W.E. (1975), "Automatic Increases in Tax Revenues: The Effect on the Size of the Public Budget", In W.E Oates (ed) *Financing the New Federalism: Revenue Sharing Conditional Grants and Taxation*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Osoro, N. ve Leuthold, J. (1994), "Changing Tax Elasticities Over Time: The Case of Tanzania". *African Development Review*, African Development Bank, 6(1), 31-40.
- Patinkin, D. (1993), "Israel's Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary Theory". *Journal of Economic Perspectives*, 7(2), ss.103-128.
- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels.
- Patnaik, D. ve Yaji, V. (2018), "Assessing the Effects of Tax Elasticity on Government Spending". *International Journal of Engineering and Management Research*, 8(5), 70-76.
- Singh, K. (2015), "Elasticity of State Taxes In India". *International Journal of Innovative Social Science & Humanities Research*, 2(3), 77-91.
- Tarı, Recep (2016). *Ekonometri*. Kocaeli Üniversitesi Yayınları,12. Baskı, Kocaeli.
- Tatoğlu, F.Y (2017), *Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Tatoğlu, F.Y (2018), *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Turhan, S. (1988). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Filiz Kitapevi: İstanbul.
- Twerefou D.F., Fumey A., Assibey, O.E. ve Asmah, E.E. (2010), "Buoyancy and Elasticity of Tax: Evidence from Ghana". *Journal of Monetary and Economic Integration*, 10(2), 36-70.
- Yılcı, V., Şaşmaz, M. Ü. ve Öztürk, Ö. F. (2020), "Türkiye'de Kamu Harcamaları İle Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Frekans Alanda Asimetrik Testinden Kanıtlar". *Sayıştay Dergisi*, 31(116), 121-139.

Please Cite As: Koç, Ü. & Apaydın, Ş. (2020), "İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 595-612.

İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz

Economic Growth and Wind Energy: An Analysis for Selected G-20 Countries

Ümit KOÇ¹, Şükrü APAYDIN²

Abstract

In the last 200 years, mankind has made significant progress in many areas. Developments such as industrialization, technological progress, urbanization and increase in growth and development rates accompanied by rapid population growth have made the energy factor, which is extremely important in all areas of life, more evident. While fossil fuels are currently the main source of energy, the use of renewable energy sources is in an increasing trend due to the damage of the environment by fossil fuels and the depletion of fossil fuel resources. In this context, wind energy, which is an important source of renewable energy, has become more and more prominent. In this study, the relationship between wind energy and economic growth is analyzed using panel data method for the selected 15 G-20 countries between the period of 1991 and 2017. According to the findings, there is a positive relationship between wind energy and economic growth.

Article History:

Date submitted:

07.07.2020

Date accepted:

06.09.2020

Jel Codes:

O40, O13, Q42

Keywords:

*Economic growth,
Renewable energy,
Wind energy,
Panel data analysis*

¹ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, umitev@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1853-5156>

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sukruapaydin@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4640-8135>

Öz

Son 200 yıllık tarih incelendiğinde insanoğlunun pek çok alanda ciddi bir ilerleme kaydettiği görülür. Hızlı nüfus artışının da eşlik ettiği sanayileşme, teknolojik ilerleme, kentleşme, büyüme ve kalkınma hızlarındaki artış gibi gelişmeler, hayatın her alanında son derece önemli bir yere sahip olan enerji faktörünün önemini daha belirgin hale getirmiştir. Hali hazırda temel enerji kaynağı fosil yakıtlar olmakla birlikte, bu kaynakların tükenir kaynaklar olması yanında çevreye verdiği zararlar nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının daha aktif kullanılması oldukça önem kazanmıştır. Bu çerçevede son dönemde önemli bir yenilenebilir enerji kaynağı olan rüzgâr enerjisi gittikçe ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmada rüzgâr enerjisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, seçilmiş 15 G-20 ülkesinin 1991-2017 dönemi verileri, panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre rüzgâr enerjisi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

1. Giriş

Sanayi devrimini takiben tüm dünyada pek çok alanda olduğu gibi, teknolojik gelişim ve iktisadi büyüme alanlarında da önemli sıçramalar yaşanmıştır. İnsanlığın kadim sorunu olan doğa karşısındaki güçsüzlüğü yerini yavaş yavaş onu kontrol etme ve ona hâkim olma fikrine bırakmıştır. İnsanlığın "herşeye karşı ve herşeye rağmen gelişimi" beraberinde doğanın geri dönülemez şekilde yok edilmesi ve doğal kaynakların da büyük bir hızla tüketilmesi sorunlarını gündeme taşımıştır. Bu noktada büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmada anahtar konumda bulunan enerji konusu özellikle dikkat çekmektedir. Zira enerji sadece iktisadi büyüme bağlamında değil, sosyal ve beşerî ilerlemeler için de son derece önemlidir ve refah arttıkça enerji tüketimi artmaktadır (Koç, 2020a). Artan enerji talebi, bir yandan mevcut enerji kaynaklarından karşılanmaya devam ederken diğer yandan yenilenebilir enerji arzının da giderek artmasına yol açmaktadır.

Bu durum, dünya genelinde toplam enerji üretiminin özetlendiği Tablo 1'de de görülebilmektedir. Buna göre toplam enerji üretimi 2000 yılında 420 ExaJoul iken 2017 yılında 585 ExaJoul miktarına ulaşmıştır. Bir diğer deyişle 2000-2017 yılları arasında toplam enerji arzı yaklaşık olarak %39 oranında artmıştır. Kaynaklarına göre değerlendirildiğinde ise toplam enerji üretiminin ortalama olarak yaklaşık %80'i fosil ve nükleer yakıtlardan, geriye kalan kısım ise yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmıştır. Bununla birlikte, yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerji kaynaklarının %48 civarında bir artış göstermiş olması dikkat çekicidir.

Tablo 1: Dünya Birincil ve Yenilenebilir Enerji Arzı (ExaJoul)

Yıl	Toplam Arz	Fosil Yakıtlar	Nükleer Yakıtlar	Yenilenebilir Kaynaklar
2000	420	336,8	28,3	54.7
2005	481	391,8	30,2	59.4
2010	539	441	30,1	68.2
2015	572	466	28,1	77.8
2016	576	467	28,5	80.6
2017	585	474	28,8	81.1

Kaynak: World Bioenergy Association (2019).

Öte yandan benzer bir artış eğilimi enerji tüketiminde de gözlenmektedir. Kaynaklarına göre dünya enerji tüketiminin gösterildiği Tablo 2 incelendiğinde bu durum rahatlıkla görülebilmektedir. 2000 yılında toplam 9357 MTOE olan dünya enerji tüketimi 2018 yılına gelindiğinde, yaklaşık % 48,2'lik bir artışla 13865 MTOE'ye ulaşmıştır. 2000-2018 döneminde yenilenebilir kaynaklardan üretilen enerjinin tüketimi iki kattan daha fazla artmış (yaklaşık 2,15 kat) ve 765 MTOE'den 1643 MTOE'ye çıkmıştır. Tüm dönem boyunca toplam fosil yakıt kaynaklı (kömür, petrol, doğal gaz) enerji tüketimi de yaklaşık % 45'lik bir artışla 8008 MTOE'den 11611 MTOE'ye çıkmıştır.

Tablo 2: Kaynağına göre Dünya Enerji Tüketimi (MTOE)

Yıl	Dünya Toplamı	Kömür	Petrol	Doğal Gaz	Nükleer	Yenilenebilir
2000	9357,0	2357,8	3587,0	2062,9	584,0	765,3
2001	9462,5	2396,9	3620,6	2091,6	600,5	752,9
2002	9676,5	2489,8	3650,8	2153,6	610,1	772,2
2003	10031,6	2709,1	3735,1	2212,8	597,7	776,8
2004	10524,1	2896,6	3879,2	2297,3	623,9	827,2
2005	10887,9	3108,6	3931,3	2359,9	626,6	861,7
2006	11205,8	3271,2	3983,0	2419,4	634,4	897,8
2007	11561,9	3454,2	4043,3	2518,4	621,5	924,5
2008	11705,1	3503,4	4027,6	2578,5	619,5	976,1
2009	11540,3	3450,6	3960,1	2526,0	610,8	992,7
2010	12099,9	3610,1	4086,3	2714,3	626,2	1063,0
2011	12403,7	3782,5	4128,7	2780,1	600,0	1112,3
2012	12575,5	3797,2	4179,5	2852,6	559,5	1186,8
2013	12819,4	3867,0	4229,7	2897,5	563,8	1261,4
2014	12939,8	3864,2	4263,4	2917,1	574,9	1320,1
2015	13045,6	3769,0	4342,6	2980,6	582,8	1370,6
2016	13228,6	3710,0	4421,6	3052,6	591,8	1452,5
2017	13474,6	3718,4	4477,0	3141,9	597,1	1540,1
2018	13864,9	3772,1	4529,3	3309,4	611,3	1642,8

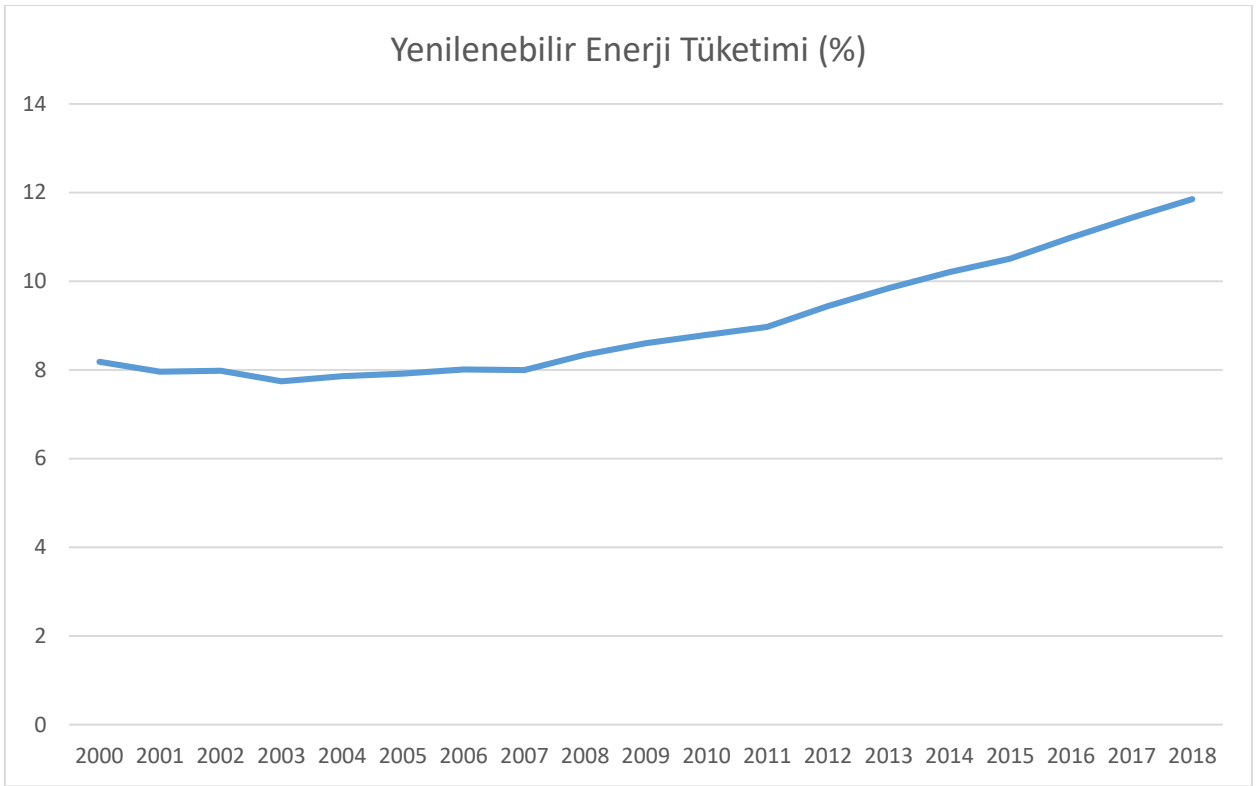
Not: MTOE: Milyon ton eşdeğer petrol.

Kaynak: BP Energy Outlook (2019) ve yazarların hesaplamaları.

Tablo 2'de dikkat çeken bir diğer husus, toplam tüketim içinde fosil yakıtların payında görece bir gerileme söz konusu iken yenilenebilir enerji tüketiminde artış gözlemlenmesidir. Zira 2000 yılında toplam tüketim içindeki fosil yakıtların payı yaklaşık % 85,6 iken bu oran 2018 yılında % 83,7'ye gerilemiştir. Buna karşılık yenilenebilir enerji tüketiminin toplam içindeki payı 2000 yılında yaklaşık % 8,18 iken, 2018 yılında yaklaşık olarak % 11,85'e çıkmıştır. Kuşkusuz bu artış

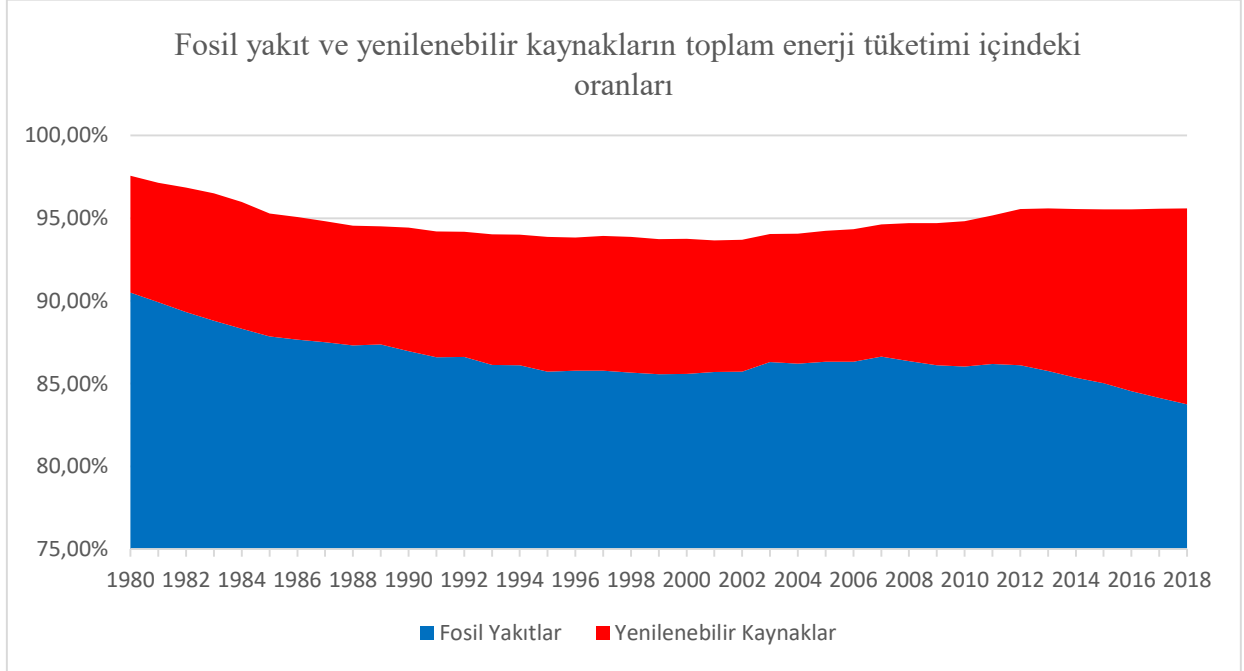
önemli bir boyutta değildir. Bununla birlikte, modern yaşamın ayrılmaz bir parçası olan geleneksel enerji kaynaklarının geri döndürülemez bir şekilde yok olmasına karşılık farklı çözüm arayışlarına bir yöneliş olarak değerlendirilebilir. Nitekim sivil toplum örgütlerinin artan baskılarının da etkisiyle Dünya Bankası ve OECD gibi kuruluşlar ekonomik büyümenin sürdürülebilir ve doğayla barışık olabilmesi için yeşil büyüme kavramını ortaya atmakta (World Bank, 2012; OECD, 2017) ve böylece, üretimde olduğu gibi tüketimde de yenilenebilir enerjinin önemi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu durum Şekil 1 ve Şekil 2 üzerinden rahatlıkla görülebilmektedir. Buna göre yenilenebilir enerji tüketiminin özellikle 2006 yılından itibaren artış trendinde olması (Şekil 1) ve fosil yakıtlara göre toplam tüketim içindeki payının giderek yükselmesi söz konusudur (Şekil 2).

Şekil 1: Yenilenebilir kaynaklardan üretilmiş enerjini toplam tüketimi içindeki payı (%)

Kaynak: BP Energy Outlook (2019) ve yazarların hesaplamaları.

Şekil 2: Toplam enerji tüketiminde fosil ve yenilenebilir kaynakların payları (%)

Kaynak: BP Energy Outlook (2019) ve yazarların hesaplamaları.

Yenilenebilir enerji üretim ve tüketiminde gözlemlenen bu artışlar, geleneksel enerji kaynaklarının çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler dikkate alınarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliği bağlamında ön plana çıkmaktadır. Zira çevre, her türlü ekonomik faaliyetin sürdürülebilmesi için temel oluşturmaktadır ve doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişiklikleri ve hava kirliliği gibi çevresel bozulmalar, uzun dönemli büyüme hedeflerini olumsuz etkileyebilmektedir. Dahası, bu çevresel bozulmalar sadece gerçekleştiği bölge ile sınırlı kalmamakta, geçişkenlik ve hareketliliğin oldukça fazla olması nedeniyle farklı coğrafi bölgelere de sirayet etmektedir (OECD, 2019).

Yenilenemeyen enerjinin çevresel sorunları göz önüne alındığında, karar vericiler artan oranda yenilenebilir enerji üretimine ilgi göstermektedir. Yenilenebilir enerji zararlı emisyon yaymadığı için çevresel bozulmaya yol açmaz. Öte tandan yenilenebilir enerji "ikame etkisi" nedeniyle yani yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil yakıtlar yerine kullanılmasıyla, fosil yakıtların vereceği zarar elimine edilerek çevresel zarar azaltılmış olur. Yenilenebilir enerji kaynakları tükenmez kaynaklardır ve fosil yakıtlar gibi elde etmek için madencilik faaliyetine ihtiyaç duymaz ki bu durum madencilik faaliyetinin doğaya vereceği zararın önlenmesi anlamına gelmektedir (Bilgili, Koçak, & Bulut, 2016; Majeed & Luni, 2019).

İklim değişikliğine karşı mücadelede, rüzgar da dahil olmak üzere yenilenebilir enerji teknolojilerinin kullanımları sürekli artmaktadır. Rüzgar enerjisi dünyadaki en uygun (hidro-olmayan) yenilenebilir enerji kaynağıdır ve aynı zamanda son on yılda en yüksek mutlak artışa sahiptir. İklim değişikliğine karşı mücadelede önümüzdeki yıllarda rüzgar enerjisinin payı son derece belirleyici olacaktır. 2050 yılına kadar rüzgar enerjisinin payının en az 7 kat artması beklenmektedir (IRENA, 2019a; Quintana-Rojo, Callejas-Albinana, Tarancon, & Del-Rio, 2020).

Enerji tüketiminde artan oranda yenilenebilir kaynakların kullanılması ve bu kaynaklar içinde en yüksek paya sahip olması olgusundan hareketle, bu çalışmada rüzgâr enerjisi ile ekonomik

büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu çerçevede G-20 ülkeleri arasında yer alan 15 ülkenin 1990-2017 yılları arasındaki verileri, panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde rüzgâr enerjisinin gelişimine kısaca değinilmekte, üçüncü bölümde teorik çerçeve ortaya konulmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ekonometrik model ile veri seti ve deneysel analiz sonuçlarının ele alındığı çalışma, sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

2. Yenilenebilir Bir Enerji Kaynağı Olarak Rüzgar

Kökünü tam olarak bilinmemekle birlikte, rüzgâr enerjisi insanoğlu tarafından bin yıldan fazla bir süredir faydalanılan bir kaynaktır. Örneğin Akdeniz havzasında yüzlerce yıldır yel değirmenlerinin işletilmesinde kullanılmış ve kullanımı günümüze kadar devam etmiştir (Musgrove, 1981). Profesyonel anlamda ilk rüzgâr elektrik sistemleri 1900'den önce inşa edilmekle birlikte, büyük ölçekli türbin inşa maliyetleri ve fiziksel zorluklar, tasarımların büyük ölçüde deneysel çalışmalar olarak kalmasına yol açmıştır. 1920 ve 1930'lu yıllarda ABD'de küçük ölçekli türbinler elektrik üretiminde kullanılmış ve bu ilk deneyimler 1950 ve 1960'lı yıllarda özellikle ABD ve Danimarka'da rüzgâr endüstrisi araştırmalarının artarak devam etmesine yol açmıştır (McDowall, Ekins, Radosevic, & Zhang, 2013; Taylor, Thornton, Nemet, & Colvin, 2006).

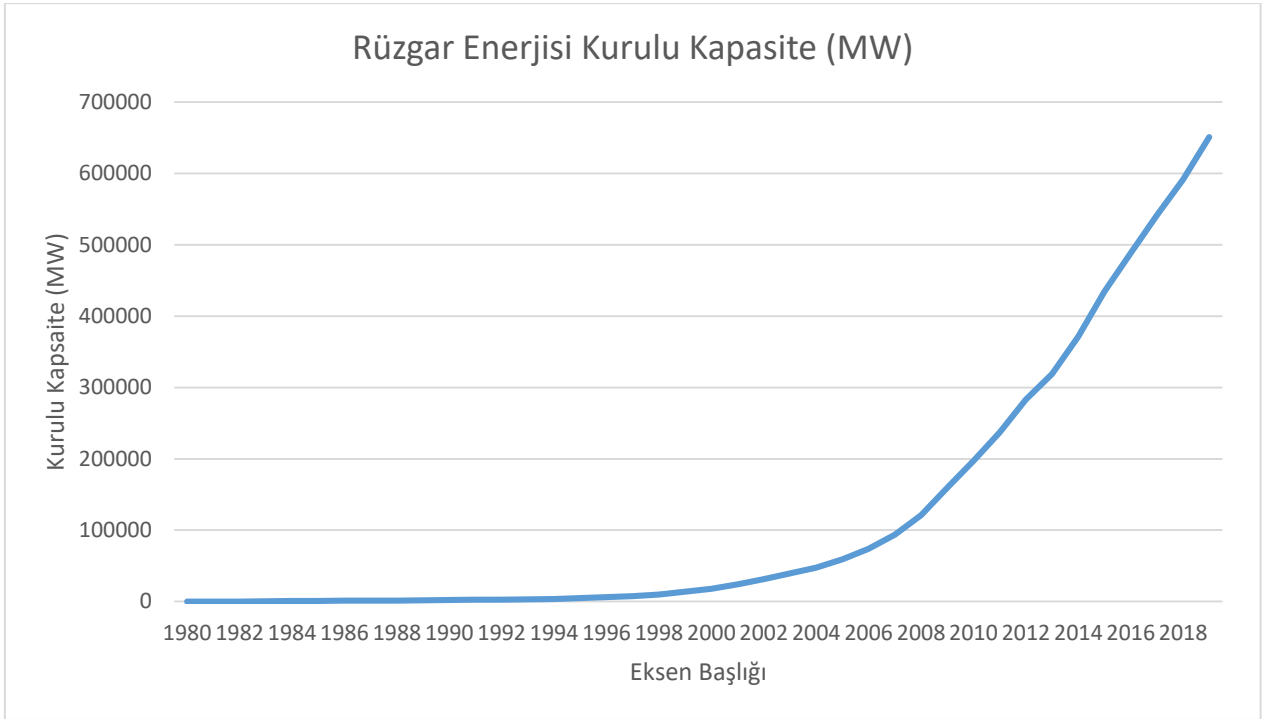
1970'li yıllarda yaşanan enerji krizleri, rüzgâr da dahil olmak üzere Avrupa ve ABD'de enerji teknolojileri alanında AR-GE faaliyetlerinin önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Hükümetlerin sağladığı teşvikler, o güne kadar elde edilen bilgi ve deneyimlerin yanı sıra havacılık, güç elektroniği, tarım makineleri, gemi yapımı gibi mevcut endüstrilerden yararlanarak çeşitli türbin tasarımlarının geliştirilmesini sağlamıştır. 1980'lerin başında ABD'de ciddi vergi teşviklerinin de etkisiyle rüzgâr enerjisi alanında önemli bir büyüme yaşanmıştır. 1990'ların başında Çernobil olayı ve asit yağmuru krizinden sonra rüzgâr enerjisine ilgi daha da artmaya başlamıştır. Rüzgâr enerjisi teknolojileri üretilen enerjinin dağıtımı ve sürekliliği konusunda kendini kanıtlamış ve birçok ülke çeşitli teşvikler yanında çeşitli düzenlemeleri de devreye almıştır. Bu düzenleme ve teşvikler henüz olgunlaşmakta olan rüzgâr endüstrinin güç ve deneyim kazanmasını sağlayacak rekabet ve maliyet avantajları üzerine yoğunlaşmış ve Almanya, Danimarka ve İspanya gibi ülkelerde yatırımcıları çok az riske maruz bırakan bu destekler ile rüzgâr enerjisi istikrarlı bir biçimde büyümüştür. Bu sayede kazanılan deneyimin yanı sıra teknolojiler gelişmiş, maliyetler düşmüş ve endüstriye destek olacak şekilde rüzgâr enerjisi politikacılar tarafından çok daha fazla destek görmeye başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Almanya, İspanya ve Danimarka pazarlarında rüzgârın düşük karbon seçeneği için ciddi bir potansiyel olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum büyük enerji şirketlerinin rüzgâr konusundaki araştırma geliştirme faaliyetlerini ve yatırımlarını artırmasına neden olmuştur (Siemens, Enron vb.). Bu yıllarda rüzgâr endüstrisi ilk aşamada teknoloji transferi yoluyla, sonrasında ortak girişimler ve kalkınma finansmanı destekleriyle Çin'de de gelişmeye başlamıştır. İzleyen yıllarda korumacı pazar desteklerinin de artmasıyla ulusal üreticilerin üretimlerini büyük oranlarda artırdıkları gözlemlenmiş ve Çin rüzgâr endüstrisinde oldukça iddialı bir konuma gelmiştir (McDowall, Ekins, Radosevic, & Zhang, 2013).

Rüzgâr yakıt fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenmeyen tükenmez bir enerji kaynağıdır. Bu özellik, ülkelerin enerji güvenliğine katkıda bulunabilecek önemli bir avantaj sağlamaktadır. Rüzgâr enerjisi, elektrik tedarik portföylerini çeşitlendirecek alternatif kaynaklar arasında yer almaktadır, ki bu, nispeten daha istikrarlı enerji fiyatlarına yol açabilme ve uzun vadede nihai

kullanıcılar için daha ucuz elektrik kullanımı olanağı sunabilme anlamına gelebilmektedir. Son 20 yılda rüzgâr enerjisi maliyetleri önemli ölçüde azalırken, bu maliyet düşüşü, esas olarak türbin tasarımındaki teknolojik ilerlemelerden kaynaklanmaktadır, çünkü daha büyük, daha verimli rüzgâr türbinleri rüzgâr enerjisi maliyetleri üzerinde aşağı yönlü baskı yaratmaktadır (Bird, et al., 2005; Loomis, Hayden, Noll, & Payne, 2016).

Şekil 3, 1980-2019 döneminde dünya genelindeki kurulu rüzgâr enerjisi kapasitesini göstermektedir. 1980 yılında dünyadaki toplam kurulu rüzgar enerjisi kapasitesi 8 MW iken, 1985 yılında 995 MW'a, 1995 yılında 1943 MW'a 2000 yılında 18039 MW'a ulaşmıştır. Toplam kurulu kapasite 2010 yılında 197026 MW, 2019 yılında ise 650758 MW olmuştur. Kurulu kapasite 2000 yılından bu yana yaklaşık 36 kat artmıştır.

Şekil 3: Dünyadaki Toplam Rüzgâr Enerjisi Kurulu Kapasitesi (MW)

Kaynak: Dünya Rüzgar Enerjisi Birliği (<https://wwindea.org/blog/2020/04/16/world-wind-capacity-at-650-gw/>)

Ülkelere göre kurulu rüzgâr enerjisi kapasitesi ise Tablo 3'te özetlenmiştir. 2015 yılından bu yana, dünyada rüzgâr enerjisinde en çok kurulu güce sahip ülke Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin dünyadaki kurulu rüzgâr enerjisi gücünün %36'sına sahiptir. 2019 yılı rakamlarına göre toplam 105433 MW güc ile ABD, Çin'in ardından ikinci sıradadır.

Tablo 3: Ülkelere göre Rüzgâr enerjisi kurulu kapasitesi (MW)

(MW)	2019	2018	2017	2016	2015
Çin	237029	209529	188390	168730	148000
ABD	105433	96363	88775	82033	73867
Almanya	61357	59313	56190	50019	45192
Hindistan	37529	35129	32789	28279	24759
İspanya	25808	23494	23026	23020	22987
İngiltere	23515	20743	17852	14512	13614
Fransa	16646	15313	13760	12065	10293
Brezilya	15452	14707	12763	11898	11205
Kanada	13413	12816	12239	9257	8958
İtalya	10512	9958	9700	6493	6029
İsveç	8985	7406	6721	6493	6029
Türkiye	8056	7369	6872	6106	4718

Kaynak: Dünya Rüzgâr Enerjisi Birliği

Yukarıda ifade edildiği gibi, daha önce rüzgar enerjisi üretim maliyetleri oldukça yüksek iken gelinen noktada, teknolojideki yenilikler ve artan verimliliğin sonucu olarak, birim maliyetler önemli ölçüde düşmüştür. Rüzgâr enerjisi üretim komplekslerinin özellikle ilk yatırım maliyetleri görece olarak yüksek olmakla birlikte, enerji bağımlılığına ve fosil yakıt fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı önemli bir bariyer olmanın yanı sıra istikrarlı ve bağımsız bir enerji kaynağı ve enerji piyasasının oynaklığına karşı basit ama etkili bir sigorta olması bu maliyeti daha katlanılabilir hale getirmektedir (Marinescu, 2017).

Bu çerçevede coğrafi koşulların uygunluğu çerçevesinde rüzgar enerjisinin ciddi bir kaynak olduğu ve bu kaynağın değerlendirilmesinin tüm insanlık için ciddi bir fayda sağlayacağı açıktır. Tablo 3'te yer alan ülke sıralaması rüzgar enerjisinin ekonomik gelişim için de ciddi bir potansiyel taşıdığına dair izler içermektedir. Tablodan da görülebileceği gibi, dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri rüzgâr enerjisi kapasitelerini sürekli olarak artırmaktadır.

3. Teorik Çerçeve

Enerji tüketimi çevresel kaliteyi etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Hali hazırda talep edilen enerjinin büyük bir bölümü yenilenemeyen enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Yenilenemeyen enerji kullanımının çevresel bozulmaya yol açan olumsuz etkileri vardır. Ekonomik kalkınma ve büyüme için gerekli enerji fosil yakıtlara dayanmakta ve bu enerji kaynaklarının kullanımı karbon salınımının artmasına yol açmakta ve çevresel bozulmaya neden olmaktadır. Bu bozulmanın büyüklüğü, enerjinin nasıl çıkarıldığı ve işlendiğinin yanı sıra nasıl kullanıldığına da bağlıdır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sağlanmasında artan enerji talebi ve enerjinin sürdürülebilir bir biçimde kullanılabilirliği giderek küresel bir sorun haline gelmektedir. Özellikle, fosil yakıtların değişken fiyatları ve enerji kaynaklarının tükenmesi nedeniyle sürdürülebilir ve güvenli enerji sağlanması küresel

düzye de çözüm beklemektedir. Bu bağlamda, enerji üretimi için fosil yakıt ithalatına bağımlılığın azaltılması ve yerli yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılması daha da önem kazanmaktadır (Majeed & Luni, 2019).

Bu çerçevede Leloux, Harkema ve Popescu (2015), 2020 yılının sonuna kadar yenilenebilir küçük ölçekli enerji kaynaklarının (örn. rüzgâr ve güneş enerjisi) AB'nin toplam elektrik tüketiminin yaklaşık %17'sini oluşturmasının beklendiğini ifade etmektedir. Tüm ulusal enerji politikalarının hedefi, ekonomi ve toplum için rekabetçi, güvenli ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının devamlılığını sağlamaktır. Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ile uyumu yanında fosil yakıt bağımlılığı ve dolayısıyla ithalatını azaltma, karbon emisyon oranlarını düşürme ve ekonomiye daha yeşil iş olanakları sağlama potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji sürdürülebilir ve rekabetçi enerji arzı hedeflerini karşılamak için son derece kritik ve önemlidir. Bir bütün olarak ele alındığında yenilenebilir enerji ulusal rekabet gücünün artmasına, istihdam ve ekonomik büyümeye ciddi bir katkı sunabilmektedir (Leloux, Harkema, & Popescu, 2015).

Yenilenebilir kaynaklar enerjinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve tüketilen fosil yakıtların aksine yenilenebilmekte ve enerji güvenliği için bir sigorta konumunda bulunmaktadır (Prandecki, 2014; Tsoutsos, Frantzeskaki, & Gekas, 2005; Majeed & Luni, 2019). Ayrıca, yenilenebilir enerji doğası gereği merkezi değildir ve farklı coğrafyalarda kurulabilmektedir. Bir başka ifade ile yayılıma uygundur. Bu nedenle özellikle kırsal bölgelerde istihdama ciddi bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının farklı yerleşkelerde kurulabilme esnekliğinin olması (yenilenebilir kaynak koşullarına uygun olarak) tesislerin bakım maliyetlerinin de daha düşük olmasına yol açmaktadır (IRENA, 2019b).

Fosil yakıt ithalatına bağımlılık ticaret dengesini etkilerken, bir yandan da makroekonomik istikrarsızlığa yol açabilecek şekilde kırılganlığı artırmaktadır. Bu nedenle yenilenebilir enerjiden faydalanmak ekonominin dış ekonomik şoklara karşı kırılganlığını da azaltıcı bir etkiye sahiptir. Yenilenebilir enerji, merkezi olmayan yapısı nedeniyle farklı coğrafi bölgelerde istihdam fırsatlarını arttırırken, o bölgedeki toplam geliri dolayısıyla toplam talebi de arttırabilmektedir (IRENA, 2016).

Yenilenebilir enerji kaynağı olarak rüzgârın da ekonomiye pek çok etkisi vardır. Rüzgâr enerjisi gelişimi, istihdam ve geliri pozitif olarak etkilemekte, bu etki sadece tesislerin kuruluş aşamasıyla sınırlı kalmamaktadır. Bunun yanı sıra tesisin operasyonel süreci de aynı şekilde istihdam ve geliri pozitif etkilemektedir. Rüzgâr enerjisi inşaatı ve işletme harcamaları, yerel ekonomideki diğer endüstriler tarafından üretilen veya satılan mal ve hizmetler (örn. çakıl, beton, araç, yakıt, donanım ve sarf malzemeleri) için dolaylı talep oluşturabilmekte ve bu sektörlerde de istihdam ve gelirin artmasına katkıda bulunabilmektedir. Rüzgâr türbinleri sahipleri tarafından yerel toprak sahiplerine yapılan kira ödemeleri yerel gelire katkıda bulunurken, rüzgâr türbinleri diğer arazi veya diğer kaynak kullanımlarının ve/veya yaratılan ekonomik değerin yerini alması halinde, bu ödemelerin yerel ekonomi üzerindeki net etkisi, ödemelerin brüt miktarından daha az olabilmektedir. Örneğin, rüzgâr türbinleri işgal ettiği yer nedeniyle tarımsal üretimi ve böylece tarımdan elde edilen geliri azaltabilecektir. Bir araştırmaya göre, rüzgâr türbinleri kurulu kapasitedeki MW başına ortalama 0.74 dönüm araziye kalıcı olarak ve 1.74 dönümlük araziye ise geçici olarak devre dışı bırakılmaktadır. Öte yandan genel olarak bakıldığında arazi sahipleri rüzgâr türbinlerinin kuruluşlarını kabul etmektedirler ve bu da rüzgâr türbininden elde edilen gelirin daha yüksek olduğuna işaret

etmektedir (Brown, Pender, Wiser, Lant, & Hoen, 2012; Denholm, Hand, Jackson, & Ong, 2009).

Rüzgar türbinlerinin sahipliği aynı bölgede yerleşik kişilere aitse, sahiplerinin kazandığı karlar bölge sakinlerinin gelirine de katkıda bulunur. Bu etki hem bu yatırımların fırsat maliyetine hem de elde edilen kar seviyesine bağlıdır. Emlak, çevre vb. vergiler de dahil olmak üzere rüzgâr enerjisi operatörleri tarafından yapılan harç ve vergi ödemeleri hem merkezi hem de yerel yönetim gelirlerinin artmasına katkıda bulunabilmektedir. Gerek yerel idare ve yerel halkın elde ettiği bu ek gelir kaynakları gerekse inşaat veya işletme faaliyetlerine katılan işçiler tarafından yerel ekonomideki mal ve hizmetlere yapılan harcamalar, çarpan etkisiyle yerel ekonomiyi büyütebilecektir. Bir bölgedeki rüzgâr enerjisi gelişimi, yakın bölgelerde de etki yaratabilecek; komşu bölgeler de artan mal talebini karşılayacak tedarikçiler arasına girme, işgücünü karşılamak üzere göçe konu olma gibi çeşitli yollarla, komşu bölgelerdeki kişilerin de istihdamını ve gelirini etkileyebilecektir. Bu durum bir bölgeyi kapsamaktan öte komple bir ekonomik büyüme yaratma potansiyeli oluşturabilecektir (Brown, Pender, Wiser, Lant, & Hoen, 2012).

Enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki aynı şekilde yenilenebilir enerji kaynakları ile büyüme arasında da geçerlidir. Bunun yanısıra kullanılan teknoloji, üretim sırasında yaratılan katma değer, ek istihdam, bir kaynak olarak enerjinin bölgesel olarak ucuzlaması gibi doğrudan ve dolaylı etkilerle rüzgâr enerjisinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

4. Deneysel Literatür ve Ekonometrik Model

Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma pek çok açıdan etkileşim içindedir ve bu nedenle de hemen hemen tüm ülkelerde yenilenebilir enerji altyapıları sürdürülebilir kalkınmanın tam da merkezinde yer almaktadır (Stiglitz, 2002). Yenilenebilir enerjinin diğer sosyo-ekonomik parametrelerle uyumlu olması için; uygun kaynak yönetimi ile çevresel sürdürülebilirlik; altyapı ve hizmet geliştirme olanaklarını ekonomik açıdan daha dezavantajlı durumda olan kırsal kesimler lehine kullanmak suretiyle sağlanabilecek ekonomik sürdürülebilirlik; toplumdaki dezavantajlı düşük gelirli grupları, kadınları ve çocukları öncelleyen destekler ve yasal düzenlemeler yoluyla sosyal sürdürülebilirlik; tüm bunların zaman içinde sürdürülmesini veya artırılmasını sağlayacak idari ve yönetsel sürdürülebilirlik hususları da ele alınması gereken konular arasındadır (Bugaje, 2006; İnglesi-Lotz, 2016).

Pek çok ampirik çalışmada ve çeşitli raporlarda enerji ile ekonomik büyüme arasında oldukça sıkı bir bağ olduğu ifade edilmektedir (Energy Information Administration-EIA, 2013). Enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1970'lerde yaşanan iki büyük petrol krizi ve küresel büyüme oranlarındaki keskin düşüşler sonrasında Kraft ve Kraft'ın (1978) çalışması ile birlikte ampirik olarak iktisatçıların gündemine girmiştir. Enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi konu eden çalışmalar arasında Akarca ve Long (1979), Stern (2000), Stern ve Cleveland (2004), Glosh (2002), Yoo (2005), Yoo ve Kwak (2010), Shahbaz, Tang ve Shabbir (2011), Apergis ve Payne (2011) Koç (2020b), Llop (2020) gibi çalışmaları saymak mümkündür.

Fang (2011) tarafından yapılan çalışmada yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çin için 1978 ve 2008 yıllarında arasındaki dönemi kapsayan analizde enerji ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Türkiye için 1990 ile 2012 yıllarını kapsayan çalışmada Doğan (2015) tarafından hem yenilenebilir hem de yenilebilir olmayan

enerji kaynakları ile ekonomik büyüme arasındaki bağ araştırılmış, enerji ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Avrupa birliği ülkeleri için yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisinin panel veri yöntemi ile irdelendiği Menegaki (2011) çalışmasında, yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Benzer şekilde Soytaş ve Sarı (2003) ile Narayan ve Prasad (2008) çalışmalarında da enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki elde edilememiştir.

Apergis ve Payne (2010) tarafından yapılan çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1985 ile 2005 yılları arasında 20 OECD ülkesi için panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz bulguları yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir bağ olduğu yönündedir. Sadorsky (2009) ise makalesinde yükselen ekonomiler için enerji tüketimi ve milli gelir arasındaki bağı sorgulamıştır. Panel veri analizi ile yapılan çalışmada kişi başına tüketilen yenilenebilir enerji ile kişi başı reel milli gelir arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada Ohler ve Fetters (2014) panel veri analizi ile 1990 ile 2008 yılları arasında enerji ile ekonomik büyüme arasındaki aynı yönlü bir bağ olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine OECD ülkelerini kapsayan ve 1990 ile 2010 yılları arasındaki veri setini kullanarak yaptıkları çalışmada Inglesi-Lotz (2016), yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmadaki bulgular yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmadaki ekonometrik modelde rüzgâr enerjisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Çalışmanın amacına uygun şekilde ekonomik büyümenin bağımsız değişken olarak yer aldığı denklem Bilgili ve Öztürk (2015) takip edilerek aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$GSYIH_{it} = f(Sermaye_{it}, Istihdam_{it}, Ruzgar_{it}) \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde $GSYIH_{it}$, $Sermaye_{it}$, $Istihdam_{it}$, $Ruzgar_{it}$ sırasıyla (i) ülkesi için (t) zamanında reel gayrisafi yurt içi hasılayı, sermaye stoğunu, istihdam düzeyini, rüzgâr enerjisi üretimini göstermektedir. (1) numaralı denklemden yola çıkarak indirgenmiş form denklemi ise aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$GSYIH_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Sermaye_{it} + \alpha_2 Istihdam_{it} + \alpha_3 Ruzgar_{it} + u_{it} \quad (2)$$

u_{it} hata terimi, (3) numaralı denklemdeki gibi tanımlanmaktadır:

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde zamana göre sabit ancak kesite göre farklı olan bireysel etkiyi μ göstermektedir. Zamana ve kesite göre ortaya çıkan değişiklikleri ise v kapsamaktadır. Bu şekilde hata terimine sahip panel veri modelleri tek taraflı hata bileşenli regresyon modeli olarak adlandırılmaktadır (Baltagi, 2005; Koç & Şahin, 2015).

5. Veri Seti ve Deneysel Analiz

Deneysel çalışmada seçilmiş 15 G-20 ülkesine ait 1991-2017 yılları arasındaki veri seti kullanılmakta ve kapsanan ülkeler Tablo 4'te yer almaktadır. Yıllık bazda toplam 405 gözlem ile yapılan analizde, büyüme, sermaye stoğu ve istihdam verisi PENN World Table serisinden, rüzgâr enerjisi verisi BP (2019)'dan alınmıştır.

Tablo 4: Deneysel çalışmada yer alan ülkeler

Ülke	Ülke	Ülke	Ülke	Ülke
Arjantin	Avustralya	Brezilya	Kanada	Fransa
Almanya	Endonezya	İtalya	Japonya	Meksika
Güney Kore	Güney Afrika	Türkiye	İngiltere	ABD

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 5'te verilmektedir. Tüm değişkenlerin logaritmik formları kullanılmış, gayrisafi yurt içi hasıla ve sermaye stoğu verileri milyon ABD Doları cinsinden, istihdam milyon kişi, rüzgâr enerjisi ise Terawatt-saat cinsinden ifade edilmektedir.

Tablo 5: Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maximum
GSYİH	14,27482	0,866992	12,25161	16,70191
Sermaye	3,457148	0,766707	2,037602	5,039783
İstihdam	15,48631	1,037911	13,1151	17,92514
Rüzgâr	-2,4492	5,448829	-13,8155	5,548575

Kullanılan veri setindeki değişkenlere ilişkin birim kök testleri Tablo 6'da yer almaktadır. Levin-Lin-Chu testinin kullanıldığı birim kök analizinde "Değişken birim kök içermektedir, durağan değildir" hipotezi reddedilmektedir. Bir başka ifade ile kullanılan veri setindeki değişkenler birim kök içermemekte, yani düzeyde durağandır.

Tablo 6: Birim kök test sonuçları

Değişkenler	Birim Kök Testi	Test İstatistiği	P Değeri
GSYİH	Levin-Lin-Chu	-3.6458	0.0001
Sermaye	Levin-Lin-Chu	-2.0935	0.0182
İstihdam	Levin-Lin-Chu	-1.5786	0.0572
Rüzgâr	Levin-Lin-Chu	-5.6774	0.0000

Veri seti üzerinde (2) numaralı denklem için sabit etkiler ve tesadüfî etkiler yöntemleri uygulanmış, elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Panel veri analizi sonuçları

	Sabit Etkiler Yöntemi	Tesadüfi Etkiler Yöntemi
	GSYİH	GSYİH
Sermaye	0.322*** (22.05)	0.364*** (25.50)
İstihdam	0.785*** (13.09)	0.566*** (13.86)
Rüzgar	0.0102*** (7.21)	0.0115*** (7.84)
Sabit	6.600*** (35.77)	6.707*** (35.64)
Gözlem sayısı	405	405

Parentez içindeki değerleri *t* istatistikleridir

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$ anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 7’de verilen sonuçlar çerçevesinde gayrisafi yurtiçi hasıla ile sermaye stoğu, istihdam ve rüzgâr enerjisi arasındaki ilişki hem sabit etkiler hem de tesadüfi etkiler modellerinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 8’de verilen Hausman sonuçları çerçevesinde ise sabit etkiler modeli reddedilmediğinden çalışmada yapılacak değerlendirmelerde sabit etkiler sonuçları dikkate alınmaktadır. Sabit etkiler yönteminde rüzgar enerjisinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisinin sermaye stoğu ve istihdama göre çok daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum beklentilere uygun bir sonuçtur. Sermaye stoğu ve istihdam, üretim sürecinin iki temel girdisidir ve çok doğal olarak bu iki faktörün etkisinin de enerji girdisinden daha yüksek olması beklenmektedir. Bu analizde enerji etkisinin büyüklüğünden ziyade, bu etkinin istatistiki olarak anlamlı olması çok daha fazla önem taşımaktadır. Buradaki bulgular çerçevesinde uzun dönemde enerjinin de üretim sürecinde bir faktör olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bulunan sonuçlar Sadorsky (2009), Apergis ve Payne (2010) ve Koç (2020b) çalışmaları ile de uyumluluk göstermektedir.

Tablo 8: Hausman test sonuçları

	(b) Sabit etkiler	(B) Tesadüfi etkiler	(b-B) Fark	$\sqrt{\text{diag}(V_b - V_B)}$ S.E.
Sermaye	0.3219796	0.364065	-.0420854	.0030663
Istihdam	0.7850247	0.5664639	.2185608	.0439002
Rüzgar	0.0102288	0.0115013	-.0012725	

b = Ho ve Ha altında tutarlı; panel regresyondan elde edilmiş
B = Ha altında tutarsız, Ho altında etkili; panel regresyondan elde edilmiş

Chi2(4) = 10.26
Prob>chi2 = 0.0165

Elde edilen bulgulara göre, sermaye stoğunda % 10'luk bir artış gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde % 3.2'lik bir artışa yol açacaktır. Benzer şekilde istihdam seviyesinde gerçekleşecek %10'luk bir artış gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde %7,85'lik bir artış gerçekleştirmektedir. Tablodan görüleceği üzere rüzgâr enerjisi üretimindeki %10'luk bir artışın büyüme üzerindeki etkisi %0,1 (binde bir) seviyesindedir. Bu etki düzeyini değerlendirirken rüzgâr enerjisinin toplam enerji arzı içindeki payını da göz önünde bulundurmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

6. Sonuç

Emek ve sermaye gibi temel üretim faktörlerinin yanı sıra enerji faktörü de üretim sürecinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Bununla birlikte enerji sadece üretim sürecinin önemli bir girdisi olarak değil, refah düzeyinin bir göstergesi olarak tüketim sürecinin bir çıktısı olmak bakımından da son derece önem arz etmektedir. Ne var ki, enerji ve diğer doğal kaynakların son 200 yıldır büyük bir hızla tüketilmesi ve çevresel zararların geri dönülemez noktalara çok yaklaşmış hatta bazı alanlarda kritik eşiği aşmış olması nedeniyle, tüm dünyada büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarına giderek daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede yenilenebilir enerji kaynaklarının büyüme, kalkınma, istihdam gibi ekonomik etkilerinin yanı sıra çevresel etkileri de teorik ve ampirik araştırmalara konu olmuştur.

Öte yandan yenilenebilir enerji alanında önemli bir kaynak olarak rüzgâr enerjisi dikkat çekmektedir. Bu çalışmada rüzgâr enerjisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, seçilmiş 15 adet G-20 ülkesine ilişkin 1991-2017 yılları arasındaki veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada rüzgâr enerjisi üretimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sadece bugünü değil geleceğimizi ilgilendiren bir konu olarak enerji ve enerji ekonomisi bu yüzyılda da önemini korumaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının tüm dünya genelinde yapılan/yapılacak düzenlemelerle birlikte daha çok kullanılmaya başlamasıyla, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji ilişkisi her alt yenilenebilir kaynak için daha belirgin hale gelecektir. Ülkelerin kendilerine has durumlarını da dikkate alınarak yapılacak deneysel çalışmalar, en az toplu değerlendirmeler kadar önemlidir. Bu çerçevede ülke bazlı hatta ülke içinde bölgesel bazlı çalışmaların ciddi bir katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı hem ekonomik büyümeyi artırmaları hem ülkelerin enerji arz sürekliliğini desteklemeleri ve enerji güvenliğine katkı sağlamaları, hem de bölgesel kalkınmaya olumlu etkileri nedenleriyle daha fazla ve daha programlı bir şekilde teşvik edilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akarca, A. T., & Long, T. V. (1979). Energy and employment: A time series analysis of the causal relationship. *Resources and Energy*, 2, 151–162.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy*, 38, 656–660.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2011). A dynamic panel study of economic development and the electricity consumption-growth nexus. *Energy Economics*, 33(5), 770-781.
- Baltagi, H. (2005). *Econometric Analysis for Panel Data İngiltere*, 3. Baskı, (Üçüncü Baskı b.). İngiltere: John Wiley & Sons.
- Bilgili, F., & Öztürk, İ. (2015). Biomass energy and economic growth nexus in G7 countries: Evidence from dynamic panel data. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49, 132–138.
- Bilgili, F., Koçak, E., & Bulut, U. (2016). The dynamic impact of renewable energy consumption on CO2 emissions: A revisited Environmental Kuznets Curve Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 838-845.
- Bird, L., Bolinger, M., Gagliano, T., Wiser, R., Brown, M., & Parsons, B. (2005). Policies and Market Factors Driving wind Power Development in the United States. *Energy Policy*, 33, 1397–407.
- BP Energy Outlook. (2019). *Statistical Review of World Energy*. BP: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html> adresinden alındı
- Brown, J. P., Pender, J., Wiser, R., Lant, E., & Hoen, B. (2012). Ex post analysis of economic impacts from wind power development in U.S. counties. *Energy Economics*, 1743–1754, 1743–1754.
- Bugaje, I. M. (2006). Renewable energy for sustainable development in Africa: a review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 10(6), 603-612.
- Denholm, P., Hand, M., Jackson, M., & Ong, S. (2009). Land-use requirements of modern wind power plants in the United States. *National Renewable Energy Laboratory, NREL/TP-6A2-45834*.
- Doğan, E. (2015). The relationship between economic growth and electricity consumption from renewable and non-renewable sources: A study of Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 534-546.
- Energy Information Administration. (2013). *Annual Energy Outlook 2013 with projections to 2040*. Washington D.C.: (EIA).

Koç, Ü. & Apaydın, Ş. (2020), "İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 595-612.

- Fang, Y. (2011). Economic welfare impacts from renewable energy consumption: The China experience. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(9), 5120-5128.
- Ghosh, S. (2002). Electricity consumption and economic growth in India, *Energy Policy*. *Energy Policy*, 30, 125-129.
- Inglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. *Energy Economics*, 53, 58–63.
- IRENA. (2016). *Renewable energy benefits: Measuring the economics*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- IRENA. (2019a). *Global energy transformation: A roadmap to 2050 (2019 edition)*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- IRENA. (2019b). *Renewable energy and Jobs: Annual review 2019*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- Koç, Ü. (2020a). Sektörel Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 55(1), 508-521.
- Koç, Ü. (2020b). The Relationship Between Biomass and GDP: A Panel Data Analysis. Ş. Apaydın, & A. Güngör içinde, *New Perspectives and Studies In Economics And Administrative Sciences* (s. 21-34). Ankara: Siyasal.
- Koç, Ü., & Şahin, H. (2015). Parasal Aktarım Mekanizması: Firma Bilanço Kanalı ve Türkiye. *Ege Academic Review*, 15(1), 19-26.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3, 401–403.
- Leloux, M., Harkema, S., & Popescu, F. (2015). Accelerating The Adoption Process of Renewable Energy Sources Among SME's. *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, 1(1), 247-255.
- Llop, M. (2020). Energy import costs in a flexible input-output price model. *Resource and Energy Economics*, 59, 1-9.
- Loomis, D. G., Hayden, J., Noll, S., & Payne, J. E. (2016). Economic Impact of Wind Energy Development in Illinois. *Journal of Business Valuation and Economic Loss Analysis, De Gruyter*, 11(1), 3-23.
- Majeed, M. T., & Luni, T. (2019). Renewable Energy, Water, and Environmental Degradation: A Global Panel Data Approach. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 13(3), 749-778.
- Marinescu, N. (2017). Wind Energy In The Eu: How Does Romania Fare? *Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics*, 3, 83-87.
- McDowall, W., Ekins, P., Radosevic, S., & Zhang, L. (2013). The development of wind power in China, Europe and the USA: how have policies and innovation system activities co-evolved? *Technology Analysis & Strategic Management*, 25(2), 163–185.

Koç, Ü. & Apaydın, Ş. (2020), "İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 595-612.

- Menegaki, A. N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33(2), 257-263.
- Musgrove, P. J. (1981). Wind Energy. *Journal of the Royal Society of Arts*, 129(5301), 553-567.
- Narayan, P. K., & Prasad, A. (2008). Electricity consumption-real GDP causality nexus: Evidence from a bootstrapped causality test for 30 OECD countries. *Energy Policy*, 36, 910–918.
- OECD. (2017). *Green Growth Studies: Green Growth Indicators 2017*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2019). *Economic Policy Reforms 2019: Going for Growth*. Paris: OECD Publishing.
- Ohler, A., & Fetters, I. (2014). The causal relationship between renewable electricity generation and GDP growth: A study of energy sources. *Energy Economics*, 43, 125–139.
- Prandecki, K. (2014). Theoretical aspects of sustainable energy. *Energy and Environmental Engineering*, 2(4) , 83-90.
- Quintana-Rojo, C., Callejas-Albinana , F., Tarancon, M., & Del-Rio, P. (2020). Assessing the feasibility of deployment policies in wind energy systems. A sensitivity analysis on a multiequational econometric framework. *Energy Economics*, 86.
- Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy Policy*, 37, 4021–4028.
- Shahbaz , M., Tang, C. F., & Shabbir, M. S. (2011). Electricity consumption and economic growth nexus in Portugal using cointegration and causality approaches. *Energy Policy*, 39, 3529–3536.
- Soytas, U., & Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: Causality relationship in G-7 and emerging markets. *Energy Economics*, 25, 33–37.
- Stern, D. I. (2000). A multivariate cointegration analysis of the role of energy in the US macroeconomy. *Energy Economics*, 22, 267–283.
- Stern, D. I., & Cleveland, C. J. (2004). Energy and Economic Growth. *Rensselaer Working Papers in Economics 0410*.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. Penguin Books Ltd.: London, UK.
- Taylor, M., Thornton, D., Nemet, G., & Colvin, M. (2006). *Government actions and innovation in environmental technology for power production: The cases of selective catalytic reduction and wind power in California. Report for the California Energy Commission*. Berkeley: University of California.
- Tsoutsos, T., Frantzeskaki, N., & Gekas, V. (2005). Environmental impacts from the solar energy technologies. *Energy Policy*, 33(3), 289-296.
- World Bank. (2012). *Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development*. Washington: World Bank.

Koç, Ü. & Apaydın, Ş. (2020), "İktisadi Büyüme ve Rüzgar Enerjisi: Seçilmiş G-20 Ülkeleri İçin Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 595-612.

World Bioenergy Association. (2019). *Global Bioenergy Statistics 2019*. World Bioenergy Association.

Yoo, S. (2005). Electricity consumption and economic growth: evidence from Korea. *Energy Policy*, 33, 1627–1632.

Yoo, S. H., & Kwak, S. Y. (2010). Electricity consumption and economic growth in seven South American countries. *Energy Policy*, 38(1), 181-188.

Please Cite As: Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 613-627.

A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey

Aykut SEZGİN¹, Sevim UNUTULMAZ²

Abstract

The youth age period (0-14 age), which is one of the most important periods of human life, is also an important demographic indicator for countries. In this study, youth population, twenty five percent of the total population in Turkey, is examined from the perspective of time and space on provincial level. The coefficient of variation (CV) and Moran I index value was used to analyze the development of the young population parameter respectively over time and space. According to the CV results, the youth age population diversity increaseses lightly between the provinces from 2007 to 2018. In the 0-4 age group shows high spatial pattern along the southeastern and eastern provinces. High spatial pattern is observed in 5-9 groups of central and northeast provinces. 0-4 and 5-9 age groups of these two regions are almost displaced by spatial pattern. All the findings shows that the young population in Turkey reveals a rapid change especially to 0-4 and 5-9 age groups. Population changes are often the subject of long-term analysis. This study emphasize that the population structure of a country can transform radically in the short term. This finding could lead policy makers on shorter term demographic solutions.

Article History:

Date submitted:

01.07.2020

Date accepted:

10.09.2020

Jel Codes:

J13, Q56, C21

Keywords:

*Youth Age
Population,
Turkey,
Spatial Pattern*

¹Assist. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, aykutsezgin@sdu.edu.tr, 0000-0001-7039-8032.

²Süleyman Demirel University, Graduate School of Social Sciences, Department of Economics, sevimunutulmaz@hotmail.com, 0000-0002-2286-9458.

1. Introduction

Youth age covers the most important and remarkable process of human life, which consists of certain stages. This process is an important segment of the proportion of the population that are subject to investigation for Turkey (Baş and Çetin, 2017: 150). Youthage, as a period, refers to the period in which there is dependency to the parents. In this context, it symbolizes both a psycho-biological and a socio-historical category (Stoletov et al., 1979: 23).

Youth population gives important clues about the course of the total population. Some deviations in the youth age structure of the population are expected in the next 50 years. According to the United Nations population studies, it is estimated that the growth rate in developed countries will be negative towards the end of 2050, and it will be positive in under developed countries. In the future, it is predicted that population growth will decrease in developed and developing countries (United Nations Population Division, 2001). Youth population constitutes an average of 30.2% of the world population. The top three countries with the highest proportion of youth population in total population are Niger, Uganda and Mali. Youth population is 55.8% in Niger, 55.1% in Uganda, 54.8% in Mali. Turkey is 97th among the 167 countries in this regard. In Turkey, the youth population in the total population is twice the size than of Europe. The rate of elderly population in the total population is 1/3. In Turkey, the number of the population between 0-14 ages is 22,920,422. The province with the highest youth population rate by provinces is Şanlıurfa with 46.3%. Then comes Şırnak with 43.9% and Ağrı with 42.5% (TUIK, 2018). These provinces are relatively economically under developed eastern and Southeastern cities of Turkey (Filiztekin and Çelik, 2010: 117). Tunceli, Edirne and Kırklareli are among the provinces with the lowest population between the ages of 0-14 and the youth population in these provinces is 17.2% in Tunceli, 18.4% in Edirne and 19% in Kırklareli (Sazak, 2004: 197).

The value obtained by dividing the dependent population value by the population of 15-64 age group, which is considered as the economically productive population, and multiplying this by 100, is called the age dependency ratio. Dependency ratios are calculated as follows in three different ways (Şahin, 2018: 133):

- Age (General) Dependency Rate: $[(0-14 \text{ Age Group Population} + 65 \text{ Age and Above Population}) / \text{Annual Total Birth}] \times \text{Population}$
- Youth (Young) Dependency Rate: $[0-14 \text{ Age Group Population} / 15-64 \text{ Age Group Population}] \times \text{Population}$
- Aging (Elderly) Dependency Rate: $[65 \text{ and Over Population} / 15-64 \text{ Age Group Population}] \times \text{Population}$

As the population between 0-14 years is high in countries where child birth rate is high, the rate of youth dependency and the number of young dependent people is high. Countries with a high dependency rate among population may negatively be affected in their economies (see Table 1).

Table 1. Age dependency rates in the World (%)

	General	Young	Elderly
World	52	40	13
Africa	79	73	6
Asia	47	36	11
Europe	49	24	26
Central and South America	52	41	11
North America	51	29	22
Oceania	55	37	18

Source: Şahin, 2018.

Considering the world population, the dependency ratio in the total population is 52%. When this ratio is analyzed in terms of continents, it is higher in Africa compared to other continents. Besides, the fact that the share of the elderly population in the total population is low indicates that the dependency rate in high age values is low. The continent with the lowest dependency rate is Europe. The value of Turkey in this regard are shown in Table 2.

Table 2. Population realizations by age and its projections in Turkey (as percentage)

Age	1980	1990	2000	2010	2020	2030	2040	2050
0-14	40.4	35.7	30.5	26.2	23.1	20.4	18.5	17.5
15-64	55.0	60.2	64.4	67.9	69.3	68.8	66.9	64.1
65+	4.6	4.0	5.2	5.9	7.6	10.8	14.6	18.4

Source: TUIK, Address Based Population Registration System Statistics.

According to Turkish Statistical Institute (TUIK), the rate of child dependency is 40.4% in 1980, 35.7% in 1990, 30.5% in 2000 and 26.1% in 2010. According to the estimates with in the period, youth dependency rates are expected to be 23.1% in 2020, 20.4% in 2030, 18.5% in 2040 and 15.5% in 2050. As seen in the table, the relative dominance of the 15-64 age group will begin to decline by 2020 due to the growing elderly population. In addition to this, Ercan (2007) states that because 0-19 age peaked in 2000, Turkey will not have a "young" population any more. It will take some time to get used to this collective and political mentality. In addition, the demographic opportunity window closes in 2040. Likewise, 15-64 age group has started to decrease in number. Therefore, the population census years of 2000 and 2040 are two important turning points in Turkey's demography. The population between the ages of 0 and 19 reached a peak of 27.7 million in 2000. Despite the support provided by immigrants from outside the villages, the number gradually decreases after these dates. At this stage, the education demand of the Turkish demography and the size of the potential work force can be estimated with increasing accuracy (Ercan, 2007: 9).

Traditional aging measurement is based on chronological age. It was assumed that a person aged 60 in 1900 and a person aged 60 in 2000 were old as same because they lived the same number of years. However, is it possible to say that both are aging at the same rate? Afterall, people living 60 years in 2000 will, on average, have much longer life. Population aging is not just about there are older people in the community. It is also about people who live longer lives (Lutz, 2008: 716). As of 2015, the global population of 60 and older has increased by 48% since 2000 and reached 901 million world wide. It is estimated that this figure will be 1.4 billion in 2030 and 2.1 billion in 2050 and will constitute 16% and 22% of the total population,

Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", Fiscaeconomia, 4(3), 613-627.

respectively. Although the share of projections seems to be decreasing, this large group of young people is about healthy and productive individuals in society, how well governments and civil societies invest in social, economic and political institutions that will meet the current needs of young people (Assaad and Roudi-Fahimi, 2007: 1).

As all these figures indicate, national or supra-national comparisons come to the fore in youth population analysis. Young population information is often used by policy makers in the formulation of national policies. Sub-national youth population data are requested by national policy makers either to see only change over time or distribution within the country. Studies that evaluate time and space dimensions together are an important source of information for regional policy makers.

2. Literature Review

For population statistics researchers, the population is usually defined by the regions they occupy rather than ethnic, national, cultural, genetic or demographic differences, and therefore determined by their political or administrative areas. Different classification options and methods have been developed for each different purpose. In classifications made for age, the life time span is usually divided into five-year periods. Five-year periods are the most preferred form of age classification in the formation of population pyramids (Macbeth and Collinson, 2002: 44).

Youth population has been defined in different ways. According to the OECD, the youth (or young) population is defined as the number of people under the age of 15. The youth population ratio is obtained by dividing the population under the age of 15 by the total population. Youth dependency ratio is the ratio of the population under the age of 15 to the population that is obliged to meet the daily needs of this population. The group, which is obliged by taking care of the population under the age of 15, is generally taken between the ages of 15-65 (OECD, 2019; TUIK, 2019). Sources such as World Bank, United Nations and US Census Bureau, mean while, states under the age of 18 as the youth population (US CENSUS, 2011; World Bank, 2019; UNCTAD, 2018). Also there is an ambiguity between the concepts of youth population and child population. In non-scientific studies, the youth population is often referred to as the child population.

To analyze the course of age distribution of population over time (as a time series), it is necessary to look at fertility and mortality rates. The main factor affecting the age structure of a country is fertility and mortality rates in that country. If fertility and mortality rates and structures are known in certain time periods, it is also possible to comment on how the age structure will change in the future (Lopez, 1961; Casetti, 1977; Tung, 1984).

Assuming that fertility and mortality do not change in the long term, stable population theory is a model that is not seen in real life but provides theoretical implications. The same fertility and mortality is an indication that age composition will not change in the long run. This fixed aged distribution is considered stable age distribution (Espenshade et al., 1982: 132).

The population structure of space has a direct effect on many socio-economic variables of that space. An important question that stands out here is what will be the unit of space where the population is analyzed. In many disciplines working with geography, the spatial structure of the geography of interest and how it is divided are important. The space of interest may have regular shapes, sometimes it may have irregular shapes. While analyzing the spaces with regular shapes, the frequency distributions of the data of the space analyzed are regular, and the opposite situation may arise in spaces with irregular shapes (Boots, 1977: 380).

In order to give accurate results in the frequency distribution of the population data in the analyzed regions, methods such as fragmentation indices and patches are used in ecology. Similar methods can be used in discussions about to what extent the regional studies would

be in social sciences. An example of this is the preference of the different levels of the NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics) (Turner et al., 2001). On the study in this context, NUTS3 comparisons (based on province) were preferred which is the smallest regional representative of the NUTS classifications. Thus, it is aimed that the geography and the geographical data will display a relatively homogeneous structure.

One of the most effective ways to analyze the distribution of data in space is using spatial autocorrelation analysis. Spatial autocorrelation is when the data of the spatial areas close to each other are more related than the distant ones. In other words, each data has a characteristic distance that is correlated with it. As Tobler (1970) put it, 'Everything is related to everything else, but nearthings are more related than distant things'. Geographers often tend to find a spatial pattern by looking at the data. If there is spatial autocorrelation, it objectively reveals the spatial pattern. Indicates if the spatial pattern, if any, is random or unusual. The basic logic in autocorrelation is to show how space data (attribute) relate to proximity or distance. Moran's I-statistics are especially useful where the spatial sampling scale is in the context of a larger spatial pattern. This is actually clear in the definition of "spatial autocorrelation" (Anselin, 1980; Epperson and Li, 1996).

As can be seen, youth population studies and projections in the literature generally examine the change of population either only in time or only in space. In this context, Turkey's youth population structure in the article is analyzed in both time and space dimensions.

3. Methodology

The coefficient of variation measures the variability of a series of numbers independently of the unit of measurement used for these numbers. In order to do so, the CV eliminates the unit of measurement of the standard deviation of a series of numbers by dividing it by the mean of these numbers. The CV can be used to compare distributions obtained with different units, such as, for example, the variability of the weights of newborns (measured in grams) with the size of adults (measured in centimeters). The CV is meaningful only for measurements with a real zero (i.e., "ratio scales") because the mean is meaningful (i.e., unique) only for these scales (Abdi, 2010: 1). CV approach was used to analyze the development of the youth population parameter over time, i.e. the time dimension. Also it is often used to measure differences in regional development and imbalanced development (Wang et al., 2013: 1063). In this study, the CV measurement was used to analyze the fluctuations in the NUTS 3 level (based on provinces) in the observed period of the youth population in Turkey.

CV is very useful when you want to compare the results obtained from two different surveys or tests with different measurements or values. For example, if the results of two tests with different scoring mechanisms are compared, it is possible to say that if sample A has a value of 12% CV and sample B has a value of 25% CV, sample B varies more than the average (Chen et al., 2019: 852).

The CV value is calculated as follows:

$$CV = \frac{1}{\bar{Y}} \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad (1)$$

The parameters in the equation can be expressed as follows with their equivalents in this study: CV variation coefficient, \bar{Y} is the average value of the youth population, n is the number of provinces and Y_i is the youth population value in the province. As the value of CV increases, the difference between youth population values at the provincial level increases. In a finite non-negative example, the CV can take a value between 0 and $\sqrt{N-1}$ (Reed et al., 2002; Abdi, 2010).

It should be noted that the CV has nothing to do with geographic location and only refers to the degree of distribution. In this context, Moran's I index value, which has become a traditional method, has been used to measure the distribution of the youth population parameter in space. Moran's globally accepted I index is used to calculate partial autocorrelation, that is, the degree of difference of values observed in neighboring regions (Moran, 1948). Therefore, in this study, the Moran's I index was calculated to measure the regional imbalance and spatial autocorrelation of the youth population distribution.

The calculation method of I index of Moran is given in Formula X:

$$I = \frac{N}{\sum_i \sum_j w_{ij}} \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (X_i - \bar{X})(X_j - \bar{X})}{\sum_i (X_i - \bar{X})^2} \quad (2)$$

In the formula, I represents the index value, N is the number of observations, w_{ij} is the standardized weight matrix, and X is the corresponding variable. The weight matrix is the neighborhood matrix used to calculate the I index (Shorridge, 2007; Ward and Gleditsch, 2008).

In this study, Queen contiguity is used as the neighborhood method. So if region i is adjacent to region j from any direction, then $w_{ij}=1$; otherwise $w_{ij}=0$. If there is a neighborly relationship between the two regions, the value will be 1, if not, it will be 0 (Anselin, 1988).

Moran's I index values are in the range [-1, 1]. If the index value is greater than zero, it can be said that there is a positive spatial autocorrelation (clustering of similar values). In other words, relatively high or low youth population ratio tend to cluster / resemble significantly in near by regions. If the index value is less than zero, there is a negative spatial autocorrelation (clustering of similar values). In other words, there is a difference between the region in question and its neighbors in terms of youth population rates. If the index value is zero, it means that there is no spatial autocorrelation relationship (perfect randomness). In this case, there is a random spatial distribution among the youth population rates of the regions (Çetin, 2012: 68-71).

The z test is used to calculate the significance level of the Moran's I index. The presence of positive or negative spatial autocorrelation or the absence of autocorrelation is interpreted by looking at the z values for the desired confidence interval (Cliff and Ord, 1981).

$$z_t = \frac{1-E(I_t)}{\sqrt{VAR(I_t)}} \quad (3)$$

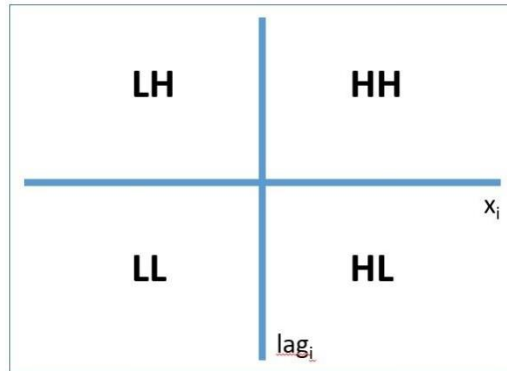
Moran's scatterplot is a exploratory spatial data analysis (ESDA) tool developed by Anselin (1996) to evaluate local spatial association models. This bivariate distribution chart places the unit values (x_i) on the horizontal axis and the spatial delay (lag_i) on the vertical axis for the same variable. Spatial delay is the spatially weighted average of values in neighboring units and is calculated as follows (Fischer and Getis, 2010: 290-291):

$$lag_i = \frac{\sum_{j=1}^n w_{ij} x_j}{\sum_{j=1}^n w_{ij}} \quad (4)$$

On Figure 1, the axes of the graph are drawn with the mean values of x_i and lag_i respectively. The four quadrants in the area divide the spatial composition into four components. The first letter in the dial labels indicates that the value of x_i is higher (H) or lower (L) than the average of all values. Therefore, the second letter in the dial labels is higher (H) or lower (L) than the average of all spatial delays. The dials labeled 'HH' and 'LL' represent the cluster of high and low values, respectively. The remaining dials contain units that are negatively related to their

neighbors and can be considered spatial outliers. In this context, the Moran's scatter plot visually presents spatial clusters and their patterns.

Figure 1. Spatial Cluster Pattern

In Anselin (1995), LISA (Local Indicators of Spatial Association) indicators distinguish the global spatial indicators calculated by the Moran's I indices to take into account the contribution of each observation. The Moran's scatter plot above is also the most preferred among these indicators (Anselin, 1996; Ranta et al., 1997; Kelejian and Prucha, 2001; Koenig, 2002).

In order to analyze and interpret the spatial clustering and autocorrelation data together, the statistical value and significance value of the Moran's I index and the label of the corresponding dial of the Moran's distribution graph are found. The value of the Moran's I index between +1 and -1 is interpreted for spatial autocorrelation. Then, by looking at the Moran scatter plot for each variable, it is determined which of the four quadrants is valid.

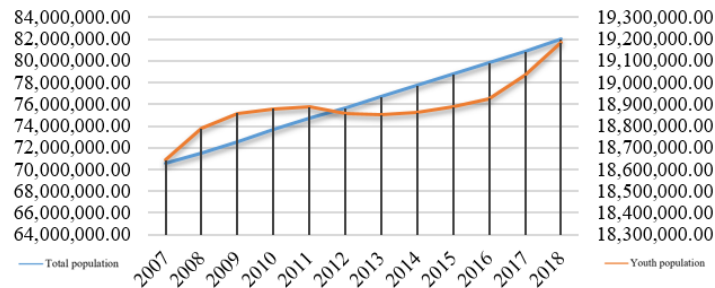
4. Implications And Empirical Results

The first census in the Republic of Turkey has been carried out in 1927, the next census were carried out every five years from 1935 til 1990. The census conducted in 2000 is the last census conducted in the traditional sense. In 2006, the Address Based Population Registration System (ABPRS) was launched. After switching to this system, population data is up dated and published by Turkey's Statistics Institute since 2007. The main purpose of this system is to keep the population information of the settlement up-to-date and to regularly monitor the population movements. The legal basis of the system is the Population Services Law No. 5490, enacted on April 25, 2006 (TUIK, 2019).

In ABPRS, the definition of youth population rate is used between the ages of 0-14 in accordance with the literature. The 0-14 age group is also taken as the basis for calculating youth dependency rates. In the study in this context, TUIK ABPRS data are being used while examining Turkey's youth population ratios. In the context of the data obtained from TUIK between the ages of 0-14, it was evaluated in three sub-categories as 0-4, 5-9 and 10-14 age groups.

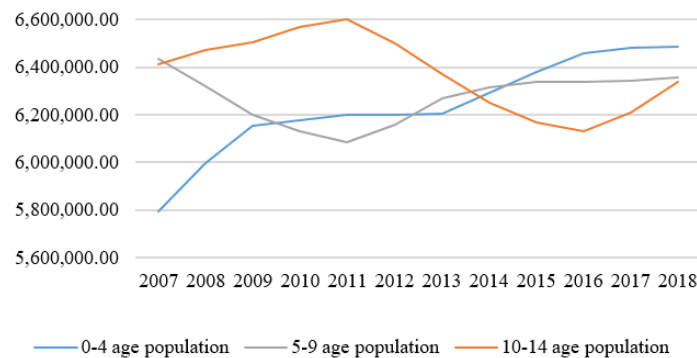
From 2007 to 2018 the total population in Turkey increased from 70,586,256 to 82,003,882. This increase has followed an on going trend of increase, as seen in Figure 2. Youth population figures increased from 18,542,391 to 19,184,329. The youth population figure decreased some what from 2009 to 2013, and then started to rise again. In order to examine this period of fluctation, which takes place periodically, the group between the ages of 0-14 should be examined separately for 0-4, 5-9 and 10-14 age groups.

Figure 2. Total and Youth Population According to ABPRS in Turkey

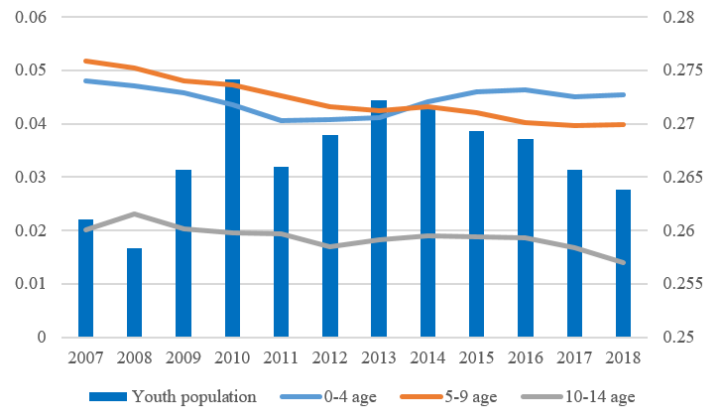
According to ABPRS, the population in the 0-4 age group among the 0-14 age group has been increasing continuously since 2007. The population in the 5-9 age group decreases between 2007-2011 and increases between 2011-2018. The population of 10-14 age group shows an increase between 2007-2011, a decrease between 2011-2016 and an increase after 2016. The main reason for the decrease in the total youth population between 2009-2013 seems to be the decrease of the population of 5-9 age group until 2011 and 10-14 age group after 2011. In this period, a slow down was experienced in the population increase of the 0-4 age group. Considering Turkey's total population, these increases and decreases proportionally correspond to very low levels. Yet the increase in the youth population (0-14) after 2013 should be considered bearing in mind that the external migrations Turkey has experienced during this period (see Figure 3).

Figure 3. 0-14 Age Population According to Sub-Categories

CV of youth population was calculated to analyze the development of the youth population parameter over time. The higher the CV value, the higher the difference in the number of young population on the NUTS3 scale (province-based). In Figure 4, CV values are given together with the youth population and its sub-categories. According to the figure, the values of the CV of youth population seen on the right axis and the CV of lower age group classes seen on the left axis go from 2007 to 2018, although some years are exceptions, they follow a horizontal course. The striking point here is the CV difference between youth population and lower age group values. Youth population has about 26% CV, while lower age groups have CV values between 1% and 5%. Therefore, the youth population is more diverse among the provinces. The lower age groups show relatively less variety.

Figure 4. Coefficient of Variation of Youth Population of Turkey

Spatial autocorrelation and spatial cluster results calculated on the basis of provinces between 2007 and 2018 using ABPRS youth population ratio data are shown in Table 3. The youth population of each province in Turkey is divided by the total population of that province for spatial analysis. In this study, all Moran's I values were negative. In this case, dissimilar clustering occurs on a provincial basis for all years and all age groups. The p-values for all variables are below 0.05. Therefore, dissimilar clustering status is meaningful for all variables and there is a spatial autocorrelation on the basis of province. As mentioned in the methodology, the next stage of the analysis is to obtain Moran's scatter plots over the ratios of the relevant youth population class of each province to the total population of that province. Thus, significant hotspot points will be determined at the provincial level.

Table 3. Moran's Test Results

Year	Age Group	Moran's I	pvalue	Year	Age Group	Moran's I	pvalue
2007	%0-4	-0.058	0.000	2013	%0-4	-0.058	0.000
	%5-9	-0.088	0.000		%5-9	-0.053	0.000
	%10-14	-0.121	0.000		%10-14	-0.107	0.000
	% Youth Population	-0.252	0.000		% Youth Population	-0.220	0.000
2008	%0-4	-0.052	0.000	2014	%0-4	-0.070	0.000
	%5-9	-0.083	0.000		%5-9	-0.052	0.000
	%10-14	-0.165	0.000		%10-14	-0.153	0.000
	% Youth Population	-0.242	0.000		% Youth Population	-0.213	0.000
2009	%0-4	-0.053	0.000	2015	%0-4	-0.066	0.000
	%5-9	-0.072	0.000		%5-9	-0.044	0.000
	%10-14	-0.134	0.000		%10-14	-0.149	0.000
	% Youth Population	-0.240	0.000		% Youth Population	-0.210	0.000
2010	%0-4	-0.050	0.000	2016	%0-4	-0.060	0.000
	%5-9	-0.067	0.000		%5-9	-0.034	0.005
	%10-14	-0.112	0.000		%10-14	-0.148	0.000

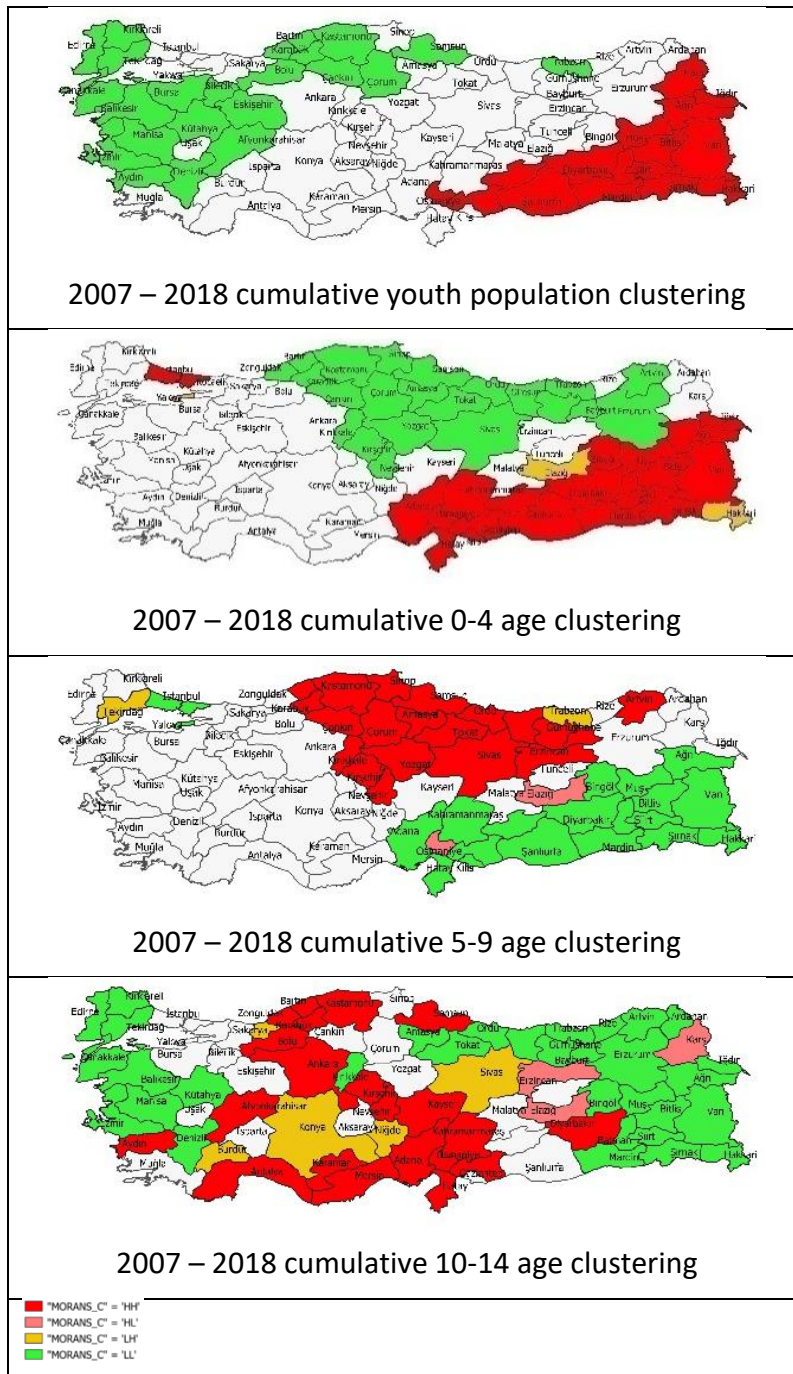

2011	% Youth Population	-0.239	0.000	2017	% Youth Population	-0.207	0.000
	%0-4	-0.043	0.000		%0-4	-0.071	0.000
	%5-9	-0.066	0.000		%5-9	-0.037	0.002
2012	%10-14	-0.091	0.000	2018	%10-14	-0.107	0.000
	% Youth Population	-0.226	0.000		% Youth Population	-0.203	0.000
	%0-4	-0.046	0.000		%0-4	-0.083	0.000
	%5-9	-0.057	0.000		%5-9	-0.061	0.000
	%10-14	-0.041	0.000		%10-4	-0.061	0.000
	% Youth Population	-0.222	0.000		% Youth Population	-0.191	0.000

In Figure 5, clustering results of Moran's scatter plots belonging to youth population and other sub-categories are given respectively.³ The provinces shown in red in turkey map refers to HH (high-high) cluster. These province shave a high population rate compared to other provinces with their neighbors in red. Provinces seen in green indicate LL (low-low) cluster. These provinces have a low population rate compared to other provinces with their green neighbors. Pink-colored HL (high-low) provinces refer to high-population provinces with low population neighbors, and yellow-colored LH (low-high) provinces, on the contrary, low-population provinces with high population neighbors. Therefore, HL and LHs shows patial outliers.

³ QGIS 3.10.2 geographic information system program was used for mapping operations.

Figure 5. Clustering of Youth Population and Sub-Categories

5. Conclusions

The population structure and future projections of a space shape the social and economic structure of the space as well as its demographic structure. Youth age is one of the population indicators that can be used to determine how the population will follow in the designated region in the future. Research shows that regions with high youth dependency rates are also regions with high population growth rates. Youth dependency ratio's being relatively high in the economically under developed regions in the world and in Turkey confirms the negative correlation between the rate of population growth and economic development in this sense. Spatial pattern information, which will be found by looking at the youth age population

Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", Fiscaeconomia, 4(3), 613-627.

information that gives clues about the future of the population, will be an important data source for policy makers in determining current and future policies. In this context, youth age distribution of the population in Turkey is being examined this study with in the framework of province, time and space base which locally make up policy making in Turkey.

According to the CV results used for the time dimension of the analysis, the youth age population diversity increases slightly between the provinces from 2007 to 2018. The diversity is lower in the lower age groups (0-4, 5-9 and 10-14). Turkey ABPRS fluctuations in population figures also affects CV out comes. Therefore, rather than the fluctuations experienced over the years, the focus has been on the determination that diversity among provinces differ in different age groups.

The spatial pattern of the provincial diversity in question enables the size of the analysis to be determined. The fact that the Moran's I test results for all years yield different dissimilar clustering levels with different index values in each age group supports the diversity difference of the age groups obtained according to the CV results.

Mapping of Moran's scatter plot results showing spatial pattern was made separately for youth age population and lower age groups. The maps obtained for each year are presented cumulatively with the layers of each year over lapping for easier visual interpretation. Youth population has been found to be higher for the cluster in the eastern provinces and southeastern Turkey. The youth population in these provinces, shown in red on the map, are high together. The provinces in green in the west and north are the provinces where low clustering is detected and they have low young population together.

This structure of young population differs in lower age groups. While the western provinces lose their low characteristics together in the 0-4 and 5-9 age groups, in some provinces they regain it in the 10-14 age group. The southeast and eastern provinces show their high characteristics together only in the 0-4 age group. In the 5-9 age group, the high feature together shifts to the middle and northeastern regions, while in the 10-14 age group it shows a diffuse structure.

To sum up the 0-4 age group, where there is high population growth rate in Turkey, exhibits high spatial pattern along the southeastern and eastern provinces. High spatial pattern is observed in 5-9 groups of central and northeast provinces. The 0-4 and 5-9 age groups are almost displaced by spatial pattern. Some provinces between these two regions also form HL and LH (outliers) crossing lines in the 0-4 and 5-9 age groups. These two dominant patterns found in the results of the analysis may make some determinations important to policy makers. Very high population growth rates in provinces with high pattern in the 0-4 age group can create socio-economic disadvantages. 5-9 age group for the primary school age group that started in Turkey, together with a high degree pattern of this group can be used as pilot training policies in the provinces.

The scattered spatial pattern of 10-14 age group shows that when HL and LH are removed, there are no regional clusterings as other age groups. This also supports the low CV of this age group. The diversity among provinces is lower in this age group.

All these findings reveal that young population in Turkey shows a rapid change in time in spatial terms, especially for the 0-4 and 5-9 age groups. In the years, Turkey has undergone rapid transformation and change from a socioeconomic perspective. Spatial analysis of youth population changes when read in conjunction with the figures, a conversion is determined in the demographic structure of Turkey. This study, which only takes the provincial spatial picture of youth population, will shed light on other studies that search this conversion with its causes and all outcomes.

Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 613-627.

This change and the spatial pattern of the young population on a provincial basis will ensure that the demographic decisions to be taken by the provinces will yield more effective results when taken together with the provinces that are close to them.

People may not notice the change occurring in the demographic structure in the short term. Because they are already in change. This determination is also valid for policy makers. By revealing the change in the demographic structure, policy makers will consider this change in all their decisions that are affected by the demographic structure and affect the demographic structure. This study also will guide local policy makers with its provincial scale.

The beginning of ABPRS information from 2007 hinders retrospective analysis. In addition, it can be thought that the migration movements experienced in the said period also affected the result of the study. The study aims to open the door to a more comprehensive result by strengthening it with new spatial analyzes to be made at NUTS1 and NUTS2 and even at the district levels in Turkey.

Funding: This research received no external funding

Acknowledgments: We appreciate Prof. Murat Ali Dulupçu for the guidance and support on the study design.

Conflicts of Interest: The authors declare no conflict of interest.

References

- Abdi, H. (2010), "Coefficient of Variation". *Encyclopedia of Research Design*, 1, 169-171.
- Assaad, R., and Roudi-Fahimi, F. (2007). *Youth in the Middle East and North Africa: Demographic Opportunity or Challenge?*. Washington, DC: Population Reference Bureau.
- Anselin, L. (1980), "Estimation Methods for Spatial Autoregressive Structures". *Estimation Methods for Spatial Autoregressive Structures*, 8.
- Anselin, L. (1988), *Spatial Econometrics: Methods and Models*. Studies in Operational Regional Science. Kluwer Academic Publishers.
- Anselin, L. (1995), "Local indicators of spatial association—LISA". *Geographical analysis*, 27(2), 93-115.
- Anselin, L. (1996), "The Moran Scatterplot as an ESDA Tool to Assess Local Instability in Spatial". *Spatial Analytical*, 4, 111.
- Baş, H., and Çetin, B. I. (2017), "Bir Sosyal Bilimler Belediyecilik Uygulaması Olarak İstanbul Esenler Belediyesi Gençlik Merkezi Örneği". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 149-175.
- Baş, H. (2017), "Türkiye'de Genç Nüfus: Sorunlar ve Politikalar". *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 27(2).
- Boots, B. N. (1977), "Contact Number Properties in the Study of Cellular Networks". *Geographical Analysis*, 9(4), 379-387.

Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", *Fiscaeconomia*, 4(3), 613-627.

- Casetti, E. (1977), "Economic Growth and The Population Explosion: Simulation Experiments Using a Growth Model With Population Endogenous". *The Journal of Development Studies*, 13(3), 238-261.
- Chen, Y., Bouferguene, A., Shen, Y., and Al-Hussein, M. (2019). "Difference Analysis of Regional Population Ageing From Temporal and Spatial Perspectives: A Case Study in China". *Regional Studies*, 53(6), 849-860.
- Cliff, A. D., and Ord, J. K. (1981), *Spatial Processes: Models and Applications*. Taylor and Francis.
- Çetin, D. (2012), *Exports and Clusters: A Spatial Econometric Analysis on Ankara and Istanbul OIZs*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Unpublished PhD thesis, Ankara.
- Epperson, B. K., and Li, T. (1996), "Measurement of Genetic Structure With in Populations Using Moran's Spatial Autocorrelation Statistics". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 93(19), 10528-10532.
- Espenshade, T. J., Bouvier, L. F., and Arthur, W. B. (1982), "Immigration and the Stable Population Model". *Demography*, 19(1), 125-133.
- Filiztekin, A., and Çelik, M. A. (2010), "Türkiye'de Bölgesel Gelir Eşitsizliği (Regional Income Inequality in Turkey)". *Megaron*, 5(3), 116-127.
- Fischer, M. M., and Getis, A. (Eds.). (2009), *Handbook of applied Spatial Analysis: Software Tools, Methods and Applications*. Springer Science and Business Media.
- Ercan, H. (2007). *Youth employment in Turkey*. International Labour Office.
- Kelejian, H. H., and Prucha, I. R. (2001), "On the Asymptotic Distribution of The Moran I Test Statistic with Applications". *Journal of Econometrics*, 104(2), 219-257.
- Koenig, W. D. (2002), "Global Patterns of Environmental Synchrony and The Moran Effect". *Ecography*, 25(3), 283-288.
- Lutz, W., Sanderson, W., and Scherbov, S. (2008), "The Coming Acceleration of Global Population Ageing". *Nature*, 451(7179), 716-719.
- Lopez, R. S. (1961). *The Crossroads With in The Wall*.
- Macbeth, H., and Collinson, P. (ed). (2002), *Human Population Dynamics: Cross-Disciplinary Perspectives (Vol. 14)*. Cambridge University Press.
- Moran, P. A. P. (1948), "The Interpretation of Statistical Maps". *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 10(2), 243-251.
- OECD, (2019), *Young Population (Indicator)*.doi: 10.1787/3d774f19-en (Accessed on 19 June 2019)
- Ranta, E., Kaitala, V., Lindström, J., and Helle, E. (1997), "The Moran Effect and Synchrony In Population Dynamics". *Oikos*, 136-142.
- Reed, G. F., Lynn, F., and Meade, B. D. (2002), "Use of Coefficient of Variation in Assessing Variability of Quantitative Assays". *Clin. Diagn. Lab. Immunol*, 9(6), 1235-1239.

Sezgin, A. & Unutulmaz, S. (2020), "A Provincial Youth Population Analysis In Terms of Time And Space: The Case of Turkey", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 613-627.

- Sazak, Ş. (2016), "Türkiye'de Bölgelere Göre Nüfusun Yaş Gruplarına Dağılımı". *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5(2), 187-198.
- Shortridge, A. (2007), "Practical Limits of Moran's Autocorrelation Index for Raster Class Maps". *Computers, Environment and Urban Systems*, 31(3), 362-371.
- Stoletov, V.N., Kon, İ.S., Zamaşın, Y.A., Blyahman, L.S., Poşatayev, V.V., & Volkov, G.N. (1979), *Toplum ve Gençlik*. Çeviren: Şükrü Keleş, Konuk Yayınları, İstanbul.
- Şahin, S. (2018), *Geçmiş, Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*. Pegem Atıf İndeksi, 001-216.
- Tobler, W. R. (1970), "A Computer Movie Simulating Urban Growth in The Detroit Region". *Economic Geography*, 46(1), 234-240.
- TUIK, (2018), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Metaveri. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059
- TUIK, (2019), ABPRS statistics. metaveri. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059
- TUIK, (2019), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Metaveri. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059
- TUIK, (2019), *Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflandırmalar*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047
- TUIK, (2019), *Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflandırmalar*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059
- Tung, R. L. (1984), "Strategic Management of Human Resources In The Multinational Enterprise". *Human Resource Management*, 23(2), 129-143.
- Turner, M. G., Gardner, R. H., and O'neill, R. V. (2001). *Landscape Ecology in Theory and Practice (Vol. 401)*. New York: Springer.
- UNCTAD, (2018), *E-Handbook of Statistics*. United Nations Conference on Trade and Development.
- UNITED NATIONS Population Division, (2001), *World Populations Prospects*. The 2000 Revision, Highlights, Population Division Department of Economic and Social Affairs United Nations, New York.
- US CENSUS, (2011), *Age and Sex Composition: 2010*. C2010BR-03, US Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, US Census Bureau.
- Vitalis, S., Arroyo Ogori, K., and Stoter, J. (2020). "CityJSON in QGIS: Development of an open-source plugin". *Transactions in GIS*.
- Wang, X., Chen, Y., Liu, B., Shen, Y., and Sun, H. (2013), "A Total Factor Productivity Measure for The Construction Industry and Analysis of Its Spatial Difference: A Case Study In China". *Construction Management and Economics*, 31(10), 1059-1071.
- Ward, M. D., and Gleditsch, K. S. (2018), *Spatial Regression Models (Vol. 155)*. Sage Publications.

Please Cite As: Soyaslan, E. (2020), "Bitcoin Fiyatları ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 628-640.

Bitcoin Fiyatları ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi

Analysis of Relationship Between Bitcoin Prices and BIST 100, BIST Bank and BIST Technology Index

Emine SOYASLAN¹

Abstract

In this study, whether the Bitcoin currency, which has the highest volume in the market among crypto currencies, has a relationship between BIST 100, BIST Bank and BIST Technology index in the short and long term is examined using time series analysis methods. For this purpose, daily data of Bitcoin, BIST 100, BIST Bank and BIST Technology index variables between 21/04/2011 and 11/02/2020 were used. According to the findings of the study, while there is a balance relationship between the Bitcoin price and the BIST 100 index in the long run at the 5% significance level, no relation has been found with the BIST Bank and BIST Technology index. In addition, when the Bitcoin price and the BIST 100, BIST Bank and BIST Technology indices are evaluated at a 5% significance level in the short term, no causality relationship has been found. In line with these findings, it can be said that Bitcoin is a risky investment choice for investors in portfolio diversification since it has a long-term relationship between BIST 100 and Bitcoin prices, while there is no long-term relationship between Bitcoin prices and BIST Bank and BIST Technology index in the long term. It can be said that Bitcoin can be a risk-free investment choice in portfolio diversification.

Article History:

Date submitted:

26.07.2020

Date accepted:

08.09.2020

Jel Codes:

G20, G21, C50

Keywords:

Bitcoin, BIST 100,

BIST Bank, BIST

Technology,

Cointegration

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, emine.soyaslan828@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0422-8574

Öz

Bu çalışmada, kripto para birimleri arasında piyasada en yüksek hacime sahip olan Bitcoin para biriminin BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksi arasında kısa ve uzun dönemde bir ilişkiye sahip olup olmadıkları zaman serisi analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Bu amaçla 21/04/2011 ile 11/02/2020 tarihleri arası Bitcoin, BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksi değişimlerinin günlük verileri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre %5 anlamlılık seviyesinde uzun dönemde Bitcoin fiyatı ile BİST 100 endeksi arasında denge ilişkisine sahipken BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksi ile bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Buna ilaveten Bitcoin fiyatı ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksleri kısa dönemde %5 anlamlılık seviyesinde değerlendirildiğinde herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Bu bulgular doğrultusunda BİST 100 ile Bitcoin fiyatları arasında uzun dönemde bir ilişkiye sahip olmasından dolayı yatırımcılar açısından Bitcoin'in portföy çeşitlendirilmesinde şu an için riskli bir yatırım tercihi olduğu söylenebilirken bunun yanında uzun dönemde Bitcoin fiyatları ile BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksi arasında uzun dönemde ilişkinin olmaması, Bitcoin'in portföy çeşitlendirilmesinde risksiz bir yatırım tercihi olabileceği söylenebilmektedir.

1. Giriş

Günümüzde akıllı mobil cihazların gelişimi, web teknolojileri ile birlikte internet bankacılığının çok daha ötesinde, finansal hizmetler kavramının alt başlıklarına dair yenilikler hayatımıza girmiştir. Mobil para transferi sosyal medyada Facebook bankacılığı gibi kavramlar artık eskimeye başlarken elektronik para, yeni şifreleme teknolojileri ile türevlerinin yerini almaya başlamıştır. İşte son yıllardaki bu süreç içerisinde blok zincirleri, kripto para, Bitcoin gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Dirican ve Canoz, 2017:378). Bu kavramların ortaya çıkmasıyla birlikte araştırmacıların ve politikacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle literatürde net bir tanımı yer almayan Kripto para kavramı, dijital ortamlarda üretilen, blok zincir teknoloji alt yapısıyla işlem gören, transferi yapılabilen, merkezi bir yapıya sahip olmayan, devlet denetiminden uzak soyut ve sanal para birimine denir.

Kripto para birimlerinden piyasada en yüksek hacme sahip olan Bitcoin para birimi, bire bir elektronik nakit sistem olarak dizayn edilen, anonim açık kaynaklı bir yazılımdır. Bitcoin'nin hem finans politikalarına tepki olarak doğması hem de sahibinin belirsizliği ile ilgi uyandırmış ve kısa sürede yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bitcoin finansal sistem kapsamında devlet tarafından uygulanan politikalara ve bankalar gibi aracı kuruluşlara tepki olarak kurulmuş olsa da merkezi bir yapıya sahip değildir. Bitcoin ile sunulan finansal özgürlük anlayışı, dünyada çok hızlı bir şekilde kabul görmeye başlaması değerini gün geçtikçe yükselmeye başlamıştır (Atik, Köse, Yılmaz ve Sağlam, 2015:248). Çok düşük düzeylerde komisyon ile para gönderimi, 7 gün 24 saat işlem yapma imkânı ve işlem hızı gibi avantajları sayesinde geleneksel aracı kurumlara üstünlük sağlamıştır (Karaoğlan, Arar ve Bilgin, 2018:16-17).

2008 yılı küresel finansal kriz sonrası kripto paranın ortaya çıkmasına vesile olan Satoshi Nakamoto adında, isminin gerçekliği kesinlikle şüpheli olan, bir anonim kişinin "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System" adlı makalesi ile günlük hayatımıza girmiştir. 2009 yılında ilk kez piyasada kripto para birimlerinden Bitcoin'in ödeme aracı olarak kullanılmıştır (Dizkırıcı ve Gökgöz, 2018:93). Piyasalara girmesiyle beraber birincisi, geleneksel bir sanal oyun ya da topluluk gibi sanal ekonomilerde geleneksel olarak kullanılırken, ikincisi ise reel ekonomiye girmiştir (Ağan ve Aydın, 2018:798).

İlk Bitcoin işlemi, sistemin kurucuları tarafından Ocak 2009'da gerçekleşirken; Bitcoin'in reel ekonomiye ilk yansıması, 22 Mayıs 2010'da Laszlo Hanyecz'in yaptığı alışverişidir. Laszlo, 10,000 BTC karşılığında iki adet pizza satın alarak; Bitcoin ile yapıldığı bilinen ilk alışverişi gerçekleştirmiştir. O zamanki karşılığı ile 25 Amerikan Doları tutan pizza, daha sonraları dünyanın en pahalı pizzası olarak anılmıştır. O günden bu yana, Bitcoin tahminlerin ötesinde popülerlik kazandı ve finansal piyasalarda yoğunlukla kullanılmıştır (Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven, 2016:78-79). Ayrıca günlük fiyat değişimlerdeki fırsatlar spekülasyoncuların dikkati çekerek işlem hacmini artırmayı başarmıştır (Pirinççi, 2018:52). Bitcoin kullanımındaki artış ve yatırım aracı olarak görülmeye başlaması, Bitcoin kullanıcılarının, borsalarının ve yatırımcılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven, 2016:79). Söz konusu kripto para, bitcoin, blok zincirleri gibi kavramlar finansal hizmetlerin yanında KOBİ'lerin, girişimcilerin kreditor kurumlardan temin etmekte zorlandıkları fon ihtiyacını gidermek amacı ile daha fazla kullanılmaya başlamıştır (Dirican ve Canoz, 2017:78). Bu anlamda yatırımcılar kripto paraları da bir yatırım aracı olarak kabul etmeye ve geleneksel anlamdaki yatırım araçlarından sonra, kripto paralara da yatırım yapmaya başlamışlardır (Karaağaç ve Altınırnak, 2018:124). Bu doğrultuda, dijital paraların geleneksel menkul kıymetlerine alternatif olma ihtimalleri tartışılmaya başlanmıştır (Kılıç ve Çütcü, 2018:235).

Bu bağlamda bu çalışmada kripto para birimlerinden Bitcoin fiyatı ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji endeksleri arasında kısa ve uzun dönemde bir ilişkiye sahip olup olmadığını zaman serisi analizleri ile ortaya koyulmak amaçlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında literatürde konuya ilişkin yer alan çalışmalarda bahsedilecek devamında çalışmanın veri seti ve yöntemi açıklanarak bulgular kısmından bahsedilecektir. Son olarak çalışma sonucunda elde edilen bulgular sonucunda sonuç ve değerlendirme bölümüne yer verilecektir.

2. Literatür Taraması

Literatürde yer alan çalışma konusu ile ilgili yapılan çalışmalara çok az rastlanılmaktadır. Genellikle literatürde yer alan çalışmalarda Bitcoin fiyatı ile dünya borsa endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini ve Bitcoin fiyatları ile diğer çapraz kur fiyatları arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Bunun yanında uluslararası piyasada yer alan Bitcoin borsalarının birbirleri arasındaki ilişkisini ortaya koyan çalışmalarda yer almaktadır.

Atik, Köse, Yılmaz ve Sağlam (2015), yılı yaptıkları çalışmalarında Bitcoin fiyatları ile İngiliz Sterlin (GBP), Euro (EUR), Kanada Doları (CAD), Japon Yeni (JPY), Avustralya Doları (AUD) ve İsviçre Frankı (CHF) fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemi ile incelemişlerdir. Yaptıkları analizler sonucunda Japon Yen ile Bitcoin'in birbirlerini gecikmeli olarak etkilediği ve Japon Yen'inden Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven (2016), 02 Haziran 2014-02 Haziran 2015 tarihleri arasındaki yıllık verileri kapsayan çalışmalarında Bitcoin piyasasının etkinliğini ölçmek amacıyla, Bitfinex (USD), Bitstamp (USD), Mt.Gox (USD), Btce (USD), Okcoin (CNY), Kraken (EUR), Anx (JPY), Coinfloor (GBP) borsaları arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Bitcoin artan kullanım alanına ve popülerliğine rağmen, henüz rüştünü ispat etmemiş bir para birimi olduğu ve yatırım aracı olarak ele alındığında da yüksek getirisine rağmen, volatilitésinin çok yüksek olduğu, spekülasyon kullanıma açık olduğu ve güvenilir bir araç olmadığı sonucuna varmışlardır.

İçellioglu ve Öztürk (2017), 29 Nisan 2013 ile 22 Eylül 2017 dönemini kapsayan çalışmalarında Bitcoin (BTC) ile Euro (EU), Amerikan Dolar'ı (USD), Yen (JPY), Yuan (CNY) ve İngiliz Pound'u (GBP) arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yöntemi ile incelemişlerdir. Elden edilen bulgulara göre Bitcoin ile Dolar, Pound, Euro, Yen ve Yuan arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Dirican ve Canoz (2017)'de yaptıkları çalışmalarında Bitcoin fiyatları dünyadaki başlıca borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi ARDL modeli yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Bitcoin fiyatları ile Çin ve ABD Borsa endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlamışken; bu ilişki çerçevesinde bu borsalardaki yatırımcıların kararlarını Bitcoin fiyatları etkileyebildiği sonucuna varmışlardır. Bunun yanında Londra FTSE100 ve Tokyo NIKKEI 225 hisse senedi endekslerinde ve İstanbul BİST100 ile bir ilişkiye rastlamamışlardır.

Kılıç ve Çütcü (2018), 02 Şubat 2012- 06 Mart 2018 tarihlerini kapsayan çalışmalarında Bitcoin fiyatları ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri ile Hacker-Hatemi-J ve Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemleri ile incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda Bitcoin fiyatları ile Borsa İstanbul endeks değeri arasında çalışma kapsamında yapılan nedensellik testlerinden sadece Toda-Yamamoto nedensellik testine göre Borsa İstanbul'dan Bitcoin fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğuna ve orta ve uzun vadede bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Kanat ve Öget (2018), çalışmalarında Bitcoin fiyatları ile G7 ülke borsaları ve Türkiye borsası arasında uzun ve kısa dönemde bir ilişkiye sahip olup olmadığını Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik/WALD testi yöntemi ile incelemişlerdir. İnceleme sonucunda, diğer ülke borsaları ile Bitcoin fiyatları arasında uzun dönemde bir ilişkiye sahip olmadığı sonucuna varmışlardır. Buna ilaveten kısa dönemde Bitcoin'in de S&P 500 ve Kanada Borsasının (STSX) nedeni ve İngiltere borsasının (FTSE) Bitcoin'in nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ağan ve Aydın (2018), 29.04.2013 ile 29.06.2018 dönemlerini kapsayan çalışmalarında Bitcoin fiyatları ile Kanada Doları (CAD), Euro (EU), Yen (JPY), İngiliz Pound'u (GBP), ABD Doları (USD) ve Yuan (CNY) çapraz kurları arasındaki ilişkiyi asimetric nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgular sonucunda Bitcoin ile Yuan, Yen, Kanada Doları ve Amerikan Doları arasında tek yönlü şokların etkisine rastlanırken; İngiliz Sterlini ve Euro arasında çift veya tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

Güleç, Çevik ve Bahadır (2018)'in yapmış oldukları çalışmalarında, Mart 2012 ile Mayıs 2018 dönemleri verileri ele alarak Bitcoin fiyatları ile döviz, altın, faiz, BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testi yöntemi incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre Bitcoin fiyatlarının yüksek bir volatiliteye ve artan bir trende sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna ilave olarak Bitcoin fiyatları ile faiz değişkeni arasında diğer analizler ve Granger nedensellik testi sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

3. Metodoloji

3.1. Veri seti

Çalışmanın veri seti, 21/04/2011 ile 11/02/2020 dönemi Bitcoin fiyatı, BİST 100, BİST Banka, BİST Teknoloji endeksi günlük kapanış verilerini kapsamaktadır. Günlük verilerin alınmasındaki neden analiz sonuçlarının daha dinamik ve doğru sonuçlar elde etmek için tercih edilmiştir.

Toplam da 2216 gözlem sayısı ile analizler gerçekleştirilmiştir. Ele alınan Bitcoin fiyatı, BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji endeks değişkenlerine ait verileri <https://tr.investing.com/sitesinden/10/02/2020> tarihinde temin edilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde ise E-Views 10 paket programından yararlanılmıştır.

3.2. Yöntem

Çalışmanın yöntemi, zaman serisi analiz yöntemlerinden Johansen eşbütünlük testi ve Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Bahsedilen yöntemlerin uygulanmasında dört değişken ele alınarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle ele alınan değişkenlerin ilk olarak doğal logaritmaları alınmıştır. Logaritmalarının alınmasındaki amaç, değişkenlerin ham verilerini birbirine yakın sayılar haline gelmesini sağlamak yani değişken verilerinin aynı düzeyde oluşmasını sağlamak için uygulanmıştır. Analizin başında değişkenlerin durağanlığını tespit etmek amacıyla Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen "Geliştirilmiş Dickey-Fuller" (ADF) birim kök testi ve Philips Perron (PP) birim kök testi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Ardından değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlük varlığı için Johansen eşbütünlük testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Granger nedensellik testi kullanılarak sonuçlar yorumlanmıştır.

3.2.1. Birim Kök Testi

Genel itibarıyla zaman serileri ilk düzeyde birim kök içermekte ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Bu bağlamda birim kök testi uygulamasının amacı, serilerin tümünün aynı düzeyde yer almasını sağlamak ve böylece yapılacak olan zaman serisi analiz yöntem sonuçlarının hata oranını azaltmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada literatürde çoğunlukla kullanılan ADF ve PP birim kök testi yöntemi uygulanmıştır.

Bu testlerden ADF birim kök testi uygulamasında, hata terimlerinin istatistiksel olarak homojen ve bağımsız olduğu varsayımı söz konusudur. PP birim kök testinde ise hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen oldukları varsayılmaktadır. ADF birim kök testi için (1) ve (2) numaralı denklemleri kullanılmıştır. (1) numaralı denklem sabitli, (2) numaralı denklem sabitli ve trendli ADF denklemlerini göstermektedir. ADF denklemlerinde olası otokorelasyonun önlemine almak amacıyla bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağ tarafına açıklayıcı değişken olarak ilave edilmektedir (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014;9).

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \eta_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \gamma_{trend} + \eta_t \quad (2)$$

Yukarıda yer alan (1) ve (2) denklemler incelendiğinde y ; durağanlığı test edilen değişkeni, β , δ , γ ve ϕ ; katsayıları, η ; hata terimini, ve son olarak p ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. δ katsayısının t istatistiği değeri MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılması sonucunda serilerin birim kök içerip içermediğine karar verilir. Eğer δ katsayısının t istatistiği değeri MacKinnon tablo kritik değeri mutlak olarak küçük ise seri birim kök içermekte, yani seriler durağan değildir denir. Tersine bir durum olan t istatistiği mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinin mutlak değerinden büyük ise seri birim kök içermemekte, durağandır denir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:156).

PP testinde bağımlı değişken gecikmeleri söz konusu değildir. Çünkü PP testinde NeweyWest bağımlı değişken gecikmelerini tespit eden bir kriter değil, bir uyarılma tahmincisidir. PP testi için (3) ve (4) numaralı denklemler kullanılmıştır (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014:10).

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \pi_t \quad (3)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \gamma_{trend} + \pi_t \quad (4)$$

(3) ve (4) numaralı denklemlerinde yer alan y ; durağanlığı incelenen değişkeni, β , γ , δ katsayıları, π ; hata terimini ifade etmektedir. δ katsayısının t istatistik değeri MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılması sonucunda serinin birim kök içerip içermediği kararına varılır. Eğer δ katsayısının t istatistiği değeri MacKinnon tablo kritik değeri mutlak olarak küçük ise seri birim kök içermekte, yani seriler durağan değildir denir. Tersine bir durum olan t istatistiği mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinden büyük ise seri birim kök içermemekte, durağandır denir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:156).

3.2.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

İlk olarak eşbütünleşme, Granger (1981) tarafından kavram olarak ortaya konan Engle ve Granger'ın (1987) ortak çalışmalarında teorik olarak tahmin edilmiş ve modellenmiştir (Demirci, 2017:49). Johansen eşbütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkiye sahip olup olmadığını test eden veya değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediğini ortaya koyan zaman serisi yöntemine denir

Johansen eşbütünleşme testinde ilk olarak durağan olmayan zaman serileri arasındaki eşbütünleşme vektörlerini görmek amacıyla maksimum olabilirlik sürecine başvurulmaktadır. Bu süreçte durağan olmayan zaman serilerinin vektör otoregresif (VAR) modeli ile tahmin edilmesi sonucunda elde edilir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:156):

$$\Delta X_t = \sum_{i=1}^{k-1} T_i \Delta X_{t-i} + \pi X_{t-k} + \delta + \eta_t \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde yer alan X ; durağan olmayan değişkenlerin vektörünü, δ sabit terimi ifade etmektedir. $\Pi = \alpha\beta'$ dir. β matrisi eşbütünleşme vektörünü, α matrisi ise uyarılma katsayısını göstermektedir. Johansen (1988) prosedürü bir matrisin rankı ile onun karakteristik kökleri arasındaki ilişkiye dayanmaktadır (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:159). Johansen eşbütünleşme testinde, değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı iz ve maksimum özdeğer istatistiklerinden yararlanılarak tespit edilmektedir. Buna göre (6) numaralı iz (trace) ve (7) numaralı maksimum öz değer (max) istatistikleri ile belirlenebilir (Kahveci ve Terzi, 2017:143);

$$\lambda_{iz} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1-\lambda_i) \quad (6)$$

$$\lambda_{max} = -T \ln(1-\lambda_{r+1}) \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı denklemlerde yer alan λ_i ; karakteristik birim köklerin tahmin değerini, r ; eşbütünleşme vektörlerinin sayısını, T ise gözlem sayısını ifade etmektedir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:159). İz istatistiği ile eşbütünleşik vektör sayısının r 'den küçük ya da r 'ye eşittir biçimindeki H_0 hipotezi, alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. Maksimum özdeğer istatistiği ile de $r+1$ tane eşbütünleşik vektör olduğu şeklindeki alternatif hipoteze karşı, r tane eş-bütünleşik vektör olduğu şeklindeki H_0 hipotezi test edilir. Bulunan iz ve maksimum özdeğer istatistik değerleri Osterwald-Lenum (1992) ve Johansen Juselius (1990) tarafından oluşturulan tablo kritik değerleri ile karşılaştırılarak H_0 red veya kabul edilir. Her iki iz ve maksimum özdeğer istatistiği tablo kritik değerlerinden büyük olması durumunda H_0 reddedilir, tersi durumda ise kabul edilir (Kahveci ve Terzi, 2017:143)

3.2.3. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik sınaması ilk kez Granger (1969) tarafından literatüre kazandırılmış daha sonra Hamilton (1994) tarafından geliştirilmiştir. Granger nedenselliğinde x ve y gibi iki değişken arasındaki ilişkinin yönü araştırılır. Şayet mevcut y değeri, x değişkeninin şimdiki değerinden çok, geçmiş değerleri ile daha iyi tahmin edilebiliyorsa, x değişkeninden y değişkenine doğru Granger nedenselliğinin varlığından bahsedilir (Yıldırım, Bayar ve Kaya, 2014:100). Diğer bir ifadeyle Granger nedensellik testi, ele alınan değişkenlerin kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını gösteren, eğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi var ise bu nedenselliğin yönünü ve hangi değişkenin diğer değişkenin nedeni olduğu konusunda bilgi veren yöntemdir.

Çalışmada uzun dönemde eşbütünlük ilişkisi bulunmayan değişkenler için Granger (1969) nedensellik testinde VAR sistemi kullanılarak (8) ve (9) numaralı denklemleri oluşturulmuştur.

$$\gamma_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i \gamma_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + v_t \quad (9)$$

Granger nedensellik analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. (8) nolu denklemdeki β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, x'in y'nin nedeni olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde (9) nolu denklemde δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da y'nin x'in nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda y ile x arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi var demektir. Sadece (9) nolu denklemdeki δ_i katsayıları sıfırdan farklı ise y'den x'e doğru tek yönlü, sadece (8) nolu denklemdeki β_i katsayıları sıfırdan farklı ise x'den y'ye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Hem δ_i hem de β_i katsayılarının sıfırdan farklı olmaması durumunda ise iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur (Yılmaz, vd. 2014:100-101).

Çalışmada uzun dönem bir eşbütünlük ilişkisi bulunan seriler arasında hem uzun dönemli denge ilişkileri hem de mevcut dengesizliğin ne kadarının kısa dönemde giderilip giderilemediği Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile ortaya konulmuştur. Buna yönelik olarak aşağıda gösterilen (3) numaralı model tahmin edilmiştir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016:157):

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \theta_i \Delta Z_{t-i} + \sum_{i=1}^r \phi_i \Delta S_{t-i} + \lambda EC_{t-1} + e_t \quad (10)$$

(10) numaralı denklemde yer alan λ ; hata düzeltme parametresini ifade etmektedir. İlgili değişkenlerin uzun dönemde denge değerine yaklaşabilmesi için λ , negatif ve anlamlı olması gerekmektedir. β_i , δ_i , ϕ_i , θ_i katsayıları kısa dönem parametreleridir. Bu parametrelerin bir bütün halinde anlamlılığını gösteren F değerinin veya hata düzeltme teriminin anlamlılığını gösteren t değerinin anlamlı olması nedenselliğin mevcut olduğuna işaret etmektedir (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2016;157).

4. Bulgular

Çalışmada zaman serisi analizlerine geçmeden önce 21/04/2011 ile 11/02/2020 tarihleri arası verileri kapsayan değişkenlerin logaritması (ln) alınmış genel yapısını görmek amacıyla tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Gözlem sayısı
LNBITCOİN	5.982191	6.138483	2.471724	-0.458119	2.179451	139.6811	2216
LN XU100	11.30453	11.29098	0.199720	-0.140124	2.456828	34.49340	2216
LN XBANK	11.83359	11.82645	0.150010	0.007611	2.475935	25.38021	2216
LN XUTEK	10.79163	10.71897	0.605276	0.169291	1.576382	197.7158	2216

Tablo 1’de yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistik sonuçlara göre, en yüksek ortalamaya sahip olan değişken XBANK endeksi, en düşük ortalamaya sahip olan değişken ise Bitcoin fiyatıdır. Standart sapma açısından değerlendirildiğinde ise en yüksek standart sapmaya sahip değişken Bitcoin fiyatı olurken en düşük standart sapmaya sahip değişken XBANK endeksidir. Diğer taraftan Bitcoin fiyatı ile XU100 endeksi sola çarpık, XBANK ve XUTEK endeksi ise sağa çarpık olduğu görülmektedir. Bunun yanında bütün değişkenler basıktır ve normal dağılım göstermemektedir.

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Bitcoin fiyatı ile XU100, XBANK ve XUTEK arasında kısa ve uzun ilişkilerine bakmadan önce birim kök içerip içermediğini ADF ve PP birim kök testi yöntemine başvurularak sonuçları ortaya konulmuştur.

Tablo 2. Değişken Serilerine Ait ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEY I(0)				BİRİNCİ FARK I(1)			
	ADF		PP		ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitli	Sabitli ve trendli
LNBITCOİN	-1.693454 (0.4345)	-2.192684 (0.4929)	-2.063520 (0.2598)	-2.496834 (0.3297)	-21.34468 (0.0000)	-21.36652 (0.0000)	-46.19485 (0.0001)	-46.22897 (0.0000)
LN XU100	-1.191605 (0.6803)	-3.218708 (0.0810)	-1.176187 (0.6869)	-3.253054 (0.0745)	-47.67023 (0.0001)	-47.66657 (0.0000)	-47.67262 (0.0001)	-47.66982 (0.0000)
LN XBANK	-3.088342 (0.0276)	-3.248346 (0.0754)	-3.089985 (0.0275)	-3.257824 (0.0737)	-56.94540 (0.0001)	-56.93715 (0.0000)	-58.31625 (0.0001)	-58.32371 (0.0000)
LN XUTEK	-0.309157 (0.9212)	-2.026072 (0.5861)	-0.308391 (0.9213)	-2.024068 (0.5872)	-46.64979 (0.0001)	-46.64404 (0.0000)	-46.64845 (0.0001)	-46.64264 (0.0000)

*ADF testi için optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde ise "Barlett kernel" yöntemi ve bant genişliği (bandwith) "Newey West Bandwith" yöntemi kullanılmıştır İlgili katsayılar %5 güven düzeyinde anlamlıdır. Parantez içinde gösterilen değerler serilerin ADF ve PP testi olasılık değeridir. Mac Kinnon (1996) kritik değeri sabit modelde %5= -2.885654 iken sabit ve trendli modelde, %5= -3.447699'dur.

Tablo 2’de yer alan ADF ve PP birim kök testi sonucuna göre, değişkenlerin düzey I(0) değerlerinde birim köklü olduğu (durağan değildir) şeklinde kurulan sıfır hipotezi sabit terimli

ile sabit terimli ve trendli modelde %5 anlamlılık seviyesinde tüm değişkenlerin test istatistiği değeri mutlak değerce kritik değerden küçük olmasından dolayı reddedilememiştir. Bu bağlamda sıfır hipotezinin reddedilememesiyle değişkenlerin düzey değerde birim kök içerdiği ve durağan olmadığı kararına varılır.

Değişkenlerin birinci farkı I(1) alındığında, sabit terimli ile sabit terimli ve trendli modellerde %5 güven düzeyinde tüm değişkenlerin test istatistiği değeri kritik değerden mutlak değerce büyük olması dolayısıyla birim kök olmadığı (durağandır) şeklinde ifade edilen alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu doğrultuda tüm değişkenlerin birinci farkı alındığında birim kökün ortadan kalktığı ve durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

4.2. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Johansen eşbütünleşme testini uygulayabilmek için öncelikle serilerin optimal gecikme uzunluğunu belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda logaritmaları alınmış değişkenlerin VAR modeli kullanılarak optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde LR, (AIC) Akaike Bilgi Kriteri, (FPE) Son Öngörü Hatası kriterleri dikkate alınmıştır. Bu kriterlerden minimum değerde olan gecikme uzunluğu (6) optimal değer olarak kabul edilmiştir.

Johansen eşbütünleşme testinde ikinci aşaması olan beş farklı modelden en uygun modelin belirlenmesidir. Beş farklı model arasında "sabit terimli eşbütünleşme denklemi ve sabit terimli VAR modeli" olan Model 3 en uygun model seçilmiştir.

Tablo 3. Bitcoin Fiyatları ile XU100 Endeksine Ait Johansen İz ve Maksimum Özdeğer İstatistiği Sonuçları

Hipotez	Özdeğer	İz istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.008687	19.85985	15.49471	0.0103
En fazla 1	0.000265	0.585320	3.841466	0.4442
Hipotez	Özdeğer	Maksimum Özdeğer istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.008687	19.27453	14.26460	0.0074
En fazla 1	0.000265	0.585320	3.841466	0.4442

Tablo 3'de yer alan sonuca göre, ilk hipotez için hesaplanan iz ve maksimum özdeğer değerleri %5 güven düzeyinde belirlenen kritik değerden büyüktür. Bu durumda eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir, bir veya birden daha fazla eşbütünleşik vektör olduğu şeklinde kurulan alternatif hipotez kabul edilmektedir. İkinci hipotezde ise hesaplanan iz ve maksimum özdeğer değerleri %5 güven düzeyinde belirlenen kritik değerlerden küçük olduğu için en fazla bir eşbütünleşik vektör olduğunu belirtilen sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu bağlamda sonuçlar Bitcoin fiyatları ile XU100 endeksinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri denge ilişkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Bitcoin Fiyatları ile XBANK Endeksine Ait Johansen İz ve Maksimum Özdeğer İstatistiği Sonuçları

Hipotez	Özdeğer	İz istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.006201	15.10028	15.49471	0.0573
En fazla 1	0.000615	1.359965	3.841466	0.2435
Hipotez	Özdeğer	Maksimum özdeğer istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.006201	13.74031	14.26460	0.0604
En fazla 1	0.000615	1.359965	3.841466	0.2435

Tablo 4’de yer alan sonuca göre, ilk ve ikinci hipotez için hesaplanan iz ve maksimum özdeğer değerleri %5 güven düzeyinde belirlenen kritik değerlerden küçüktür. Bu durumda eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir ve bir veya birden fazla eşbütünleşik vektör olduğu şeklinde kurulan alternatif hipotezi reddedilmektedir. Bu bağlamda test sonuçları Bitcoin fiyatları ile XXBANK endeksinin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Bitcoin Fiyatları ile XUTEK Endeksine Ait Johansen İz ve Maksimum Özdeğer İstatistiği Sonuçları

Hipotez	Özdeğer	İz istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.003357	7.547175	15.49471	0.5150
En fazla 1	5.39E-05	0.118977	3.841466	0.7301
Hipotez	Özdeğer	Maksimum özdeğer istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
Hiçbiri	0.003357	7.428197	14.26460	0.4398
En fazla 1	5.39E-05	0.118977	3.841466	0.7301

Tablo 5’de yer alan sonucuna göre, ilk ve ikinci hipotez için hesaplanan iz ve maksimum özdeğer değerleri %5 güven düzeyinde belirlenen kritik değerlerden küçüktür. Bu durumda eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir ve bir veya birden fazla eşbütünleşik vektör olduğu şeklinde kurulan alternatif hipotezi reddedilmektedir. Bu bağlamda test sonuçları Bitcoin fiyatları ile XUTEK endeksinin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

4.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bitcoin fiyatları ile XBANK ve XUTEK endeksi arasında uzun dönemde bir ilişkiye rastlanılmadığından dolayı kısa dönem ilişkisine VAR modeli üzerinden Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bunun yanında Bitcoin fiyatları ile XU100 endeksi arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin olmasından dolayı bu ilişkinin kısa dönemde var olup olmadığını Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) üzerinden Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik ilişkisi Bağımlı-Bağımsız Değişken	Ki-kare	Df	Olasılık	Karar
LN XU100 → LN BİTCOİN	7.136914	6	0.3084	Nedensellik ilişkisi yoktur
LN BİTCOİN → LN XU100	12.05263	6	0.0608	Nedensellik ilişkisi yoktur
LN XBANK → LN BİTCOİN	8.110265	6	0.2301	Nedensellik ilişkisi yoktur
LN BİTCOİN → LN XBANK	8.432232	6	0.2081	Nedensellik ilişkisi yoktur
LN XUTEK → LN BİTCOİN	8.518909	6	0.2025	Nedensellik ilişkisi yoktur
LN BİTCOİN → LN XUTEK	5.957654	6	0.4280	Nedensellik ilişkisi yoktur

* %5 güven düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre kısa dönemde %5 güven düzeyinde Bitcoin fiyatlarından XU100, XBANK, XUTEK endeksine doğru Granger nedeni olmadığı şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi kabul edilmektedir Granger nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde ifade edilen alternatif hipotez reddedilmektedir. Aynı şekilde XU100, XUTEK, XBANK endeksinden Bitcoin fiyatlarına doğru Granger nedensellik ilişkisi olmadığı şeklinde ifade edilen sıfır hipotezi kabul edilmektedir, Granger nedensellik ilişkisi vardır şeklinde kurulan alternatif hipotez reddedilmektedir. Bu bağlamda Bitcoin fiyatları ile XU100, XUTEK, XBANK endeksi arasında kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisine olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kripto para birimleri arasında yer alan Bitcoin sanal para birimi diğer kripto paralara karşın piyasada en yüksek hacme sahip olan para birimidir. Piyasadaki bu konumu diğer fiziki paralarla yapılan birçok işlemi gerçekleştirmesi, aracı kuruma ihtiyaç duyulmadan hızlı ve maliyeti düşük bir şekilde para transferini sağlaması gibi avantajlar sonucunda günümüzdeki yerini almaktadır. Bitcoin'in birçok işletmelerde ve küresel ticarete ödeme aracı olarak kullanılmaya başlanması uluslararası boyut kazanmasını katkı sağlamaktadır. Buna ilaveten Bitcoin'in fiyat değişimlerinin yüksek olması sonucunda yatırımcıların fiyat değişimlerini bir fırsat olarak değerlendirilip yatırım aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası piyasada yatırım aracı olarak değerlendirilen Bitcoin'in ve bu yatırım aracından etkilendiği düşünülen hisse senedi piyasası arasındaki ilişkisi önem ifade etmektedir.

Bu çalışmada 21/04/2011 ile 11/02/2020 dönemine ait Bitcoin fiyatları ile XBANK, XU100, XUTEK endeksi arasındaki uzun dönem denge ilişkisini Johansen eşbütünleşme testi ile nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Analiz kapsamında ilk olarak ele alınan değişkenlerin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır ve uygulama sonucunda değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları ancak birinci farkı alındığında bütün değişkenlerin durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Ardından Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testi sonuçları ortaya konulmuştur.

Çalışmada elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Bitcoin fiyatları ile XU100 endeksi uzun dönemde birlikte hareket ettiği diğer bir ifadeyle Bitcoin fiyatları ile XU100 endeksi arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında Bitcoin fiyatları ile XBANK ve XUTEK endeksleri arasında uzun dönemde bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Granger nedensellik testi sonucu değerlendirildiğinde kısa dönemde Bitcoin fiyatları ile XU100, XBANK ve XUTEK endeksleri arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada literatür başlığı adı altında da belirtildiği gibi konu ile ilgili yapılan çalışmalar çok az rastlanılmaktadır. Bu çerçevede çalışmada elde edilen analiz sonuçları Dirican ve Canoz (2017), Kanat ve Öget (2018), Kılıç ve Çütcü (2018)'ün yaptıkları çalışma sonuçları ile çelişmektedir.

Analiz sonuçları doğrultusunda Bitcoin fiyatları ile XU100 endeksi arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu için yatırımcılar için portföy çeşitlendirmesinde riskli bir yatırım aracı olduğu söylenebilir. Bunun yanında Bitcoin fiyatları ile XBANK ve XUTEK endeksi arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmadığından dolayı yatırımcıların bankacılık ve teknoloji sektörü hisse senedi alımlarında, Bitcoin fiyatlarından bağımsız olarak değerlendirilmeleri gerektiği söylenebilir.

Söz konusu bu çalışma, literatürde yer alan diğer çalışmalara kıyasla Bitcoin fiyatı ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi incelerken sadece bir endeks verisi üzerinden hareket etmeyerek piyasada yer alan üç endeks verisi ile daha geniş bir kapsamda bakılmıştır. Bu nedenle bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayrı kılmaktadır.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z., & Değirmenci, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BİST Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-24.
- Ağan, B., & Aydın, Ü. (2018). Kripto Para Birimlerinin Küresel Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi. *Uluslararası Katılımlı 22. Finans Sempozyumu*, (s. 797-816). Mersin.
- Alkış, A. (tarih yok). İslam Hukuku Açısından Bitcoin ve Kripto Para. 69-90.
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B., & Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Demirci, N. S. (2017). İmalat Sanayi Sektöründe Üretim ve Banka Kredileri İlişkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 35-61.
- Dirican, C., & Canoz, I. (2017). Bitcoin Fiyatları İle Dünyadaki Başlıca Borsa Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: ARDL Modeli Yaklaşımı İle Analiz. *Journal Of Economics, Finance and Accounting*, 377-392.
- Dizkırıcı, A. S., & Gökgöz, A. (2018). Kripto Para Birimleri ve Türkiye'de Bitcoin Muhasebesi. *Journal Of Accounting, Finance And Auditing Studies*, 92-105.
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2016). Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları ile BIST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Yasar University*, 150-162.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E., & Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.

Soyaslan, E. (2020), "Bitcoin Fiyatları ile BİST 100, BİST Banka ve BİST Teknoloji Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 628-640.

- İçellioğlu, C. Ş., & Öztürk, M. B. (2018). Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 51-70.
- Kahveci, Ş., & Terzi, H. (2017). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizi ile Tespiti. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(49), 135-154.
- Kanat, E., & Öget, E. (2018). Bitcoin İle Türkiye Ve G7 Ülke Borsaları Arasındaki Uzun ve Kısa Dönemli İlişkilerin İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 601-614.
- Karaağaç, G. A., & Altınırnak, S. (2018). En Yüksek Piyasa Değerine Sahip On Kripto Paranın Birbirleriyle Etkileşimi . *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , 123-168.
- Karaoğlan, S., Arar, T., & Bilgin, O. (2018). Türkiye'de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 15-28.
- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E., & Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin Piyasalarının Etkinliği, Likitidesi ve Oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 77-97.
- Pirinççi, A. E. (2018). Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin'in Değerlendirilmesi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences* , 45-52.
- Yıldırım, M., Bayar, Y., & Kaya, A. (2014). Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 93-108.

Please Cite As: Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing

Murat BERBEROĞLU¹

Abstract

In this study, the effect of changes in the ownership and board structure of companies due to direct foreign investments on the cost of debt is examined. Manufacturing companies in Borsa Istanbul are included within the scope of the research. In this context, 43 companies have foreign shares in the ownership structure are included in the analysis. The data of the companies determined for the research between 2016-2019 were collected. In the research, the effect of foreign partnership shares, and the ratios of foreign members in the boards of directors on firms' cost of debt have been examined. According to the obtained results, a negative relationship is detected between the companies' foreign ownership share and the cost of debt. In addition, a negative relationship was found between the ratio of foreign board members and the cost of debt of companies too. Accordingly, the increase in the foreign ownership share or the ratio of foreign board members of the companies decreases the cost of debt. Furthermore, a positive relationship is found between the cost of debt and the short-term debt percentage, whereas a negative relationship between the cost of debt and the firm size.

Article History:

Date submitted:
09.09.2020

Date accepted:
12.09.2020

Jel Codes:

G24, G32, F23

Keywords:

Foreign Direct
Investment, Foreign
Ownership, Foreign
Board Members,
Cost of Debt.

¹ Asst. Prof. Dr., Artvin Coruh University, Hopa FEAS, Department of Business Administration, murat@artvin.edu.tr, ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-8467-0065>, WOS R. ID <https://publons.com/researcher/W-3659-2017/>

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

1. Introduction

Foreign capital is quite essential in countries that have difficulties in financing for investments. Foreign capital can be attracted by the country using factors such as export income and tourism income, as well as investments.

Foreign capital investments can be categorized into two groups as portfolio investments and foreign direct investments (FDI). Portfolio investments consist of short-term securities investments such as stocks, bonds, bills, etc. that foreign companies usually make through the organized stock markets. Since this type of investment, called hot money, is short-term, it has a limited effect on long-term investments. Foreign direct investments involve foreign capital entering the country and operating in that country in a variety of ways, including a joint venture, a merger with a foreign company, or by means of a takeover of an existing company. In this way, the capital entering the country is more permanent and is much more effective in financing long-term investments.

According to IMF and OECD definitions, foreign direct investment is an investment made by a company resident in one economy (direct investor) to a company established in another economy (direct investment company) with the aim of achieving a permanent interest. The term "permanent interest" in the definition refers to the presence of a long-term relationship between the investor and the direct investment companies and the investor company having a say in the management. Besides, in the statement of the IMF on this subject, in order for an investment to be considered as a direct investment, the company must have 10% or more of the shares. This ratio is not a rule, it is used only as a classification criterion in terms of accounting records (Duce, 2003:2). The 10% share is also applied in Turkey in terms of accounting records. Nevertheless, foreign investments made with the aforementioned permanent interest and the authority to have a say in management may sometimes require a ratio of less than 10%. Therefore, this rate is determined as 5% in Borsa Istanbul. Accordingly, an institution or individual holding 5% or higher shares of a company must declare it. Besides, this situation is shown in the ownership structure of the company.

The potential of FDI to contribute to the welfare of host economies greatly attracts the interests of both academics and policymakers. This situation causes FDI to attract more and more attention of both developing and developed economies (Scott-Kennel, 2004:625).

In addition to the effects of foreign direct investments on the country's economies, there are also studies that address the issue at a more micro-analysis level, addressing the strategic choices and performance criteria of companies that make FDI (for example, Tatoglu & Glaister, 1998; Demirbag et al, 2007, 2008, 2009; İlhan-Nas et al., 2018a; 2018b). Upon the literature is examined, there are also studies examining the effects of corporate governance variables such as ownership structure (İlhan-Nas et al., 2018b) and board composition (İlhan-Nas et al., 2018a) on the strategy preferences and financial performances (Okan et al., 2014) of companies. However, in the mentioned literature specifically on the context of multinational enterprises coming to Turkey a study examining the impact on financial indicators like cost of debt of companies' corporate governance mechanisms could not be reached.

In order to contribute to filling this gap in the literature, the effect of foreign partnership share, and the ratio of foreign members in the board of directors on the cost of debt of companies is investigated. It is thought that the research will make important contributions in terms of

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

practical and theoretical. In theoretical, the determination of the effects of foreign ownership and the ratio of foreign board members on cost of debt which is an effective variable of the financial success of the firm can make an important contribution to the existing corporate governance literature.

The second part of the study includes the related literature, the third part the conceptual framework, the fourth part the data and methodology. Findings and results of the research are included in the fifth and sixth chapters, respectively.

2. Literature

Various studies have been conducted to examine the effect of FDI. Those studies can be categorized in two groups such as macro and micro effects. Since our study was conducted at a micro level, the literature review was also conducted in this context. Accordingly, some of the researches on the effects of foreign direct investments on companies on a micro basis are given below.

FDI can be broadly divided into two categories; namely, expansionary and defensive types. While the expansionary type tries to acquire the firm-specific advantage in the host country, the defensive type is in pursuit of an inexpensive labor force in the host country to minimize the cost of production (Chen & Ku, 2000:153). In the study examining these two types of FDI on companies located in Taiwan, it was determined that both types of investments contributed positively to the survival of companies. In addition, while the expansionary type FDI contributed positively to the sales growth of firms, it is determined that defensive type FDI had no effect on sales growth.

Konings (2001) tried to investigate the effects of foreign direct investments on the productivity performance change in domestic firms located in Bulgaria, Romania, and Poland. According to the obtained results, the firms with foreign ownerships only in Poland had better productivity performances than the local firms without foreign partners. In other countries, no such difference was detected. Moreover, a negative effect was detected in Bulgaria and Romania in terms of productivity distribution of FDI to local firms, whereas no effect in Poland.

Oxelheim et al. (2001) examined the subject of ownership, location, and internalization (OLI) in terms of FDI. Accordingly, they stated that the driving force of FDI would have increased even more if the OLI elements were combined with the financing elements of the firm. Also, this study contained the "financial asset advantage" argument of Dunning (1993:150) regarding the "superior knowledge of firms about foreign capital resources and their access to them". It was stated that multinational corporations had a financial asset advantage due to reasons such as size, efficiency, and information.

Doukas and Lang (2003) concluded that firms were successful in FDI that they made in their basic areas of expertise, but they had unsuccessful results in both the short- and long-run in FDI, which is not related to their basic areas of expertise. Besides, it was concluded that the performances of firms that make geographical diversification with FDI related to their areas of expertise were higher than those who did not.

In the study examining the effect of FDI on firms operating in New Zealand, Scott-Kennel (2004) asserted that the foreign partner with FDI could make a difference in various domains such as product technology, knowledge and experience, management practices, and production technology, and could gain a competitive advantage over its local competitors.

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

Similarly, it made it easier for the foreign partner that came with FDI to stand out in the competition by accessing to company-specific advantages and resources that were not available to local-based competitors. Furthermore, it was stated that, by courtesy of the foreign partner that came with FDI, the local companies had easier access to resources to which they previously had difficulty in accessing.

Lipsev (2004) stated that foreign investors with FDI could pay more wages than local firms, thus contributed positively to labor wages. The findings also revealed that labor productivity was positively affected. In his study conducted on Lithuanian firms, Javorcik (2004) detected a positive relationship between the increase in the ratio of foreign shares in firms and their productivity. Nonetheless, if the firm was completely foreign, the productivity increase could not be detected. Moreover, no difference was detected on a sectoral basis.

Haskel (2007) found that FDI positively affects the productivity of companies. Accordingly, a 10% increase in the foreign share of the firm caused an increase of 0.5% in its productivity.

Chen (2011) stated that FDI coming to the USA has different effects on the performance of firms. Accordingly, the country group (developed and developing) of the firm making foreign direct investment is important. Accordingly, when FDI was made by a firm in a developed country, the labor efficiency of the firm became 13% higher than the local firms within an average of 3 years. However, when the investment was made by a firm in developing countries, labor productivity change became 26% lower than local firms within an average of four years following the acquisition. It was determined that this situation was realized in a similar way in terms of sales performance. Jean et al. (2011) examined the ethnical bonds and their effects on FDI location and firm performance in the case of Taiwan. The obtained results revealed that the ethnic bonds of senior executives were important in facilitating a firm's choice of location for foreign direct investment. However, they found that the ethnic bonds did not help improving firm performance in China.

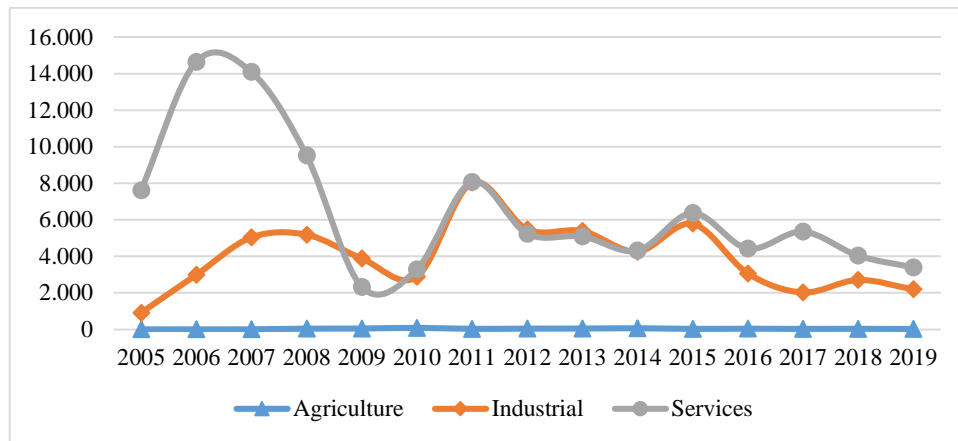
Garcia et al. (2013), in their study examining the FDI effect on Spanish firms, found that FDI negatively affected innovation, whereas increased competition and productivity. Aren et al. (2014) found that the development of the institutional structures of companies positively affected their performance and had an increasing effect on demand for a foreign investor. Doğan and Topal (2016) investigated the effects of the number of foreign members in the board of directors and foreign ownership on financial performance in the BIST manufacturing industry. According to the obtained results, the increase in the number of foreign members in the board of directors and the rate of foreign ownership had positive effects on performance. Ege and Topaloğlu (2017) analyzed the effect of the largest shareholder share, foreign ownership share, free-float rate, total assets, and return on assets on the firm's financial leverage ratio using the BIST 30 sample. No significant relationship was found as a result of the analysis.

Polat (2018) examined the effects of FDI on the values of firms in developing countries in the context of the Stock Exchange and the Real sector. According to the results, while the effect of FDI on the values of companies in the stock market was positive, it could not be determined on the values in the real sector. Do et al. (2019) examined the relationship between foreign investors and capital structure in the case of Taiwan. According to the results, foreign partners adjusted financial leverage within the optimum capital structure of the firm. This situation

reduced the cost of debt of the firm. The study indicated that foreign ownership had a positive effect on the cost of capital due to borrowing in emerging markets.

3. Conceptual Framework

The results obtained from the above studies indicate that FDI may have different effects in various times, locations, and conditions. The figure illustrating the development of FDI entering Turkey according to the main sectors is given below.

Source: The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT)

Figure 1. Annual Data of FDIs According to Sectors (million \$)

FDIs entering Turkey, as seen from the figure, have been diminishing over the years. The highest amount of investment is made in the service sector among these main groups. This situation is due to the fact that sub-sectors such as banking and insurance are located in those groups.

The development of the economy in a country is unthinkable without real production. In this context, although the service sector attracts more foreign investors, it can be claimed that the industrial sector is much more important for the development of the country's economy. Moreover, it can be said that foreign capital entering the industrial sector be more permanent than the service sector. In this context, it was preferred to explicate the effect on the industrial sector in the research study. Sub-sectors and industry groups belonging to the industrial sector and foreign investment amounts for the year 2019 are presented in the table below.

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

Table.1 Industrial Sector FDI Data of the year 2019

Sector and Sub-sectors	Million \$
Mining and Quarrying	91
Manufacturing	2.004
Manufacture of Food Products, Beverages and Tobacco	246
Manufacture of Textiles and Textile Products	28
Manufacture of Pulp, Paper and Paper Products and Publishing and Printing	28
Manufacture of Coke, Refined Petroleum Products and Nuclear Fuel	421
Manufacture of Chemicals, Chemical Products, Basic Pharmaceutical Products and Materials	591
Manufacture of Rubber and Plastic Products	75
Manufacture of Other Non-Metallic Mineral Products	41
Manufacture of Basic Metals and Fabricated Metal Products	96
Manufacture of Machinery and Equipment n.e.c	28
Manufacture of Computers, Electronic-Electrical and Optical	223
Manufacture of Transport Equipment	176
Manufacturing n.e.c.	51
Electricity, Gas, Steam and Air-conditioning Supply	99
Water Supply: Sewerage, Waste Management and Remediation	1
Total	2.195

Source: CBRT

As seen in the table, the manufacturing sub-sector attracts the majority of FDIs into the industrial sector. Therefore, the manufacturing sector is chosen for the analysis. Also, while the industries that attract the majority of FDIs throughout the country are Food, Chemical, and Petroleum products, this situation changes as Chemistry, Metalware, and Food for the companies in the manufacturing sector in the table.

As seen in the above studies, many of them have been conducted to examine the effect of FDI on the country and firm performances. It is seen that these studies mostly concentrated on the factors that affect the performance of the economy (macro) or companies (micro), such as profitability, productivity, employment, wages, market values, technology transfer, and leverage ratios.

Studies conducted to investigate the effect on a macroeconomic basis generally examine the effect of FDI on the systematic functioning of the country economies. Studies on companies are mostly based on the corporate governance of FDIs and its consequences. Therefore, it can be asserted that the firm performance is affected by two risk factors; namely, general and specific. These are systematic risks related to the overall economy (exchange rate, inflation, unemployment, current account deficit, etc.) and non-systematic risk factors stemming from the corporate governance activities of the company.

There is scarcely any possibility to change systematic risk factors due to the corporate governance activities of a single company. Notwithstanding, the fact that many companies concurrently behave in a similar manner may cause a systematic change in risk.

The most important factors affecting the corporate governance practices of companies are ownership structure and board composition. There are many studies in the literature that

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

investigate the effects of these two factors to the strategic choices and performances of companies (*for example*, Ballesta & Meca, 2011:389; Bruslerie & Latrous, 2012:111; Roberts & Yuan; 2010:604; Anderson et al., 2004:315; Chen, 2012:3346; Lorca et al., 2011:613; Doğan & Topal, 2016:31; Kılıç, 2014:34; Piot & Piera, 2007:3; İlhan-Nas et al., 2018a; İlhan-Nas et al., 2018b:160; Okan et al., 2014:77).

Firms' ownership structure and board composition can be expected to change due to FDI (also known as foreign ownership). Therefore, it can be claimed that FDI (foreign ownership) be a factor that would affect firm performance.

Upon examining the researches in the literature, different effects are determined both the foreign ownership share and the ratio of foreign members in the board of directors on firm performance. Accordingly, some studies found a positive relationship of foreign ownership in the company with the foreign member of the board of directors and the financial performance of the company (Mishra, 2013:15; Doğan & Topal, 2016:42; Oxelheim & Randøy; 2003:2389; Choi et al., 2007:941; Tezölmez & Gökşen, 2006:90); whereas some of them found negative relationships (Masulis et al., 2012:527; Wellalage & Locke, 2012:58), and some studies did not find a relationship at all (Kılıç, 2014:33; Randøy et al., 2006:21; Zeitun & Tian, 2007:21; Shukeri et al., 2012:126). In addition to these in some studies, an inverse U-shaped relationship was detected between the foreign staff on the board of directors and financial performance (Schmid & Dauth, 2014:63; Sueyoshi et al., 2010:732).

On the other hand, according to the results of other studies examining the effects of foreign ownership on the company; Ege and Topaloğlu (2017) stated that the share of foreign ownerships in firms did not have an effect on the leverage of firms, Aren (2014) stated that the firm's developed corporate structure increased foreign demand, and Do et al. (2019) asserted that foreign investors could reduce cost of debt if they were effective in achieving the optimum capital structure of the company.

Dağlı et al. (2013) argued that firms mostly (41%) considered the cost of debt while determining the cost of capital used in investments. Ceylan and Demirci (2017) stated that one of the factors affecting firm performance was the cost of debt. Therefore, the cost of debt can directly affect the company's cost of capital, and thus its performance. Cost of debt, according to the studies conducted on the factors affecting the cost of debt of companies is affected by factors such as ownership structure (Ballesta & Meca, 2011:389); the existence of foreign ownership (Do et al., 2019:5); board independence and board size (Anderson et al., 2004:315); classified boards of directors (Chen, 2012:3346) management ownership, the effective board of directors activities (Lorca et al., 2011:613); the quality of corporate governance, the presence of institutional investors among the company's investors, the quality of the audit process, the appointment of a high-profile auditor (Piot & Piera, 2007:7) and ownership (Roberts & Yuan, 2010:604), and there is generally a negative relationship between them.

Moreover, the members of the board of directors have three duties such as control, service (strategic consultancy), and resource dependence. The control role has been defined as monitoring and supervising directors as agents of the shareholder. The service role is defined as advising the CEO and senior managers on administrative and other managerial concerns, as well as initiating and formulating a strategy more actively. The resource dependence role involves the activity of facilitating the acquisition of resources critical to the success of the

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

company. Managers who fulfill this role are usually the representatives of certain institutions (Johnson et al., 1996:411).

Foreign partners expect from the staff assigned to the board of directors to perform tasks such as keeping the institution under surveillance on behalf of the company, protecting their investments, harmonizing their objectives with the goals of the local company (Sekeler-Gökşen & Tezölmez, 2007:386).

According to the agency theory, the agency problem occurs between managers and all shareholders. In this context, a similar conflict takes place between the shareholders and those who provide the company with financing resources. This situation affects the cost of debt of the firm (Ballesta & Meca, 2011:389).

Therefore, boards of directors can increase external audits by making effective and correct decisions. This situation may reduce the cost of debt by increasing the harmony between shareholders and managers (Ballesta & Meca, 2011:391). Moreover, stronger corporate governance may result in lower cost of debt due to reduced institutional problems that concern borrowers, improved control possibilities, and minimized information asymmetry (Lorca et al., 2011:617).

Credit institutions have little influence on the management and control structures of companies. Therefore, upon lending, they expect these boards to operate effectively. Factors such as increased independence in the functioning of the boards, reporting quality, appropriate staff selection, and the establishment of effective audit committees are taken into consideration by the creditors. In this context, the cost of debt may be related to the quality of these committees and activities (Piot & Piera, 2007:1; Anderson et al., 2004:341).

Also, from a theoretical point of view, the presence of institutional investors can lower the cost of debt, since companies with a higher proportion of institutional investors would likely have lower agency costs due to better monitoring. According to the incentive hypothesis, institutional investors monitor the management team that actively improves the quality of their investment decisions and the reliability of financial reports.

Therefore, there may be a negative relationship between institutional ownership and the cost of debt due to three reasons (Roberts & Yuan, 2010:605);

- Firms closely monitored by institutions would be more profitable and less risky.
- As institutions exert pressure on companies to produce better quality information, bank oversight becomes less costly.
- Lenders would engage in less monitoring when they believe that corporate owners are effective overseers and transfer these savings to borrowers.

Companies with foreign partners are expected to be more productive than other companies (Chen, 2011:219). Also, according to Oxelheim et al (2001), multinational corporations have much wider opportunities in the market they enter with FDI. This situation may have a lowering effect on the cost of capital. Firms do this with the advantages of ownership, location and internalization. In addition, companies with foreign partners have the opportunity to obtain funds from international markets (Forssbäck & Oxelheim, 2011:271). On the other hand, Ulas (2004) in his study of firms in Turkey of determined that the most important contribution of foreign partners was technology transfer. In the examination, it was concluded that the part with information regarding technology, know-how, patents, etc. may be more

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

dominant in the decisions of the board of directors. This situation suggests that even if the capital share of the foreign partner is low, it can be more effective in the decisions within the board.

In this context, the presence of foreign partners in the ownership structure of the company and the presence of foreign staff in the board of directors may cause these activities to be performed more effectively. This would strengthen corporate governance and reduce the cost of debt of the company as mentioned above.

As a result of the literature review, no study has been found that examines the relationship between firms' foreign ownership rate (foreign ownership) and cost of debt. From this point of view, the aim of the study is to determine the effect of foreign direct investments received by companies or, in other words, foreign ownership shares of companies on the cost of debt.

In this direction, the hypotheses of the research study are determined as follows:

H₁: There is a negative relationship between the foreign ownership share and the cost of debt of the company.

H₂: There is a negative relationship between the ratio of foreign board members and the cost of debt of the company.

Upon calculating the cost of debt of companies, not only the interest offered but also other expenses (such as commission expenses) incurred due to the borrowing should be included to the cost of debt (Padron et al., 2005:62). Therefore, the cost of debt of the company is calculated as financial expenses/total debts, same as in Padron et al. (2005), Piot & Piera (2007), Lorca et al. (2011), Ballesta & Meca (2011), and Öztürk (2018). Here, the financing expenses are calculated as net financing expenses (financing expenses - financing income) as suggested by Parlakkaya and Çürük (2011).

On the other hand, there may be other variables that can be effective in this relationship structure.

In many studies on this subject, the asset size of companies (Demirhan, 2009:682; Anderson et al., 2004:326; Lorca et al., 2011:617; Piot & Piera, 2007:13), the short-term leverage (Salawu, 2009:124; Mohamad & Saad, 2010:143) and return on equity (Ege & Topaloğlu, 2017:481; Salawu, 2009:124; Mohamad & Saad, 2010:143; Lorca et al., 2011:617) variables can also be effective on this issue.

In this context, the asset size of companies, short-term leverage ratios, and return on equity have been added to the model as control variables. Furthermore, in order to examine the impact in terms of industry, industries have been included as dummy variables.

4. Data and Methodology

4.1. Data

In the research study, the effect of foreign ownership shares of companies on cost of debt is examined. In this context, companies in the manufacturing sector in the Borsa Istanbul (BIST) are chosen as a sample for investigation. Information on the partnership, the board of

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

directors, and the industry branch of the companies are obtained from the Public Disclosure Platform. Information on financial statements is obtained from the database² of Is Investment.

In order to examine the effect of foreign shareholder percentages of companies on cost of debt, first of all, the foreign ownership share of companies, the ratio of foreign board members, and their sub-sectors are collected as of the end of 2016. To examine the effect of this situation, the 2017-2019 average of the financial statements are considered. The reason for this is that the change in the partnership structure can only take effect after a certain period.

There are 174 companies in the BIST manufacturing sector. The number of companies with foreign ownerships among these companies as of the end of 2016 is 43. In determining the total foreign ownership shares, indirect foreign ownership shares are included as well as the direct ownership.

Although the number of companies with foreign ownerships is low ($n = 43$), it is at a sufficient level for the analysis ($n > 30$). Also, various control variables are included in the research model. There are a total of 9 industry branches in the manufacturing sector. Nevertheless, due to the low number of companies with foreign ownerships, industries with at least 7 companies are included in the analysis. There are three industry branches in this regard. The variables used in the study are presented in the table below.

Table 2. Variables of the Research

The dependent variable	
Cost of debt (CoD)	Net Financial expenses / Total Debts
Explanatory variables	
Foreign Ownership Share (FOS)	Percentage of foreign ownership in the company
Foreign Board Members (FBM)	Number of foreign members / total number of members in the board
Control variables	
Short term leverage percentage (STLP)	Short-term debt / Total assets
Firm size (FS)	Assets Total
Return of Asset (ROA)	Net Profit / Asset Total
Return of Equity (ROE)	Net profit / equity
Industries Dummy variable	
Industry 1 (ind 1)	Chemistry Pharmaceuticals Petrol Rubber and Plastic Products
Industry 2 (ind 2)	Metal Goods Machinery Electrical Devices and Transportation Vehicles
Industry 3 (ind 3)	Food, Beverage and Tobacco

² According to the current legislation, an ethics committee approval report is not required for the data regarding the companies obtained from the database.

4.2. Methodology

For the research study, it is first examined whether a multicollinearity problem exists among the obtained data. Then, the problematic data are excluded from the analysis. In order to determine the most optimum model for analysis, the backwards technique is chosen from the stepwise OLS regression method.

The equation established to examine the research is as follows;

$$Y = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_i + e \quad i = 1, \dots, 8$$

Here, Y denotes the cost of debt, x_i denotes the explanatory variables, β_0 denotes the constant term, β_i denotes the coefficients of the explanatory variables, and e denotes the error term.

The Pagan Godfrey test is performed to detect the presence of heteroscedasticity problem in the obtained model. Furthermore, the Jarque-Bera normality test is performed to determine the multi normal distribution of the model.

5. Findings

Correlation test results for the determination of multiple linear connection problems are presented in the table below.

Table 3. Correlation Analysis Results

Correlation	CoD	FOS	FBM	STLP	FS	ROA	ROE	IND 1	IND 2
CoD	1.000000								
FOS	-0.251599	1.000000							
FBM	-0.176170	0.451903	1.000000						
STLP	0.439979	-0.028334	0.132767	1.000000					
FS	-0.110393	-0.397223	-0.476105	-0.183243	1.000000				
ROA	-0.444763	0.101199	-0.161503	-0.443638	0.034309	1.000000			
ROE	-0.254468	0.110686	-0.267483	-0.297908	0.142531	0.846783	1.000000		
IND 1	0.179981	-0.005702	-0.073820	0.066138	0.086159	0.013199	0.089321	1.000000	
IND 2	-0.180079	-0.016992	-0.065094	0.042320	-0.084049	0.342347	0.339850	-0.322749	1.000000
IND 3	0.088488	-0.025513	0.053273	-0.011216	0.128257	-0.108567	-0.243519	-0.258535	-0.242740

If there is more than 80% relationship between variables, multicollinearity problem occurs in the model. Upon considering the values given in the table above, a high level of relationship is found among the return on equity and return on assets of companies. Therefore, return on assets variable are excluded from the model.

In line with the purpose of the study, the stepwise regression analysis method and the backward technique determine that the return on equity is the variable that distorts the model. The regression analysis is performed with the model created in this regard. The HAC standard errors & covariance method is used in the analysis. The obtained results are presented in the table below.

Table 4. Regression Analysis Results

Dependent Variable: Cost of debt

Method: Least Squares

Sample: 1 43

Included observations: 43

HAC standard errors & covariance (Bartlett kernel, Newey-West fixed bandwidth = 4.0000)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
FOS	-0.053802	0.025814	-2.084253	0.0445
FBM	-0.084950	0.038521	-2.205287	0.0341
STLP	0.200847	0.074595	2.692501	0.0108
FS	-2.01E-12	6.51E-13	-3.086588	0.0039
IND 1	0.021834	0.023525	0.928155	0.3597
IND 2	-0.027443	0.027631	-0.993194	0.3274
IND 3	0.025423	0.016767	1.516232	0.1384
C	0.038670	0.038334	1.008763	0.3200
R-squared	0.390342	Mean dependent var		0.050301
Adjusted R-squared	0.268411	S.D. dependent var		0.069956
S.E. of regression	0.059835	Akaike info criterion		-2.628198
Sum squared resid	0.125310	Schwarz criterion		-2.300532
Log likelihood	64.50625	Hannan-Quinn criter.		-2.507365
F-statistic	3.201323	Durbin-Watson stat		2.025374
Prob(F-statistic)	0.009976	Wald F-statistic		5.575628
Prob(Wald F-statistic)	0.000226			

Selection Summary

Removed ROE

The whole model is found to be significant at the 1% level with the F value of 3.20132 The adjusted R-squared is 26.84% in the model.

According to the results of the analysis, a negative relationship of the foreign ownership share in companies and foreign board members of directors with cost of debt is detected. In this context, the increase in the foreign share in the ownership structure of the company leads to a decrease in the cost of debt ($\beta=-0.0538$; $P<,05$). Similarly, the increase in the ratio of foreign members in the company's board of directors also results in a decrease in cost of debt ($\beta=-0.0849$; $P<,05$). Accordingly, the H_1 and H_2 hypotheses are accepted.

Moreover, a positive relationship is found between the cost of debt and the short-term leverage ratio, one of the control variables in the model, whereas a negative relationship with the firm size. According to this result, a rise in the short-term leverage ratio of companies has an increasing effect on cost of debt ($\beta=0.2008$; $P<,05$). Also, the growth of companies reduces the cost of debt. However, no sectoral relationship is detected.

In order for the obtained analysis results to be consistent, the model should pass several tests. The first of these is that there is no variance problem in the model. The Breusch-Pagan-Godfrey test results in this context are given below.

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscoeconomia, 4(3), 641-660.

Table 5. The Breusch-Pagan-Godfrey Test Results

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

F-statistic	1.699217	Prob. F(7,35)	0.1413
Obs*R-squared	10.90669	Prob. Chi-Square(7)	0.1427
Scaled explained SS	4.326930	Prob. Chi-Square(7)	0.7414

As seen from the results in the table, there is no heteroscedasticity problem in the model. Thus, the model is valid. Besides, in order to increase the validity of the analysis results, the model is expected to be normally distributed. The analysis results to determine this situation are presented in the table below.

Table 6. Normal Distribution Test Results

Std. Dev	0,05462
Skewness	-0,14692
Kurtosis	2,19761
Jarque-Bera	1,30772
Prob	0,52003

Upon considering the kurtosis, skewness, and the Jarque-Bera analysis results in the table, it is concluded that the model has a normal distribution. According to these results, the regression analysis results obtained above still maintain their validity.

6. Conclusion

There are two types of factors that affect the performance of companies. These include investment and financing decisions. The financing that companies need for their determined investments can generally be obtained from debt or equity items. Both factors have different costs and these costs directly affect the performance of the company.

The study concentrates on the cost of debt among these factors. The cost of debt are usually affected by systematic and unsystematic risk factors. Systematic risks are those that affect the overall market. Therefore, good or bad management of a company does not affect this situation. Nevertheless, unsystematic risks stem from the companies' own structure and activities. Therefore, it is affected by changes in the corporate structure or management of the company. Thus, a change in the corporate structure or management of the company may affect the cost of debt.

To perform their activities, companies may revert to foreign sources from time to time and can find foreign partners for the company. This situation may cause changes in the corporate structure and management of the company. Therefore, the effect of foreign direct investments hosted by companies on cost of debt is analyzed.

As a result of the analysis, it is determined that the increase in the foreign ownership share of companies has a decreasing effect on the cost of debt. This situation can be explained by the fact that multinational corporations have wider possibilities and thus the opportunity to borrow with lower costs as stated by Oxelheim et al. (2001). Moreover, it is in line with the theses of Lorca (2011) and Roberts and Yuan (2010) who stated that the increase of

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", Fiscaeconomia, 4(3), 641-660.

institutional investors may reduce the risk of the company, and thus, the cost of capital. Such a result supports the findings of Ballesta and Meca (2011).

In the examination made in the second part of the analysis, a negative relationship was found between the ratio of foreign board members in companies with foreign partnerships and the cost of debt. Accordingly, the increase in the rate of foreign members in the company's board of directors decreases the cost of debt. This situation supports the theory stated by Johnson et al (1996) that "Good management of boards of directors lowers cost of debt as it reduces company risk". In this context, lenders to the company think that the increase in the ratio of foreign board members will positively affect the company's management and audit performance. This situation may cause a decrease in the company's risk and thus the cost of debt.

Also, as a result of the examination, there is a positive relationship between the firm's short-term debt ratio and the cost of debt. The short-term loans are the first to be repaid by the companies. Therefore, it directly affects the financial risk of the company. Therefore, this result is compatible with the theory. Besides, the firm size is found to have a reducing effect on the cost of debt. This situation can be explained by the reasons such as the better corporate governance of large companies and the lower risk of bankruptcy compared to smaller ones (Demirhan, 2009:682). Moreover, this result is in compliance with the results of many studies in the literature (Anderson et al., 2004; Padron et al., 2005; Piot & Piera, 2007; Roberts & Yuan, 2010; Ata & Ağ, 2010; Lorca et al., 2011; Kılıç, 2014; Öztürk, 2018).

There are quite a few studies conducted on the relationship between the foreign ownership of companies and the cost of debt. Moreover, there has been no study conducted on this issue in Turkey. In this context, it can be claimed that the study would contribute to filling this gap in the literature. Moreover, it can contribute to local company owners, investors, and loan companies who are curious about the effect of foreign ownerships on the possible cost of debt of the company. Consequently, it would also provide a multiplier to academic and administrative (related to the country's administration) staff who examine the cost of debt of FDIs entering the country.

The most important limitation of the research study involves the low number of companies included in the sample. In this context, although the generalization of the research study conducted with such a low number of companies to all companies across the country may be inconvenient, the results of the study are crucial in terms of providing an overall idea about the subject. Furthermore, the companies in the BIST manufacturing sector are claimed to be the leading companies in the country. The fact that only 43 firms out of such important 172 firms can receive FDIs may also be seen as an indication of the low level of the country in attracting FDIs. Therefore, the low number of companies in the sample is directly proportional to the number of foreign companies or companies with foreign partners in the overall economy. This study can be conducted within the context of other sectors or can be improved by investigating with a larger sample.

References

Al-Iriani, Mahmoud, (2007) "Foreign Direct Investment and Economic Growth in the GCC Countries: A Causality Investigation Using Heterogeneous Panel Analysis". *Topics in*

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

Middle Eastern and North African Economies, electronic journal, 9, Middle East Economic Association and Loyola University Chicago.
<http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1090&context=meea>

- Anderson, R. C., Mansi, S. A. & Reeb, D. M. (2004), "Board characteristics, accounting report integrity, and the cost of debt", *Journal of Accounting and Economics*, 37, 315–342.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.jacceco.2004.01.004>
- Aren, S., Kayagil, S. Ö. & Aydemir, S. D., (2014) "Kurumsal Yönetim Düzeyinin Belirleyicileri ve Etkileri Üzerine İmkb'de Bir Uygulama (The Determinants and Effects Of Corporate Governance Level: Evidence From Istanbul Stock Exchange)", *Akademik Araştırmalar Dergisi (Journal of Academic Research)*, 60, 111-136
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=95380261&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Ata, A. & Ağ, Y. (2010) "Firma Karakteristiğinin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Ekoişt: Journal of Econometrics and Statistics*, 11, 45-60
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=obo&AN=57632410&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Ballesta, J. P. S. & Meca, E. G. (2011) "Ownership Structure and the Cost of Debt", *European Accounting Review*, 20:2, 389-416. <https://doi.org/10.1080/09638180903487834>
- Borensztein, E., Gregorio, J. D., & Lee, J. W (1998) "How does foreign direct investment affect economic growth", *Journal of International Economics*, 45. 115–13
[https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)
- Bruslerie, H. L. & Latrous, I. (2012) "Ownership structure and debt leverage: Empirical test of a trade-off hypothesis on French firms", *Journal of Multinational Financial Management*, 22, 111–130. <http://dx.doi.org/10.1016/j.mulfin.2012.06.001>
- Ceylan, İ. F., & Demirci, F. (2017), "MULTIMOORA Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü: Leasing Şirketlerinde Bir Uygulama (Measurement of Financial Performance with MULTIMOORA Method: A Study at Leasing Companies)", *Bartın University, Journal of Faculty and Administrative*, 8 (15), 277-296.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bartiniibf/issue/30498/329992>
- Chen, D. (2012), "Classified boards, the cost of debt, and firm performance", *Journal of Banking & Finance*, 36, 3346-3365, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.07.015>
- Chen, T, J. & Ku, Y.H., (2000), "The effect of foreign direct investment on Firm growth: the case of Taiwan's manufacturers", *Japan and the World Economy*, 12, 153-172
[https://doi.org/10.1016/S0922-1425\(99\)00035-3](https://doi.org/10.1016/S0922-1425(99)00035-3)
- Chen, W. (2011) "The effect of investor origin on firm performance: Domestic and foreign direct investment in the United States", *Journal of International Economics*, 83, 219–228. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jinteco.2010.11.005>
- Choi, J. J. Park, S. W. & Yoo, S. S. (2007), "The Value of Outside Directors: Evidence from Corporate Governance Reform in Korea", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 42 (4), 941-962. <http://www.jstor.org/stable/27647330>

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

- Dağlı, H. Eyüboğlu, K. & Sevim, U. (2013) "Yurtdışında Sermaye Bütçelemesi Uygulamaları: Türk İnşaat Firmaları Örneği", *Atatürk Üniversitesi Journal of Economics and Administrative Sciences*, 27 (2), 93-108. <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/2709/35769>
- Demirbag, M., Glaister, K. W., & Tatoglu, E. (2007) "Institutional and transaction cost influences on MNEs' ownership strategies of their affiliates: Evidence from an emerging market" *Journal of World Business*, 42(4), 418-434. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2007.06.004>
- Demirbag, M., Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (2008) "Factors affecting perceptions of the choice between acquisition and greenfield entry: The case of Western FDI in an emerging market" *Management International Review*, 48(1), 5-38. [http://refhub.elsevier.com/S1090-9516\(17\)30399-1/sbref0220](http://refhub.elsevier.com/S1090-9516(17)30399-1/sbref0220)
- Demirbag, M., Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (2009) "Equity-based entry modes of emerging country multinationals: Lessons from Turkey" *Journal of World Business*, 44(4), <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2008.11.009>
- Demirhan, D. (2009) "Sermaye Yapısını Etkileyen Firmaya Özgü Faktörlerin Analizi: İmkb Hizmet Firmaları Üzerine Bir Uygulama (Analysis of Firm Specific Factors Affecting Capital Structure: Application On ISE Service Firms)", *Ege Academic Review, Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9 (2). 677-697. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39857/472645>
- Do, T. K., Laic, T. N. &. Tran, T. T. C. (2019) "Foreign ownership and capital structure Dynamics", *Finance Research Letters*, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.101337>
- Doğan, M. & Topal, Y. (2016) "Yönetim Kurulundaki Yabancı Üye Sayısının ve Yabancı Sahipliğinin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi (The Impact of Foreign Directors and Foreign Ownership on Financial Performance)", *Ege Academic Review, Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 16, 31-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39985/475254>
- Doukas, J. A. & Lang L. (2003) "Foreign direct investment, diversification and firm performance", *Journal of International Business Studies*, 34, 153-172. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400014>
- Duce, M. (2003). *Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): a methodological note*. <https://www.bis.org/publ/cgfs22bde3.pdf> [Accessed 30.08.2020]
- Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises in the global economy*. Wokingham, UK: Addison-Wesley. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-015-8016-8_3
- Ege, I, & Topaloglu, T. N. (2017) "Sahiplik Yapısının Sermaye Yapısı Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama (The Impact of Ownership Structure on Capital Structure Decisions: An Application in Istanbul Stock Exchange)", *Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University*, 5 (2). 471-492. <https://doi.org/10.18506/anemon.285974>
- Forssbæk, J. & Oxelheim, L. (2011) "Corporate Financial Determinants of Foreign Direct Investment", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 51, 269-282. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2011.05.002>

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

- Garcia F., Jin, B. & Salomon, R. (2013) "Does inward foreign direct investment improve the innovative performance of local firms", *Research Policy*, 42, 231–244. <http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2012.06.005>
- Haskel, J. E., Pereira, S. C., & Slaughter, M. J. (2002), "Does Inward Foreign Direct Investment Boost the Productivity of Domestic Firms", *Nber Working Paper Series, National Bureau of Economic Research*, <http://www.nber.org/papers/w8724>
- Hennart, J. F. (1986) "Internalization in Practice: Early Foreign Direct Investments in Malaysian Tin Mining", *Journal of International Business Studies*, 17(2) 131-143 Palgrave Macmillan Journals on behalf of Academy of International Business. Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/154587>
- İlhan-Nas, T. , Çaka, M. O. & Okan, T. (2019) "Türk İşletme Gruplarında Kurumsal Yönetişim Mekanizmalarının Ortak Yönetim Kurulu Üye Profilleri Üzerindeki Etkileri (The Effects of Corporate Governance Mechanisms On Shared Board Membership Profiles In Turkish Business Groups)", *Erciyes University, Journal of FEAS*, 54, 160-192. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.492615>
- İlhan-Nas, T., Okan, T., Tatoğlu, E., Demirbağ, M. & Wood., G. (2018a) "Board composition, family ownership, institutional distance and the foreign equity ownership strategies of Turkish MNEs", *Journal of Business Research*, 93, 173-183. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.02.006>
- İlhan-Nas, T., Okan, T., Tatoğlu, E., Demirbağ, M., Wood. & Glaister, H. W. (2018b) "The effects of ownership concentration and institutional distance on the foreign entry ownership strategy of Turkish MNEs", *Journal of World Business*, 53, 862-879. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2018.07.006>
- Javorcik, B. S. (2004) "Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages", *the American Economic Review*, 94 (3), 605-627. <http://dx.doi.org/10.1257/0002828041464605>
- Jean, R. J. B, Tan, D. & Sinkovics, R. R. (2011), "Ethnic ties, location choice, and firm performance in foreign direct investment: A study of Taiwanese business groups FDI in China", *International Business Review*, 20, 627-635. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ibusrev.2011.02.012>
- Johnson, J. L., Daily, C. M. & Ellstrand, A. E. (1996) "Boards of Directors: A Review and Research Agenda", *Journal of Management*, 22(3).409-438 <https://doi.org/10.1177/014920639602200303>
- Kılıç, M. (2014), "Yönetim Kurulu Yapısının İşletme Performansına Etkisi: Türkiye’de Bir Uygulama (The Effect of Board Structure On The Firm Performance: An Evidence From Turkey)", *World of Accounting Science*, 16(3). 33-56. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=98844491&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Konings, J. (2001) "The Effect of Foreign Direct investment on Domestic Firms Evidence from firm-level panel data in emerging economies", *Economics of Transition*, 9 (3), 619–633. <https://doi.org/10.1111/1468-0351.00091>

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

- Lipsev, R. E. (2004) "Home and Host-Country Effects of Foreign Direct Investment", *University of Chicago Press*, Ed. Robert E. Baldwin and L. Alan Winter, ISBN: 0-262-03615-4, <https://www.nber.org/chapters/c9543>
- Lorca, C., Ballesta, J. P. S. & Meca, E. G. (2011) "Board Effectiveness and Cost of Debt", *Journal of Business Ethics*, 100, 613–631, <http://dx.doi.org/10.1007/s10551-010-0699-3>
- Masulis, R. W., Wang, C. & Xie, F. (2012) "Globalizing the boardroom—The effects of foreign directors on corporate governance and firm performance", *Journal of Accounting and Economics*, 53, 527–554. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2011.12.003>
- Mishra, A. V. (2013) "Foreign ownership in Australian firms", *Research in International Business and Finance*, 28, 1-18. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ribaf.2012.09.002>
- Mohamad, N. E. A. B & Saad, N. B. M. (2010), "Working Capital Management: The Effect Of Market Valuation And Profitability In Malaysia", *International Journal of Business and Management*, 5(11), 140-147. https://www.researchgate.net/profile/Nor_Edi/publication/47619067_Working_Capital_Management_The_Effect_of_Market_Valuation_and_Profitability_in_Malaysia/links/02e7e53a93bb900dc5000000.pdf
- Okan, T. Sarı, S. & İlhan-Nas, T. (2014) "Yönetim Kurulu Yapısı İle Finansal Performans Arasındaki İlişkide Uluslararası Çeşitlenmenin Aracılık Etkisi (The Mediating Role Of International Diversification On The Relationship Between Board Structure And Financial Performance)", *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(77), 39-78 <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuiieyd/issue/9208/115614>
- Oxelheim, L. & Randøy, T. (2003) "The impact of foreign board membership on firm value", *Journal of Banking & Finance*, 27, 2369–2392. [http://dx.doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00395-3](http://dx.doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00395-3)
- Oxelheim, L., Randøy, T. & Stonehill, A. (2001) "On the treatment of finance-specific factors within the OLI paradigm", *International Business Review*, 10, 381–398. [https://doi.org/10.1016/S0969-5931\(01\)00022-1](https://doi.org/10.1016/S0969-5931(01)00022-1)
- Öztürk, M. (2018) "Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: BİST 30 Endeksinde İşlem Gören Firmalar Üzerine Bir Araştırma (The Factors Affecting Capital Structure: An Investigation on Firms Traded in the Borsa İstanbul 30 Index)", *4. International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)* 28-30 June, 2018, Venice/ITALY, 260-270 <http://earsiv.ebyu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12432/1438/Economic-ICPESS.2018.Venice.PROCEEDINGS.Book-Final.pdf?sequence=1#page=279>
- Padron, Y. G., Apolinario, R. M. C. , Santana, O. M., Martel, M. C. V. & Sales, L. J. (2005) "Determinant factors of leverage An empirical analysis of Spanish corporations", *Journal of Risk Finance*, 6(1) 60-68. <http://dx.doi.org/10.1108/15265940510581279>
- Parlakkaya, R. & Çürük, S. A. (2011) "Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği (Using Financial Ratios to Distinguish between Participation and Conventional Banks: A Case Study of Turkey)", *Ege Academic Review, Ege University Faculty of Economics and*

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

- Administrative Sciences*, 11 (3), 397-405.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39890/473517>
- Piot, C. & Piera F. M. (2009), "Corporate Governance, Audit Quality And The Cost of Debt Financing of French Listed Companies". Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=960681> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.960681>
- Polat, M. (2018) "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Borsa ve Reel Sektörde Firmalara Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi (The Impact of Foreign Direct Investment on the Firms in Stock Exchange and the Real Sector: Cointegration and Causality Analysis on Developing Countries)", *Bingöl University, Journal of Social Science institute*, 8 (16). 509-526.
<http://dx.doi.org/10.29029/busbed.426527>
- Randøy, T., Thomsen, S. & Oxelheim, L. (2006), "A Nordic Perspective on Corporate Board Diversity, Ed. Trond Randøy", *Nordic Innovation Centre, diva-portal*, Norway
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:707100/FULLTEXT02.pdf>
- Roberts, G., & Yuan, L. E. (2010) "Does institutional ownership affect the cost of bank borrowing", *Journal of Economics and Business*, 62, 604-626.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.jeconbus.2009.05.002>
- Salawu, R. O. (2009), "The Effect Of Capital Structure On Profitability: An Empirical Analysis Of Listed Firms In Nigeria", *The International Journal of Business And Finance Research*, 3(2), 121-129.
<https://www.academia.edu/download/4440966/10.1.1.110.9054.pdf#page=152>
- Schmid, S. & Dauth, T. (2014) "Does internationalization make a difference? Stock market reaction to announcements of international top executive appointments", *Journal of World Business*, 49, 63-77. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jwb.2012.11.003>
- Scott-Kennel, J. S., (2004) "Foreign Direct Investment: A Catalyst for Local Firm Development?", *The European Journal of Development Research*, 16(3), 624-652
<https://doi.org/10.1080/0957881042000266642>
- Sekeler-Gökşen, N.N.S. & Tezölmez, S. H. U., (2007) "Control And Performance In International Joint Ventures In Turkey", *European Management Journal*, 25(5). 384-394
<https://doi.org/10.1016/j.emj.2007.07.002>
- Shukeri, S. N., Shin, O., W., & Shaari, M. S. (2012) "Does Board of Director's Characteristics Affect Firm Performance? Evidence from Malaysian Public Listed Companies", *International Business Research*, 5 (9), 120-127.
<http://dx.doi.org/10.5539/ibr.v5n9p120>
- Sueyoshi, T., Goto, M., Omi, Y. (2010) "Corporate governance and firm performance: Evidence from Japanese manufacturing industries after the lost decade", *European Journal of Operational Research*, 203, 724-736. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2009.09.021>
- Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (1998) "Western MNCs' FDI in Turkey: An analysis of location specific factors", *Management International Review*, 38(2), 133-159.
[http://refhub.elsevier.com/S1090-9516\(17\)30399-1/sbref0725](http://refhub.elsevier.com/S1090-9516(17)30399-1/sbref0725)

Berberoğlu, M. (2020), "The Effect of Changes in The Ownership and Board of Directors of Companies Due to Foreign Direct Investments on the Cost of Debt: Application on BIST Manufacturing", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 641-660.

- Tezölmez, S. H. U. & Gökşen, N. N. S. (2006), "Türkiye'deki uluslararası ortaklıklarda sahiplik yapısı ve performans", *İktisat İşletme ve Finans, İnceleme-Araştırma*, 21(245), 77-92. <http://www.iif.com.tr/index.php/iif/article/view/iif.2006.245.2288/4958>
- The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) EDVS database, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5003/DataGroup/turkish/bie_uypucay/, [Accessed: 30.08.2020]
- Ulaş, D. (2004), "Multinational Corporates' Reasons for Using and Ending Joint Venture Strategy (Çokuluslu Şirketlerin Ortak Girişim Stratejisini Kullanma ve Sonlandırma Nedenleri)", *Ankara University SBF Journal*, 59(2), 151-178. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001504
- Wellalage, N. H. & Locke, S. (2012), "Ownership Structure and Firm Financial Performance: Evidence from Panel Data in Sri Lanka", *Journal of Business Systems, Governance and Ethics*, 7 (1), 52-65. <https://doi.org/10.15209/jbsge.v7i1.214>
- Zeitun, R & Tian, G. G. (2007), "Does ownership affect a firm's performance and default risk in Jordan?", *University of Wollongong, Research Online, Faculty of Commerce - Papers (Archive) Faculty of Business and Law*, 66-82. <https://ro.uow.edu.au/commpapers/1467>

Please Cite As: Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaeconomia*, 4(3), 661-704.

Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği

Hegemonic and Counter-Hegemonic Strategies in Turkey through the Lens of "Road Politics": Fatsa Experience

Deniz YILDIRIM¹ – Evren HASPOLAT²

Abstract

In the 1950s, road infrastructure investments became the main aspect of transportation policy in Turkey. This policy shift, with the introduction of multi-party system, also transformed the way of political parties' relations with their electoral bases. While the road networks were under construction, the majority of Turkish population was still living in the rural areas and these areas could not get the road investments they desired at the same pace. Under these conditions, especially starting from the second half of the 1960s, right and left wing social and political movements/parties located the road building issue into their hegemonic and counter hegemonic strategies. Especially in the second half of the 1960s, the voices and demands of rural areas, villages started to become more visible, in an environment of increasing social struggle. In 1967, Beyceli Village of Fatsa, a small Black Sea region town, was the first village that started to demand a road between their village and the city by organizing a demonstration/march. With the accumulation of the repertoires obtained in these struggles, the road issue became more essential and the left wing political parties and movements sought practical solutions to this issue and organized their counter hegemonic mobilization strategies around this necessity. "End The Mud Campaign" which was launched by the revolutionary local administration in Fatsa in 1979 is also evaluated in this respect. These historical facts clearly show that the "road making" agenda and the hegemony organized around it has not always been developed by the right wing political movements and parties. Hence, the article also deals with the right wing populist parties in Turkey, especially the ruling AKP, in terms of their material and political hegemony strategies organized around the road making projects, in order to make more visible the differences between the right and left wing movements when it comes to their strategies around the "road" issue.

Article History:

Date submitted:
08.09.2020

Date accepted:
17.09.2020

Jel Codes:

L74, D70, D71

Keywords:

Road
Construction,
Hegemony,
Contentious
Politics, Social
Mobilization,
Village.

¹ Doç. Dr.; Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, yildirindeniz1979@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2576-3170

² Doç. Dr.; Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, evrenhaspolat78@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4999-7457

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaoconomia, 4(3), 661-704.

Öz

Türkiye'de karayolu yapımı, 1950'li yıllardan itibaren öne çıkan ulaştırma politikası olmaya başlamıştır. Bu durum, çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, siyasal partilerin seçmen kitleleriyle kurdukları ilişkiyi de dönüştürmüştür. Yol yapım ağı şehirlerde genişlerken, nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal bölgeler yol yapım süreçlerinden yeterli payı alamamıştır. Bu tablo, özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de yükselen toplumsal mücadele deneyimlerinin de etkisiyle, sağ ve sol parti ve hareketlerin yol yapımı konusunu hegemonya ve karşı hegemonya mücadelesi açısından daha fazla değerlendirmesine de yol açmıştır. Yine bu çerçevede, 1960'ların ikinci yarısından itibaren köylülerin ilk kez toplumsal mücadelede öne çıkmaya başlamasıyla birlikte yol talebi de görünürleşmeye başlamıştır. 1967'de Fatsa'nın Beyceli Köyü'nden Ordu'ya, yol talebiyle başlayan yürüyüş bu tablonun ürünüdür. Mücadele repertuarı genişledikçe, yol sorunu karşı hegemonya üretiminde daha da merkezileşmiş, sol siyasetler 1970'lerin ikinci yarısında gerek merkezi gerek yerel yönetimlerle bu soruna çözüm aramıştır. 1979'da yine Fatsa'da yerel yönetim eliyle başlatılan 'Çamura Son Kampanyası' da bu bağlamda önemlidir. Bütün bunlar, Türkiye'de "yol yapımı" gündemi etrafında örülen hegemonyanın daima sağ siyasetlerin tekelinde gelişmediğinin kanıtıdır. Makale bu ayrımın anlaşılabilmesi için Türkiye'deki sağ popülist iktidarların yol yapım gündemi etrafında kurdukları maddi ve siyasal hegemonya ilişkilerine de karşılaştırmalı olarak bakmakta ve bu doğrultuda, sol ve sağ hareketlerin hegemonya stratejilerini "yol siyaseti" üzerinden tartışmaktadır.

Giriş

Türkiye'de yol yapım süreçleri genellikle sadece siyasal iktidarların seçmen kitleleriyle kurdukları patronaj ilişkisinin bir bileşeni ya da son zamanlarda olduğu üzere, sermaye birikiminin bir aracı olarak değerlendirilmiştir. İlki siyaseti sadece iktidar tekniği olarak hükümet olgusuyla özdeş kılarken, ikinci yaklaşımın da toplumsal ihtiyaçlar, beklentiler ve mücadeleler ile yol ihtiyacı arasındaki ilişkiyi görünmez kılan bir sınıf indirgemeciliğine kapı açma olasılığı yüksektir.

Oysa yol yapımı ve buna bağlı gelişen süreçler ne salt bir iktidar tekniğidir ne de salt sermaye birikiminin araçsal uzantısıdır. Her iki bakış da, yol yapım süreçlerini sadece "iktidar bloku" gözüyle ve yukarıdan aşağıya gelişen dinamiklerle değerlendirme riski barındırdığına göre, alternatif yöntem nasıl olmalıdır? Her şeyden önce bu makalenin yanıt vermeye çalıştığı soru budur.

Bize göre Türkiye'de yol yapım süreçlerini sosyal bilimler gözlüğüyle açıklarken öne çıkan her iki yöntemin de asıl eksikliği, toplumsal mücadeleler, ihtiyaçlar ve talepler içinde "yol" olgusunun diyalektik belirleyiciliğini ve yerini ihmal etmesidir. Bu nedenle de makalemizde söz konusu eksikliği gidermek -ya da tersinden bu eksikliği görünür kılmak- için; siyaseti ve sınıf ilişkilerini, toplumdan, aşağıdan hiç kök almadan gelişen kendiliğinden süreçler olarak değerlendirmeye yol açabilecek bu bakışın yerine, toplumsal ilişkiler ve ihtiyaçlar alanında "yol yapımı" süreçlerine yüklenen tarihsel anlama bakmayı öneriyor; bu sayede de bunun iktidar ve egemen sınıf pratikleri tarafından, özellikle sağ popülist yönetim teknikleriyle nasıl soğurulduğunu göstermek istiyoruz.

Bir yandan da, her hegemonyanın beraberinde bir karşı hegemonya potansiyeli barındırdığını hatırlatmak niyetindeyiz. Hatta Türkiye özelinde konu "yol yapımı" olduğunda, karşı hegemonik potansiyelin önce doğduğunu, sağın bu karşı hegemonik potansiyelin kendi siyasal ve sınıfsal beklentileriyle uyumlu olarak "boynunu vurduğunu" ya da onu kısmen "içerdiğini" belirtmek yanlış olmaz.

Her iki kavramı, yani "boynunun vurulması" ve "içerme/soğurma" tekniklerini Gramsciye "Pasif Devrim" olgusuna koşut olarak kullanıyoruz (Gramsci, 1971). Pasif Devrim, kitlelerin siyasal ve toplumsal mücadele alanına dönük aktif katılımlarının zor yoluyla bastırılması, kitlelerin siyasetin sınırlarını yeniden tanımlama girişimlerinin etkisizleştirilmesi anlamında Pasif; kitlelerin aşağıdan yukarıya geliştirdikleri bu karşı hegemonik nitelikteki hareketlerde açığa çıkan arzu ve taleplerinin bir kısmının yukarıdan aşağıya sahiplenilip gerçekleştirilmesi; yine bu hareketlerin kimi sembollerinin, söylemlerinin ve hatta öncü kadrolarının soğurulması oranında da "restorasyon" nitelikte bir "Devrim"dir.³ Türkiye sağının yol sorununa bugünkü yaklaşımının tarihsel çizgisi de bu olguyla birebir uyumlu görünmektedir. Geniş kitlelerin yol sorunu etrafında sosyal ve siyasal seferberliğe yönelmesinin, bunun etrafında yeni bir tarihsel blok inşa etme potansiyeli sergilemesinin ardından bu hareketlerin önce boynu vurulmuş; kitleler seçimden seçime siyaset anlayışına doğru yeniden pasifleştirilmiş ve bunun karşılığında da, sermaye birikimiyle uyumlu olacak şekilde, bu yol taleplerinin bir bölümü gerçekleştirilmiştir. AKP'nin ve yol yapımı üzerinden güçlendirdiği propaganda makinesinin işleyişinin bugün en fazla Karadeniz Bölgesi'nde etkili olmasını bir de bu noktadan okumak gerektiğini düşünüyoruz.⁴

Öyleyse sonuca değil, bu sonucun öncesine odaklanmak ve kitlelerin bu arzu ve talep etrafında aktifleşmesine, bu aktifleşme etrafında örülen yeni siyaset örüntülerine bakmak, nedenlere odaklanmak gerekmektedir. Çalışmanın yöntemini bu şekilde özetlemek mümkündür: Sonuçlardan çok nedenlere ve tarihsel geri plana bakmak zorunludur. Bu çerçevede "yol yapımı", özellikle merkezden uzak, kırsal bölgelerde kolektif bir talep etrafında örülen toplumsal mücadele ya da kolektif bir siyaset biçiminin aşağıdan yukarıya örülmesi bağlamında, etrafında yeni ilişkiler doğurmuş, çoklu etkileri olan bir süreçtir. Kırsal bölgelerden yükselmiştir, zira Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte karayolları politikası egemen ulaştırma tekniği olarak öne çıkarken, nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal bölgeler, pazarı bütünleştirmeye dayalı yol siyasetinin yine de dışında bırakılmıştır. 1960'lardan itibaren yükselmiştir; çünkü Türkiye'de bu yıllardan itibaren köylü hareketleri de dâhil olmak üzere geniş bir siyasal ve sosyal uyanış, örgütlenme ve mücadele birikimi oluşmaya başlamıştır. Genellikle de Karadeniz Bölgesi'nde uç vermiştir; zira bu bölgede, çalışma boyunca da sergileneceği üzere, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı Türkiye ortalamasından yüksek; yapılan köy yollarının oranı Türkiye ortalamasından düşük ve coğrafyanın koşulları (dağlık olması, derelerin sıklığı vb.) nedeniyle de merkeze ulaşım imkânları oldukça zorludur.

Bütün bu varsayımlar doğrultusunda 1960'lı yıllardan itibaren "yol talebi" etrafında gelişen yeni mücadeleler, kırsal alandaki yurttaşları belki de ilk kez siyasal alanla ilişkilenebilir, kendisine yukarıdan aşağıya dayatılan "iktidar tekniği" olarak siyaset anlayışına karşı kendi sesini, sözünü ve taleplerini görünür kılmaya yöneltmiştir. Çalışma boyunca bunun örnekleri sergilenmiştir. Bu noktada bir ilk olan 1967 tarihli Beyceli Köyü halkının önce Fatsa'ya, oradan

³ Bu konuda ayrıca bkz, Yıldırım, 2010.

⁴ Karadeniz'de AKP hegemonyasının daha iyi anlaşılabilmesi için, bkz. Yıldırım & Haspolat, 2016.

da Ordu şehir merkezine gerçekleştirdiği "Yol" yürüyüşünün özel bir önemi vardır. Bu nedenle bu olguyu ayrıca değerlendirmek gerektiğini düşündük.

Diğer yandan, gerek Beyceli'nin gerekse Türkiye'nin 1968 ve sonrasında biriken yeni mücadele araç, deneyim ve repertuarının etkisiyle, 1970'lerin sonunda yine Fatsa'da bir başka deneyim yaşanmıştır. 1979'da gerçekleştirilen ara seçimi kazanarak belediye başkanı seçilen "Terzi Fikri" öncülüğünde gelişen bu deneyim, bir yandan gerçek ihtiyaçların belirlenmesinde komiteler aracılığıyla halkı siyasal alana dâhil etmiş; diğer yandan da halkın acil çözülmesi gereken sorun olarak gördüğü yolların çamurlu ve yetersiz olması olgusu karşısında da eldeki olanaklarla yapılması zor sayılan yol temizleme ve açma faaliyetini, yine halkı eylemli olarak bu sürece katarak bir haftadan kısa bir süre içinde başarıyla tamamlamıştır. "Çamura Son Kampanyası", bu açıdan, "yol yapımı" etrafında Türkiye'de sağ popülist partilerin kitlelerle kurduğu "pasifleştirmeye dayalı, seçim dönemleri dışında halkı siyasetten uzak tutmayı hedefleyen rıza kazanma" siyasetinin tersine, yol yapım süreci etrafında bir karşı hegemonya potansiyeli geliştirmiştir. Fatsa modeliyle öncelikle, demokrasinin seçimden seçime, halkı pasifleştiren çizgisine karşı, halk karar ve uygulama süreçlerine dâhil edilmiştir. İkincisi, merkezi hükümetin ve geleneksel siyasal partilerin uzun süredir çözemediği bir soruna kısa sürede çözüm oluşturulması, bu partilerle kitleler arasındaki bağı zayıflatma ve yeni bir "tarihsel blok"un oluşumuna yol açma potansiyelini de açığa vurmuştur. Sanıyoruz, 12 Eylül Darbesi öncesinde Fatsa'ya gerçekleştirilen askeri operasyonda bu sözünü ettiğimiz potansiyelin "boynunun vurulması" hedefinin payı, darbe provası yapmaktan daha büyüktür. Çalışmanın son bölümünde bu kampanya etrafında gelişen ilişkiler ve yeni siyaset anlayışı ayrıntılı olarak serimlenmiştir.

Yine 1970'li yıllarda kırsal alandaki yol sorununun çözüme kavuşturulması için, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Köy-Kent projesi kapsamında ilk adım olarak geliştirdiği Köylüye Ulaşım Projesi de (KUP), kırsal alana yol yapım gündemi etrafında yeni bir kalkınma modeli oluşturma hedefinin, özetle yeni bir "tarihsel blok" arayışının uzantısı olarak görülebilir. Bu nedenle çalışmada bu projeye de değindik.

Ranciere'in iktidar pratiğiyle özdeşleştirilmiş "Polis" in karşısında, sesi duyulmayanların sesinin daha duyulur olmasına yol açan "Politika" sürecini öne çıkardığı bakış açısı bağlamında (Ranciere, 2007); verili gündemi ve iktidar tarafından sınırları çizilen katılımın dar alanını sorgulayan ve genişleten her mücadelenin, kendisini "siyasal" olarak görmese bile, "siyasal" nitelik taşıdığı ortadadır. Buradan hareket ederek, 1960'lı yıllardan itibaren kırsal alandan "yol yapımı" gündemi etrafında gelişen kolektif mücadelelerin, siyasetin verili, önceden belirlenmiş sınırlarını aşağıdan yukarıya zorladığını, genişlettiğini ve siyasal alana talebi ve kimliğiyle katılanların oranını arttırdığını belirtiyoruz. Bunu, Tilly'nin "çekişmecî siyaset" perspektifiyle de destekliyoruz (Tarrow & Tilly, 2009). Nitekim 1960'larda Fatsa'da "yol yapımı" talebi etrafında gelişen bu yeni "siyaset" biçiminin, 1970'lerin sonunda yine Fatsa'da bu kez "yol yapımı" nı talep olmaktan çıkarak bizzat halk katılımına dayalı bir yönetme anlayışının inşa edilmesine, yani karşı hegemonya oluşturulmasına doğru evrildiği ortadadır. Bu da, "toplumsal hareket" olarak başlayan mücadelelere içkin "siyaset" biçimlerinin, ileriye dönük etkileri ve sonuçlarıyla birlikte keşfedilmesinin daha doğru olduğunu gösterir. Bu nedenle her iki deneyimi bu çerçevede, birlikte değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

Türkiye'de karayolu merkezli ulaştırma politikalarının gelişim çizgisini de ele aldığımız çalışmada, Türkiye sağının kitlelerle kurduğu popülist hegemonya ilişkisinde "yol yapımı"na yüklediği işlevi de tartışıyoruz. Bunu yapmamızın iki hedefi var: Bir yandan Türkiye sağ popülizmi ile sol popülizminin "yol yapımı" gündemi etrafında oluşturmaya çalıştığı hegemonya ilişkilerini keşfetmek; ilkinin yukarıdan aşağıya ve pasifleştirici, ikincisinin ise aşağıdan yukarıya ve katılımcı potansiyelini karşılaştırmalı biçimde sergilemek niyetindeyiz.

Diğer yandan da, "yol yaptılar" özlü sözü etrafında sağ popülizmin en önemli siyaset araçlarından biri olarak işlevselleşen "yol" gündeminin, tarihsel olarak aşağıdan yukarıya, kitle mücadeleleri aracılığıyla gelişen hareketlerin de merkezinde yer aldığını savunuyor; dolayısıyla sağ popülizmin bugün bu konuyu tekeline almış görünebilmesinin, aslında, ilerici toplumsal ve siyasal hareketlerin "yol" sorunu etrafında ördükleri çözüm modellerinin adım adım boynunun vurulmasıyla; ardından da bu taleplerin sermaye birikimiyle ve siyasal patronaj ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak soğurulmasıyla/kısmen yerine getirilmesiyle ilişkili olduğunu öne sürüyoruz. Çalışmanın bu açıdan temel hedeflerinden biri, Türkiye'de "yol ve siyaset" arasındaki "neden-sonuç" ilişkisinin tersine çevrilmesine katkı sunmaktır.

Polis ve 'Çekişmeci Siyaset'

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ortaya koymaya çalıştığımız üzere, Fatsa özelinde hem 1967'de Beyceli köylüsünün yol talebi etrafında örgütlediği Ordu'ya yürüyüş eylemi, hem de 1979'da Terzi Fikri öncülüğünde Fatsa Belediyesi aracılığıyla yürürlüğe konan 'Çamura Son Kampanyası', kurumsal siyasetin sınırlarını sorgulayan ve genişleten bir nitelik taşımaktadır. Bu farkı bir yandan Ranciere'in polis ile politika kavramları arasındaki ayrımı belirginleştirdiği teorik çerçeveye, diğer yandan da Charles Tilly'nin Ranciere'i bütünleyen, seçimden seçime işleyip halkı genel olarak dışarıda bırakan kurumsallaşmış siyaset karşısında halkın daha fazla kendi sorunları etrafında siyasal alana müdâhil olması durumuna gönderme yapan "Contentious Politics-Çekişmeci Siyaset" kavramsallaştırmasıyla anlamaya çalışmanın, elverişli bir zemin sağlayacağını düşünüyoruz.

Bu nedenle kısaca her iki teorik yaklaşımın genel hatlarını anlatıp, ardından bunun 60'larda ve 70'lerde Fatsa'da gelişen iki hareketteki yansımalarını daha ayrıntılı ele alabiliriz.

Ranciere'in ayrımında "polis", daha ziyade iktidar alanıdır ve bu alan, neyin görülür ve duyulur, neyin görünmez ve duyulmaz olacağına karar veren bir mutabakatın sunulmasına dayanır. Keucheyan'ın da altını çizdiği üzere (2016: 236); Politika ya da Siyaset ise, polise ve bu mutabakata karşı itirazların yükseldiği aşamada ortaya çıkar. Bu itirazlar, 'dışlanmışlar' tarih sahnesine fırladıklarında duyulur. Dolayısıyla, "birdenbire görünür ve duyulur hâle gelen dışlanmışlar, yürürlükte olan duyulur olanın paylaşımını bozarlar ve topluluğu yeni bir paylaşım etrafında toplarlar (Keucheyan, 2016: 237)."

Ranciere'e göre "siyasal olan", ayrı türden iki sürecin karşılaşmasıdır. Bunların ilki, polis olarak adlandırdığı hükümet sürecidir. İkincisi ise, eşitlik sürecidir (2007: 71). Bu eşitlik süreciyse, özgürleşme ve siyasal açıdan özneleşme sürecinden bağımsız değildir: "Siyasal özneleşme, arada oldukları ölçüde birlikte olan insanlar tarafından eşitliğin –ya da bir haksızlığın ele alınmasının- eyleme geçirilmesidir (Ranciere, 2007: 75)." Bu anlamda Ranciere; siyasal süreçlerin, ilkesi siyasetin bastırılması olan devlet pratiğiyle ve yönetenlerin kurumsal ve hükmedici eylem biçimleriyle özdeş kılınmasına karşı çıkar (2007: 156) ve siyaseti iktidar

pratiğiyle özdeşleştirme girişimlerinin karşısına yeni bir yorumla çıkar. Dışlanmışların, payı olmayanların sahneye girişi, polis olarak adlandırılan iktidar sürecinin gizlediklerinin sarsılması, siyasetin asıl meselesidir (2007: 148). Bu açıdan siyaset, "kendisini özgül olarak polisin karşısına koyar (2007: 149)." Tam da bu nedenle, siyaset "görülebilene ve söylenebilene bir müdahaledir" (2007: 150). Bu müdahale, siyaseti bir mutabakata indirgeyen anlayışın karşısına uyuşmazlığı, birden fazla dünyanın mevcudiyetini görünür kılmayı koyar (2007: 150).

Bu anlamda mekân, kamusal mekân üzerindeki mücadele de polis ile siyaset arasındaki mücadelenin tezahürleri arasında yer alır. Ranciere'in ifadesiyle; "Polis, dolaşım mekânının yalnızca dolaşım mekânı olduğunu söyler. Siyaset bu dolaşım mekânını bir öznenin -halk, emekçiler, yurttaşlar- tezahür ettiği mekâna dönüştürmekten ibarettir. Mekânı, orada yapılacak olanın, orada görülecek olanın, orada adlandırılacak olanın figürlerini yeniden oluşturmaktır (2007: 150)." Kanaatimize göre, özellikle halkın karar ve uygulama sürecine katılmasıyla birlikte gerçekleştirilen yolları çamurdan temizleme ve yeni yollar açma kampanyası, tam da bu anlamıyla bir "siyaset"tir. Mekân, katılım aracılığıyla yeniden kurulmakta, siyaset, verili sınırları ve yöneten-yönetilen ilişkilerini de bu yeni kurgu aracılığıyla aşağıdan yukarıya yapılandırmaktadır. 1970'lerin sonlarında Karadeniz'deki deneyimlerin örgütlenmesinde önemli etkisi olan Sedat Göçmen'in şu sözlerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir: "Fatsa'da izleyiciden çok katılımcı vardı sanki. 'Ben yapıyorum' diyen insan sayısında patlama olduğunu söyleyebilirim (Kahraman, 2013: 222)."

Bu açıdan hem Beyceli Köy Yürüyüşü hem de Çamura Son Kampanyası aracılığıyla, siyasetin ve kamusal görünürlüğü dışında kalmış kesimlerin sesinin duyulur hâle gelmesi, demokrasinin salt seçim günleriyle sınırlı bir katılım pratiği olarak tanımlanmasına dayalı "Polis" olgusunun karşısına Politika'yı yerleştirmiştir. Dolayısıyla, her iki hareket de, Ranciere'in "politik etkinlik, bir bedeni, ona tahsis edilmiş yerden koparıp uzaklaştıran veya bir yerin akıbetini değiştiren her ne varsa odur (2005: 53)", tanımlı çerçevesinde birer politik etkinlik olarak görülebilir.

Politikayı verili iktidar ilişkilerinin dışına, sesi duyulmayanların taleplerine doğru genişleten bu yaklaşımın devamında, Tilly'nin "Çekişmecî Siyaset" anlayışına bakmakta da yarar vardır. Tilly, erken dönem çalışmalarından itibaren, hem kurumsal/seremoni halini almış konvansiyonel siyaset anlayışından, hem de son iki yüzyılın ürünü olduğunu belirttiği toplumsal hareketlerden farklı olarak bir üçüncü alanın varlığına işaret etmektedir. Bir bakıma temsili siyaset ile toplumsal hareketler alanının birbirinden dışlanmasına karşı, siyaseti daha fazla toplumsallaştırır ve temsili siyaset döneminin seçim dönemleriyle sınırlanmış siyasal katılım pratiklerinin dışında bir siyaset tarifi, tasnifi arar. Bu noktada Çekişmecî Siyaset, toplumsal hareketleri de kapsamakla birlikte daha geniş bir eylem, katılım ve müdahale tarzına gönderme yapan bir kavramsallaştırmadır. İçinde toplumsal hareketler dışında, grev dalgalarını, ayaklanmaları, iç savaş ve devrimleri de barındırır. Bu açıdan Çekişmecî Siyaset, kurumsal siyasetin dışında halkı pasiflikten aktifliğe geçiren tüm eylem biçimlerine doğru geniş bir çerçeveye uzanmaktadır. Sidney Tarrow, Tilly'nin izinden giderek, "bütün siyaset biçimleri özünde çekişmecî değil midir?" sorusunu sorar ve şöyle yanıtlar: "Tam olarak değil. Siyaset genellikle seremonilerden, danışmadan, bürokratik işlemlerden, bilgi toplamaktan, eğitim faaliyetlerine ve benzer etkinliklere katılmaktan ibarettir; bu tür eylemler genellikle çok az kolektif çekişme barındırır (Tarrow, 2013: 1)." Bu nedenle Tilly'nin yaklaşımına göre, bir siyaseti çekişmecî yapan şey, sadece uyuşmazlık içinde iki tarafın varlığı değildir; aynı zamanda bu uyuşmazlığın "konvansiyonel siyaset" alanının sınırları dışında ifade edilmesi, bilinen

kurumsal siyasal etkileşim ve iletişim biçimlerinin, yani inşa edilmiş 'normal siyaset' sahasının dışına çıkma potansiyelinin sergilenmesidir de (Devlin & Yap, 2008: 18).

Öyleyse siyasetin çekişmeci yanı, bir yandan kolektif mücadeleyle, diğer yandan da süreklilikten ziyade dönemsel eylemliliklerle, parlama ve sönme anlarıyla tanımlanmaktadır. Çekişme, bir talep için idari makamları aracı, talebin muhatabı ya da sahibi olarak da yapılandırılabilir. Dolayısıyla, çekişmecedir; çünkü talep, kolektif bir özne tarafından ilan edilmekte ve bu talep bir başkasının ya da başkalarının çıkarlarıyla çatışma halindedir. Siyasal niteliktedir; çünkü idari makamlar ya talebin muhatabı, ya sahibi, ya aracısı, gözlemcisi ya da talebi duyuranların müttefikleri arasında yer almaktadır (Tarrow & Tilly, 2009). Bu açıdan çekişmeci siyaset, kısaca, "kolektif siyasal mücadele"dir (Tarrow & Tilly, 2009). Oy verme, kurumsallaşmış toplantılar ya da seçimler gibi dar siyasal etkinliklerin ötesinde olmakla birlikte; kurumsallaşmış ve kurumsallaşmamış siyaset arasına çizilen keskin sınırlara da meydan okur bu yaklaşım (Tarrow & Tilly, 2009). Dahası, çekişmeci siyasetin tam kavranabilmesi için, bu ikisi arasına çizilen biçimsel sınırın aşılması gerektiğini de önerir.

Bu noktada karşımıza çıkan iki anahtar kavram daha vardır: performans ve repertuar. Teatral dünyadan elde edilen bu iki metafor, Tilly'nin yaklaşımında merkezidir. Bir dilekçenin sunulmasından bir gösteri örgütlenmesine kadar uzanan performans, en az iki aktör arasında, yani talep eden ve talebin muhatabı arasında bir çekişmenin sergilenmesinde merkezi rol oynar (Tarrow & Tilly, 2009). Bu anlamda, modern zamanlarda çekişmeci siyasetin bilinen en yaygın performans biçimi gösteridir. Örgütlenmiş bir kolektif öznenin kamusal alanda talebini, kimliğini ya da programını sunmasının yolu gösteridir (Tarrow & Tilly, 2009: 441). Beyceli köylüsünün yol talebi için köyden Ordu şehir merkezine doğru yürümesi, yürüyüş yolu boyunca geçtiği yerlerde daha geniş kesimlere "yol mücadelesi/talebi" etrafında kamusal/siyasal gündem oluşturabilecek bir kamusal performans sergilemesi, bu anlamda değerlendirilmelidir.

Repertuar ise birçok açıdan performans olgusuna göre daha yereldir, kültürel açıdan mücadeleler içinde öğrenilir. "Öğrenilen, paylaşılan ve eyllenen, sınırlı sayıda rutin"dir söz konusu olan. Soyut felsefeden ya da teoriden bağımsız olarak, "kültürel olarak öğrenilen", pratik ve mücadele içinde geliştirilen araçları kapsar. Bireysel bir protestodan farklı olarak, farklı eylem biçimleri içinde kültürel ve tarihsel açıdan geliştirilip aktarılan repertuar, kitlelerin bir talep etrafında 'kolektif' olarak mücadele etmelerini sağlayan bir karakterdedir (Aktaran Wada, 2012: 544; ayrıca, Tarrow, 2008).

Bu anlamıyla Çekişmeci Siyaset, farklı alanlarda konumlanmış katılımcıların alternatif tahayyüller ortaya koymak ve desteklemek amacıyla, egemen otorite/iktidar ilişkilerine de meydan okumak için bir araya gelip, karşı hegemonik karakterde sosyal ve siyasal eyleme yönelmelerıyla bağlantılı görülebilir (Leitner vd., 2008: 157).

Dolayısıyla, verili siyasal alanın yukarıdan belirlenen sınırlarını sorgulayan, genişleten, sesi ve sözü daha önce duyulmayanları ve onların taleplerini kamusal alanda görünür kılmaya, yeni talepler etrafında yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkinin gündemini kurmaya yönlendiren her eylem, Ranciere'in yaklaşımı bağlamında siyasaldır. Biz bu nedenle hem köylülerin kendi talepleriyle toplumsal mücadele sahnesinde yer almaya başladıkları 1967-1971 parantezinin içinde konumlanan Beyceli Köy yürüyüşünü; hem de düzenin hegemonya krizine sürüklendiği ve geleneksel aktörleriyle istikrarlı şekilde yönetmekte ve sorunlara çözüm modeli geliştirmekte zorlandığı 1970'li yılların sonunda, yönetilenleri pasiflikten çıkararak aktif

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaeconomia*, 4(3), 661-704.

özneleştirme sürecine tabi tutan, 'dışlanmışlar'ı karar ve uygulama mevkilerine katan Fatsa Terzi Fikri deneyimini 'siyasal' deneyimler olarak görüyoruz.

Bu bağlamda da 12 Eylül Darbesi öncesinde, sistemin geleneksel aktör ve programlarla hegemonya krizini çözmekte zorlandığı ortamda iki seçeneğin kaldığı kesindi. Bunlardan birisi, siyasal, halkın katılımını daha fazla sağlayan ve sorunları çözebildiğini gösteren Fatsa modeliydi. Bu model devre dışı bırakılmadan, yukarıdan, Gramscici anlamda Sezarist çözümün uygulanması mümkün değildi⁵. Dolayısıyla Fatsa'ya dönük Nokta Operasyonu'nu 12 Eylül'ün provası olarak görmekten ziyade, darbe dışındaki alternatif çözüm, karşı hegemonya ve yönetme seçeneklerinin devre dışı bırakılması olarak okumayı, 'siyasal'ın bastırılması bağlamında değerlendirmeyi ve darbeyi, Polis'in alanının genişletilmesi olarak yorumlamayı bu nedenle daha doğru buluyoruz.

Tartışmanın bu boyutlarını daha ayrıntılı olarak ele almadan önce, Türkiye'de yol siyasetinin gelişimini ve genel seyrini anlamının yararlı olacağını düşünüyoruz. İzleyen bölüm bu eksendedir.

Türkiye'de Yol Siyasetinin Gelişim Çizgisi

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren geleneksel devletten modern devlete doğru hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı ve 'yeni' merkezi devlet bürokrasisi, toprak sahipleri ile zengin tüccarlar sınıfının ittifakına dayanan Osmanlı'nın yeni yönetici sınıfının temel hedefi ise, modern devletleşme sürecinin en karakteristik özelliği olan merkezileşme idi (Aytekin, 2015: 53; Poggi, 2007; Poggi: 2002). Merkezileşme; devletin karar alma merkezlerinde demokratikleşme, geniş bir alanda yaşanan kanunlaştırmayla devletin kurallı işleyişi, hak ve özgürlüklerin genişlemesi ve sekülerleşme alanlarında da önemli etkiler doğuran Tanzimat Reformları ve sonrasında yapılan bir dizi reform ile birlikte bürokrasi, ordu ve hukuk alanlarında devlet eliyle yukarıdan güçlendirilmiştir (Aytekin, 2015: 62-67).

Devlet ve merkezi bürokrasi eliyle uygulamaya konulan reformlarla, yukarıda belirtilen modern devletleşme süreci başlatılırken, aynı dönemde Osmanlı aydınlarının önemseydiği ilerleme fikri de eğitim, sanayi, ziraat ve yol sorunlarının çözümüne bağlanmıştır (Türkoğlu, 2010: 105). Bu sorun alanlarından yol dışındakilerin çözümü, modernleşme doğrultusunda hayati konular olmakla birlikte, yol sorunu 18.-19. yüzyıl Osmanlısı açısından daha da kritik bir öneme sahiptir. Çünkü kaybedilen savaşlara bağlı olarak devletin geri çekilmesinin süreklilik kazandığı bu dönemde, sınırların korunması açısından askerlerin ve topların da sürekli hareketliliği bir zorunluluk olarak belirmiştir. Diğer taraftan "Anadolu ve Balkanlar'daki yolların kağına ya da yaylı arabaların bile geçmesine müsait olmaması sonucu eşya, emtia ve bilhassa zahirenin naklinde sorunlar ve gecikmeler yaşanıyordu" ki bu özellikle kıtlık ve kuraklık zamanlarında gerekli önlemlerin zamanında alınmasını engelliyordu (Türkoğlu, 2010: 106). Buhran dönemlerinde devletin egemenlik ve yönetme gücü açısından bu türden sorunlarla yüzleşmesine neden olan ulaşım kısıtı, normal dönemlerde de hem vergi hem de yönetilen halkın bilgisine erişim anlamında, iletişim sorunları yaratıyordu⁶. Bu anlamda bütün geleneksel devletlerin farklı oranlarda da olsa karşılaştığı ve temelde bu devletlerin yönetebilme

⁵ Gramsci'nin Sezarizm olgusuna yüklediği anlam için bkz. Gramsci, 1971.

⁶ 6 Ocak 1874 tarihli ve 36 sayılı Şark Gazetesi'nde yolun gerekliliği "...mahsulât ve mamulâtın hüsn-i revaç bulabilmesi" üzerinden ifade edilmektedir (aktaran Türkoğlu, 2010: 106).

kabiliyetini zayıflatan özelliklerden birisi olan ulaşımın sınırlılığı⁷ ya da diğer bir ifade ile yol sorunu, 18. yy.'da merkezileşme, modern devletleşme, dolayısıyla kapitalistleşme çabası içine giren Osmanlı Devleti açısından da hayati bir sorundu.

Osmanlı'nın Tanzimat öncesindeki ulaşım politikası, "geleneksel anlayışa uygun olarak olanın korunmasından ibaretti" ve üstelik 19. yy.'a geldiğinde her alanda yaşanan yıkıntı ve çöküntü, önemli yol ve köprülerin büyük bölümünün de kullanılamaz hâle gelmesine neden olmuştu (Çadırcı, 1991: 153). Eşzamanlı olarak Osmanlı yöneticilerinin Avrupa'ya gönderdikleri elçilerden aldıkları raporlar aracılığıyla ve Avrupa'ya gidip gelen devlet elçileri ile aydınlar da kendi gözlemleri üzerinden ulaşımın kolay sağlanmasının faydalarını ve önemini kavramış durumdaydılar (Çadırcı, 1991: 153). Bu dönemde İngiliz Ticaret Anlaşması (1838) ve Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında Osmanlı dışı açılınca ve buna bağlı olarak piyasa mekanizmasının kuralları işlemeye başlayınca, özellikle Osmanlı'nın hammaddelerinin dış pazarlara akıtılabilmesinde geleneksel kervan sisteminin yetersiz kaldığı da ortaya çıkmıştı (Tekeli & İlkin, 1983: 2759). İşte bu koşullarda belirginleşen yeni taşıma/ulaşım talepleri, 2. Mahmut döneminde posta teşkilatı için yapımına başlanan Üsküdar-İzmit yol çalışmasının ardından, Abdülmecit'in geçici imar meclislerinin oluşturulmasında ulaşım öncelik verilmesini şart koşması ile giderek daha planlı ve kurumsal bir aşamaya geçmiştir (Çadırcı, 1991: 154).

Sadece Rumeli'de değil Anadolu'da da Trabzon-Bağdat, Gemlik-Bursa, Samsun-Sivas-Malatya, Tokat-Niksar-Ünye, Amasya-Merzifon-Çorum-Ankara, Yozgat-Alaca-Mesudiye-Ordu, Zarahüyük-Refahiye-Erzincan, Bergama-Dikili, Eski Foça-Menemen arasındaki yol çalışmalarında olduğu gibi taşıma ve ulaşım ihtiyaçlarına bağlı olarak ana güzergahları tutan araba yollarının yapım süreci başlamıştır (Çadırcı, 1991: 154-159). Yine bu dönemde 1862 yılında çıkarılan *Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname* başlıklı yönetmeliğin ardından, 14 Ağustos 1869'da çıkarılan *Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname* ile birlikte yol yapımı hukuksal zemine oturtulurken, aynı zamanda da Osmanlı'da yol yapım tekniği standartlaştırılmış⁸ ve Osmanlı dâhilindeki yollar dört sınıfa ayrılmıştır⁹. 1879 yılında Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa zamanında da yollar Turuk-ı Umumiye (devlet yolları) ve Turuk-ı Husuiye (vilayet yolları) olarak ikiye ayrılarak 4576 km devlet yolu ve 27500 km vilayet yolunun yapımı planlanmıştır (Çadırcı, 1991: 160). Osmanlı'da ulaşım altyapısını geliştirme çalışmaları, 1881'de Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra, yabancı sermayenin öncülüğünde devam etmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ulaşım şeması ise tipik bir yarı-sömürge ulaşım şemasıdır¹⁰. Ancak diğer taraftan II. Meşrutiyet döneminde özellikle

⁷ Geleneksel devletleri birer "çelimsiz ejderha" olarak tanımlayan John A. Hall ve John Ikenberry, tarımla uğraşan erken devletlerden beri geleneksel devletlerin yönetebilme gücü açısından zayıflıklarının kökeninde; ulaşım ve iletişimin sınırlı olması, kaynakların kıtlığı, gelir toplamayı ve insanların seferber edilmesini kolaylaştıracak siyasi ve toplumsal bir altyapının olmayışının yattığını belirtir (Hall & Ikenberry, 2005: 31-32).

⁸ Burada standartlaşma ile kast edilen, MacAdam (Makadam) türü yol yapımıdır (Tekeli & İlkin, 1983: 2759). Makadam yol, 4-5 santimetre kalınlığında, farklı kalınlıkta kırma taşların silindir aracılığı ile sıkıştırılması yöntemiyle yapılan bir yol türüdür.

⁹ Birinci sınıf yollar vilayet merkezlerinden Dersaadet'e ve iskelelere ve demiryollarına ulaşan yollar; ikinci sınıf yollar vilayet merkezleriyle sancak merkezlerini birbirine bağlayanlar; üçüncü sınıf yollar kazadan kazaya ve kazalardan büyük caddelere, demiryollarına, iskelelere giden sancak yolları; dördüncü sınıf yollar ise kazadan kazaya giden yolların aynısı olup, daimi suretle arabaların gelip geçmediği nahiyelerden oluşmaktadır (Çadırcı, 1991: 155).

¹⁰ Yarı-Sömürge Ulaşım Şeması: "Bu ulaşım şemasına göre, amaçlanan, ülkenin iç pazar bütünlüğünü sağlayacak bir ulaşım sisteminin kurulmasından çok, ülkenin etkisi altında olduğu dış gücün ekonomisiyle bütünleşmesini

karayollarına daha çok önem verilirken, ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görülen demiryolları ağının da farklı yabancı sermaye grupları arasındaki çıkarların uzlaştırılması yoluyla ağaç şeklindeki şemalardan ağ şeklindeki şemalara dönüştürülmesi çabası egemendir (Tekeli & İlkin, 1983: 2759, 2761).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Osmanlı döneminin ulaşım politikası yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda ve bir ulusal pazar oluşmasını engelleyecek şekilde, parçalı bir biçimde gelişmiştir. Söz konusu egemen özellik çerçevesinde 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bu ulaşım sistemi içinde yabancı sermaye ile yerli sermaye arasında bir işbölümü vardır. Deniz taşımacılığı, liman yapımı ve işletilmesi, demiryolu yapımı ve işletilmesi, yabancı sermaye tarafından yapılmaktadır. Diğer taraftan karayolu yapımı ise devletçe, halkın katılımıyla gerçekleştirilmekte, karayolu araçlarının yapımı ve işletilmesi de yerli sermayeye örgütlenmektedir (Tekeli & İlkin, 1983: 2760).

Cumhuriyet döneminin 1923-1945 alt döneminde ise, temel ulaşım politikası büyük ölçüde demiryoluna dayanan, ülkenin dışıyla bütünleşmesinden çok iç pazar bütünlüğünü sağlamaya dönük olan, yabancıların elindeki altyapı şirketlerini satın alan ve devlet işletmeciliğine ağırlık veren nitelikleriyle Osmanlı döneminden ayrılır (Tekeli & İlkin, 1983: 2761). Bu dönemde "cumhuriyet hükümetleri daha çok bağımsız ve yerel yönetimlerin isteklerini öne alarak, yol yapım çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Savaş sonrasında ise Marshall Yardımı'nın başlamasıyla stratejik yol yapımı konusu önem kazanmıştır (Merdol, 1983: 2770)."

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya, ABD'nin önderliğindeki kapitalist Batı Bloku ile Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki sosyalist Doğu Bloku arasında iki kutba ayrılırken ve bu kutuplaşmaya bağlı olarak yeni bir uluslararası düzen kurulurken, Türkiye'nin tercihini kapitalist Batı Blokundan yana kullanması; tıpkı siyasal rejim, ekonomi politikası, dış politika alanlarında olduğu gibi ulaşım politikasında da tercih değişiklikleri getirmiştir. Bu değişiklik ise Türkiye'nin ihtiyaçlarından çok, katıldığı blokun ekonomik ve stratejik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Böylece "savaş öncesinin demiryolu geliştirme politikası yerini karayoluna bırak"mıştır (Tekeli & İlkin, 1983: 2763).

Türkiye'de karayolu öncelikli ulaşım politikasının temellerini atan Marshall Planı, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yıkımını yaşamış Batı Avrupa'da, kapitalist sistemin yeniden istikrarlı işlemlerini sağlamak için, ABD'nin uygulamaya koyduğu dış yardım politikasıdır. En önemli desteği ABD sermayesinin verdiği Plan'dan faydalanacak ülkeler için hazırlanan raporda Türkiye'ye biçilen rol ise ziraat, ulaştırma ve madencilik alanlarında Avrupa ve dünya ihtiyaçlarına uygun olan gerekli maddelerin üretimidir (Tören, 2006: 66, 75; Coşar & Demirci, 2009: 25). Türkiye'ye biçilen söz konusu rol bu dönemde hazırlanan Thornburg, Hilts ve Barker

sağlayan bir ulaşım sisteminin kurulması olmuştur. İmparatorluğun bölgesel merkez niteliğindeki kentlerinin limanları yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla yaptırılmıştır... Bu büyük limanlar denetlediği hinterlanda ağaç şeklinde bir demiryoluyla bağlanmıştır... Bu demiryollarının uçları ve önemli istasyonları çevresine kervanlarla ya da karayolları ve arabalarla bağlanmaktadır. Böyle demiryollarının geliştiği bölgelerde araba yolları ya da şoseler uzun mesafe taşıma hizmetlerini görerek, demiryolu ile yarışmaktan çok kısa mesafeli taşıma ile onu tamamlamaya çalışmaktadır... Genellikle her liman ve arkasındaki hinterlandı kendi başına bir ekonomik bütün oluşturmaktadır. Bu bölgeler arasında ülkenin iç pazarının bütünlüğünü sağlayacak şekilde altyapılar birbirine bağlanmamıştır. Her bölgeyi denetim altında tutan dış güçler bu bağlantıların kurulmamasında hassastır" (Tekeli & İlkin, 1983: 2759-2760).

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

raporları ile ayrıntılandırılır. Bunlardan Thornburg Raporu, Türkiye'yi geri kalmış bir toplum olarak sınıflandırırken devletçiliği sorumlu tutar ve yine Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için de devletçiliğin özel sektörü güçlendirecek şekilde yeniden yapılanması gerekliliği üzerinde durur. Söz konusu tespitleri yapan rapor, geri kalmışlık nedenlerinden biri olarak ulaştırma ağının yetersizliğine işaret ederken, yol yapım süreçleri ile birlikte Amerikan sanayi ürünlerine talebin de artacağına altını çizer (Tören, 2006: 83). Thornburg Raporu'nun çizdiği genel çerçeve üzerinden ilerleyen ve Türkiye'de yeni karayolu politikasının esaslarını saptayan rapor ise 1947 yılındaki Hilts Raporu olur. Amerikan Federal Yollar İdaresi'nin Genel Müdür Yardımcısı olan Hilts'in raporu üzerinden Türkiye 23.000 km.'lik bir devlet karayolu ağı kabul ederek 9 yıllık bir program hazırlar ve bu programla birlikte tüm yol ağı, devlet yollarına ek 26.000 km.'lik il yolu ve 150.000 km.'lik köy yoluyla toplamda 200.000 km. olacak şekilde planlanır¹¹ (Tekeli & İlkin, 1983: 2763; Tören, 2006: 83-84; Coşar & Demirci, 2009: 26). Yine bu rapor doğrultusunda 11 Şubat 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulur.

Merdol'un da belirttiği gibi, 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurulana kadar Türkiye'nin devlet ve il yolları toplamı 47.080 km.'dir ve bunun sadece 1.425 km.'si asfalt kaplama iken geri kalanı stabilize ve ham yollardan oluşur vaziyettedir. Diğer taraftan Karayolları'nın kurulmasıyla birlikte 1950-1970 yıllarında karayolları yapımı hızlanırken diğer ulaşım türleri hemen hemen kendi haline terkedilmiştir. Bu koşullarda 1970 yılında Türkiye'nin ulaşım tablosu şöyledir: Devlet yolu ağında bulunan 59.469 km.'lik yolun 48.125 km.'lik kısmının üstyapısı tamamlanmış olup, bunun da 19.000 km.'si (%32'si) asfalt kaplamadır (Merdol, 1983: 2771; Çetin-Bariş-Saroğlu, 2011: 138). Bu dönemde iç bölgelerin İstanbul, İzmir, İskenderun, Samsun, Zonguldak, Antalya gibi liman şehirleri ile bağlantısını kuran yollara öncelik verilmiş, tarımsal ürün/hammadde üretimi ve askeri açıdan önem taşıyan merkezler Ankara'ya, Ankara da İstanbul'a bağlanarak, kuzey-güney, batı-doğu aksları tamamlanmaya çalışılmıştır (Tören, 2006: 94; Merdol, 1983: 2771).

Aynı dönemde il ve köy yollarının yapımı ilk aşamada illere bırakılmış olmakla birlikte karayollarının başarısı üzerine il yollarının yapımı 1955-1966 arasında Karayolları'na, köy yollarının yapımı ise 1965 yılında kurulan Yol Su Elektrik (YSE) Genel Müdürlüğü'ne bırakılarak merkezleştirilmiş ve Dördüncü Beş Yıllık Plan dönemi (1979-1983) sonunda tüm köy yollarının yapımının tamamlanması hedeflenmiştir (Tekeli & İlkin, 1983: 2764). Bu gelişmelerle birlikte; 1950 yılında yük taşımalarının % 32.5'i karayollarında, % 63'ü demiryollarında yapılırken, 1970 yılında yük taşımalarının % 73.9'u karayollarında, % 25.8'i demiryollarında yapılmaya başlanmıştır ve 1981'e gelindiğinde karayollarının payı % 83'e ulaşmıştır. Yolcu taşımacılığında ise karayollarının payı 1950'de % 59 iken 1978'de % 91.4'e yükselmiştir. Aynı dönemde demiryollarının uzunluğunun sadece 611 km arttığı dikkate alınırsa, karayollarının 1950 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile birlikte Türkiye'nin ulaşım politikasının sadece merkezine yerleşmediği, neredeyse bizzat kendisi olduğu görülmektedir (Tekeli & İlkin, 1983: 2764-2765). Öyle ki 1963-73 arasında ulaşım sektörü yatırımları içinden karayollarının aldığı pay % 73'e ulaşmıştır (Coşar & Demirci, 2011: 27).

¹¹ Marshall Yardımı kapsamında 1950-1953 yılları arasında Türkiye'ye toplam 237.000.000 dolarlık yardım yapılmıştır. Bu yardımın ulaştırma sektörüne aktarılan kısmı 30.766.000 Dolar'dır ki, toplam yardımın %13'üne denk gelmektedir. Ulaştırma sektörü içinde ise %42,7'lik (13.156.000 Dolar) oran ile en fazla pay karayollarına ayrılmıştır (DPT 1969'dan aktaran Çetin & Barış & Saroğlu, 2011: 135).

Köy Yollarının Yetersizliği

Osmanlı'dan beri bir tarım toplumu olan Anadolu halkı çoğunlukla köy, mezra, kom, oba, yayla gibi kırsal yerleşim alanlarında yaşamıştır. Öyle ki 1980 yılında Türkiye nüfusunun % 56,1'i hâlâ kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Nüfusun ağırlığının ancak 1985 yılında kentler lehine değişim gösterdiği ve 1985 itibarıyla toplam nüfusun % 53'ünün kentlerde yaşamaya başladığı görülür (TÜİK, 2019). Nüfusunun ezici çoğunluğunun uzun yıllar kırsal alanlarda yaşadığı Türkiye, özellikle kır yerleşim yerleri açısından geçmişten beri önemli sorunları olan bir ülkedir. Çünkü "Anadolu'nun tarihsel jeopolitik yapısı, büyük göç dalgaları, iç ve dış savaşlar, salgınlar, iç güvensizlik, çeşitli resmi uygulamalar ve bazı hukuksal anlaşmazlıklar Türkiye'nin iç yerleşme düzenini kökünden sarsmış ve büyük bir çoğunlukla günümüze kalan elverişsiz yerleşmelere yol açmıştır (Sencer, 1971: 22)." Öyle ki 1960 Köyler İstatistiğine göre köylerin ova ve vadide kurulanlarının nüfusu, toplam köy nüfusunun sadece % 30,9'unu barındırırken, % 69,1'i eteklerde, sırtlarda ya da yamaçlardaki köylerde yaşamaktadır. Büyük çoğunluğu elverişsiz koşullarda olan bu yerleşmelerin fiziksel özelliklerinin ortaya koyduğu ilk sakınca deprem, heyelan ve sel gibi doğal afetlere kolayca maruz kalmakken; ikinci sakınca da su, yol, okul vb. gibi altyapı hizmetlerinin götürülmesinde karşılaşılan büyük güçlüklerdir. Merkezden uzak, ulaşılması güç, dağınık yerleşimler; altyapı hizmetlerinin hem götürülmesini geciktirmekte hem de masraflı olmasına yol açmaktadır. Söz konusu nedenlerle 1960'ların sonunda, Türkiye'de köylerin taşıma araçları ve yol durumu açısından ulaştırma olanaklarından büyük ölçüde yoksun oldukları görülmektedir. Anılan dönemde ilçe merkeziyle motorlu taşıt aracı bağlantısı olan muhtarlıkların oranı % 68,3 iken, olmayanların oranı % 29,1'dir. Yine bu dönemde köylerin % 22,4'ü ilçe merkezine 1-10 km. uzaklıktayken, % 31,3'ü 10-20 km uzaklıkta, % 38,2'si 30-60 km uzaklıkta ve % 1,7'si de ilçe merkezinden 61 km.'den daha uzaktadır (Sencer, 1971: 28, 36, 37, 80). Üstelik anılan tablo 1948 yılında uygulamaya giren Marshall Planı dâhilinde Türkiye'de köyleri kentlerin dünyasına eklemlenmeye yarayacak yaygın bir karayolu şebekesi inşaatına girilmesine ve ABD'nin desteğiyle kamyon ve otobüsleri taşıyan asfalt yolların uzunluğunun 1950'de 1.642 km. iken 1960'ta 7049 km.'ye çıkmasına rağmen böyledir (Atılğan, 2015: 395).

Diğer yandan Türkiye genelinde kırsal yerleşim alanlarının 1980'lere kadar hâlâ büyük ölçüde ulaştırma olanaklarından yoksun olduğu koşullarda, Karadeniz Bölgesi kendine özgü fiziksel zorlukları nedeniyle geçmişten beri daha dezavantajlı olmuştur. Örneğin 19. yy. Osmanlısında Trabzon sancağının yol durumu Ceride-i Havadis Gazetesi'nde şöyle ifade edilmektedir:

"Fenn-i coğrafyaya ârif ve hususiyle gezip ve görüp ahvâl ve keyfi yâtına vâkıf olanların nakl ve rivâyetine göre Trabzon sancağının ekserî mahalleri dağlık ve yolları zîk ve taşlık olduğundan şöylece bir atlı bile gidemez ve hatta Trabzon'dan Gümüşhane cânibine giden tarîk üzerinde bulunan Çigana (Zigana olsa gerektir) dağı resmen tarife gelmez ve hele kış ve evvel-i bahar mevsimleri oraca çığ tabir ettikleri kar yığınağının mezkûr dağdan birden bire düşüp çoktan çok adam ve hayvan ve eşya telef etmesinden dolayı oralardan hiç geçilmez derecelerinde olduğu ve Trabzon'a gelecek bundan başka ehven tarîk ve cadde olmadığı ve bu yoldan araba işlemesi şöyle dursun yüklü hayvan bile gidemediği ve oralarda deve nasıl hayvan idüğü görülüp bilinmediği tarifât-ı meşruha ve hikâye-i meşhuresinden malumdur" (Aktaran Türkoğlu, 2010: 107).

Dağlık alanların şehir yüzölçümlerinde geniş alanları tutması ve kıyı şeridinden itibaren hızla yükselen eğime bağlı olarak yükseğe çıktıkça artan yağmur ve kar nedeniyle yaşanan güçlükler, geçmişten beri İpek Yolu güzergahı açısından önemli bir liman kenti olan Trabzon için olduğu kadar, diğer Karadeniz yerleşimleri için de geçerlidir. Bu nedenle özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nin belirgin yeryüzü şeklini oluşturan dağlar, doğuya doğru gidildikçe karayolunda aşılması güç engeller yaratır (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 6295; Baş, 2012: 250).

Öyle ki Türkler Anadolu'ya yerleşirken Karadeniz Bölgesi'ndeki fetihleri ancak dere yollarını takip ederek gerçekleştirebilmiş ve 1916'da Ruslardan kaçan muhacirler karayolu geçit vermediği için mecburen deniz yolu ile Osmanlı Karadeniz'ine gelmiştir. Yine Mütareke döneminde karayolu güvenli değildir, çünkü sarp, kayalık, dağlık ve ormanlık alanlardan geçmek durumunda olan yollarda eşkıyalık yaygındır (Güney, 2020: 15, 16). Üstelik Karadeniz söz konusu olunca yol sorunu sadece sarp kayalık ve yüksek alanlarda değil, sahil kıyılarında da geçerlidir. Araştırmacı-yazar İrfan Işık'ın kendi gözlem ve deneyimleri üzerinden kaleme aldığı yazılardaki ifadeler 1950'li ve 1960'lı yıllarda Karadeniz sahillerinin ulaşım sorunu açısından şu tespitleri barındırmaktadır:

"Karadeniz sahil, kent ve kasabalarını birbirlerine bağlayan altyapısı olan bir yol yoktu. Ama ormanlardan geçen, ancak sadece hayvanla yapılan taşımacılığa ve yayalara geçit veren patikalar vardı. Kuzey Anadolu Dağları'ndan çıkıp denize akan yüzlerce dere, çay ve ırmak üzerinde köprü olmadığı için bu yolculuk ve taşımacılık bir işkence oluyor, bazen de hiç mümkün olmuyordu. Bu sular geçide izin verdiğinde ya denizin içinden ya da kilometrelerce içerilere yürünüp sığ yerleri bulduktan sonra geçiliyordu... Akçay'dan Terme'ye kadar olan mera ve ormanlar kumlu toprak olduğu için arabalar bir geçtikleri yerden bir daha geçmezlerdi. Çünkü tekerlekler kumda derin bir iz açardı. Aynı yerden ikinci, üçüncü geçişlerde arabanın altı ortadaki yükseklığe takılırdı. Onun için meranın seyrek ormanında yol yüzlerce ayrı yerden geçirdi" (Aktaran Güney, 2020: 191, 193)¹².

Bir Doğu Karadeniz şehri olan Ordu da ulaşım sorununu yoğun şekilde yaşayan şehirlerden birisidir. Ordu'da dağlar, ilin kıyı ve iç kesimleri arasındaki bağı koparmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 6295). Bu nedenle il "yeryüzü şekilleri bakımından genel olarak iki bölüme ayrılır. Birinci bölüm, yükseltileri yer yer 3.000 m.'yi aşan, doğu-batı doğrultulu, güç geçit veren Karadeniz Dağları ile Karadeniz arasındaki dar şerittir. İkinci bölüm ise, güneydeki çeşitli tektonik hareketler sonucunda parçalanmış iç kesimdir. İl topraklarının % 83.6 gibi çok yüksek bir bölümünü kaplayan dağların en yüksek noktası 3.105 metreye ulaşmaktadır" (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 6259).

Yüzeyinin % 83,6'sının dağlarla kaplı olmasının yanı sıra yağışlı bir rejime de sahip olan Ordu'da çok sayıda irili ufaklı dere bulunmaktadır. Derelerin geçit vermediği yerler de dikkate

¹² Halil Erhan da anılarında Işık'ın ifadelerini birebir doğrular tespitler yapmaktadır. Erhan Ünye'de geçen çocukluğunu anlatırken, ulaşım sorununu "bitmek bilmeyen bir dert" olarak tanımlar. Annesinin çocukluğunda Ünye'ye, Fatsa'ya ulaşmakta yaşadıkları zorlukları dinleyen Erhan, 1960'lı yıllarda geçen çocukluğu için şöyle der: "1960'lı yıllarda bile dedelerimin, analarımın yaşadığı şartlar içinde bulunmaktan dolayı hep üzülmüş, şehir çocuklarının 'ne kadar şanslı olduklarını' düşünüp durmuşumdur" (Erhan, 2015: 33-35).

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

alındığında söz konusu fiziksel engeller nedeniyle geçmişten beri Ordu'da ulaşımın daima büyük bir sorun olageldiği görülmektedir. Karayolu üzerinden ulaşım sorununun çözülebilmesi ancak ve ancak geçit vermeyen onlarca derenin üzerine çok sayıda köprü veya menfez yapılmasına bağlıdır. Bu ihtiyaçların giderilemediği 19. yy. koşullarında da Ordu'dan en yakın nahiye olan Perşembe'ye karayoluyla 4 saatte, Ulubey'e 5 saatte, Gököy'e 12 saatte, Aybastı'ya ise 18 saatte gidilirken, Trabzon'a 45 saatte ulaşılabilir (Güney, 2020: 21). Yine aynı dönemde tüm yolların kullanışsızlığı sebebiyle yöre halkından yöneticilere çokça şikayet gitmesinin yanı sıra halk 1880'lerden beri yol yapım süreçlerine maddi imkânları ve emek güçleriyle yardıma hazır olduklarını da iletmektedir. Örneğin bu dönemde halkın gönüllü çalışması ile yapılan yollardan birisi olan Ünye-Niksar yolu 1 Ağustos-22 Eylül 1864 tarihleri arasında 16.500 kişinin gönüllü çalışması ile 1,5 ayda açılmıştır (Güney, 2020: 21).

Ordu'da halkın en temel sorunlarından biri olan yol ihtiyacının karşılanması için 19. yy.'da başlayan karayolu yapım çalışmaları, Cumhuriyet döneminde, özellikle 1926'dan itibaren hız kazanmıştır. Hepsi halk katılımı ve törenler eşliğinde başlayan bu çalışmalarda 1932 ve 1935'te Çambaşı yolunun, 1940'ta Kocaali Köprüsü'nün yapımında olduğu gibi, çoğu zaman köylüler de elde kazma-kürekle gönüllü olarak yol açma çalışmalarına katılmıştır. Ordu Halkevi'nin 1933 yılında 100'den fazla temsilcinin katılımı ile gerçekleştirdiği toplantıda yol en temel talep iken, aynı dönemde *Ordu Tekamül Gazetesi*, "Saltanat, vilayetimize 50 senede 172 kilometre şose yaptı, Cumhuriyet 10 senede 217 kilometre yol, 150 kilometre şose tamir, 337 menfez, köprü yaptırdı" manşetini atmakta, *Cumhuriyet Gazetesi* de Dereyolu'nda halkın gönüllü yol çalışması başlatmasını "Ordu'da Yol Bayramı!" olarak haberleştirmektedir. Yine 1950'de halk geçit vermeyen, ancak sakin zamanlarında kelek adı verilen uzun sallarla geçilebilen Melet Irmağı'nın Çatalkaya mevkiinde köprü yaptırmak için dernek kurmuş ve Ordu Valiliği de derneğe demir ve çimento parası olarak 10.000 TL para yardımında bulunmuştur (Güney, 2020: 74, 75, 95, 126, 202). Bu açıdan eski rejimle yeni rejimin gündelik yaşama etkilerinin yol yapım pratikleri üzerinden karşılaştırıldığını ve bunun sunumunun baştan itibaren siyasal bir içerik taşıdığını da belirtmek gerekir.¹³

1950 sonrasında da karayolu yapım çalışmaları zaman zaman halkın da gönüllü katılımı ile devam etmekle birlikte, Ordu'nun yağışlı ve dağlık coğrafyasının sonucu olarak yollar yağmur, sel, heyelan vb. nedenlerle sürekli bozulmakta ve aynı güzergâhların tekrar tekrar yapılması zorunluluk haline gelmektedir. Ordu'nun kendine özgü bu fiziksel özellikleri, Türkiye'nin hem şehirlerarası hem de şehir içi ulaşım politikasında 1950 sonrasında genel olarak "ilk yatırımı az, ama uzun vadede işletme ve ulaştırma maliyeti çok yüksek olan karayollarına" ağırlık verildiği gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde, yolun neden Doğru Karadeniz'de ve Ordu'da sürekli tekrarlayan ve aşılabilir bir soruna dönüştüğü daha netlikle görülebilecektir (Merdol, 1983: 2771).

1980 yılına gelindiğinde Ordu özelinde bir durum tespiti yapmak gerekirse; Ordu iline, Merkez ilçe ile birlikte 11 ilçe ve 8'i bucak merkezi olan 521 köy bağlıdır. Aynı yıl, il nüfusunun % 76.2'si kırsal alanda yaşarken, ülke genelinde bu oran % 55.7 kadardır. Nüfusun ezici çoğunluğunun dağlık kırsal alanlarda yaşadığı ilde 188 km'si sert, 137 km'si gevşek yüzeyli olmak üzere tümü bakımlı olan toplam 324 km uzunluğunda devlet yolu vardır ve il bu konuda da ülke genelinin

¹³ Bu yönetime günümüzde AKP iktidarının da sık başvurduğunu saptamak mümkündür.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaoconomia, 4(3), 661-704.

gerisindedir. Çünkü ülke genelinde sert yüzeyli yolların oranı % 78,3'tür. 1980 itibariyle ülke genelinde yolu olmayan köylerin oranı 1/5 dolayında iken, Ordu'da bu oran 1/3'ü biraz aşmaktadır. Dolayısıyla Ordu'da devlet ve il yollarının ülke genelinden daha yetersiz düzeyde olması, köylülerin karayolundan yararlanma durumunu ağırlaştırmakta, yoksunluğunu arttırmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 6295-6296, 6297-6298). Üstelik bu durum, karayollarına ayrılan payın % 73'e çıktığı bir dönemde böyledir.

Sencer'in de belirttiği üzere, Karadeniz Bölgesi 1960'lı yıllarda yüzde 11'lik kentleşme oranıyla kırsalda yaşayan nüfusun payının Türkiye ortalamasının oldukça üstünde olduğu; ancak kırsaldaki engebeli coğrafi koşullar nedeniyle de toprak mülkiyetinin geçimlik ekonomi açısından yeterli ve adil dağılmadığı bir bölgedir. "Kaldı ki aynı dönemde, ekonomik eylem hacmi ve sosyal hizmetler açısından elverişsiz durumda olan illerin oranı da Karadeniz'de yüzde 80'i bulmaktadır. Oysa bu oran Marmara ve Ege'de yüzde 40'tır (Sencer, 1971: 80)." Bir yandan kırsal nüfusun fazlalığı, diğer yandan yeterli sosyal ve ekonomik olanakların sağlanmaması, kırsalın bu olanaklardan, daha uzaktaki ilçe ve il merkezlerine erişerek yararlanma arzusunun, yani "yol" talebinin arkasında yatan etmenler arasında daha da önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan Karadeniz özelinde yol talebi, farklı talepleri birbirine ekleyen bir "eşdeğerler zinciri" yaratmaktadır.¹⁴ Deyim yerindeyse yol, sadece yol değildir. Yol talebi ve bunun etrafında gelişen mücadelelerin kolaylıkla ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan başka bir alternatifi görünür kılmaya başlamasının altında da bu olgunun payı fazlasıyla vardır. Fatsa özelinde 1960'larda ve 1970'lerde gelişen iki farklı mücadele deneyiminin, Karadeniz'in Türkiye ortalamasına göre kırsal nüfusunun daha yoğun olmasıyla ve kırsal nüfusu kentlere bağlayan yollarının yetersizliğiyle ilişkili olduğu, bu açıdan bir tesadüf barındırmadığı da bu bölümü bitirirken not edilmelidir.

1960'lar ve Yol Eksenli Yeni İvme: Zap Suyuna Köprü ve Beyceli Yol Yürüyüşü

1960'lı yıllarda Türkiye, 1961 Anayasası'nın da getirdiği olanaklardan gücünü alan bir özgürleşme, siyasallaşma dalgasına tanıklık etmiş; diğer taraftan da onu sosyo-ekonomik alanda bütünleyen ve sosyal adalet ilkesi ekseninde gelişen ithal ikameci kalkınma stratejisi ile yeni bir döneme girmiştir. 1960-80 aralığını kapsayan ve iki alt dönemden oluşan bu dönem, Türkiye'nin sanayileşme hamlesi yaparken, ibresini hızla hizmetler sektörüne yönelttiği ve dönemi hizmetler sektörünün öncülüğünde tamamladığı bir ekonomik dönem olarak nitelenebilir. Aynı dönem, Türkiye'de sermaye sınıfı ile halk sınıfları (işçi, köylü, esnaf, memur) arasındaki sınıf mücadelesinin de hareketli yıllarıdır. Bu nedenle 1960'lı ve 1970'li yıllar ulaşım ve yol meselesinin hem ekonomik hem de siyasal-sınıfsal nedenlerle gündemde olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla aynı dönemde halk sınıfları ile sermaye sınıfı arasında giderek görünür hâle gelen ve şiddetlenen mücadelenin bir boyutunu da yol yapımı gündemi oluşturmuştur. Bir tarafta sanayi ve ticaretin merkezi olan İstanbul'a, bu alanları geliştirecek şekilde, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayacak ve 1950'lerden beri egemen hâle gelen karayolcu ulaşım anlayışını da perçinleyecek şekilde Boğaz Köprüsü yapılması gündemde iken, diğer tarafta da yolu kırsalda yaşayan köylüler açısından temel bir ihtiyaç olarak gündeme taşıyan, çok bilinen

¹⁴ "Eşdeğerlik zinciri" kavramı E. Laclau'ya aittir. Şu cümlesini, Karadeniz'deki yol talebi etrafında şekillenen toplumsal ve siyasal mücadele gündemini anlamlandırma yolunda daima hatırdta tutmakta yarar vardır: "Tikel bir talebin, kendisi ile kıyaslanamaz bir eşdeğerlik zincirini temsil etmeye başlamasını içeren bu süreç, bizim hegemonya olarak adlandırmış olduğumuz şeydir (2011: 140)."

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

Zap Suyuna Köprü ve daha az bilinen Beyceli Yol Yürüyüşü gibi toplumsal hareketler yükselmiştir. Bunlardan Zap Suyuna köprü yapılması sürecine, Türkiye'de köylülerin ilk kez yol için kolektif bir mücadele başlatmalarının beşiği olan Beyceli-Fatsa örneği öncesinde kısaca bakmakta yarar var.

1960'lar Türkiye'sinde bir başka yol temalı toplumsal hareket olan Zap Suyuna Köprü yapımı, tam da Boğaz'a köprü yapımının gündeme geldiği dönemde, yine yol ihtiyacı talepli bir karşı gündem olarak belirir. Malatyalı bir avukat ve gazeteci olan, aynı zamanda da şiir ve taşlamaları bulunan Şemsi Belli'nin, ilk kez 20 Ocak 1968'de *Anayasa Dergisi'*nde yayınlanan Anayasa (ya da Anayasso) şiiri, Doğulu şivesi ile doğunun gündelik, sıradan, müzminleşmiş sorunlarını anlatır (Bengi, 2020: 16; Alkan, 2017: 944). Şair şiirde, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ve sosyal adaletçi çerçeveye de yaslanarak Doğulu halk adına hak talebinde bulunur ki bu hak talebinin konusu 'yol'dur. Hasta çocuğunu Hakkari'ye götürmek isteyen Şavatalı bir baba olan Hasso'nun dilinden yazılan bu şiir ve şiirde geçen "Şavata'dan Hakkari'ye yol bilmezem... Çonciğ ağıliir, çonciğ öliir, geçit vermiy Zap suyi... Ben halsizo, ben dilsizo, şehir uzak yolsizo... Malımız yoh, yolumuz yoh, Angara'ya ses verecek dilimiz yoh..." ifadeleri, gerçekte Zap Suyu'nun geçit vermediği 15 köyün yaşadığı 'yol'suzluğa bağlı sorunları dile getirir. Bu 15 köyün halkı Zap Suyu'nun ötesindeki dünya ile bağını suyu geçmek için kullandığı telle sağlamaya çalışırken, hastalarını ya da sağlıklı insanlarını suya kaptırmaktadır (Bengi, 2020: 16; Milliyet, 24.05.2013). Üstelik sadece yörede yerleşik insanlar değil, bu bölgede hizmet veren kamu personeli de bu dramın kurbanları arasındadır. Örneğin 1960 yılında Zap Suyu'na kapılıp yaşamını kaybedenler arasında, 1960'larda yeniden yükselen köycülük akımına *Köycü Oktay* adlı kitabı ile katkı veren bir ilköğretim müfettişi olan Selahattin Şimşek de vardır (Sarıhan, 2018: 44; Şimşek, 2002).

Belli'nin şiiri Milliyet'te Hasan Pulur'un *Olaylar ve İnsanlar* adlı köşesinde yayınladıktan sonra, şiir ve şiirle birlikte Doğu'nun sorunları da gündem olur (Bengi, 2020: 16). Kısa sürede şiirin plaklara kayıtları yapıp, tiyatro oyunlarına konu olmasının ardından ise Doğu'da "yol'suzluğa bağlı yaşananlar karşısında devletin kaynaklarının Boğaz'a köprü için kullanılması daha da tartışmalı hâle gelir (Alkan, 2017: 944). Bu gelişmeler sonrasında sosyalist düşünceli üniversiteli gençler her bir köprünün İstanbul Boğazı'na yeni bir köprü yapımına yol açacağı ve sorunu çözmeyeceği gerekçesi ile 1969 yılında "Boğaz Köprüsüne Hayır" eylemi ve buna nazire olarak da "Zap Suyu'na Köprü" eylemi başlatır. İTÜ Talebe Birliği'nin başlattığı bu eyleme; Prof. Dr. Tayyar Tayyar projenin statik yapısını ve çizimini üstlenerek, Milliyet Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi haber desteği ve bağış kampanyası başlatarak, Mimarlar Odası Başkanı Demirtaş Ceyhun ve Oda teknik destek vererek, İTÜ Talebe Birliği Başkanı Harun Karadeniz'in İTÜ İnşaat Fakültesi Talebe Birliği Başkanı Yaşar Yılmaz yönetiminde Hakkari'ye gönderdiği çeşitli üniversitelerden 84 öğrenci de bilfiil köprü yapımında çalışarak katkı verir ve köprü 53 günde (Arolat süreyi 3,5 ay olarak belirtmektedir) tamamlanır ve 9 Eylül 1969'da açılır (Arolat, 2018: 90-91; Bengi, 2020: 16; Özkartal, 2010). Yüksekova Kaymakamı Fikret Toksöz ve yöre halkının da desteği ile tamamlanan köprüye Devrimci Gençlik Köprüsü adı verilir (Diğer kaynaklar köprünün ismini Devrimci Gençlik Köprüsü olarak belirtirken, Arolat "Gençlik Köprüsü" olarak anmaktadır. Bkz. Arolat, 2018: 91). Açılış günü bir köylü duygularını şöyle ifade eder "1962 yılından beri köyümüze köprü yapılması için müracaat ediyoruz, fakat hükümet bizi vatandaştan saymadı, buraya köprüyü yapmadı. Allah gençlerden, bağışta bulunan halktan ve Milliyet gazetesinden razı olsun" (Bengi, 2020: 16). Köprü 30 yıl halka hizmet verdikten sonra

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

Mayıs 1999'da bir bomba ile yıkılır. Köprü'nün bombalanmasının ardından yazar Cezmi Ersöz'ün öncülüğünde 2009'da başlatılan yeni bir kampanyaya aydınların, sanatçıların, KESK başta olmak üzere kitle örgütlerinin, öğrencilerin verdiği destekle köprü ilk hali gibi yeniden inşa edilir ve 1 Ekim 2010'da tekrar hizmete açılır (Milliyet, 24.05.2013, Özkartal, 2010).

Zap Suyu'na Köprü projesi, yine 1960'larda sağın mühendis siyasetçiler eliyle geliştirdiği kalkınma modelinde öne çıkarmaya başladığı şehir yolları, köprüler ve barajlar söylemi karşısına, nüfusunun çoğunluğu kırsalda yaşayan yoksul halkın ihtiyaçlarının da giderildiği bir başka kalkınma paradigması/modeli koyma yolunda oldukça özel bir örnektir. Bir yandan eğitilmiş ve kentli gençlerin "Halka Doğru" hareketi olarak görülebilecek bu deneyim; özellikle 1960'lı yıllarda Köycülük hareketlerinin arkasındaki sosyalist gençlik ve kadroların, aydınlanmacı öğretmenlerin başlattığı örgütlenme modelinin yine yol, köprü gibi diğer hak ve özgürlüklere ve kamusal hizmetlere erişme hakkı kapsamında değerlendirilebilecek ihtiyaçlar temelinde başlattıkları mücadelenin izinde değerlendirilmelidir. Ancak bunu daha iyi anlamak için, bu deneyimin iki yıl öncesine, Fatsa'nın Beyceli Köyü'nden başlayan yol yürüyüşüne, örgütlenme şekline ve dinamiklerine bakmakta yarar var.

Beyceli Köylüsünün Yol Yürüyüşü

Beyceli köylüleri tarafından, köyü ilçeye bağlayacak yolun yapılması talebi ile 27-28 Temmuz 1967'de gerçekleştirilen yol yürüyüşü, 1960'lı yıllarda öncelikle kentlerden yükselen aydın, öğrenci ve işçi ağırlıklı hak mücadelelerini, kırsaldan köylülük temelli olarak bütünleyen en kritik örneklerden birisidir. Üstelik Türkiye'de köylüler tarafından yapılan ilk köy yürüyüşü olma özelliği taşıyan bu yürüyüş, yürüyüş fikrini ortaya atan ve organize eden öğretmen Zeki Sarıhan'ın¹⁵ da belirttiği gibi "Ordu ve çevresinde yürüyüş ve mitingler biçiminde gelişecek olan kitle mücadeleleri için de imrendirici ve cesaretlendirici bir rol oynamıştır" (Sarıhan, 2008: 4, 24).¹⁶

Beyceli, Ordu ilinin Fatsa ilçesine bağlı, deniz kenarındaki ilçe merkezine 30 km. uzaklıkta ve denizden 600 metre yükseklikte olan ve 1960'lı 1970'li yıllarda ulaşımın hâlâ zor olduğu, iç kesimlerde kalan beş mahalleli bir köydür (Sarıhan, 2008: 9; Sarıhan, 2018: 10, 77). Söz konusu yıllarda köy, yakın ilçeler olan Kumru ve Korgan ile de ilişkilenebilir birlikte, ekonomik ve kültürel açıdan -idari açıdan da olduğu gibi-, daha çok Fatsa'ya bağlıdır. Bu dönemde köylülerin araba yoluna en yakın erişebilecekleri nokta, Fatsa'da sahil şeridinden başlayıp Elekçi Deresi

¹⁵ Zeki Sarıhan, 1944 yılında Beyceli köyünde doğup büyümüş, Ladik-Akpınar İlköğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra, Konya Karapınar Akyazı köyünde öğretmenliğinin ardından, Fatsa'nın Yassıtaş Köyü'nde öğretmenlik yapmıştır. Aynı dönemde Fatsa Köycülük Derneği ikinci başkanlığı ve Beyceli Kalkındırma Derneği başkanlığı da yapan Sarıhan, bu dönemde tüm Fatsa köylerine seslenen ve hepsinin sesi olmayı amaçlayan *İleri Köy* adlı aylık gazeteyi çıkarmış ve Beyceli Köy Yürüyüşü ile Fatsa Yoksulluk Yürüyüşünü organize etmiştir. Ayrıca bu dönemde köy muhtarları ile birlikte Tefeciliğe Karşı Bildiri ve Amerikan Gavuruna Karşı Birinci İhtarımız başlıklı bildirimlerin yayınlanmasında etkili olmuştur (Sarıhan, 2018: 122-123).

¹⁶ Zeki Sarıhan kendi tespitleri dâhilinde, yol yürüyüşünün etkilediği toplumsal uyanış vakaları olarak şunları belirtmektedir: 1- Kulpar (Çömlekli) köylülerinin, su sorunu için yürüyüşü, 2- 11 Eylül 1967'de yapılan Fatsa Yoksulluk Yürüyüşü, 3- 10 Şubat 1968'de Beyceli köylülerinin ABD-NATO Karşıtı Bildirisi, 4- 20 Temmuz 1968'de Fatsa Köycülük Derneği ve Ordu Atatürkçü Fikir Derneği'nin ABD Karşıtı Bildirisi, 5- 30 Temmuz 1968'de Karadeniz Bölgesi Devrimci Kuruluşlar Birliği kurma kararı, 6- 30 Temmuz 1968'de Bulancak'ta tefeciliği lanetleme, 7- Fatsa'da 5 Ağustos 1968'de ilk Fındık Mitingi, 8- 1969'da ikinci Fındık Mitingi, 9- 2006 Ordu Fındık Mitingi (Beyceli'den üç minibüs köylü katılmıştır)."

havzası boyunca Kumru ve Korgan'a giden yolun, Kumru Çatağı (Yukarı Çatak) olarak adlandırılan ve köye 7 kilometre mesafedeki kısmıdır (Sarıhan, 2008: 11). Bundan sonraki kısımda köye ulaşmak için yağmur yağdığında çamurlaşan Karadeniz toprağı ile kaplı alanlarından geçmek gerekmektedir ki yağışlı zamanlarda buradan geçmek zorunda olan insanlar ve hayvanlar yarı bellerine kadar çamura saplanmaktadır. 1960'lardaki araçların niteliğı, araba yolunun kalitesi ve yürüyerek ya da hayvan gücü ile kat edilen toprak yolun özelliğı birleştiğinde, Beyceli-Fatsa arası toplamda altı saat sürmektedir (Sarıhan, 2008: 11).

Beyceli köylüleri yol taleplerini çeşitli heyetler aracılığı ile 1947'den itibaren Ankara'ya iletmış, yine 1964 yılında kendi imkânları ile komşu köy Dağgüvezi'nden başlayıp kazma ve küreklerle yol açmaya başlamışlar, ancak yolun arazisinden geçeceği zengin bir ailenin karşı çıkması nedeniyle yol yapma işi durdurulmuştur (Sarıhan, 2008: 12, 15; Sarıhan, 2018: 77). Komşu köy ile Beyceli arasındaki yolun yapımı, arazinin kamulaştırılması yoluyla çözülsün ve köylülerce açılacak yolun stabilizasyonu Karayolları'nca sağlanabilse, aslında Kumru yolunun Yukarı Çatak'tan geçmeye başladığı 1962 yılında köyün yol sorunu çözülmüş olacaktır. Çünkü Kumru Yolu'nun Yukarı Çatak mevkiisi komşu köy olan Dağgüvezi'nin Kumru Deresi boyundadır (Sarıhan, 2008: 77). Ancak bu sorun çözülmediğı için köyün yol sorunu devam eder.

1963 yılında köyde kurulan Beyceli Kalkındırma Derneğı'nin¹⁷ amaçlarından birisi de köye yol yapımı olduğu gibi, köyde çıkarılan haftalık duvar gazetesi olan *İleri*'nin başyazısı da "Yol Yol Yol" başlığını taşımaktadır (Sarıhan, 2008: 15). Tıpkı 1950'lerde olduğu gibi 1964'te de Fatsa-Korgan yolunda açılacak yeni kolun köye yakın yerden geçeceğini düşünen köylüler, Güvez köyünden başlayıp kendi köyelerine doğru yol açma çalışması başlatmış, çalışmalar 1965 yazında da sürmüş, aynı yıl kaymakamlıkça yolun planları çizilmiş ve kamulaştırma bedeli açıklanmış, 1966 yılında köyde kamu yöneticilerinin de katılımı ile düzenlenen açık oturumda yol ihtiyacı dile getirilmiş, yol araçlarının kaymakamlıkça gönderilmesi halinde yakıtlarının köylülerce karşılanması için Dernek köylülerden 5000 TL değerinde fındık toplamış, insan gücüne dayanacak hizmetlerin köylülerce karşılanacağı da taahhüt edilmiş, ancak bunlara rağmen köy yolu 1967 bayındırlık raporuna -alındığı söylense de- yine girememiştir (Sarıhan, 2008: 16-17).

1967 Şubat ayında Çatak'tan giren dozerlerin iki günlük yol açma çalışmasından sonra, 10 Temmuz 1967'de Dernek Başkanı Zeki Sarıhan'ın Ordu Valiliğı ile yaptığı son görüşmede, bizzat Vali Cemal Orhan Mirkelam tarafından köy yolunun 1967 programında bulunmadığı, ancak eldeki imkânlar dâhilinde dozerlerin iki günlüğüne köye gönderilebileceğı belirtilmiştir. Bu bilgilendirme üzerine Sarıhan da Dernek başkanı sıfatı ile Valiliğı köylülerin bir kez daha hayal kırıklığına uğramamaları için, daha elverişli bir zamanda yolun tamamını açmak üzere gelmelerini belirten bir taahhüt yazısı vermiştir (Sarıhan, 2008: 25).

¹⁷ Beyceli Kalkındırma Derneğı, köyün Ladik Akpınar İlköğretmen Okulu'nda okuyan gençlerinin girişimi ve aynı köyden bazı aydınların da katılımı ile 1963 yılında kurulmuştur. Köyde bir tüketici kooperatifinin kurulması ve köye yol getirilmesi, 1964 yılında köyde bir Okuma Odası açan derneğın amaçları arasındadır (Sarıhan, 2008: 14; Sarıhan, 2018: 77). Sarıhan Mayıs 1971'de gözaltına alındıktan sonra, 1974'te tahliye olup Fatsa'ya döndüğünde Derneğın 1972 yılında resmen kapandığını, okuma odasının da kapatılarak kitaplarının dağıtılmış olduğunu öğrenir (Sarıhan, 2018: 121). Derneğın ilk başkanı E. Meral Sarıhan, ikinci başkanı Ömer Sarıhan ve 1967'de Dernek Yol Yürüyüşünü örgütlerken ise başkanı Zeki Sarıhan'dır (Sarıhan, 2008: 16-17, 42; Sarıhan, 2018: 17).

Köylülerin, ürettikleri ürünü ilçeye götürebilmek, ilçeden ihtiyaç duydukları malları ve hizmetleri rahatlıkla alabilmek için yapılmasını arzuladıkları köy yolunun yıllar içinde bir türlü yapılamaması, dahası çeşitli girişimlere rağmen Beyceli yolunun 1967 planına alınmadığının öğrenilmesi üzerine Dernek Başkanı Zeki Sarıhan, o dönemde Çorum Belediye işçilerinin haklarını almak için Çorum'dan Ankara'ya, Ankara'da da sonuç alamayınca İstanbul'a kadar yürümlerinden ve Anayasa'nın vatandaşlara tanıdığı haklardan hareketle, köylülere seslerini duyurabilmek için bir sessiz yürüyüş yapma fikrini ileri sürmüştür (Sarıhan, 2008: 26; Sarıhan, 2018: 78). Hükümeti yolun yapımına ikna etmek için yürüyüş dışında başka şansları kalmadığını düşünen köylüler Cuma günü namaz çıkışı cami avlusunda yapılan oylamada çoğunlukla yürüyüş fikrini desteklemiştir¹⁸. Yürüyüş için de üç kişiden oluşan bir yürüyüş komitesi ve tarih olarak ise 24 Temmuz günü seçilmiştir. Ancak Fatsa Kaymakamının komite üyelerinden birini vazgeçirmesi üzerine yürüyüş için bu sefer dört kişiden oluşan bir komite ve 27 Temmuz tarihi belirlenir. Beyceli Köylüleri ile komşu Kurtuluş Köyü'nden bir kısım erkek, 27 Temmuz günü yürüyerek köyden yola çıkıp, Fatsa'da Atatürk büstüne fındık çubukları ve mısır dallarından yaptıkları çelengi ve "Köylülerin atası, sağ olsaydın da görseydin halimizi"¹⁹ yazan pankartı bıraktıktan sonra, geceyi Medreseönü Köyü'nde cami ve kahvelerde yatarak geçirmiş, ertesi gün de Perşembe ilçesi üzerinden Ordu'ya ulaşarak o günkü Ordu'nun en kalabalık yerleşim alanları olarak Sahil Caddesi, Fidangör Kavşağı ve Süleyman Felek Caddesi güzergahından yürüdüktan sonra, on kişiden oluşan bir tertip komitesini vali ile görüşmeye göndermiştir. 82 kilometrelik yürüyüşün ardından köylülerin amacı dozerleri yanlarına alarak köylere geri dönmekken, valinin dozerlerin ancak 1 Ekim günü, ama mutlaka köyde olacağını sözünü vererek köylüleri ikna etmesi üzerine köylüler, valiliğin ayarladığı kamyonlar ile Fatsa'ya dönmek durumunda kalmışlardır (Sarıhan, 2008: 4, 25-72).

Yürüyüş süresince jandarma ve polisin eşlik ettiği, köyden 80 kadar kişi ile başlayıp, yolda ve Fatsa'da katılanlarla toplamda 125-126²⁰ kişiden oluşan gruba, köylülerin yanı sıra Beycelili olan ve Sarıhan soy ismini taşıyan dört öğretmen katılırken²¹, güzergâh boyunca da yürüyüşçüleri Fatsa'da orada oturan Sarıhanlar ve Fatsa Fikir Kulübü üyeleri ile Perşembe'de Perşembe TİP İlçe Başkanı Yaşar Yazıcı'nın yönlendirdiği TİP üyesi bir grup karşılamış, Fatsalı esnaflar Fatsa'da aralarında topladıkları parayla, TİP İl Başkanı Kemal Aksoy ise Ordu'da yine esnaf dayanışması ile yürüyüşçülere yiyecek getirmiştir (Sarıhan, 2008: 41, 44, 47, 56-60; Sarıhan, 2018: 80-81).

¹⁸ Beyceli Kalkındırma Derneği'nin 15 Temmuz 1967 tarihli çalışma raporunda da 15 yıllık köy yolu davasının seyrine değinildikten sonra, "köylü olarak kesin tedbirler almamızın, vatandaşlık haklarını kullanarak topluca sesimizi duyurmanın zamanı gelmiştir" denilerek, adı anılmadan yürüyüşün gerekliliği üzerinde durulduğu görülmektedir (Sarıhan, 2008: 19).

¹⁹ Bu cümle, çelenk bırakma anında çekilen ve Zeki Sarıhan'ın *Bir Ömür Böyle Geçti* kitabında sayfa 45'te yer verilen fotoğrafta kalitesi nedeniyle okunamamakla birlikte, Sarıhan tarafından takip eden sayfada fotoğrafın arkasına yukarıda anılan ifadenin not düşüldüğü bilgisine yer verilmektedir (Sarıhan, 2008: 46).

²⁰ Yürüyüşe katılanların tam sayısı, yürüyüşün yapıldığı zamanda köylülerce kayıt altına alınmamıştır. Ancak köyden çıkılırken 80 kişi oldukları, Çatak'ta sayının 101 kişiye ulaştığı bilgisi Zeki Sarıhan'ın günlüklerinde yer verdiği katılımcı sayılarıyken, yürüyüşü haberleştiren yerel basın organı Ordu'nun Sesi sayıyı 125, Ordu Haber 115, ulusal basın organları Cumhuriyet 125, Milliyet ve Ulus ise 126 olarak ifade etmektedir. Zeki Sarıhan 2008'de yürüyüşün kitabını yazarken görüştüğü ve o tarihte yaşayan katılımcılarla birlikte katılan 119 kişiyi isimleri ile tespit etmiştir (Sarıhan, 2008: 38, 64, 72, 74, 75, 102-105).

²¹ Söz konusu öğretmenler, Fatsa'da oturan Ertan Sarıhan ile köyde oturan Mehmet Sarıhan, Hamdi Sarıhan ve Zeki Sarıhan'dır (Sarıhan, 2008: 37).

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

"Beyceli Köylüleri Yol Yürüyüşünde" yazılı uzun bir pankartın arkasında sıralanarak yürüyen köylüler, yol boyunca da önceden hazırladıkları ve yürüyüş amacını açıklayan bir sayfalık bildiriye yoldan geçen araçlara, yol boyundaki köylülere²² ve ilçe merkezlerindeki yurttaşlara dağıtmış²³ ve "Yol Diye Diye İnledik, Çok Martaval Dinledik", "Eller Aya, Biz Yaya", "Bir Ömür Böyle Geçti", "İstanbul'a Asma Köprü, Bizim Köyün Yolu Yok", "Tekerek İzine Hasretiz", "Her Şeyde Eşitlik" "Bıçak Kemiğe Dayandı", "Zenginlere Kredi Verileceğine Köylülerin Durdurmasını Bekliyoruz", "Köylünün Atası, Hani Efendi Bizdik"²⁴ yazılı pankartları taşımıştır (Sarıhan, 2008: 37, 46).

Valinin söz verdiği dozerler ise Ekim'de değil ama Aralık 1967'de gelir köye ve Beyceli-Çatak arasındaki 7 km'lik yol kazılır. Çakıl da daha sonra dökülür (Sarıhan, 2008: 90). Fakat köyün 7 kilometrelik yolunun asfaltlanması ise ancak 53 yıl sonra Haziran 2020'de yapılmıştır. Söz konusu asfaltlama çalışması sonrasında köyde yapılan kutlamada 53 yıl önce yapılan Yol Yürüyüşü'nü anlatan 10 dakikalık bir de tiyatro oyunu oynanmıştır (OrduBBld Youtube Hesabı; Sarıhan, 2020; 18 Haziran 2020, Habertürk Portal).

Gerçekten de, Beyceli köylülerinin başlattığı yol eksenli mücadelenin bir ilk olduğu ortadadır. Nitekim bu durum, dönemin ulusal basınında da yer bulmuştur. Örneğin Milliyet Gazetesi yürüyüşü, "Köy Halkı Yol İçin 90 Kilometre Yürüdü" başlığıyla vermiş ve haberin içeriğinde, aslında Zap Suyuna Köprü projesi sırasında öne çıkan iki kalkınma paradigması arasındaki farkın köprü projeleri üzerinden yansıtılması, halkın ve iktidar blokunun çıkar ve beklentilerinin İstanbul ile karşılaştırmalı olarak sunulması stratejisinin Beyceli köylüsünün yürüyüşünde de belirginleştiği görülür. Gazete, haberi şu sözlerle sürdürür: "Fatsa'nın Beyceli köylüleri, İstanbul'a asma köprü yapılırken kendi yollarının programdan çıkarılmasını protesto ettiler" (31 Temmuz 1967, Milliyet).

Hareketin öncülerinin özellikle aydınlanmacı, sosyalizm fikrine yakınlaşan gençlerden oluştuğu da not edilmelidir. Dönemin ruhuyla ve köy eylemleriyle uyumlu olan bu olgu, köylünün uzun yıllardır özlemine çektiği konulara pratik çözüm için, yeni aydın gençlerin örgütlenme ve mücadele deneyimi aktarma arzusundan yararlanmış; yoksul köylülükle eğitimli genç kuşaklar arasında yeni bir tarihsel blok oluşumunun işaretleri de yine bu dönemde belirmiştir. Özellikle 68 Kuşağı gençliğinin öncülüğünde köylerde birçok yeni mücadele ve eylem pratiği gelişmiş, köylünün üretim ve yeniden üretim ilişkileri temelinde hak arama bilincinde ve örgütlenme deneyiminde yine bu dönemde bir sıçrama yaşanmıştır.²⁵

²² Perşembe yolu üzerindeki Mersin köyünden Ali Öndeş, kendi köylülerinin bu yürüyüşü hiç unutmadıklarını hala anımsadıklarını belirtmektedir. Özellikle de taşınan "Bir Ömür Böyle Geçti" pankartını (Sarıhan, 2008: 59).

²³ Küçük bir el bildirisi olan bildiriye, köyün yol durumu belirtilip, yolsuzluğun neden olduğu hastaları sal ile ilçeye indirme ve evlerini dahi yapamama gerçekleri sıralandıktan sonra, köylülerin hükümetten taleplerine yer verilmektedir. Talep bildiride şöyle ifade edilmiştir: "Hükümetten 15-20 günlüğüne bir dozer, bir de peşinden yolun çakılmasını istiyoruz. Hepsi bu kadar" ve son söz olarak bildiri şu tespit ile bitirilmiştir "Yirminci yüzyıl medeniyetinde insan gibi yaşamıyoruz kardeşler" (Sarıhan, 2008: 51).

²⁴ Yerel-günlük Ordu Haber Gazetesi'nin 28 Temmuz 1967 günü yürüyüşü haberleştirirken yer verdiği pankartlardır (Ordu Haber'in ilgili haber kupürü Sarıhan'ın kitabının belgeler kısmında yer almaktadır. Sarıhan, 2008: 115).

²⁵ 68'in köylü eylemleri için bkz. Babuş, 2003.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

Nitekim Aydınoglu'nun da ifade ettiği üzere, "kırsal bölgelerde yaşanan sosyal hareketlenme", özellikle 1967-68 sonrasında kitlesel radikalizasyon açısından öne çıkan bir gelişmedir. Öyle ki, "bu olgu Türkiye'nin modern tarihinde ilk (belki de son) kez yaşanmaktadır. Cumhuriyetin ilanının ardından köylü kesiminin siyasal davranışı, dört yılda bir oy vermektan öteye gitmemiştir. Ne var ki 1960'ların sonlarında bu toplumsal kesimden ilginç sosyal tepkiler gelmektedir... Gerek yeniliği gerekse kimi yörelerdeki büyük kitleselliği nedeniyle bu sosyal hareketler, köylülüğün nihayet Türkiye'de siyasetin bağımsız bir aktörü olarak ortaya çıkmaya başladığını düşündürür... Pek çok Dev-Genç üyesi, siyasal anlamda 'halkla ilişki'yi bu hareketlerde yaşar (Aydınoglu, 2008: 251)." Beyceli'de yol talebi etrafında 1967'de başlayan yürüyüşün bu temelde ve bu bütünlüklü resim içinde ele alınması ve bu resmin başlangıcına denk düşen önemli bir atılım olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Bu anlamda Beyceli bir istisnayı değil, 60'larda yükselen gençlik hareketleriyle, aydınlanmacı ve sosyalist karakterli örgütlenmelerle, köylülerin, hakları temelinde uyanışa geçmelerinin dönemsel olarak buluştuğu koşulların içinde, dönemin ruhunu yansıtmaktadır.

Kuşkusuz Karadeniz merkezli olarak gelişen köylü hareketlerinin arka planında, bu bölgede 1960'lı yılların ikinci yarısında kurulan Köycülük Dernekleri'nin de payı bulunmaktadır. Türkmen'in de aktardığı üzere, 1960'lı yıllarda Orta ve Doğu Karadeniz'deki aydınlanma, üç sacayağı üzerinde yükseliyordu. Bunların ilki köycülük dernekleri olarak bilinen örgütlenmelerdi. İkincisi, Türkiye İşçi Partisi'nin hızla yerelde örgütlenmesini kurması; üçüncüsü ise muhalif yerel gazetelerin ortaya çıkmasıydı. Özellikle köycülük derneklerinin taşıdığı önemi, Alaçam'da Köycülük Derneği kuruluşuna öncülük eden isimlerden İsmail Yeşilyurt, "köycülük dernekleriyle başladı köylü hareketi Karadeniz'de" sözleriyle ifade etmekteydi (Türkmen, 2007: 76)." Nitekim Beyceli köylülerinin yürüyüşünü örgütleyen öncülerin aynı zamanda Fatsa Köycülük Derneği aracılığıyla Fatsa köyleri arasında da geniş bir bağlantı oluşturmaya çalışmaları, daha geniş bir yerel tarihsel blok arayışının izlerine işaretler.

Beyceli deneyimi, bugüne kadar siyasal alanın dışında tutulan, siyasetle ilişkileri seçim dönemleriyle sınırlı kalan pasif yoksul köylülüğün ilk kez kendi talepleri doğrultusunda, seçim dışı zamanda kolektif olarak ve kamusal görünürlikle harekete geçmeleri bağlamında; "Polis" olarak, yani salt bir iktidar tekniğine indirgenmiş siyasetin sınırlarını genişletmeye katkıları bakımından hem özelde Karadeniz'in hem de genelde Türkiye'nin toplumsal mücadele tarihinde önemli bir aşama olarak görülebilir. Nitekim bu birikim 70'lerin sonunda yine Fatsa'da gelişecek olan sosyalist belediyeçilik hareketine deneyim, kadro ve ilişki aktarımı olarak da yansıyacaktır.

Çalışmanın son bölümünde 1970'lerin sonunda Terzi Fikri öncülüğünde gelişecek bu deneyime bakmadan önce, 1960'lı ve 1970'li yıllarda "yol" sorunu etrafında oluşan kitle seferberliklerine, verili siyasetin parti ve kadrolarıyla yurttaşların yol üzerinden nasıl bir ilişki geliştirdiğine ve ardından da sol ile sağ siyasetlerin yol etrafında ördükleri hegemonyanın niteliksel farklarına değineceğiz.

Toplumsal Mücadelenin Yol Gündemi: Araçlar ve Deneyimler

Bu dönemde köylerin yol talebi ya da kendi olanaklarıyla yol yapımı seferberliği etrafında edilginlikten çıkması ve bu anlamda "çekişmeci siyaset" mantığına uygun biçimde

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

görünürleşmesi olgusu, Beyceli Köyü'nün eylemiyle sınırlı değildir. Beyceli, birçok açıdan bir ilktir ve kuşkusuz ki toplumsal/kamusal görünürlüğü yolunu açmıştır.²⁶

Öyle ki Beyceli'nin hemen ardından yine Fatsa'da üç köy (Uzundere, Hacıköy, Yavaş), kendi olanaklarını ve köylü emeğini imece yoluyla seferber ederek yol yapmaya başlamıştır. Dönemin Milliyet gazetesinde bu durum, "Fatsa'da üç köyde her gün 300-400 köylü kendi yollarını yapıyor" cümleleriyle sunulmuştur (6 Ekim 1968, Milliyet). Beyceli yürüyüşüyle aynı dönemde ise yine Ordu'da, bugün merkez ilçe Altınordu sınırları içinde kalan Tikence'de köylülerin kendi olanaklarıyla yol yaptıkları görülmektedir (24 Haziran 1967, Cumhuriyet). Bu durum, Fatsa'da yol etrafında seferberlik olgusunun, idarecilerden yol talep ederek gösteriler yapmaktan, köylülerin kendi yollarını yapmalarına ve yine 1979'da 'Çamura Son Kampanyası'nda olduğu üzere, kendi yollarını temizleyip ortak bir program doğrultusunda siyasal alana aktif olarak katılmalarına doğru evrilen bir gelişme çizgisi izlemiştir. Bu anlamda Beyceli'nin deneyim birikimi ve kendisinden sonraki mücadele repertuarının şekillenmesinde özel bir yerinin ve katkısının olduğunu bir kere daha belirtmek gerekmektedir.

Elbette bu örnek Ordu ile sınırlı kalmamış, çevre illerde de benzer sorunlar etrafında köylü seferberliği gözlemlenmiştir. 1960'ların ikinci yarısında, özetle köylü hareketlerinin siyasal ve sosyal mücadelenin ön sahnesine doğru ilerlediği koşullarda ve Beyceli köylüsünün yürüyüşünü takip eden dönemde, Tokat'ın Ordu'ya komşu ilçelerinden Niksar'da 3 bin köylü Niksar'dan Tokat'a "Yol İsteriz" yürüyüşü gerçekleştirmiştir (16 Nisan 1969, Cumhuriyet). Bu durum, yol talebinin Karadeniz özelinde bu devirdeki köylü uyanışının özel uğraklarından birisi olduğunun bir başka kanıtı olarak da görülebilir. Engelibeli coğrafyada yol olmadan ulaşımın zor olması, nüfusun çoğunluğunun hâlâ kırsal alanda yaşaması ve ülkenin geneline göre Karadeniz kırsalının yol yapım sürecinden daha az pay alması, bu durumun nesnel nedenleri arasında yer almaktadır. Ancak 1967-68 dönemiyle birlikte Türkiye'de toplumsal ve siyasal mücadelenin yükselişe geçmesinin ve bu yükselişin yeni öncülerinin, kadrolarının, eylem repertuarlarının görünürleşmesinin/kırsalla ilişkiyi geliştirmelerinin, bu yeni köylü eylemlerinin ve taleplerinin ortaya çıkışındaki öznel müdahale payı da elbette yadsınamaz. Gerçekten de, "1967-1971 arasında kalan dönem, köylülerin Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar radikal bir biçimde ve modern demokratik mücadele biçimlerini kullanarak harekete geçtiklerine tanık olmuştur (STMA, 1988: 2136)."

Bu dönem, küçük toprak sahibi ve topraksız köylülerin üretim/mülkiyet ilişkileri temelinde ülkenin farklı bölgelerinde harekete geçtiklerinin onlarca örneğiyle doludur. Yol talebi ya da yapımı etrafında gelişen köylü seferberliği ise, daha ziyade "yeniden üretim" ilişkileri temelinde, köylünün "hak" olgusuyla tanışmasının ve sağlık, eğitim gibi diğer haklara erişme hakkı çerçevesinde de yolu araçsal kılmasının ete kemiğe bürünmüş hali gibidir. Bu talep, çoğu zaman eylemlerle ya da köylünün kendi olanaklarıyla yol yapmak için seferber olmasıyla görünür olduğu gibi, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak ve 1960'larda ivme kazanarak neredeyse tüm siyasi partilere, yöneticilere dönük dilekçelerde, gazete yazılarında, seçim dönemlerinde karşılaşılan siyasetçilerle yüz yüze görüşmelerde iletilen niteliktedir. Yol talebinin 1960'larla birlikte kamusal bir nitelik, görünürlük kazandığını ve iletişim araçlarından eylem biçimlerine kadar tüm kamusal araçlardan yararlanma eğiliminin bu dönemde hız kazandığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Türkiye sağ siyasetlerinin yol etrafında

²⁶ 1960'ların ikinci yarısındaki köylü uyanışı ve eylemliliğinin dökümü ve bu hareketlerde yükselen devrimci gençlik öncülüğünün payı için bkz. Babuş, 2003 ve STMA, 1988: 2136.

ördüğü yukarıdan aşağıya hegemonyanın, kitlelerin geniş rızasını yol yapımı aracılığıyla kazanma siyasetinin, bu talebin aşağıdan yukarıya gelişmekte olan karşı hegemonya potansiyelini görerek ve yine yol talebinin önemini farkına vararak inşa edildiğini, yoktan var olmadığını da ayrıca belirtmek gerekir. Bu anlamda, günümüzde AKP'ye dönük siyasal desteği açıklarken sıklıkla karşımıza çıkan "yol yaptılar" cümlesine muhalif çevrelerde yüklenen ironik ve eleştirel anlamın, bu gerçeği tam olarak kavramaktan uzak olduğunu da belirtmek isteriz.

Peki Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yöneticilerden yol talep edenler kimlerdir? 1960'ların ikinci yarısındaki değişimin niteliğini buradan anlamak mümkündür. Gazete arşivlerinde yaptığımız tarama, özellikle okur mektupları aracılığıyla köye yol isteyenlerin çoğunlukla öğretmenler olduğunu açığa vurur. Bu durum, yol ihtiyacının kamusal iletişim olanaklarıyla ulusal kamuoyunun bir parçası yapılmasında öğretmenlerin rolünü gösterir, nitekim Beyceli köylüsünün yol yürüyüşünde de genç aydınların, öğretmenlerin rolü açıktır. Ancak bu mektuplar, Beyceli köylüsünün yürüyüş aracılığıyla yol talebini kolektif ve eylemli olarak görünür kılması örneğinden henüz farklıdır; zira bu iletişim tarzı "çekışmeci siyaset" olgusunun kolektif eylemlilik aşamasına ulaşmadığı, bireysel girişimlerle konunun idari makamlara dönük bir talep olarak seslendirildiği aşamanın göstergesidir. Örneğin 1966 yılında, yine Karadeniz Bölgesi'nde, Artvin'in Ardanuç ilçesinin bir köyünde görev yapmakta olan bir öğretmenin Cumhuriyet Gazetesi'ne yolladığı mektup bunun bir kanıtı olarak görülebilir. Mektup bir yandan köye ulaşımında yaşanan zorlukları duyurmaya çalışmakta, ancak diğer yandan ülkede yükselen kalkınmacı siyasal iklime uygun olarak, köyün tikel sorununu ülkedeki "ulusal-popüler" gündeme eklemekte ve o gündemin içine yerleştirerek sunmaktadır. Yazının başlığının, "Yolsuz İnkişaf Olmaz" olması, bunun kanıtıdır (2 Şubat 1966, Cumhuriyet).²⁷

1960'larda köyün kamusal ve siyasal gündemin merkezine yerleşmeye başladığının bir başka kanıtı da, 1963 yılının sonunda Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulmuş olmasıdır. Köy İşleri Bakanlığı'nın çalışmalarının da köyün, kırsalın yol, su, elektrik gibi alanlardaki eksiklerinin görünür, duyulur olmasında; diğer bir ifadeyle köyün bu eksendeki ihtiyaçlarına dair gündemin kamusallaşmasında önemli bir etkide bulunduğu belirtilmelidir. Kaldı ki, "yolsuz inkişaf olmaz" diyerek idarecilere mektup yazan öğretmenin, yükselen kalkınmacı siyaset anlayışına seslenmesinin altında, 1963 sonunda Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulması olgusu yattığı kadar; 1960 sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasının ve yine bununla uyumlu olarak 1963 başında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasının etkisi de bulunmaktadır.²⁸

Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde, özellikle köylerin fiziki gelişimi ve yollarının yapımı amacıyla 1 Temmuz 1965'te Yol, Su Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü'nün (YSE) kurulması da, yine 1960'larda merkezi hükümetin kırsalın yol sorununa daha merkezi ve bütünlüklü bir politik program dâhilinde yaklaşmaya başladığına işaret olarak görülebilir.²⁹

Bu dönemde köylünün yol yapım işlerinde çalıştırılması uygulaması da sürmektedir. Ancak konunun açıktan siyasal gündemde kamusal olarak görünürleşmesi ve tartışma konusu olması da yine 1960'lı yılların ve oluşan yeni iklimin ürünüdür. 1960'lar, aynı zamanda sosyalist parti ve hareketlerin yükselişe geçtiği, Türkiye İşçi Partisi'nin 1965 seçimleri sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 15 vekille temsil edilmeye başladığı bir yükseliş dönemidir. 1963

²⁷ Benzer bir mektup için bkz. 14 Temmuz 1969, Cumhuriyet.

²⁸ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için bkz. DPT, 1963.

²⁹ YSE için bkz. Pınar vd. 2008: 12.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaoconomia, 4(3), 661-704.

yılında Türkiye İşçi Partisi adına Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın Anayasa Mahkemesi'ne Köy Kanunu'nun bazı maddelerinin (örneğin, köylünün yol yapımında zorla çalıştırılmasının angarya olduğu, bunun anayasaya aykırılık taşıdığı) iptali istemiyle dava açması önemlidir. Anayasa Mahkemesi bununla ilgili kararını 1965 yılında vermiş ve maddeyi iptal etmeme gerekçesinde, "Bu hizmetler köylülerin mahallî nitelikteki ortaklaşa ihtiyaçlarının sağlanmasına yarayan kamu hizmetleri olması bakımından bunlardan doğrudan doğruya bütün köy halkının yararlanacağı tabiidir. Bu nedenle bazı hizmetlerin köylü için zorunlu sayılmasını bir angarya saymak da mümkün değildir: zira olayda bir karşılıksız çalıştırma, bir kişinin hizmetinden bedava yararlanma durumu bulunmamaktadır (AYM, 1965)." ibaresine yer vermektedir.

Bu noktada köyün temel sorunlarından biri olan yol yapımında köylünün çalıştırılmasının, dönemin yükselen sosyal ve kalkınmacı devlet anlayışıyla çelişki halinde olduğu düşüncesinin oluşmaması içinse, "Köylülerin kendi haline terkedilmiş olduğu iddiasına gelince, köy idarelerinin sosyal ve ekonomik durumlarının başarmağa yetmediği hizmetlere, Devlet gerek eleman gerekse araç ve para yardımları yaparak (Köy okul ve yollarının yapılması ve içme suyu getirilmesi işlerinin Devletçe ele alınmış olması gibi) köy kalkınmasına katılmakta ve bu amaçla merkezi idarede bir Köy İşleri Bakanlığı da kurulmuş bulunmaktadır. Bu da köylü vatandaşların kendi hallerine terkedilmemiş olduğunu göstermeğe yeter" ifadesine karar gerekçesinde yer verilmiştir (AYM, 1965).

Köy İşleri Bakanlığı'ndan Ecevit Halkçılığı'na: Köylüye Ulaşım Projesi (KUP)

Gerçekten de Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulmasının ardından da, zaten yükselişte olan yol talepli mücadelelerin özellikle kamusal siyasal gündemden hiç düşmeyeceği görülecektir. Bu konu gazetelerde, Meclis oturumlarında daha fazla yer bulmaktadır artık. Öyle ki, bakanların ve milletvekillerinin konuşmalarında, yapılamayan köy yolları konusu artık doğrudan yönetici kadrolar tarafından seslendirilmektedir. Örneğin, Köy İşleri Bakanı Lebit Yurtoğlu, 1964'te yaptığı bir konuşmada, "120 bin kilometre köy yoluna ihtiyaç var" diyerek konuyu resmi ağızdan daha fazla kamusal gündemin parçası haline getirmiştir (13 Temmuz 1964, Cumhuriyet). 1965 yılındaysa ulusal gazetelerde, "32 bin köyde yol, 25 bin köyde su yok" ifadeleri yer bulmaktadır (24 Mayıs 1965, Milliyet).

Görüldüğü üzere 1960'lı yıllar bütün bu olgular ekseninde hem kamusal hem de siyasal gündemde köylerin yol ve su hizmetleri bakımından yaşadığı ihmal edilmişliği açığa vuran gelişmelerle ve elbette bu temelde yükselen toplumsal mücadelelerle de şekillenmektedir. Bu durum, köylere giden siyasal parti yöneticilerinin, bakanların yol talep eden köylülerin bu kamusal arayışıyla daha fazla muhatap olmasına da yol açmaktadır. Örneğin Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, Hacıbektaş'a gittiğinde köylüler yolunu keserek "Yol İstiyoruz" demiştir (21 Ekim 1969, Cumhuriyet). Beyceli köylülerinin yol mücadelesini kolektif bir zemine taşıyarak kamusal alanda görünür kılması, 60'lardaki bu ortamın bir ürünü olarak değerlendirilmeli, bu açıdan yerel ve tikel bir örnek olarak görülmemelidir. Kaldı ki 1970'lerin sonlarına doğru, yani toplumsal mücadelenin daha da yükselişe geçtiği dönemde de yol sorununun çözülmediği anlaşılmaktadır. 'Çamura Son Kampanyası' da bu dönemsellik içine yerleştirilmeli, merkezi iktidarın çözüme kavuşturamadığı bir soruna devrimci yerel yönetimin kısa sürede ve yine gönüllü halk katılımını seferber ederek çözüm bulmasının tikel ve yerel alanı aşan bir etkide bulunduğu saptanmalıdır. Aynı dönemde Demirel'in, "Çorum'u bırakın, Fatsa'ya bakın" cümlesi de bu ulusal siyasal bağlama yerleştirilmelidir.

Yine bu dönemde sorunun merkezi iktidar çevrelerince hâlâ çözülemediğinin kanıtı, 1978'de Ecevit Hükümeti döneminde Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı olarak atanan Ali Topuz'un "Köylüye Ulaşım Projesi"ni (KUP) başlatmış olmasıdır. KUP aynı zamanda, Ecevit'in uygulanmasını arzuladığı Köy-Kent Projesi'nin de ilk aşamasıdır; zira "İkinci derece yerleşim birimi olan Köy-Kent'lerin üst kademe merkezlerle haberleşme ve mal akışı bağlantısının Köylüye Ulaşım Projesi (KUP) ile sağlanması düşünülmüştür (Çolakoglu, 2007: 194)." Bakan Topuz, Meclis'te yaptığı konuşmada, "Köylüye Ulaşım Projesi'yle etkin bir yol yapımına girilirken, Türkiye'nin en geri kalmış bölgesinden başladı (Meclis Tutanakları, 1979)" der. Bu da, yol projesi etrafında CHP'nin yeni Köycülük anlayışının ve köy ile kent arasındaki eklemlemeye dayalı kalkınma projesinin KUP eliyle ve en zor bölgeden rüştünün kanıtlanmaya çalışıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Kısaca KUP, aynı zamanda dönemin sol siyaset anlayışlarının köylerdeki yol ihtiyacı sorununa Halkçı perspektiften kendi özgün çözüm yollarını bulmaya çalıştıklarının bir kanıtı olarak görülebilir. Bu nedenle Ecevit başkanlığındaki CHP'nin yol sorununa Halkçı çözümü KUP ise, devrimci yerel yönetimin Fatsa özelinde geliştirdiği Halkçı çözüm modeli de, ayrıntılarını ilerleyen bölümde açacağımız 'Çamura Son Kampanyası'dır.³⁰

Bu noktada KUP'u biraz daha açmakta yarar bulunmaktadır: CHP'li Bakan Topuz bu amaçla özellikle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'i kapsayan 8 günlük bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi bir yandan Doğu Karadeniz'de köy yolları sorununun hâlâ çözüme kavuşturulmadığının, yol sorununun köylünün temel sorun alanları arasında baş sıralarda yer aldığının yeni bir kanıtına dönüştüğü gibi, Bakan Topuz'un 60'lardaki Köy İşleri Bakanlığı aracılığıyla gelişen yol siyasetine dair eleştirileri ortaya koyup CHP'nin kendi projesini anlatmasının da aracı haline gelir. Bakan Topuz, her seçim döneminde köylere gidip yol sözü verildiğini, ancak seçimden sonra, verilen sözlerin yerine getirilmediğini ve bunun köy halkıyla geleneksel merkezi siyasi partiler, aktörler arasındaki temsil bağına iyiden iyiye zayıflattığını yerinde saptamış olur. Zira köylü söz verilse de yol yapılacağına inanmamaktadır. Bu ortamda köylü vaatten ziyade, Bakan oradayken hemen yolun yapılması yönündeki ısrarla öne çıkar³¹. Bakan Topuz ise, köy yollarının yapımı için ülke çapında örgütlenen Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü'nün (YSE) partilerin seçim dönemi propagandalarının malzemesine dönüştüğünü ifade eder ve "mühendisler geri çağrılmayacak. Çünkü KUP tamamen Ankara'ya, bakanlığa bağlı çalışıyor (2 Ağustos 1978, Milliyet)" der.

Bu açıdan Ali Topuz, sorunun çözümünü doğrudan merkezi hükümete bağlı çalışan bir proje geliştirmeleriyle ilişkilendirir. Aynı dönemde Fatsa'da bulunan çözümün, merkezi hükümetin eksik bıraktığı sorunları yerel yönetim eliyle sonlandırmak olduğunu yeniden hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla kırsal alandaki yol sorununun çözümüne dair "ortanın solu" ile "devrimci sol" siyaset arasındaki reçete farkının, aynı zamanda merkezileşme ve yerelleşme

³⁰ Ecevit Halkçılığı ile Devrimci Yol siyasetinin Halkçılık anlayışının karşılaştırması için bkz. Erdoğan, 1998.

³¹ Bu duruma bir örnek olarak Beyceli köylüleri, yıllar boyunca Valilik aracılığı ile gönderilen dozerlerin bir-iki gün gelip yol açmasının ardından, çalışmanın yarıda kesilip yolun bir türlü tamamlanmamasından ve bu bağlamda verilen sözlerden o denli bıkmışlardır ki verilen ileriye dönük sözlere artık inanmamaktadırlar. Nitekim Yol Yürüyüşü öncesinde yürüyüşün örgütleyicilerinden öğretmen Zeki Sarıhan dozerlerin valilikçe 2 günlüğüne köye gönderilmesi önerisini "köylünün bir kere daha hayal kırıklığına uğrayacağı" gerekçesi ile reddederken, yürüyüş sonunda Vali ile görüşen Yürüyüş Komitesi üyeleri de sözün inandırıcılık hükmünün kalmadığını ilan edercesine Valinin "size dozeri daha sonra vereceğiz" sözüne karşılık "almadan gitmiyoruz!" çıkışı yapmış ve direnç göstermiştir (Sarhan, 2008: 25, 69, 71). Ayrıca geleneksel merkezi siyasi aktörlerle temsil bağına zayıflaması açısından bir gösterge olarak da, bu yürüyüş sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde Türkiye İşçi Partisi'nin köydeki oylarını arttırarak üçüncü parti haline geldiğini belirtmekte fayda var (Sarhan, 2018: 82).

gerilimi/dinamikleri ekseninde ortaya çıkan farkı da yansıttığı söylenebilir. Bu aynı zamanda, kalkınma anlayışları açısından köye, kırsala yol yapımı projelerinin araçsal hâle getirildiğinin, yol üzerinden ülkenin nasıl gelişebileceğine dair bir model inşa edilmeye çalışıldığına da kanıttır. CHP'nin Köylüye Ulaşım Projesi'ne dair bu hedefini Bakan Ali Topuz da, "köylüye ulaşım projesinin yol yapımı çalışması olmadığı noktası son derece önemli. Herkes bunu bir yol yapım işi olarak görebiliyor. Oysa bu, ekonomik içeriği, sosyal içeriği olan bir kalkınma hareketidir" sözleriyle ilan etmekte, dönemin sosyalist dergilerinde ise bu kalkınma anlayışı eleştirilmektedir (Aka, 1978: 7).

Geziyi gün gün takip eden Milliyet gazetesi, haberi "Doğu Karadeniz gezisinde her köy Ali Topuz'dan yol istedi" cümlesini içerecek şekilde verir (2 Ağustos 1978, Milliyet). Köylü yol istemekte, ancak Bakan'ın sözlerine inanmamaktadır. Bu noktada Bakan Topuz'un Artvin'in Yusufeli ilçesinde, Yamaçüstü Köyü'nde bir köy sakiniyle yaşadığı diyalog oldukça ilginçtir. Köy sakini, "Beyim yalvarıyorum size ve arkadaşlarınıza... Bizim köyün yolunu da yapın. Hastalarımızı köyden ilçe merkezine sedye ile bile taşımak imkânsız. Hastalarımız yollarda ölüyor" der ve Bakan Topuz, "Peki baba, şimdiye kadar bu heyecanını hiç dile getirmedi mi?" diye sorar, yanıtı; köylerin yol sorununun ne denli köklü hâle geldiğinin, çözümsüzlüğün ürettiği çaresizliğin adeta dışavurumudur: "Çok istedik beyim, çok. Çok söyledik, seferberlikten beri söylüyoruz (2 Ağustos 1978, Milliyet)."

Tam da bu sözler bağlamında, yıllardır çözümsüz bırakılmış yol sorununa 1979'da Fatsa'da kısa sürede getirilen yerel çözüme bakılmalı ve yerel yönetimin programının çözümsüz merkezi yönetimlerin karşısında geniş kitlelerce gerçek bir alternatif gibi görünmeye başlamasının hangi konjonktür ve koşulların ürünü olduğu daha iyi kavranmalıdır.

Bu doğrultuda şimdi önce Türkiye'de sağ siyasetlerin hegemonyayı maddi ve ideolojik açıdan örgütlerken yol yapımı olgusunu nasıl işlevsel kıldığına ve ardından da, 1979'da Fatsa Belediyesi tarafından uygulamaya konan 'Çamura Son Kampanyası'na ve buna bağlı yol yapım süreçlerinin nasıl örgütlendiğine, taşıdığı karşı hegemonya potansiyelleri doğrultusunda bakacağız.

Demokrat Parti'den AKP'ye Sağ Hegemonya ve Yol

Türkiye'de sağ siyasal hareket ve partilerin kendilerini diğer partilerden ayırmak için en çok öne çıkardıkları husus, "icraat" vurgusudur. İcraat, "bürokratik", "devletçi", "hantal" olarak kodlanan siyasal ve ekonomik programlara sahip siyasal partiler karşısında, sağın halkın temel sorunlarına somut ve hızlı çözüm üretmesine dönük bir vurguyla bütünleşmiştir. Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne, televizyon ekranında düzenli olarak "İcraatin İçinden" adını taşıyan bir programla yapılanları anlatan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nden 2002'den bu yana iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne uzanan bu çizgide, "icraat" vurgusu merkezidir.

İcraat vurgusuyla birlikte düşünüldüğünde, özellikle yol, köprü, baraj gibi yatırımlara özel bir önem verildiği de görülür. Yukarıdaki bölümlerde de ayrıntılarıyla sergilediğimiz üzere, Türkiye nüfusunun çoğunluğunun kırsalda yaşadığı 1950'li ve 1960'lı yıllardan günümüze, yol sorunu, ulaşım bağlamında ve toplumun "icraat" algısında merkezi bir yer işgal eder. Yol kırdan kente bağlanmanın olanağını sağlar; ancak bu, aynı zamanda kırsal kent arasındaki sosyal ve ekonomik etkileşimin de artmasının yolunu açar. Aynı zamanda, kırsala ulaşmayan sosyal hizmetlere ve temel sağlık hizmetlerine erişimin de olanaklarını içinde barındırır. Bu açıdan

Türk sağının, özel olarak da sağ popülizmin vaatlerinde, programlarında ve iktidara geldikten sonraki "icraat" sunumunda, yol yapımı merkezi yer işgal eder.

Marshall Yardımları ve ardından gelen yeni kapitalist kalkınma paradigmasının Türkiye'nin ulaştırma politikalarını da karayolları tercihinin doğru değiştirmeye başladığını ifade etmiştik. Nitekim bu paradigma değişikliğini Demokrat Parti lideri Adnan Menderes hemen her fırsatta vurgular. Öyle ki, Menderes'in İstanbul özelinde siyasetini anlatırken en fazla vurguladığı üç sözcük 'meydan', 'yol' ve 'yüksek bina' idi (Atılğan, 2015: 431). Yine bu çalışmada konu ettiğimiz Ordu deneyimiyle de bağlantılı olarak, Ordu'da yaptığı konuşmada da imar, inşaat ve yol çalışmalarına vurgu yapan Menderes, şöyle diyordu: "Türk milleti ileri Avrupa memleketlerinin ve Amerika'nın seviyesine ulaşınca kadar bu temel atmalar ve kordela kesmeler devam edecektir (Atılğan, 2015: 431)."

3 Kasım 2002'de tek başına iktidara gelen ve Türkiye'nin çok partili demokrasi tarihinin en uzun süre iktidarda kalan partisi olan AKP döneminde de yol konusunun oldukça merkezi bir "icraat" vurgusu olarak kullanıldığı, geniş kitlelerin hegemonik açıdan rızasının kazanılmasında "yol yapımı"nın etkili biçimde araçsallaştırıldığı bilinmektedir. Gerek partinin lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın, gerekse partinin çeşitli dönemlerdeki önde gelen yöneticilerinin hem seçim dönemlerinde kendilerinin yeniden seçilmesini sağlamak hem de karşıtlarının "icraat", "iş" yapmaktan uzak partiler oldukları savını kanıtlamak için en fazla başvurdukları propaganda araçlarından biri de, yol yapımıyla ilgili verilerin kullanımınıdır. Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanan "Hayaldi Gerçek Oldu -Yeni Türkiye Vizyonu-" başlıklı kitap da bunun son örnekleri arasında sayılabilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın farklı şehirlerde gerçekleştirdiği konuşmaları da kapsayan kitapta, hemen hemen her ilde, yapılan yeni yolların bilgisinin özellikle verildiği görülmektedir: "Biz şu 8.5 yılda 13 bin 600 km. bölünmüş yol inşa ettik. Kastamonu'da biz göreve geldiğimizde 47 km. bölünmüş yol vardı, şu anda 207 km. bölünmüş yol var (Erdoğan, 2019: 28)." Erdoğan'ın 26 Mayıs 2011'de Niğde'de yaptığı miting konuşması da, yol yapımının AKP'nin hegemonik siyaset ve kitle desteğini seferber etme stratejisi içinde taşıdığı merkezi önemi gösteren niteliktedir:

"Eğer yol yoksa zafer yoktur. Yol yoksa istiklal yoktur, bağımsızlık yoktur, hürriyet yoktur. Yol yoksa medeniyet de yoktur. Kalkınma da yoktur. Güçlü bir ekonomi de yoktur. İşte bu anlayışla kolları sıvadık (Erdoğan, 2019: 135)."

Yol burada, AKP'nin ideolojik ve iktisadi açıdan seferber etmeye çalıştığı tüm unsurları kendinde toplayan bir "gösteren" niteliği kazanmıştır. Bu anlamda yol aracılığıyla AKP'nin de bir "eşdeğerlikler zinciri" oluşturmaya çalıştığı, yol etrafında bir hegemonya stratejisi çizdiği görülmektedir. Kaldı ki bu siyasetin kitle desteğini muhafaza etme ve genişletme bakımından etkili olduğu da ortadadır. Çeşitli araştırma şirketlerinin ortaya koyduğu üzere, AKP iktidarının en beğenilen politikaları/icraat listesi içinde "ulaştırma" daima ilk üç sırada yer almaktadır. Örneğin Dünya gazetesinin öncülüğünde yapılan bir araştırmaya göre, dini hizmetler ile ulaşım politikaları en beğenilen hizmetler arasında sayılmaktadır (Arolat, 2017).

Bu anlamda AKP iktidarı döneminde yol yapımı gündemi etrafında, Gramsciye anlamda çeşitli sınıf ittifaklarını ve egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki hegemonya stratejilerini birleştirip görünür kılan bir "tarihsel blok" inşa edilmeye çalışıldığı da özellikle not edilmelidir.³²

³² Gramsci'nin Tarihsel Blok kavramının seyri için bkz, Gramsci, 1971; Portelli, 1982; Sotiris, 2018.

Ancak bu hegemonya projesi, Fatsa'da 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişen yol mücadelelerinin karşı hegemonya potansiyelinden belirli noktalarda ayrılmaktadır. Düğüm noktalarından birisi, sermaye birikimine yaklaşımdır.

Dolayısıyla belirtmek gerekir ki AKP özelinde yol, sadece geniş kitlelerle, seçmen tabanıyla kurulan sembolik rıza ilişkisinin merkezinde değildir. Yol ve buna bağlı olarak altyapı, inşaat yatırımları; aynı zamanda AKP'nin izlediği inşaatla dayalı sermaye birikim stratejisinin de merkezinde yer alır. Zira AKP dönemi yol siyaseti, aynı zamanda yol/inşaat etrafında yeni bir sermaye birikim alanı yaratmış ve özellikle double yollar başta olmak üzere, birçok alanda Kamu İhale Kanunu'nun istisnai ihale yöntemi olan 21/b düzenlemesi, istisnai olmaktan çıkarılarak davet yoluyla, belirli firmaların bu ihaleler sayesinde sermaye birikimlerini hızlandırmalarının aracısına dönmüştür (Bkz, Toker, 2019). Kamu ihalelerinin, diğer bir ifadeyle kamusal kaynakların aktarımı yoluyla zenginleşen bu yeni sermaye gruplarının sınıfsal çıkarlarıyla iktidarın yol, icraat vurgusuna dayalı siyasal hegemonyasını sürdürme arzusu giderek birbirine eklenmiş ve bu açıdan yeni bir sermaye - siyaset ittifakı doğmuştur.³³ Kaldı ki bu yöntem, geçiş garantili projelerle, yap-işlet-devret modeliyle yapılan yollarda da birikimin kriz dönemlerinde kesintisiz sürmesinin ve "yatırım siyaseti"nin görünürlüğünün devam etmesinin garantisi olarak işlevselleşmiştir.

Gerçekten de, bu sayede artık ülkede "altyapı tekelleri" bulunmaktadır (Gündoğdu, 2020). Bu altyapı, inşaat ve yol yatırımları etrafında inşa edilen yeni tarihsel blok; geniş kitleler üzerinde "icraat, hizmet" vurgusu ekseninde etkili bir propaganda yolu da geliştirmiş ve destekçi kesimlerin rızasının kazanılmasında birlikte hareket etmeye başlamıştır. Erken dönemde bir başka çalışmada "neoliberal popülizm" olarak adlandırdığımız bu olgunun temelinde (Yıldırım, 2009), iktidar bloku içinde yeni sermaye kesimlerinin temsil payını arttırırken, iktidar blokunun dışında kalan orta ve alt tabaka emekçi sınıfların rızasının da kazanılmasına ve buradaki desteğin genişletilmesine dayalı bir hegemonya projesi yatmaktadır. Sosyal yardımlardan yatırım politikalarına kadar her alanda izleri görülen bu olgu; AKP etrafındaki yeni tarihsel bloğun popülist araçlarla halkın temsilciliği konumuna kendisini yerleştirerek daha fazla mevzi kazanmasına da hizmet eden bir strateji olarak işlevselleşmiştir.³⁴

Bu anlamda AKP örneğinde yol etrafında örülen tarihsel blok; devletten zenginleşen sermaye fraksiyonlarıyla, yukarıdan aşağıya kurulan ve halkın seçim dönemlerindeki rızasını aramak dışında siyasal alana katılımını, sorgulamasını sınırlandırmayı amaçlayan bir hegemonya projesi geliştirmiştir.³⁵ Bu, Türkiye'deki sağ popülizmin genel çizgisiyle de uyumludur. Necmi Erdoğan'ın bir söyleşide ifade ettiği üzere, "Sağ diyebileceğimiz popülizm, DP'de ve sonrasında AP'de kendini gösteren, büyük ölçüde devlet merkezli, yukarıdan, kaynak tahsis mekanizmalarının kullanılması yoluyla işletilen bir popülizm"dir (Erdoğan, 2018). Ve bu "yukarıdan aşağıya" model, ihalelerin hangi firmalara gideceğinden, yatırımların hangi alanlara yönlendirileceğine kadar geniş bir alanda giderek denetimsiz bir çerçeveye oturan geniş bir yetkiyi "idari merkezileşme" doğrultusunda pekiştirmiştir.³⁶

³³ AKP döneminde izlenen "inşaatla dayalı birikim" modeli için ayrıca bkz. Yeşilbağ, 2016.

³⁴ Altyapı projelerinin AKP'nin hegemonya stratejisi açısından gördüğü çoklu işlevi özetleyen iyi bir değerlendirme için bkz. Knudsen, 2019.

³⁵ Bu hegemonya stratejisinin özellikle kırsal alandaki etkileri için bkz. Gürel vd. 2019.

³⁶ Bu "idari merkezileşme" olgusuna "otoriter neoliberalizm" kavramı çerçevesinde bakan bir çalışma için bkz. Tansel, 2019.

Bu çerçevede, özellikle kamu kaynaklarının sermaye birikiminde siyasal iktidar aracılığıyla etkin bir hegemonya aracı olarak kullanılmasının tek örneği AKP eliyle inşa edilen popülist düzen de değildir. Lider merkezli otoriter popülist siyasetin son zamanlarda yükselen bir başka örneği olan Macaristan'da da, siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkileri siyasetin otoriter denetimi altında yeniden yapılandırma girişiminde kamu ihaleleri merkezi bir rol üstlenmiştir. Barrett ve Fazekas'ın çalışmalarının da gösterdiği üzere (2019), ihalelerde "partizan kayırmacılık" yöntemi giderek yaygınlaşmıştır. Buna göre, merkezi hükümet ihalelerinde "siyasi açıdan kayırılan firmalar"ın aldığı pay yüzde 50 ile 60 arasındadır. Bu oran Birleşik Krallık'ta yüzde 10'da kalmaktadır. Bu da bize, otoriter popülist iktidarların tarihsel blok inşasında devlet gücünü ve kaynaklarını sermayeyi hem kontrol hem de destekçi/bağımlı bir fraksiyon yaratma amacıyla işlevsel hâle getirebildiğini bir başka örnek özelinde daha göstermektedir. Yol ihaleleri bu çerçeveden de değerlendirilmelidir.

Oysa gerek Beyceli köylüsünün yürüyüşünde, gerekse Fatsa yerel yönetim deneyiminde gelişen tarihsel blok, büyük oranda "kapitalist olmayan" bir tarihsel blok nüvesi olarak görünmektedir. Beyceli deneyiminde alt orta tabakaya yakın aydın gençlerle yoksul köylülük arasında; yerel yönetim deneyiminde ise devrimci siyasetlerle kent yoksulları arasında yol yapımı gündemi/talebi etrafında şekillenen yerel tarihsel blok³⁷; sağın sermaye ile bütünleşerek yol gündemi etrafında geniş kitlelerin rızasını kazanmayı, yıllara dayalı yol özlemlerinin açığa çıkardığı beklentileri soğurmayı amaçlayan kapitalist tarihsel blok perspektifinden programatik ve pratik açıdan ciddi ölçüde ayrılmaktadır. Bu anlamda "yol yapımı", arkasındaki sınıfsal, sosyal ve siyasal ilişkilerin nasıl örüldüğüyle ilgili bir "gösteren" olarak sağ ile sol siyasetlerin pratikleri arasındaki farkların Türkiye özelinde anlaşılmasında da önemli bir işleve sahiptir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu farklılık 'Çamura Son Kampanyası' temelinde ortaya konulacaktır.

Fatsa'da Sosyalist Yerel Yönetim ve "Çamura Son Kampanyası"

Karadeniz kıyısında fındık üretimiyle öne çıkan Ordu ilçesi Fatsa'da 1977 yılında yapılan yerel seçimleri CHP kolaylıkla kazanmıştır. Ancak belediye başkanı seçilen Nazmiye Komitoğlu'nun ölümü üzerine belediye başkanlığı için ara seçime gidilmesi gerekmiştir. Ara seçim 26 Ağustos 1979'da yapılması gerekirken ertelenmiş ve 14 Ekim'de gerçekleştirilmiştir. Fikri Sönmez ya da bilinen adıyla Terzi Fikri, bağımsız aday olarak katılmış ve diğer tüm partilerin seçmenlerinden de oy alarak belediye başkanı seçilmiştir. Söz konusu seçimde CHP 1150, Adalet Partisi 850 ve bağımsız aday Fikri Sönmez 3096 oy almış; "rakiplerinin toplam oylarından fazla oy alan Fikri Sönmez belediye başkanlığını kazanmıştır (Hamamcı, 2013: 169)."

Peki Terzi Fikri kimdir? 1938'de Fatsa'nın Kabakdağı köyünde doğan, 1965 yılıyla birlikte sosyalist düşünceye yakınlaşıp Türkiye İşçi Partisi'ne üye olan Sönmez, 1971 yılına kadar TİP İlçe Sekreterliği ve ardından İlçe Başkanlığı görevlerinde bulunur (Aksakal, 2007: 164). Özellikle halkın yerel sorunlarına çare üreten, fındık başta olmak üzere tefeciliğe ve karaborsacılığa karşı

³⁷ Yerel tarihsel blok kavramını -Gramsci'nin tarihsel blok kavramından esinlenerek-, Fatsa yerelinde yapı ile üstyapının birliğini sağlamaya dönük ittifaklara ve hegemonya stratejilerine gönderme yapmak için kullanıyoruz. Genel olarak yerel egemen sınıf gruplarını dışarıda bırakarak kent ve kır yoksulları arasında yerel bir tarihsel blok kurma potansiyeli Fatsa'daki her iki harekette de belirgindir. Ancak elbette 1970'lerin sonundaki yerel yönetim deneyimi bu açıdan yerel tarihsel bloğun buradaki ilk iktidar denemesi olarak görülebilir. Kavramın Yunanistan'ın Rodos adasındaki turizm endüstrisinin hegemonya gücü ekseninde "yerel hegemonya bloku" olarak formüle edildiği bir başka örnek için bkz. Avdikos, 2011.

mücadele yolları geliştiren Sönmez'in siyasi açıdan yükselişiyle, ülkenin genelinde yönetici sınıfların halkın temel sorunlarına çözüm üretmekte yetersiz kalmaya başladığı bir hegemonya krizinin derinleşmesinin tarihi bir bakıma çakışmaktadır. Bu açıdan Sönmez, Fatsa'daki pratiğiyle, aslında seçilmeden yönetebilir hâle gelmiş, bir çözüm odağı olarak sosyalist siyaseti ve kadroları görünür kılmıştır.

Gerçekten de bu dönemde, özellikle 1978-1979'da Türkiye'de temsili demokrasinin geleneksel parti ve kurumları eliyle halkın sorunlarına istikrarlı çözüm üretilebileceği düşüncesi giderek aşınmaya başlamıştır.³⁸ Gramsciyen anlamda bir "organik bunalım"ın işaretlerinin belirdiği bu ortamda bir yandan merkezi siyasetin çözümsüzlüğü karşısında yerel, katılımcı doğrudan demokrasi pratiklerine, diğer yandan da yukarıdan aşağıya, Sezarist (askeri darbe) seçeneklere kapı daha fazla açılmıştır. Terzi Fikri'nin 1979'da başlayan Fatsa deneyi, geleneksel partilerin ve merkezi hükümetin çözüm üretmekte zorlandığı sorunlara, çözümü merkezine alan katılımcı demokrasi modeliyle, ilk seçeneğin o dönemde en fazla öne çıkan örneği olarak görülebilir. Dolayısıyla, yerelde yükselen bir pratik olmakla birlikte, Terzi Fikri deneyiminin ortaya çıkışı, merkezde beliren hegemonya krizi şartlarından bağımsız okunamaz.

Laclau, bu tür popülist/halkçı hareketlerin doğuşunu ele alırken, şu koşulun ortaya çıkışına özellikle gönderme yapar: "Sistem, Gramscici anlamda bir organik bunalım dönemine girmiştir. Bu durumda, ona meydan okuyan popülist güçler, kendilerini muğlak bir sistemi çökertme ve aynı anda da onunla bütünleşme pozisyonuna bağlamaktan çok daha fazlasını yapmalıdırlar: Yeni bir popüler çekirdek etrafında ulusu yeniden inşa etmek zorundadırlar. Burada, inşa etme görevi, çökertme hedefinin önüne geçer (Laclau, 2007: 198)." Fatsa'da 'Çamura Son Kampanyası' aracılığıyla ve etrafında örülen, tam da böyle bir inşadır. Terzi Fikri deneyiminin ayırıcı özelliği, inşa faaliyetinin, özellikle de birazdan açacağımız 'Çamura Son Kampanyası'nın, somut sorunlara halkın aktif katılımı yoluyla çözüm üretmekle geleceğin toplumuna dair bir "prefigüratif siyaset"³⁹ anlayışı geliştirmiş olması ve bu çekirdek etrafında halkı birleştirerek yerel bir tarihsel bloğu, yol sorununun çözümü üzerinden inşa etmeye yönelmesidir.

Gerçekten de ülkede ekonomik bunalımın yaygınlaştığı, karaborsacılığın egemen hâle gelmeye başladığı, küçük üreticinin ve kentli emekçi sınıfların alım gücünün daha da düştüğü bir ortamda Fikri Sönmez'in vaadi, karaborsacılık ile mücadele, fındıkta tefeciliğe karşı duruş ve elbette halkla birlikte, katılımcı yönetim anlayışıdır.

Katılımcı yönetim anlayışını gerçekleştirmek için devreye sokulan uygulama ise, mahallelerde kurulan Halk Komiteleri'dir. "Görevleri halk ile belediye yönetimi arasında sıkı bir bağ kurmak, halkın istemlerini belediyeye ileterek o konuda karar alınmasını sağlamak (Hamamcı, 2013: 169)" olan komiteler, talepleri belediyenin Halkla İlişkiler Şubesi'ne iletmektedir. Hamamcı, Halkla İlişkiler Şubesi'nin halkla belediye arasındaki ilişkide oynadığı bu rolü, Belediye Ombudsmanı niteliğinde aracı bir birim olarak tarif etmektedir (2013: 170).

Nitekim göreve gelir gelmez mahallelerde oluşturulan komite toplantılarında ilçenin en önemli ve öncelikli çözüme kavuşturulması gereken sorunuyla ilgili geniş katılımlı müzakereler yapılır.

³⁸ 1978-79 Krizi ve siyasi yansımaları için bkz. Ataay, 2007.

³⁹ Prefigüratif Siyaset, geleceğin toplumsal ve yönetsel seçeneğini, henüz tüm/merkezi iktidarı ele geçirmeden, mikro ölçekte ve örneklerle sergileme, "yarını bugünden inşa etme" ve bu yolla, "yönetebilir" olduğunu geniş kesimlere kanıtlayarak hegemonik destekçi tabanını genişletme arayışlarının toplamı olarak görülebilir. Bu konuda güncel bir tartışma için bkz. Yates, 2020.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

Kaldı ki bu konu seçim propaganda sürecinin de belirleyici unsurları arasındadır (Demirbilek, 2011: 123). Seçimden sonra komitelerdeki toplantılarda öne çıkan en önemli sorun da yine bu çerçevede, Fatsa sokaklarının çamur içinde olması, yolların tamamlanmamış kanalizasyon çalışmaları nedeniyle delik deşik kalması, çukurların kapatılmaması ve buna bağlı olarak da salgın hastalıkların halk sağlığını tehdit etmesiydi.

Özetle ilçenin en önemli sorunu yoldu ve "Çamura Son" adıyla yol yapımını komiteler aracılığıyla bir kampanyaya dönüştüren Fikri Sönmez, yıllardır çözülmeyen ve ancak dört yılda yapılabileceği ifade edilen çamurlu yol sorununu halkın geniş katılımını sağlayarak bir haftadan kısa zamanda tamamlamıştı (Ersan, 2013: 291-92). Yeni belediyeçilik anlayışıyla, "sokak ve meydanlar bir daha olmayacak şekilde" çamurdan temizlenmişti (Gül, 2019: 48).

Peki 'Çamura Son Kampanyası'nın başarısı neye dayanıyordu? Her şeyden önce "Çamura Son" kampanyası, bir yandan devletin iş araçlarını, çevre belediyelerin sahip olduğu olanakları, yani tüm kaynakları seferber etmeyi; diğer yandan da halkın çözüme aktif olarak katılmasını sağlamak yoluyla değişimin başkalarından beklenemeyeceği fikrinin geliştirilmesini amaçlayan, demokrasinin temsili sınırlarını genişletmeyi hedefleyen bir nitelik taşımaktaydı.

Mahkeme savunmasında, "eski yönetim" anlayışına göre yol sorununun "devlet para da yağdırsa Ankara'dan, dört senede" çözülemeyeceğinin kendisine ifade edildiğini belirten Fikri Sönmez, tam da bu noktada halkla birlikte yönetim anlayışını devreye soktuğunu, iki meseleyi ilişkili gördüğünü şu sözlerle anlatır: "Ve halkla tartışarak bu kampanyayı, 'Çamura Son Kampanyası' adıyla anılan bir kampanyayı halkla beraber tespit ettim. Ve bunun programını hazırladım. Belediyenin teknik elemanlarını topladım... Kampanyanın programını açıkladım (Aksakal, 1989: 46-47)."

Nitekim Fikri Sönmez'in talebi üzerine başta Ordu, Perşembe, Ünye, Yalıköy, Medreseönü, Bolaman, Ilıca, Gürgentepe, Yukarı ve Aşağı Çamaş, Çatak, Çatalpınar, Aybastı, Korgan ve Kumru olmak üzere çevre belediyelerden araç ve teknik eleman desteği sağlandı. Belediyelerin yanı sıra, Devlet Su İşleri gibi kurumlardan da araç desteği alındı (Gümüş'ten aktaran, Demirbilek, 2011: 124). Çevre illerden gelen ve deneyimin başarısı için çalışan kadroların da katılımıyla kampanya, halk komitelerinin ilan edilmesinden dört gün sonra, 13 Kasım 1979 Salı günü başlar. Kampanya sırasında halktan 7-8 bin kişi aktif olarak çalışır (Demirbilek, 2011: 125).

Halkın aktif katılımı yanında, çevre belediyelerin ve kamunun kaynaklarının, araçlarının bu hedef doğrultusunda kısa sürede nasıl dayanışmacı bir çerçeveye seferber edildiğini ise Sönmez şu sözlerle açıklar:

"... ikincisi, devletin güçlü kuruluşları olan Karayolları, DSİ gibi kuruluşlarına da haber vererek onların da elindeki güçlü araçlarını altı günlüğüne Fatsa Belediyesi hizmetine aldık. Bunun yanı sıra, Fatsa'da arabası bulunan tüm araba sahiplerinden bir günlüğüne Fatsa belediyesinin hizmetine arabalarını vermelerini ve benzini belediyeden olmak kaydıyla bu kampanyaya bir günlüğüne katılmalarını istedik... Bunun dışında her köyden onar kişi bu kampanyaya kazmalı, kürekli olarak katıldı. Fatsa Belediyesi, kazma işinde çalışacak mahallelerden insanları, okullardan öğrencileri teşkilatlandırdı (Aksakal, 1989: 47)."

Yıllardır çözülemeyen çamur ve yol sorununun halkın katılımıyla çözülmesi, aynı zamanda karar ve yönetim sürecinden dışlanmış, sadece seçim zamanlarında siyasal süreçlere

katılmaları beklenen halk katmanlarını yönetme, karar alma, planlama gibi kolektif siyasal süreçlere katmanın etkin bir aracına dönüşür böylece. Nitekim o dönem Fatsa Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nde görev yapan Ahmet Özdemir'in tam da bu çerçevedeki şu sözleri önemlidir: "O kadar insan, binlerce kişi geldi o mahallede, bu sokakta işleri yürütmeye başladı. Bunları yürütürken iyi plancılarımız yoktu, ama normal, sıradan insanlarımız da iyi planlamayı kavradı. İyi planlarsak iyi ilerleriz dedik (Aksakal, 2007: 143)." Aynı şekilde Belediye Başkanı Fikri Sönmez de, halkın karar ve yönetim sürecinde merkezileşmesi hedefini M. Tali Öngören'e şu sözlerle aktarır: "Önümüzde yığınla sorun yer alıyor. Bizim amacımız halkın kendi kendini yönetme alışkanlığına sahip çıkması. Evet, biz halka bazı reçeteler verdik ve bu reçeteler tuttu. Ama Fatsalılar bu reçeteleri kendi kendilerine hazırlayabilecek aşamaya gelmelidir (Aktaran, Aksakal, 1989: 326)."

Kampanya sonunda sadece yollardaki çamur ve çukurlar ortadan kaldırılmaz. Şehrin sahile bağlantısını sağlayan dört adet yeni yol açıldığı gibi, kentin etrafı da yeni yollarla çevrilir. "Fatsa'nın en hareketli caddelerinden biri olan Reşadiye Caddesi de bu kampanya ile açılır (Demirbilek, 2011: 125)." Yine hastane yolu olarak kullanılan yol ve yeni Kumru Caddesi de bu dönemde devreye sokulur (Demirbilek, 2011: 145, 148). Aksakal'ın da aktardığı üzere (2007: 37), Çamura Son Kampanyası'nın başarıyla sonuçlandırılması, "Fatsa'da sorunların kolektif olarak çözülmesinde bir başlangıç teşkil etmiş", diğer yandan kadınların toplumsal ve siyasal gündeme daha fazla dâhil olmasını sağlaması bakımından da, "kısa süreli de olsa yerleşik patriyarkal ilişkileri dönüştürücü etkide bulunmuştur (Şahin, 2016: 175)."

Belediyenin borçları ve istimlak konusundaki direnişler nedeniyle yapılamayan diğer yollar da Terzi Fikri döneminde yapılır. Terzi Fikri mahkemedeki savunmasında borçları ödediğini, kaynakları çoğalttığını, istimlak sorununu çözdüğünü ve yine bu sayede şehir merkezindeki giriş sayısını üçten yediye çıkarttığını da belirtir (Aksakal, 1989: 59). Yine o dönem Fatsa Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nde görev yapan Ahmet Özdemir'in aktarımına göre, sekiz ayda belediyeye ait tek bir dozerle Fatsa'ya yeni caddeler açıldığı gibi, köylere de 50 km'ye yakın yol yapılır (Aksakal, 2007: 129).

Bütün bunlar ekseninde, Terzi Fikri'nin savunmasında yol yapımına özel bir önem atfettiği görülür: "Benim zamanımda Fatsa'nın her tarafı yol olmuştur. Yani yirmi senede, otuz senede açılan yolların iki misli yol açılmıştır, sekiz aylık dönemde. Bunu vurgulamaya çalışıyorum (Aksakal, 1989: 63)" şeklindeki cümleleri bunun uzantısı olarak görülebilir. Yol, Terzi Fikri'nin siyaset perspektifinde, geniş kitlelerin siyasete katılımının sağlanmasında, sorunların çözülebilir olduğunun kanıtlanması ve bunun etrafında yeni bir yerel tarihsel blok oluşturulması hedefinde ve icraat planında merkezidir. Yerel sorunları merkeze alan ve çözüme halkı katan bu anlayışın çok kısa sürede etkisini gösterdiği de hızla görülür. Öyle ki, Terzi Fikri belediye başkanı seçildikten bir buçuk ay sonra gerçekleştirilen belediye meclisi toplantısında geride kalan dönemde yapılan işleri özellikle 'Çamura Son Kampanyası' ekseninde açıklarken, "Belediye demek yol demektir" cümlesini kurar ve bu hizmetin devam edeceğini ilan eder (Uyan, 2004: 116).

Kaldı ki yol sorununun hızla çözümü, yıllarca CHP yerel iktidarı ya da Adalet Partisi iktidarı tarafından ihmal edilen sorunların sosyalistler tarafından çözülebileceğine dair mesajın uygulamalı kanıtı olarak sunulduğu gibi, aynı zamanda particiliğe, kökenciliğe göre hizmetlerin tercihli olarak yapılmasına ya da aksatılmasına dayalı geçmiş anlayışlarla aradaki farkı

göstermeye dönük bir tür birleştirme stratejisinin uzantısı olarak da konumlandırılmıştır. Bu da, bu bölümün başında yaptığımız Laclau alıntısındaki popülist stratejinin temel özelliklerini hatırlatır: Yol burada, kendi etrafında farklı sosyal, siyasal ve ekonomik bir modelin/ilişkilerin gelişmesine ve karşı hegemonyanın görünürleşmesine imkân veren bir "eşdeğerlikler zinciri" sağladığı gibi, emekçi sınıfları bölen kimlik ve parti siyasetlerinin yarattığı ayrımları aşarak yeniden bir "Halk" inşasının motoru olarak da işlevselleşmiştir. Yine Fikri Sönmez'in savunmasında bunun işaretlerini görmek mümkün; şöyle diyor:

"Kurtuluş Mahallesi'nin Sivaslar semtinden yıllardır yol geçmemekteydi. Patika yollardan gidilen dağınık bir mahalleydi. Köy biçimini andırır. Bu köyde iki-iki buçuk kilometreye yakın bir yol benim dönemimde açıldı. En önemlisi... bu mahalleye yıllardan bu yana belediye hizmeti gitmemiştir. Çünkü Kurtuluş Mahallesi, Adalet Partili bir mahalledir... Bu mahalledeki Gürcülerin yoğunlukta olması sebebiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne az oy çıkar. Yıllardan beridir CHP belediyeyi elinde tuttuğundan, Kurtuluş Mahallesi'ne kasıtlı olarak, siyasi nedenlerden en ufak bir hizmet götürülmemiştir. Ben orada büyüdüğüm için çok iyi bilmekteyim" (Aksakal, 1989: 60).

Bu sözlerle bir yandan yıllardır soruna çözüm getiremeyen CHP yerel iktidarının tutumunu görünür kılan Sönmez, devamında ise bu kez mahallede yaşayan bir AP seçmenin Adalet Partisi'nin merkezi iktidarına bu sorunu ilettiğinden ve AP iktidarı tarafından da sorunun yok sayıldığından söz eder ve Adalet Partili mahallelilerin şikayetlerinin sonuçsuz kalışını vurguladıktan sonra, sorunun halk katılımıyla kendi döneminde çözüme kavuşturulduğunun altını çizer (Aksakal, 1989: 62). Bu elbette, geleneksel siyasal parti ve aktörlerin çözemedikleri sorunları sosyalistlerin ayırım gözetmeksizin çözebildiklerini görünür kılmayı hedefleyen bir hegemonya stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Nitekim bu durum, Fatsa'da faaliyet gösteren egemen siyasal partilerin ilçe teşkilatlarının başkanları tarafından da dönemin gazetelerine verdikleri demeçlerde görülmektedir. Öyle ki, Adalet Partili, Milli Selamet Partili ilçe yöneticileri, ülke yangın yeriye Fatsa'da huzur ve barış olduğunu açıklamış ve Fatsa'ya dönük olarak ulusal sağ basında adım adım hazırlanan operasyon algısına da karşı durmuşlardır (4 Temmuz 1980, Milliyet). Gerek Halk Komiteleri pratiğinden, gerekse katılımcı diğer örgütlenmelerden dışlanan tek aktör ise, silahlı paramiliter bir örgütlenmeye, katı hiyerarşik bir yapıya ve devletle kurduğu ilişki bakımından da bir parti görünümünü aşan özelliklere sahip olan MHP'dir (Aksakal, 2019: 417)." Bu nokta özellikle Devrimci Yol siyasetinin halkın temel sorunlarına, yine halkı daha da aktif hâle getiren bir demokrasi anlayışı yerleştirerek çözüm getirme anlayışıyla, dönemin yükselen faşizmine karşı geniş cephe oluşturma stratejisinin uzantısı olarak da değerlendirilebilir.

Diğer yandan Fatsa deneyiminin Demirel iktidarı tarafından olduğu kadar askeri güç ve sermaye ittifakınca da bir tehdit olarak sunulmaya başlanması; özellikle ülkenin önde gelen aydınlarının, gazetecilerinin, sanatçıların Halk Kültür Şenliği'ne katılıp Fatsa deneyimini ve özellikle de "Çamura Son Kampanyası" ile Fatsa'nın birlikte yaşam modelini ülke geneline duyurmaya yönelmeleri ve ulusal basında Fatsa'daki iklimin görünürleşmesiyle birlikte olmuştur.

Kuşkusuz Fatsa'da halkın yol ihtiyacını merkeze alarak örgütlenmeyi öncelikli hâle getiren bu "çekişmecî siyaset" anlayışında özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sosyalist fikir ve hareketlerin rüzgârının Fatsa'ya ulaşmasının da belirli bir payı vardı. Ayrıca 1970'lerin sonundaki bu

deneyimin arkasında 1960'lardaki Beyceli köylülerinin yol talebiyle başlattıkları yürüyüşün etrafında oluşan birikim de etkiliydi. İkrami Çelebi bu durumu, "Bir altyapısı vardı Fatsa'nın. Benim gözlemleyebildiğim kadarıyla işte Beyceli Köyü, Sarihanlar, Ahmet Atasoylar, Ziya Yılmazlar, Nihat Yılmazlar Fatsa'da yaşadıkları için (Aktaran, Uyan, 2004: 34)" sözleriyle, tarihsel bir mücadele deneyimine, birikimine yaslayarak açıklamaktadır. Tam da bu nokta; Tilly'nin çekişmeci siyaset olgusunu açıklarken devreye soktuğu repertuar kavramının kültürel bir mücadele/deneyim birikimiyle oluştuğu yönündeki hatırlatmasıyla birlikte düşünülmelidir. Bu anlamıyla 1970'lerin sonunda Fatsa'da beliren kolektif eylem ve "çekişmeci siyaset" anlayışı, bir yandan siyaset pratiğinden oy vermek dışındaki zamanlarda dışlanmış kitleleri karar ve uygulama süreçlerine doğru çekerek "siyaset"i Ranciere'in altını çizdiği anlamda genişletirken; diğer yandan da mücadelenin kolektif repertuarı bakımından Fatsa'da 60'lı yıllarda gelişen pratiklerin, eylem biçimlerinin ve kadrolarının da birikimine yaslanmıştı.

Kaldı ki konu sadece repertuar olgusuyla da sınırlanamaz. Fatsa'da 1970'lerin sonunda açığa çıkan "Devrimci Popülizm" olgusunu inceleyen Morgül; özellikle 'Çamura Son Kampanyası'nı da kapsar biçimde Fatsa'da gelişen yerel yönetim deneyimin başarısını Çekişmeci, Prefigüratif ve Yaşam tarzı Performansları arasında kurduğu irtibatla açıklar. Buna göre devrimci popülizm, bir yandan 'halk' ile 'karşıtları' arasındaki zıtlığı görünürleştirirken, devrimcilerin ahlaki üstünlük kurmalarını sağlarken, devrimci yönetimin sahip olduğu gücün fark edilmesine katkı verirken ve siyasal-ekonomik elitlere karşı ahlaki öfke yaratırken Çekişmeci Performans sergilemiştir. Diğer yandan, yarını bugünden inşa etmek ve yarınki modeli şimdiden görünür kılmak bağlamında da Prefigüratif Performans biçimleri devreye sokulmuştur. Hareketin etkililiğini gösteren; alternatif kurumların, modellerin varlığını görünür kılan; toplumu 'halk' ve 'düşmanları' zıtlığı temelinde ikiye ayıran performans biçimleri bu kapsamdadır. Son olarak, devrimci hareketin ahlaki üstünlüğüne katkı veren performanslar da, yaşam tarzı performanslarıdır (Morgül, 2019: 293). Bütünlüklü bakıldığında, her üç performans biçiminin katkı ve etkisinin en somut görünür kılındığı alanlardan birisinin 'Çamura Son Kampanyası' olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

"Çamura Son Kampanyası"nın ve genel olarak "yol siyaseti"nin karşı hegemonyayı örgütlerken hangi araçlardan yararlandığına değinmiştik. Bu aşamada, özellikle farklı partiler arasındaki ayrılıkları aşabilen, birleştirici ve hegemonik bir güç olarak sosyalist belediyenin yükselişinde kampanya etrafında örülen geniş dayanışma seferberliğinin etkili olduğu çok açıktır.

Örneğin o dönem Karadeniz'de Devrimci Yol hareketinin örgütlenmesinde görev alan Göçmen'in de aktardığı üzere, CHP'li çevre belediyelerin hepsi yardım etmiş ve Adalet Partisi'nde olan Korgan Belediyesi de "Çamura Son Kampanyası"na destek için iki damperli kamyon göndermiştir (Kahraman, 2013: 202). Bu durum, 1970'lerin sonundaki siyasal kutuplaşma ikliminde, sosyalistlerin fiili iktidar haline dönüşmeye başladığı bir yerel pratiğin vardıgı yerin göstergesidir.

Kaldı ki "Çamura Son Kampanyası" aracılığıyla, geçmişten devralınan "yol siyaseti" repertuarı da genişletilmiş ve bir yandan Fatsa'nın yol sorunu çeken köylerine, Fatsa'nın komşu ilçelerine de el uzatılmaya başlanmıştır. Bununla da sınırlı kalmamış, özellikle Karadeniz'in farklı ilçelerinden gelen sosyalist kadroların "Çamura Son Kampanyası" deneyimine katılarak, çalışarak ve başarıya ulaşan kampanyanın stratejisinden dersler çıkararak kendi bölgelerine bu siyasal hegemonya modelini taşımaları da söz konusu olmuştur. Bu açıdan "Çamura Son

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaeconomia, 4(3), 661-704.

Kampanyası", sosyalistler için bir bakıma "yönetmeyi öğrenme" yönünde okul işlevi de görmüştür.

Gerçekten de, Göçmen'in de ifade ettiği üzere, Fatsa merkezde gerçekleştirilen "Çamura Son Kampanyası", sadece şehir merkezindeki yol sorununu çözmeye yaramadı. Aynı zamanda bu kampanyaya aktif olarak katılan, öğrenen ve geliştiren insanlar bu modeli köylerine taşımıştır: "Bu çalışmaya katılan bazı arkadaşlarımız, Fatsa köylerinde köy yollarının açılmasında öncü olmuşlardı" (Kahraman, 2013: 200-201). Yine kampanya sayesinde Fatsa Belediyesi'nin makine parkı da gelişmiş; yol ihtiyacı bulunan köyler de bu olanaklardan yararlanmaya başlamışlardır... Göçmen, bu durumu; "ortak çalışma ve imece geleneğinden çok yararlandık" (Kahraman, 2013: 205) sözleriyle açıklar.

Öyle ki, kampanyanın kazandığı başarının ardından şehir planının yeni yollar yapılmasına uygun şekilde güncellenmesiyle ilgili çalışmalar başlatılmış; yine sahip oldukları yerlerin kamulaştırılmasına, dolayısıyla yeni yol yapımına direnen yerel güç sahiplerinin ikna edilmesine dayalı meşruluk, halkın yeni belediye yönetimini "gerçek iktidar" olarak görmeye başlamasına, sorunları sosyalist yerel yönetimin çözebileceği düşüncesine alıştırmaktaydı. Ancak Türkmen'in de belirttiği gibi, yeni şehir planında öngörülen yolların bir kısmı da, Fatsa'ya dönük askeri operasyon nedeniyle tamamlanamadı (Türkmen, 2006: 113).

Az önce belirttiğimiz üzere, kampanyanın etkisi, çamur ve yol sorunu yaşayan Ordu'nun çevre ilçelerine de ulaşmıştı. Örneğin Fatsa'ya komşu ilçe Ünye'de de, özellikle Fevzi Çakmak Mahallesi'nde yolu ve sokağı olmayan bir bölgede de "Çamura Son Kampanyası" düzenlenmiş; kampanyaya öncülük eden Hasan Arslan'a Fatsa'dan Fikri Sönmez araç desteği göndermişti. Yine kampanyanın örgütlenmesi de Fatsa'daki gibi, halk katılımına dayalı bir komite ile sağlanmış ve başkanlığına da Adalet Partili bir yurttaş seçilmişti (Kahraman, 2013: 262-263)." Göçmen'in anlatımına göre, Aybastı ilçesinde de yolu olmayan sağlık ocağının yolu aynı dayanışmacı yöntemle yapılmıştı (Kahraman, 2013: 274).

Aynı dönemde, Rize'nin Pazar ilçesindeki "Devrimci Yolcular"'ın da Fatsa'daki "Çamura Son Kampanyası"na katıldıklarını Mustafa Korkmaz'ın anılarından öğreniyoruz (2018: 201-202). Korkmaz, "Fatsa'ya gidecek arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, çalışmalara destek verirken, orada işlerin nasıl yapıldığını gözlemlemelerini ve bizimle paylaşımlarını istemiştik..." sözleriyle, çevre yerleşimlerin çekirdek öncü kadrolarının bir yandan emek ve eylem dayanışması amacıyla Fatsa'ya gittiğini; yine bu çerçevede de deneyim, örgütlenme bilgisiyle geri döndüklerinin altını çizmektedir. Fatsa'ya giden Pazarlı "Mümtaz Dayı" dönüşte izlenimlerini anlatır. Korkmaz'ın aktarımına göre; "Çamura Son Kampanyası boyunca katıldığı çalışmalarda dikkatini çeken en önemli konu organizasyonun büyük bir disiplin içinde yürütülüyor olması"dır (Korkmaz, 2018: 202). Aktarımdan devam edersek: "Çalışanlar gruplar halinde, işbölümüne mutlak uyarak çalışıyorlardı. Kürekçiler ayrı, taşıyıcılar ayrıydı. Kimse kimsenin işine karışmadığı için kargaşa olmuyor; işler, saat gibi tıkır tıkır yürüyordu... Çalışmak için girilen sokaklarda, çalışmaya katılanlar komite sorumluları tarafından karşılanıyorlardı. Komite elemanları, çalışmaya katılanların ihtiyaçlarını öğreniyor, hemen temin ediyorlardı. İşte böyle! Fatsa Belediyesi'ne çamurlu ayakkabılarla girdik. Fatsa'dan tertemiz ayaklarımızla Pazar'a döndük (2018: 202)."

Bu sözler, yukarıda da aktardığımız üzere, yönetmeyi ve planlamayı öğrenme; halkın kendi sorunlarını kendi seferberliğiyle çözebileceğine dair bir özgüveni siyasal açıdan oluşturma

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaoconomia, 4(3), 661-704.

yönünde bir hegemonya stratejisi içinde, Fatsa'da Terzi Fikri belediyciliği deneyiminde "Çamura Son Kampanyası"nın oldukça kritik bir yer tuttuğunun da kanıtı olarak görülebilir. Bir yandan, halkın gündelik ve en temel sorunlarına çözüm geliştirerek yaklaşmak (pratikçilik), diğer yandan da bunu yaparken geleneksel siyasal ve kimliksel bölünmelerin ötesine geçen bir kapsayıcı hat belirlemek anlamında, "Çamura Son Kampanyası"nın büyük bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca, Erdoğan'ın da haklı şekilde altını çizdiği üzere (1998: 29), bir yandan direniş komiteleri eliyle devrimi organik bir süreç olarak ele alan yaklaşım, diğer yandan da halkın kendi iktidar modelini merkezi iktidar karşısında adım adım somutlaması ve "mevzi savaşı" stratejisi bağlamında, Devrimci Yol hareketinde Gramscici bir tını olduğu düşüncesi daha da somutlaşmaktadır.

"Çamura Son" kampanyasının başarıyla sonuçlanması, bir yandan geleneksel siyasal parti ve aktörlerin çözüme kavuşturmakta zorlandıkları ya da çözümünü öteledikleri meseleleri düzen dışı siyasal aktörlerin çözüme kavuşturabileceğine dair pratik bir algı yaratılmasına ve yeni yönetime güvenin artmasını sağlamıştı. Diğer yandan da kampanya, halkı sadece sorunları saptama sürecinde yönetime katmamış, aynı zamanda çözümün örgütlenmesinde de harekete geçirmişti. Her türlü etkin kaynağı seferber eden bu katılımcı anlayışla, yıllardır çözülmeyen bir sorunun kısa sürede çözüme kavuşturulması, aynı zamanda "temsil edenler ve temsil edilenler" arasındaki ayrıma dayalı geleneksel siyaset kalıplarını da sarsma yolunda ciddi bir adımdı. Dolayısıyla Fatsa'da yol sorununun çözümü, aynı zamanda bir yordam, yöntem olarak da yeni bir 'yolu' görünürleştirme potansiyeli taşımaktaydı. Bu anlamıyla Fatsa'da, geleneksel aktörlerin, kurumların dışında bir "çekişmeci/mücadeleci siyaset" anlayışının örgütlenmiş olduğunun ilk işaretleri de veriliyordu. Göçmen'in ifadesiyle, "kararı halkla birlikte almış; çözümü halkla birlikte sağlamıştık. Bu bizim sosyalizm anlayışımıza da uygundu (Kahraman, 2013: 204)." Yine bu noktada, geleneksel parti ve aktörlerin ülke genelinde derinleşen hegemonya krizinin karşısında, özellikle "Çamura Son Kampanyası"nın tartışmaya açma potansiyeli taşıdığı bir başka başlık da, kaynakların kullanımına dairdi. "Kaynaklar yetersiz, 4 yılda bitmez" denilen bir projenin etkin kaynak seferberliğiyle bir haftadan kısa sürede tamamlanabilmesi, ülke genelindeki iktisadi sorunlara ve kamusal hizmet eksiklerine dönük bir "kaynaklar" tartışmasının açılabilmesi ihtimalini de doğurmaktaydı. Bu da geleneksel siyasal aktörler açısından büyük bir risk demektir.

Bütün bu nedenlerle, Çamura Son Kampanyası ile birlikte başlayan ve arkasında mahallelerden gelişen komite örgütlenmesi deneyimi bulunan yerelde "doğrudan demokrasi" deneyiminin, kitlelerin siyasetten uzaklaştırılmasına, siyasetin teknikleştirilmesine dayalı kurumsal siyaset anlayışının sınırlarını ortadan kaldırmaya çalıştığı belirtilmelidir. Fatsa örneğinde siyasetin "çekişmeci" niteliğini vurgulamamız bu eksenden bağımsız görülemez. Bu anlamda, Yıldırım'ın Porto Alegre ve Fatsa deneyimlerini karşılaştırırken ulaştığı şu sonuca katıldığımızı belirtmeliyiz: "Porto Alegre ve Fatsa örneklerinde hayata geçirilen politikalar ile kent yönetiminin 'teknik bir mesele' olduğu yönündeki yaklaşıma karşı çıkmıştır. Temsili süreçlerin doğrudan demokrasi uygulamaları ile dengelendiği süreçlerde teknik konular, siyasetten uzaklaştırmanın bir aracı olmaktan çıkmıştır (2008: 285)."

Gerçekten de "Çamura Son Kampanyası", gerek kararın alınması, gerekse kampanyanın örgütlenmesi sürecinde, "yol siyaseti" etrafında bir karşı hegemonya modelini oluşturmaya en fazla yaklaşmış deneyim olarak görülmelidir. Sanıyoruz bu etki, kampanya örgütlenirken bile bu denli görülmemiştir. Nitekim Göçmen de, bütün çalışmaların anasının 'Çamura Son

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscaoconomia, 4(3), 661-704.

Kampanyası' olduğunu, yarattığı etki nedeniyle sonradan fark ettiğini belirtir (Kahraman, 2013: 228).

Nasıl bir "karşı hegemonya" çekirdeği bu kampanya etrafında belirmiştir? Bu noktaları çalışmayı sonlandırma aşamasında kısaca toparlamakta yarar var.

Birincisi, kampanyanın kararı halk katılımıyla alınmıştır. Siyasete katılımın alanı bu yolla genişletilmiştir. İkincisi, kampanya için parti, kimlik ayrımı yapılmaksızın en geniş kaynak, araç seferberliği yapılmıştır. Sosyalistlerin tikel sahadan çıkarak daha geniş bir alanda rıza örgütlenmesinde bu durum bir model olarak işlevselleşmiştir. Üçüncüsü, kampanya sırasında halk imece ve işbölümü yöntemiyle birlikte çalışmış ve sorunları kendi iradesiyle, katılımıyla çözebileceğine, başkalarından bir çare beklemenin çözüm olmadığı düşüncesine yaklaşmıştır. Dördüncüsü, kampanya, çevre ilçelerde benzer stratejiyle örülecek modellerin kadroları için bir okul işlevi görmüştür. Beşincisi, kampanyanın çok kısa sürede başarılması; geleneksel partilerin ve aktörlerin yıllardır çözemediği sorunun sosyalist belediye tarafından çözüme kavuşturulması, hem kitlelerin geleneksel partilerle arasındaki bağları daha da aşındırmış, hem de sosyalistlerin sorun çözme iktidarına olan pratik inancı pekiştirmiştir. Altıncısı, kampanyanın başarısının ardından örgütlenen Halk Şenliği sayesinde, Fatsa'daki deneyim ulusallaştırılmış, kampanyanın başarısının ve ülke yangın yeriye Fatsa'da sosyalistlerin yönetimi altında huzur olduğu bilgisinin daha geniş bir kamuoyuna ulaşması sayesinde, yerelin ötesine geçen, ulusal düzeyde karşı hegemonik bir modelin çekirdeğinin nasıl olabileceğiyle ilgili bir tartışma oluşmaya başlamıştır.

Bütün bu olgular ekseninde, Hamamcı'nın da belirttiği üzere, "Fatsa Deneyimi, 1970'li yılların ikinci yarısında gündeme gelen sosyal adaletçi, katılımcı, toplumcu, devrimci alternatif belediyeçilik arayışlarının en son ve en başarılı halkasını oluşturmuştur (Hamamcı, 2013: 168)."

Sanıyoruz tüm bu nedenler, merkezi iktidar blokunu oluşturan güçler tarafından Fatsa deneyiminin neden "yerel" bir tehdit olmaktan öte değerlendirildiğini de açıklar. Öyle ki Demirel'in "Çorum'u bırakın, Fatsa'ya bakın" sözü, bu algının boyutlarını tüm berraklığıyla sergilemektedir. Görevde henüz birinci yılını bile doldurmayan Fatsa Belediye Başkanı'na ve genel olarak Fatsa deneyimine karşı 11 Temmuz 1980'de Nokta adı verilen bir askeri operasyon gerçekleştirilmesi ve deneyimin zor gücüne dayalı olarak tasfiye edilmesi de, küçük bir ilçeden gelişen karşı hegemonya modelinin dönemin iktidar bloku temsilcileri nezdinde nasıl büyük bir tehdit olarak görüldüğünün kanıtıdır. Özetle Fatsa deneyimi, hem yol siyaseti (halkın somut ihtiyaçlarına çözüm) etrafında bir karşı hegemonya örgütlenmesinin olanaklı olduğunu hem de merkezi düzeyde ulusal-popüler bir hegemonya örgütlenmesiyle bütünleşmeden salt yerelde kalan bu tür deneyimlerin kolaylıkla ezilebildiğini görünür kılmıştır.

Sonuç

Türkiye'de siyasal partiler ve seçmen kitleleri arasındaki ilişkide "icraat" olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Başta bugün iktidarda bulunan AKP olmak üzere, özellikle Demokrat Parti'den başlayarak sağ popülist partiler, kitlelerle kurdukları patronaj ilişkisinde yol, baraj, köprü yapımı gibi yatırımları bu "icraat" ilişkisinin somut delilleri olarak görünür kılmayı seçmektedir. Bugün bu olgu çok daha belirgindir.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", Fiscoeconomia, 4(3), 661-704.

Çalışma boyunca bunun bir sonuç olduğunu, gerek akademik gerekse politik çalışmalarda bu olguya yol açan nedenlerin göz ardı edildiğini savunduk. Geniş kitlelerin yol arzusu, tarihsel olarak siyasi partilerle aralarındaki "oy pazarlığı"nın bir ürünü değildir. Bu anlamda "sağ" siyasal hegemonya alanından⁴⁰ sunulan "yol" hikâyelerinin arka planında, kitlelerin 1960'lı yıllardan itibaren bu somut ihtiyaç ekseninde siyasetle aktifleşerek ilişki kurmalarının ve hatta 1970'lerin sonunda bu çerçevede yeni bir karşı hegemonya modeli örgütlemelerinin yattığı düşünülürse, bu olgunun bugün niye görünmezleştirildiği de daha iyi anlaşılır. Bugün "yol yapım süreci", sağ siyasal hegemonya ve onun siyasete, sınıf ilişkilerine ve toplumsal alana dair tasavvuruyla ilişkili; bu hegemonya aktörleri tarafından tekelleştirilmiş gibi görünse de, tarihsel seyir bunun tam tersi yöndedir.

Bu anlamda AKP ile "yol" ilişkisi de, bir nedenden çok sonuçtur. Bu sonuç, yükselen kitle seferberliğinin ve yol etrafında örülen karşı siyasal hegemonya pratiklerinin önce boynunun vurulması ve ardından yol özlemi duyan kitlelerin arzularının, sermayenin ve sağ popülist hegemonyanın beklentileriyle uyumlu şekilde yeniden yapılandırılarak yerine getirilmesi, yani soğurulması ile mümkün olmuştur. Dolayısıyla yol bağlamında "pasif devrim", yol talebi etrafında gelişen katılımcı ve demokratik, kamusal modellerin yıkımının üzerinde yükselmiş görünmektedir. Bu açıdan, yol mücadeleleri ve siyasetleri çoğunlukla sağ siyasal hegemonya dışından ve aşağıdan gelişmiş; bugünse denklem tersine çevrilmiştir. Bu açıdan, bugün Fatsa'da iyiden iyiye yerleşen AKP siyasal hegemonyasının/üstünlüğünün başsız/sonsuz bir süreç olarak değerlendirilmemesi; tarihsel şartlarla bağlantılı olarak anlaşılmaya çalışılması da kanımızca önemlidir.

Çalışmada vurguladığımız üzere, Türkiye'nin 1950'li yıllardan itibaren ulaştırma politikasını yeni sermaye birikim modeliyle ve uluslararası entegrasyon hedefiyle karayolları merkezli olarak yeniden yapılandırmaya başlaması önemli bir eşiktir. Bu süreç 1960'lı yıllardan itibaren "yol sorunu"nun özellikle engebeli coğrafyalarda yaşayan, merkezle ve oradaki sosyal hizmetlerle ve elbette pazarla yeterince eklemlenemeyen köylülerce daha fazla hissedilmesiyle devam etmiştir. Bu açıdan 1960'lı yıllarda, nüfusunun çoğunluğu Türkiye ortalamasının üstünde bir oranla kırsalda yaşayan ve yine köy yollarının oranı bakımından da Türkiye ortalamasının altında kalan Doğu Karadeniz'de yol talebi etrafında köylülerin harekete geçmeleri, belki de ilk kez siyasal alana dair taleplerini kamusal alandan "yol ihtiyacı" etrafında kolektif olarak duyurmaya başlamaları tesadüf değildir.

Yine aynı şekilde, 1970'lerin sonlarında Fatsa'da uzun süredir çözümsüz bırakılmış yol sorununun kısa süre içerisinde halk katılımıyla çözüme kavuşturulmasının ve bunun etrafında beliren yeni siyasal ve sosyal karşı hegemonya modelinin de Karadeniz temelli gelişimi tesadüf olmadığı gibi, bu durum tarihsel olarak "yol" talebinin/mücadelesinin özellikle kırsal bölgelerde salt sağ siyasal hegemonyanın tekelinde şekillenmediğinin de kanıtıdır.

Bütün bu göstergeler, Karadeniz kırsalında yol talebi ve yapımı etrafında gelişen mücadelelerin ve karşı hegemonya pratiklerinin, elbette daha genel olarak tüm ülkedeki pratiklerin de, boynunun 12 Eylül öncesinde ve darbesiyle vurulmasının, toplumsal mücadele ve örgütlenme repertuar ve deneyimlerinin yok edilmesinin ardından, sağ siyasal hegemonyanın yol yapım

⁴⁰ "Sağ siyasal hegemonya" ifadesiyle, yukarıdan aşağıya bir iktidar ilişkisi geliştiren, halkın siyasal alana katılımını seçim dönemleriyle sınırlayan ve sermaye fraksiyonlarının birikim beklentileriyle uyumlu olduğu ölçüde halkın taleplerini yerine getiren parti ve hareketleri kast ettiğimizi tekrar belirtmekte yarar var.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

süreçleri etrafında yeniden inşa edilmeye başladığını, ANAP'ın da böyle bir dönemin ürünü olduğunu kavramamıza ya da AKP'nin bugün Karadeniz Bölgesi'nde sahip olduğu geniş hegemonyanın arka planının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayabilir.

Bu anlamda çalışmamız, "yol yapımı sadece yol yapımı değildir; bunun etrafında sosyal, sınıfsal ve siyasal açıdan yeni bir hegemonya ve buna bağlı bir tarihsel blok inşa edilmektedir", tezini çeşitli mücadele deneyimlerini tarihsel açıdan ortaya koyarak sunma yolunda bir adım ve maddi süreçler etrafında örülen sağ ideolojik hegemonyanın yıldızlarının kazınması yolunda da bir sorumluluk çabası olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda makale, halkçı karşı hegemonya deneyimlerinin somut, gerçek sorunları seslendirerek, çözüme kavuşturarak ve gündelik yaşama dokunarak "bugünden, geleceğin toplumuna" nasıl işaretler bıraktıklarının anlaşılması, deneyimlerin doğru kavranması açısından da yeni, güncel bilimsel, siyasal ve stratejik tartışmalara kapı açabildiği oranda amacına ulaşacaktır.

Kaynakça

- Acaroğlu, O. (2019), "Paris 1871 and Fatsa 1979: Revisiting the Transition Problem". *Globalizations*, (16-4), 404-423.
- Aka, N. (1978), "KUP Projesi ya da Yeni Sezarlar". *Yürüyüş*, (175), Ağustos, TÜSTAV Arşivi, [Erişim 08.08.2020].
- Aksakal, P. (1989), *Bir Yerel Yönetim Deneyi -FATSA-*. İstanbul: Simge Yayınevi.
- Aksakal, P. (2007), *Fatsa Gerçeği*. Ankara: Penta Yayıncılık.
- Alkan, M.Ö. (2017), "Altmışlı Yıllarda Gündelik Hayatın Siyaseti". Mehmet Ö. Alkan (Haz) içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 933-985). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anayasa Mahkemesi. (1965), "Anayasa Mahkemesi Kararı". *Resmi Gazete*, Tarih/Sayı: 24.5.1965/12005, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f816d1fd-36e4-4cde-90b7-c571ca01aec9?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> [Erişim 08.08.2020].
- Arolat, O. (2017), "Vatandaş Odağına Ekonomiyi Almış Durumda". *Dünya Gazetesi*, 24 Kasım.
- Arolat, O. S. (2018), *Bir Gençlik Liderinin Anıları (1959-1974)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataay, F. (2007), *12 Mart'tan 12 Eylül'e -Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti-*. Ankara: De Ki Yayıncılık.
- Atılğan, G. (2015), "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında". Gökhan Atılğan & E. Attila
- Aytekin & Ebru Deniz Ozan & Cenk Saraçoğlu & Mustafa Şener & Ateş Uslu & Melih Yeşilbağ (Haz.) içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 387-514). İstanbul: Yordam Kitap.
- Avdikos, V. (2011), "Local Hegemonic Blocs: The Case of Tourism in Rhodes", *European Urban and Regional Studies*, (18-1), 77-92.
- Aydinoğlu, E. (2008), *Türkiye Solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

- Aytekin, E. A. (2015), "Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında". Gökhan Atılğan & E. Attila Aytekin & Ebru Deniz Ozan & Cenk Saraçoğlu & Mustafa Şener & Ateş Uslu & Melih Yeşilbağ (Haz.) İçinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 41-87). İstanbul: Yordam Kitap.
- Babuş, F. (2003), *Devrim Havarileri –68 Hareketinin Köy Eylemleri-*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Baş, M. (2012), *Ordu Yöresi Tarihi*. Ordu: Ordu Belediyesi Yayınları.
- Bates, R. T. (1975), "Gramsci and the Theory of Hegemony". *Journal of the History of Ideas*, Nisan-Haziran, (36-2), 351-366.
- Bengi, D. (2020), *70'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük -Görececek Günler Var Daha-*. İstanbul: YKY.
- Coşar, N. & Demirci, S. (2009), "Incorporation into the World Economy: From Railways to Highways (1850–1950)". *Middle Eastern Studies*, (45: 1), 19-31.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. 13 Temmuz 1964 tarihli sayı.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. 24 Haziran 1967 tarihli sayı.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. 16 Nisan 1969 tarihli sayı.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. 21 Ekim 1969 tarihli sayı.
- Çadırcı, M. (1991), "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (15-26), 153-167.
- Çetin, B. & Barış, S. & Saroğlu, S. (2011), "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1-1/Güz), 123-150.
- Çolakoğlu, Z. (2007), "Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (3-6), 187-202.
- David-Barrett, E & Fazekas, M. (2019), "Grand Corruption and Government Change: An Analysis of Partisan Favoritism in Public Procurement". *European Journal on Criminal Policy and Research*, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10610-019-09416-4> [Erişim 11.07.2020].
- Demirbilek, S. (2011), *İki Darbe Bir Yaşam-Terzi Fikri*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963), *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl –1963-1967)*. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1l%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf> [Erişim 08.08.2020].
- Devlin, J. & Yap, N. (2008), "Contentious Politics in Environmental Assessment: Blocked Projects and Winning Coalitions". *Impact Assessment and Project Appraisal*, (26-1), 17-27.
- Er, A. (1988), "Önce O Düştü Yollara-Hasan Yalçın Söyleşisi". *Bir Uzun Yürüyüşü 68* İçinde, İstanbul: Afa Yayınları.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

- Erdoğan, N. (2018), "Yalnızca Sömürü Düzeni Değil, Demokrasisi Sandığa Dayalı Siyasal Düzen de Değişmelidir". *Ayrıntı Dergi*, Yunus Yücel (Söyleşi), 15 Mart 2018, <https://ayrintidergi.com.tr/yalnizca-somuru-duzeni-degil-demokrasisi-sandiga-dayali-siyasal-duzen-de-degismelidir-necmi-erdogan-ile-soylesi/> [Erişim 07.06.2020].
- Erdoğan, N. (1998), "Demokratik Sol'dan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar". *Toplum ve Bilim*, (78), 22-37.
- Erdoğan, R. T. (2019), *Hayaldi, Gerçek Oldu-1, Yeni Türkiye Vizyonu*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- Erhan, H. (2015), *1915'ten 1980'e Karadeniz*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ersan, V. (2013), *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*. Quintin Hoare & Geoffrey Smith (Çev. ve Ed.), New York: International Publishers.
- Gül, Z. (2019), *Giresun Yol Hikayeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gündoğdu, O. (2020), "Yolların Sahibi Onlar". *BirGün Gazetesi*, 6 Eylül 2020.
- Güney, N. (2020), *Ordu'nun Yol ve Köprü Hikayeleri*. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gürel, B. & Küçük, B. & Taş, S. (2019), "The Rural Roots of the Rise of the Justice and Development Party in Turkey". *The Journal of Peasant Studies*, (46-3), 457-479.
- Hall, J. A. & G. Ikenberry, J. (2005), *Devlet*. Çev. İsmail Çekem, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hamamcı, C. (2013), "Devrimci-Halkçı Bir Yerel Yönetim Deneyimi: Fatsa Belediyesi", A.Kerim Gültekin & İ. Gündoğdu (Haz.) İçinde, *Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler, Umut ve Mücadele Mekanlarından Deneyimler* (s. 167-173). İstanbul: Patika Kitap.
- "Hasret Sona Erdi". *OrduBBld Youtube Hesabı*, <https://www.youtube.com/watch?v=VO21yAAoX1U> [Erişim 01.06.2020].
- Kahraman, İ. (2013), *Fırtınalı Denizin Yolcuları -Sedat Göçmen Kitabı-*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keucheyan, R. (2016), *Aklın Sol Yarası -Yeni Eleştirel Düşünceler Atlası-*. Selen Şahin (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Knudsen, S. (2019), "Debts and the End for Infrastructure Fetishism in Turkey". *FocalBlog*, 5 Ağustos 2019, <https://www.focaaiblog.com/2019/08/05/stale-knudsen-debts-and-the-end-for-infrastructure-fetishism-in-turkey/> [Erişim 12.06.2020].
- Korkmaz, M. (2018), *Ha Bu Nasul Dev-Genç'tur Uşağum?*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- "Köy Halkı Yol İçin 90 Kilometre Yürüdü". *Milliyet Gazetesi Arşivi*, 31 Temmuz 1967.
- Laclau, E. (2007), *Popülist Akıl Üzerine*. Nur Betül Çelik (Çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Laclau, E. (2011), "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?". Hayriye Özen (Çev.), *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1-1), 135-146.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

- Leitner, H. & Sheppard, E. & Sziarto, M. K. (2008), "The Spatialities of Contentious Politics". *Transactions of the Institute of British Geographers*, (33-2), April, 157-172.
- Merdol, A. (1983), "Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2769-2772), (8), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milliyet Gazetesi Arşivi*. 24 Mayıs 1965 tarihli sayı.
- Milliyet Gazetesi Arşivi*. 6 Ekim 1968 tarihli sayı.
- Milliyet Gazetesi Arşivi*. 2 Ağustos 1978 tarihli sayı.
- Milliyet Gazetesi Arşivi*, 4 Temmuz 1980 tarihli sayı.
- Morgül, K. (2019), "Performing Revolutionary Populism: The Revolutionary Path Movement in Turkey". *Qualitative Sociology*, (42), 273-297.
- "30 Yıl Ayakta Kaldı". <https://www.milliyet.com.tr/gundem/30-yil-ayakta-kaldi-1713191> [Erişim 05.08.2020].
- Ozan, E. D. (2015), "İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı". Gökhan Atılğan & E. Attila Aytekin & Ebru Deniz Ozan & Cenk Saraçoğlu & Mustafa Şener & Ateş Uslu & Melih Yeşilbağ (Haz.) İçinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (s. 659-746). İstanbul: Yordam Kitap.
- Özkartal, M. Z. "Zap Suyu'nun Devrimci Köprüsü Canlanıyor", <https://www.milliyet.com.tr/pazar/zap-suyu-nun-devrimci-koprusu-canlaniyor-1285146> [Erişim 05.08.2020].
- Pınar, A., Yılmaz, H., Koyuncu, E. (2008), *Köy Hizmetlerinin Yerelleştirilmesi*. TEPAV Raporu, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271234719r8136.Koy_Hizmetlerinin_Yerelles_tirilmesi.pdf [Erişim 09.08.2020].
- Poggi, G. (2002), *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Çev. Şule Kut & Binnaz Toprak, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Poggi, G. (2007), *Devlet -Doğası, Gelişimi ve Geleceği-*. Çev. Aysun Babacan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Portelli, H. (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Kenan Somer (Çev.), İstanbul: Savaş Yayınları.
- Ranciere, J. (2005), *Uyuşmazlık -Politika ve Felsefe-*. Hakkı Hünler (Çev.), İzmir: Ara-lık Yayınları.
- Ranciere, J. (2007), *Siyasalın Kıyısında*. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarıhan, Z. (2008), *Bir Ömür Böyle Geçti, -Türkiye'de İlk Köy Yürüyüşü (27-28 Temmuz 1967)*. Ankara: Beyceli Kitaplığı/Mattek Matbaacılık.
- Sarıhan, Z. (2018), *İleri Köy Peşinde*. Yayınlanmamış Kitap Çalışması.
- Sarıhan, Z. (2020), "53 Yıl Sonra Temize Çıktık". *Bağımsız Özgür Medya İnternet Sitesi*, http://www.bagimsizozgurmedya.com/makale_4465_127.html [Erişim 19.06.2020].
- Sencer, M. (1971), *Türkiye'de Köylülüğün Maddi Temelleri –Üretim Güçleri ve Mülkiyet İlişkileri Açısından-*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. (1988), (7), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sotiris, P. (2018), "Gramsci and the Challenges for the Left: The Historical Bloc as a Strategic Concept". *Science & Society*, (82-1), Ocak, 94-119.
- Şahin, Edgücan, Ç. (2016), "Yerelden Örülen Doğrudan Demokrasi: 1979-1980 Fatsa Belediyesi Deneyimi". Deniz Yıldırım & Evren Haspolat (Der.) İçinde, *Değişen Karadeniz'i Anlamak* (s. 147-176). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şimşek, S. (2002), *Köycü Oktay*. İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Tansel, Burak, C. (2019), "Reproducing Authoritarian Neoliberalism in Turkey: Urban Governance and State Restructuring the the Shadow of Executive Centralization". *Globalizations*, (16-3), 320-335.
- Tarrow, S. (2008), "Charles Tilly and The Practice of Contentious Politics". *Social Movement Studies*, (7-3), 225-246.
- Tarrow, S. (2013), "Contentious Politics". In David A. Snow & Donatella della Porta & Bert Klandermans & Doug McAdam (Ed.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, 1-4.
- Tarrow, S. & Tilly, C. (2009), "Contentious Politics and Social Movements". In Carles Boix & Susan C. Stokes (Ed), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (pp. 436-457).
- TBMM Tutanakları. (1979), Birleşim 62, Oturum 1, 24 Şubat 1979, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_d05/c011/b062/mm_05011_0620175.pdf [Erişim 10.08.2020].
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1983), "Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2758-2768), (8), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, Ç. (2019), *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Tören, T. (2006), "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması". Demet Yılmaz & Ferhat Akyüz & Fuat Ercan & Koray R. Yılmaz & Ümit Akçay & Tolga Tören (Haz.) İçinde, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi –Yapıcılar Türki Söylüyor-III-* (s. 61-124). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- TÜİK, Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezleri ve Belde/Köyler Nüfusu, 1927-2019. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, [Erişim 09.08.2020].
- Türkmen, H. (2006), *Radicalisation of Politics at the Local Level: The Case of Fatsa During The Late 1970s*. ODTÜ Şehir Planlama ve Yerel Yönetimler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkoğlu, Ö. (2010), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yol Algısı". *Kebikeç Dergisi*, (30), 105-115.
- Uyan, Mahmut M. (2004), *Toplumsal Dalganın Kırılışı: Fatsa (1978-1980)*. Ankara: Arayış Yayınları.
- Wada, T. (2012), "Modularity and Transferability of Repertoires of Contention". *Social Problem*, (59-4), 544-571.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (2020), "Türkiye'de Hegemonya ve Karşı Hegemonya Stratejileri Bağlamında Yol Siyaseti: Fatsa Örneği", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 661-704.

"Yarım Asırlık Mutluluklarını Tiyatro ile Anlattılar", <https://www.haberturk.com/ordu-haberleri/78798877-yarim-asirlik-mutluluklarini-tiyatro-ile-anlattilarorduda-6-mahalle-53-yol-sonra-yola> [Erişim 05.08.2020].

Yates, L. (2020), "Prefigurative Politics and Social Movement Strategy: The Roles of Prefiguration in the Reproduction, Mobilisation and Coordination of Movements", *Political Studies*, 1-20.

Yeşilbağ, M. (2016), "Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (71-2), 599-626.

Yıldırım, D. (2009), "AKP ve Neoliberal Popülizm". İlhan Uzgel & Bülent Duru (Der.) İçinde, *AKP Kitabı* (s. 66-107). Ankara: Phoenix.

Yıldırım, D. (2010), *2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP'nin Doğuşu*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldırım, D. & Haspolat, E. (Der.) (2016), *Değişen Karadeniz'i Anlamak*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yıldırım, Y. (2008), "Porto Alegre-Fatsa: Yerel Düzeyde 'Demokrasiyi Demokratikleştirmek' Çabaları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (63-1), 273-287.

Yurt Ansiklopedisi, (1982-1983), "Ordu" (s. 6248-6339). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Please Cite As: Bari, B. & Adali, Z. (2020), "How Oil Prices Drive Inflation in Turkish Economy: Two Different Channels", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 705-721.

How Oil Prices Drive Inflation in Turkish Economy: Two Different Channels

Bilgin BARI¹ – Zafer ADALI²

Abstract

This study analyzes the impact of changes in oil prices on consumer inflation in Turkey. We compare the effects of the changes in crude oil and gasoline prices on the consumer prices. These effects differ symmetrically and asymmetrically for the period 2009:01-2020:04. For this purpose, inflationary effects are estimated using linear and non-linear ARDL models. According to the findings, changes in both oil and fuel prices have asymmetric effects on inflation in the short run. Both models explain the changes in consumer inflation with the increases in oil prices in the long run. The result indicates that the decreases in oil prices are not taken into account in pricing decisions.

Article History:

Date submitted:

28.08.2020

Date accepted:

17.09.2020

Jel Codes:

C22, E31, E37, Q41

Keywords:

Oil Price, Gasoline Price, Inflation, Nonlinear ARDL Model

¹Asst. Prof. Dr. ; Department of Economics, FEAS, Anadolu University, Eskisehir, Turkey, bbari@anadolu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7665-2740

²Research Assistant; Department of Economics, FEAS, Artvin Coruh University, Artvin, Turkey, zaferadali@artvin.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8453-9940

1. Introduction

The inflationary effects of changes in oil prices mostly result from the structural characteristics of the developing economies. The effect of fluctuations in oil prices on the economy varies according to a country's production structure and sectoral distribution of economic activity, whether the oil is a produced or imported product, and the taxation policy on the petroleum products. Thus, it becomes essential to understand the relationship between changes in oil prices and inflation rates.

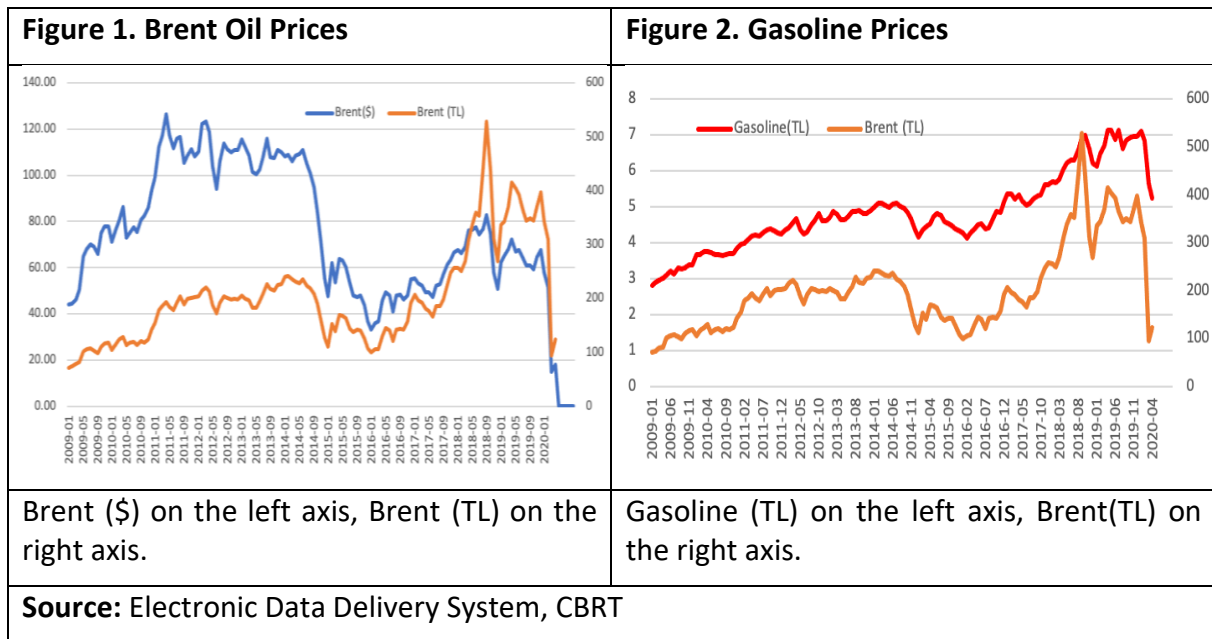
The dependency on energy causes changes in energy prices that affect domestic prices as well. Oil prices affect domestic prices directly and indirectly. Oil is widely accepted as a key and valuable input for production as well as for heating and transportation cost based on the distribution cost of goods and services. Sharp raise in oil price can directly increase the cost of production and other business activities use oil and its derivatives. As a result, the final prices of goods and services used by consumers also change. For example, the prices of chemicals and transportation services where oil is a valuable input will be affected by the increase in oil prices. One-off changes in oil prices (direct or indirect) will only create an increase in the price level but will not produce permanent inflationary effects (ECB, 2010). The indirect effects depend on how wages and price setters react to price shock. Real income losses caused by past inflation shocks affect inflation expectations of economic agents and cause higher price and wage-setting behavior. In this way, a temporary price shock becomes permanent, and it becomes costlier to eliminate it. The indirect effects of changes in oil prices are determined by many different factors such as the state of the general economy, the price elasticity of the goods and services, how inflation expectations are formed, and the credibility of the central bank. Finally, the indirect effect reflect that higher oil prices could trigger higher expectations of inflation, which push higher wages as consequences of the direct effects. (Hamilton, 1996; De Gregorio, 2007; Clark and Terry, 2010; Chen, 2009; Kilian and Lewis, 2011; Lacheheb and Sirag, 2019; Mork, 1989; Mory, 1993; Davari and Kamalian, 2018; Baumeister and Kilian 2014; Balke et al, 2002; Tang et. al, 2010; Tiwari et. al, 2018).

Monetary policy practitioners should monitor inflationary effects/shocks. The changes in oil prices cause cost-push inflation. Therefore, it is crucial to analyze the effect of oil prices on inflation. Our motivation is to research this effect on the Turkish economy. Turkey is a country dependent on oil. The total import of petroleum products has the highest share Turkey's total import, which is about 20%³. Changes in oil prices affect the domestic market in two different ways. The first effect stems from changes in global oil prices. Oil prices are determined by global supply and demand conditions. What determines the domestic price of imported oil is the TL/dollar rate in the relevant period. Accordingly, the domestic price of oil may change due to changes in the price of crude oil and the exchange rate. Figure 1 shows dollar and TL per barrel prices of European Brent oil. Due to the high volatility and increasing trend of changes in exchange rates, TL-based crude oil price also differs from international market dynamics.

Petroleum products are used in domestic production for different purposes. One of the most critical usage areas as final goods is its use in automobiles and heating as consumption goods. There price movements in these products are also determined by taxation. Depending on

³ Calculated from the Ministry of Trade and TURKSTAT data for 2019.

taxation, the change in gasoline prices and the change in crude oil prices differ. In Figure 2, it can be seen that the change in crude oil prices does not fully reflect on the gasoline prices, especially in the downfall of global oil prices. They differ as a result of the automatic taxation mechanism in Turkey.

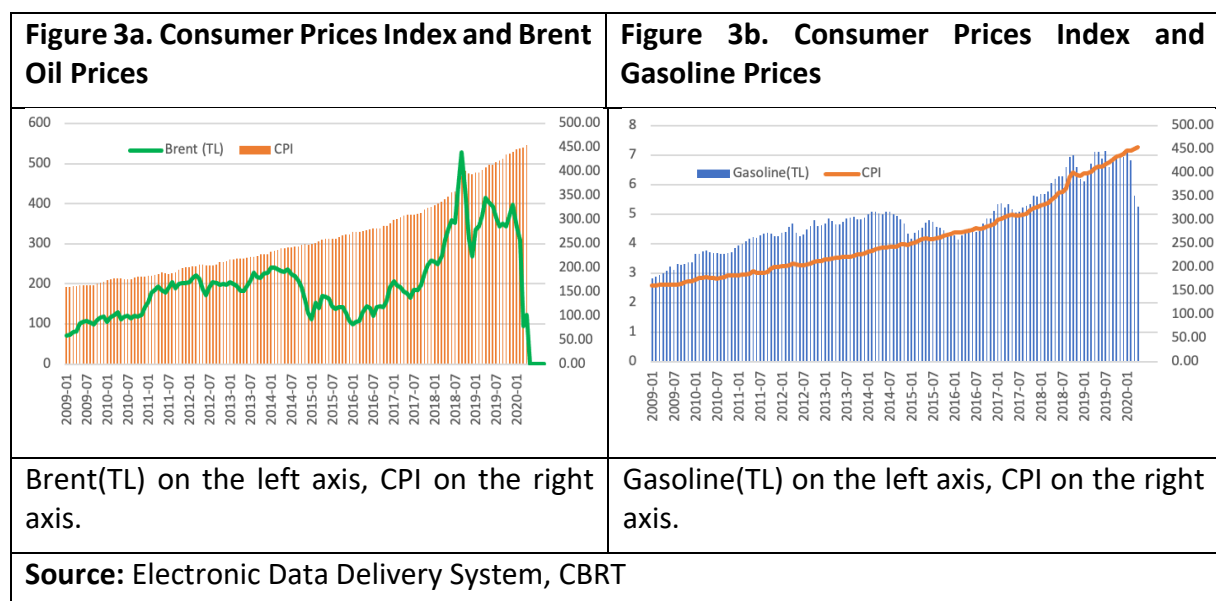

Depending on the two cases mentioned above, it is essential to analyze the different inflationary impacts of changes in oil prices on the inflation. Changes in crude oil prices have an indirect effect on inflation through production costs. The increase in oil price, which is an imported input in many developing countries or emerging economies, is expected to reflect on prices in proportion to its share in total production. However, the effect on prices may vary depending on market conditions and the competitive environment. Ertug et al. (2018) found that long-term import price and exchange rate pass-through coefficients show significant differences across industry sectors in Turkey. According to the study; while the import price pass-through coefficient can reach up to 70%, the exchange rate pass-through takes a value between 5 % and 107 %. The sector with the highest pass-through coefficients is the manufacture of coking coal and refined petroleum products. This sector is also the sector with the highest use of imported inputs. Another significant result of the study is that the exchange rate pass-through is higher than the rate of imported input use. Kara et al. (2017) state that the exchange rate can also affect inflation through imported inputs (energy and other intermediate goods). The import share of consumption and the share of imported inputs in total production costs affect the exchange rate pass-through: The higher the share of directly imported goods or "imported input-intensive" sectors in the economy, the higher the pass-through is.

On the other hand, gasoline prices have a direct effect on the prices of goods and services. Besides their direct effects on consumer inflation, fuel products also have indirect (cost-side) effects as they are essential inputs in production and transportation. Balkan, Kal, and Tümen (2015) found that the increase in fuel prices increased the wholesale prices of fresh fruits and vegetables through the channel of transport costs. They also stated that this effect could be

quite strong, or even more than one (increase in prices of the products more than increase in fuel prices). Atuk et al. (2014) and Ozmen and Sarikaya (2014) show that the CPI basket is not susceptible to a significant portion of the business or credit cycle. Inflation in the respective groups primarily determined by the prices of imports denominated in the Turkish lira. Ertug et al. (2018) show that as imported inputs increase, the exposure level of domestic producer prices to external shocks increases. Their calculations made using input-output tables reflect the increased use of imported inputs in the manufacturing industry in Turkey. Their results indicate that the cost shocks stemming from the exchange rate, and import prices have been felt more over time. High pass-through from producer prices to consumer prices and increases in input costs are rapidly reflected in final prices.

Another factor determining gasoline prices is taxation. In energy pricing, some or all of the prices are determined directly by the government; or in cases where the energy market is fully privatized, it is possible to see that the public has active guidance through the tax policy. A similar situation exists in the Turkey. For example, although fuel oil prices are determined in the free market, tax adjustments have a significant weight on the final sale prices. Figure 3a and Figure 3b show how both effects occur on consumer price inflation. We see that the indirect effects arising from producer prices are weaker than the direct effects arising from gasoline prices.

This study aims to analyze how the changes in oil prices mentioned above affect consumer prices through two different channels. In literature, unlike other studies on Turkey, we focus on the effects of changes in crude oil prices calculated in Turkish Lira. To the best of our knowledge, for the first time, we analyze indirect and direct effects of oil prices on inflation by using gasoline price. The rest of the paper is organized as follow. Section 2 defines data and estimation methodology. Empirical results and discussion are presented in section 3. Finally, section 4 concludes the study, gives main findings and policy recommendations.

2. Literature review

High and persistent inflation is historically one of the leading challenges for policymakers in Turkey. Çatık and Karaçuka (2012) researched the existence of oil pass-through to inflation under different inflation regimes with the help of Markov Regime Switching Vector Autoregressive (MS-VAR) model. The regime dependent impulse-response function posed that crude oil price changes did not affect inflation, whereas refined oil price changes have an impact on inflation. Güney and Hasanov (2013) examined the effects of oil price changes on inflation in Turkey using monthly data for the period 1990:1- 2012:3. The oil price employed in their research is the real oil price, and inflation is consumer price index. They decomposed their data following Hamilton (1996) to account for asymmetric effects. Their results underlined that an increase in oil price has a positive and vital impact on inflation, whereas a decrease in oil price does not have a substantial effect on inflation. Dedeoğlu and Kaya (2014) investigated the relationship between oil price change and domestic prices. They used monthly data covering the period 1990:01- 2012:02, and their variables are average crude oil price, consumer price index, and producer price index. They applied a recursive VAR model on rolling windows. They concluded that firms' cost structure is vulnerable to change in the oil price, and the effects of oil price changes on the producer prices is almost two times higher than the impact on consumer prices.

Gokmenoglu et al. (2015) investigated the relationship between oil price changes and macroeconomic variables in Turkey. Their inflation data is consumer price basis, and their oil price data is collected from OPEC at 2013 constant US\$. For this purpose, annual data for the periods between 1961 and 2012 is evaluated with Johansen (1988) co-integration and Granger causality tests. Their tests results confirmed that there was a long-run relationship among employed variables, and there was a unidirectional causality running from oil price to industrial production index. Ozturkler et al. (2015) examined the short and long-run effects of oil prices on inflation using the nonlinear ARDL model for the 2001-2015 period in Turkey. According to their results, oil prices affect inflation in the long run, but not in the short run. They also determined that the long-term effect was symmetrical. Ozata (2019) researched the effects of changes in Europe Brent spot oil prices (Dollars per barrel) using linear and nonlinear ARDL method in Turkey. According to the results, the effects of fluctuations in oil prices on consumer and producer prices are asymmetrical in the long run and symmetrical in the short run. A 10% increase in world oil prices increases the domestic consumer price index (CPI) by 1.30% and the producer price index (PPI) by 1.47%. A 10% decrease in oil prices causes the consumer price index to decrease by 1.12% and the producer price index by 0.72%.

2. Methodology

2.1. Specification of the model and estimation method

We examine the effects of oil price changes on consumer inflation in Turkey for the period of 2009-2020. For this purpose, we use specification of the Phillips curve as in Sek (2017), Baharumshah et al. (2017), and Lacheleb and Sirag (2018):

$$CPI_t = \alpha_0 + \alpha_1 OIL_t + \alpha_2 M2_t + \alpha_3 GAP_t + \epsilon_t \quad (1)$$

where *CPI* is consumer price index, *OIL* is oil price, *M2* is money supply, and *GAP* is output gap. α_i is a vector of long-run coefficients. The cost-push effects on the inflation are included in the model with the *OIL* variable and the demand-pull effects with the *M2* and *GAP* variables.

The GAP variable also increase the stability of the estimated models. The specification above is linear and not useful to analyse asymmetric relationship between inflation and oil price.

We respecify the model below to assess asymmetric characteristic of oil price-inflation relationship:

$$CPI_t = \gamma_0 + \gamma_1 OIL_t^+ + \gamma_2 OIL_t^- + \gamma_3 M2_t + \gamma_4 GAP_t + \epsilon_t \quad (2)$$

where γ_i is vector of long-run coefficients. OIL_t^+ and OIL_t^- follows positive and negative changes in oil prices, respectively. These variables are partial sum of positive and negative changes oil prices (OIL_t) defined as below:

$$OIL_t^+ = \sum_{l=1}^t \Delta OIL_t^+ = \sum_{l=1}^t \max(\Delta OIL_l, 0)$$

$$OIL_t^- = \sum_{l=1}^t \Delta OIL_t^- = \sum_{l=1}^t \min(\Delta OIL_l, 0)$$

In the equation above, γ_1 and γ_2 captures the long-run characteristics of oil price shocks on inflation. Positive oil price shocks are captured by γ_1 , meanwhile negative oil price shocks are indicated by γ_2 .

We employ linear and nonlinear autoregressive distributed lag models in order to analyze symmetric and asymmetric effects of the independent variables on the dependent variables in the short and long-run. The linear ARDL method is one of the most employed conventional cointegration techniques in the literature because of several advantages. Primarily, the linear ARDL model appears to perform better in the small and finite samples, while other methods involving such as Johansen cointegration method requires larger samples. Besides, though it is compulsory that the variables must be integrated of the same order in the conventional techniques, the ARDL model can be applicable irrespective of variables' integrated. The ARDL method can be utilized when the variables of interest seem to be integrated I (0), I (1), or fractionally integrated I (0), or I (1). On the other hand, this model seems to be invalid when there are variables co-integrated at I (2) (Pesaran et al, 2001). Furthermore, the ARDL method gives more information for the long run because the Error Correction Model (ECM) is achievable by a simple direct transformation integrating long-run adjustment with short-run equilibrium offered by the ARDL model.

The linear ARDL model is analyzed in light of some steps. First, the unit root should be tested to detect variables integrated. The ARDL model is applicable with combinations of I(0) and I(1), but there must be no variable with I(2), or larger. Another compulsory step in constructing the ARDL model is determining the order of the distributed lag function using by information criteria. The process is followed by bounds testing in order to investigate whether there is co-integrating relationship between variables. After a long-run relationship is determined as a result of the bound test, diagnostic tests are applied to understand whether the constructed model is suitable or not. The diagnostic tests include serial correlation (Breusch-Pagan LM test), heteroscedasticity (ARCH test), normality (Jarque-Bera test), functional form (Ramsey Reset test) and stability test (CUSUM and CUSUM of squares).

The traditional linear ARDL (p, q) model developed by Pesaran et al. (1997) can be constructed in the following way:

$$y_t = \sum_{j=1}^p \vartheta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^q \varphi_j x_{t-j} + \epsilon_t$$

where y_t refers the dependent variable; x_t defines vectors of $k \times 1$ exogenous variables; δ_j represents coefficient factors of $k \times 1$ exogenous variables; ϑ_j defines the vectors of scalars and ϵ_t means disturbance terms associated with mean zero and a finite variance. This equation can be formulated in an error correction format:

$$\begin{aligned} \Delta y &= \theta y_{t-1} + \beta_i x_t + \sum_{j=1}^{p-1} \kappa_j \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \varphi_j x_{t-j} + \epsilon_t \\ \Delta \ln CPI_t &= \chi_0 + \chi_1 \ln CPI_{t-1} + \chi_2 \ln OIL_{t-1} + \chi_3 \ln M2_{t-1} + \chi_4 \ln GAP_{t-1} \\ &+ \sum_{j=1}^p \mu_{1j} \Delta \ln CPI_{t-j} \\ &+ \sum_{j=1}^{q1} \varphi_j \Delta \ln OIL_{t-j} + \sum_{j=1}^{q2} \phi_j \Delta \ln M2_{t-j} + \sum_{j=1}^{q3} \tau_j \Delta \ln GAP_{t-j} + e_t \end{aligned}$$

We can rewrite the equation in simpler form as below:

$$\Delta y = \theta (y_{t-1} + \omega_i x_t) + \sum_{j=1}^{p-1} \kappa_j \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \varphi_j x_{t-j} + \epsilon_t$$

where $\omega = -\frac{\beta}{\theta}$ poses the long-run relationship among x_t and y_t . κ_j and φ_j indicate the short-run coefficient for changes in x_t and y_t ' lagged term sequentially. Finally, ω shows the error-correction coefficient defining the speed of adjustment of x_t in converging to its long-run equilibrium as y_t changes and this parameter should be the negative value to guarantee convergence in the long-run relationship.

Furthermore, Shin et al. (2013) developed the nonlinear or asymmetric ARDL model which is improved through asymmetric expansion on the conventional linear ARDL model. The asymmetric error correction model can be achieved through the asymmetric effects adding to the linear ARDL model:

$$\begin{aligned} \Delta \ln CPI_t &= \rho_0 + \rho_1 \ln CPI_{t-1} + \rho_2 \ln OIL_{t-1}^+ + \rho_3 \ln OIL_{t-1}^- + \rho_4 \ln M2_{t-1} + \rho_5 \ln GAP_{t-1} \\ &+ \sum_{j=1}^p \psi_{1j} \Delta \ln CPI_{t-j} \\ &+ \sum_{j=1}^a \psi_{2j} \Delta \ln OIL_{t-j}^+ \\ &+ \sum_{j=1}^b \psi_{3j} \Delta \ln OIL_{t-j}^- + \sum_{j=1}^c \psi_{4j} \Delta \ln M2_{t-j} + \sum_{j=1}^d \psi_{5j} \Delta \ln GAP_{t-j} + e_t \end{aligned}$$

where a, b, c, d, and p represent lag order. Positive and negative effects of oil price changes on the consumer inflation in the long-run are captured by $\gamma_1 = -\rho_2/\rho_1$ and $\gamma_2 = -\rho_3/\rho_1$. In the short run, these positive and negative effects are measured by $\sum_{j=1}^b \psi_{3j}$ and $\sum_{j=1}^b \psi_{4j}$, respectively. Nonlinear ARDL model allows for us to analyze asymmetric relationship between inflation and oil price both in the short-run and in the long-run. As in the linear ARDL model, the nonlinear ARDL model follows the same process step involving the unit root test, model specifications, and detecting the cointegration relationship by analyzing the bound analysis and finally diagnostic checking for residuals.

2.2. Data Set

Our monthly data set for the period of 2009:01- 2020:04 contains consumer price index (CPI), oil prices index (OIL) denominated in TL, gasoline prices (GAS), industrial production index, and money supply (M2). All data except gasoline prices were collected from Electronic Data Delivery System of Central Bank of Republic of Turkey. Gasoline prices data set was developed by authors using arithmetic average of five fuel oil retailer's prices⁴. Oil price index was also calculated by authors⁵. Industrial production index is proxy for GDP and the data is seasonally adjusted and output gap (GAP) was calculated using HP filter.

3. Empirical Results

Before estimation, we begin with determining the order of the series with double check. We employ unit root tests such as the Augmented Dickey Fuller (ADF) and Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) to determine order of integration. I (0) and I (1) types of series could be used in ARDL model. If the series are I (2), then we could not use them.

Table 1. ADF and KPSS unit root test results						
	Level				First Difference	
	ADF		KPSS		ADF	KPSS
lnCPI	2.331	(1.000)	0.300	(0.146)**	-6.596	(0.000) 0.475 (0.739)*
lnOIL	-2.141	(0.517)	0.132	(0.146)**	-11.066	(0.000) 0.241 (0.463)**
lnGAS	-2.499	(0.328)	0.148	(0.146)**	-8.306	(0.000) 0.252 (0.463)**
lnM2	1.809	(0.998)	1.464	(0.146)**	-10.589	(0.000) 0.367 (0.463)**
lnGAP	-2.927	(0.157)	0.084	(0.146)**	-7.161	(0.000) 0.273 (0.463)**

Note: Probability values for ADF test and asymptotic critical values for KPSS test are shown between parentheses
*, ** specifies significance level at 1% and 5%, respectively.

⁴ Although there are regional differences in fuel oil prices, the retailer's prices in the same region are close to each other. The average price of gasoline in Ankara-Cankaya as a representative of oil prices in Turkey was obtained from the retailers: Türkiye Petrolleri, Opet, BP, Shell, Petrol Ofisi

⁵ This index was obtained in TL by multiplying the average TL/USD rate of the relevant month with the Europe crude oil price of the relevant month.

Table 1 presents unit root test results. All series in logarithmic form were made stationary after they converted to first difference. We used logarithmic transformation to stabilize variance of the series. The variables are I (1) and we could employ them to estimate linear and nonlinear ARDL models.

We estimate the models in the Eq.1 and Eq.2 using OLS (Ordinary Least Squares) method. The lag length of the variables in the models are selected by some criterions like Akaike information criterion (AIC) and Schwarz criterion (SC). We also tested whether there is a long-run relationship among variables for linear and nonlinear model. For that purpose, we employ bounds test for cointegration as in Pesaran et al. (2001) and Shin et al. (2013).

The null hypothesis of no cointegration for both model:

$$\text{Linear} \quad : \quad \chi_1 = \chi_2 = \chi_3 = \chi_4$$

$$\text{Nonlinear} \quad : \quad \rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = \rho_4 = \rho_5$$

The alternative hypothesis of cointegration for both model:

$$\text{Linear} \quad : \quad \chi_1 \neq \chi_2 \neq \chi_3 \neq \chi_4$$

$$\text{Nonlinear} \quad : \quad \rho_1 \neq \rho_2 \neq \rho_3 \neq \rho_4 \neq \rho_5$$

In the ARDL model, the null hypothesis in the F-test indicates that the cointegration among the variables does not exist. In contrast, the alternative hypothesis poses that there is a long-run relationship between variables. The critical values developed by Pesaran et al. (2001) are utilized in corresponding to the values of the F-test to detect whether there is cointegration between variables or not. When the value of the F-test is higher than the upper bound values acquired from the Pesaran's F table, it means that the null hypothesis should be rejected. In other words, there is a long-run relationship. In contrast, if the estimated value is lower than the tabulated value, the null hypothesis should be accepted. That's, the cointegration between the variables does not exist. When the F-test values are located between the lower and upper bound, it can be said that the result is indecisive.

Table 2. Bounds test results for cointegration				
Model specification	F-Statistics	Lower bound	Upper bound	Conclusion
Linear (CPI-OIL)	7.115	2.37	3.2	Cointegration
Linear (CPI-GAS)	6.399	2.79	3.67	Cointegration
Nonlinear (CPI-OIL)	6.517	2.56	3.87	Cointegration
Nonlinear (CPI-GAS)	1.994	2.56	3.49	No Cointegration

Note: Critical values are valid signifacence level at 5%.

The results for cointegration are shown Table 2. F-statistic value is greater than the upper critical bound at 5% the first three model specifications. It states the existence of the long-run relation relationship. For the nonlinear (CPI-GAS) model, there is no long-run relationship between consumer and gasoline prices, because F-statistic value less than the lower critical bound.

We examine separately the symmetric and asymmetric effects of changes in gasoline and oil prices on consumer inflation. This approach enables us to compare two different channels. First, we estimated Eq.1 for oil price in linear form. The results are illustrated in Table 3.

Table 3. Estimation results for linear models		
	Linear ARDL (4,0,0,2) Model (CPI-OIL)	Linear ARDL (4,1,2,0) Model (CPI-GAS)
Variable	Coefficient	Coefficient
Short-run		
C	0.258 [0.000]	-0.351 [0.015]
CPI (-1)	1.228 [0.000]	1.213 [0.000]
CPI (-2)	-0.492 [0.000]	- 0.452 [0.000]
CPI (-3)	0.353 [0.006]	0.357 [0.005]
CPI (-4)	-0.157 [0.051]	-0.177 [0.026]
OIL	0.007 [0.005]	-
GAS	-	0.054 [0.012]
GAS (-1)	-	0.005 [0.880]
GAS (-2)	-	-0.046 [0.063]
GAP	-0.011 [0.517]	-0.025 [0.171]
M2	0.017 [0.658]	0.016 [0.662]
M2 (-1)	0.175 [0.001]	0.158 [0.003]
M2 (-2)	-0.153 [0.000]	-0.143 [0.000]
Long-run		
OIL	0.102 [0.012]	-
GAS	-	0.221 [0.122]
M2	0.554 [0.000]	0.535 [0.000]
GAP	-0.160 [0.501]	-0.429 [0.181]
C	-6.451 [0.000]	-5.954 [0.000]
R- squared	0.9993	0.9994
Serial Correlation LM (1)	0.341	0.155
Serial Correlation LM (2)	0.603	0.336
Heteroskedasticity ARCH (1)	0.386	0.377
Heteroskedasticity ARCH (2)	0.449	0.483
Normality Jarque-Bera	0.230	0.129
Ramsey RESET	0.229	0.335
Note: The lag order for coefficients are shown in parentheses. The probability values are shown in parentheses next to coefficient.		

The results for short-run estimations show persistency of inflation in both models. Economic units take past inflation into account in their pricing decisions. While the effect of crude oil prices on consumer inflation is very low, the effect of gasoline prices is more powerful in the short term. The output gap does not have a significant effect on either model. However, the lagged values of the money supply show a positive effect after one period and a negative effect after two periods on consumer prices. In the long run, the inflationary effect of the

money supply is robust. The existence of approximately the same coefficients in both models confirms this effect. Accordingly, a 10% increase in the money supply increases the consumer price index by about 5.5%. Again, crude oil prices have a significant effect on inflation in the long run. The effect of a 10% increase in crude oil prices on the consumer price index is approximately 1%.

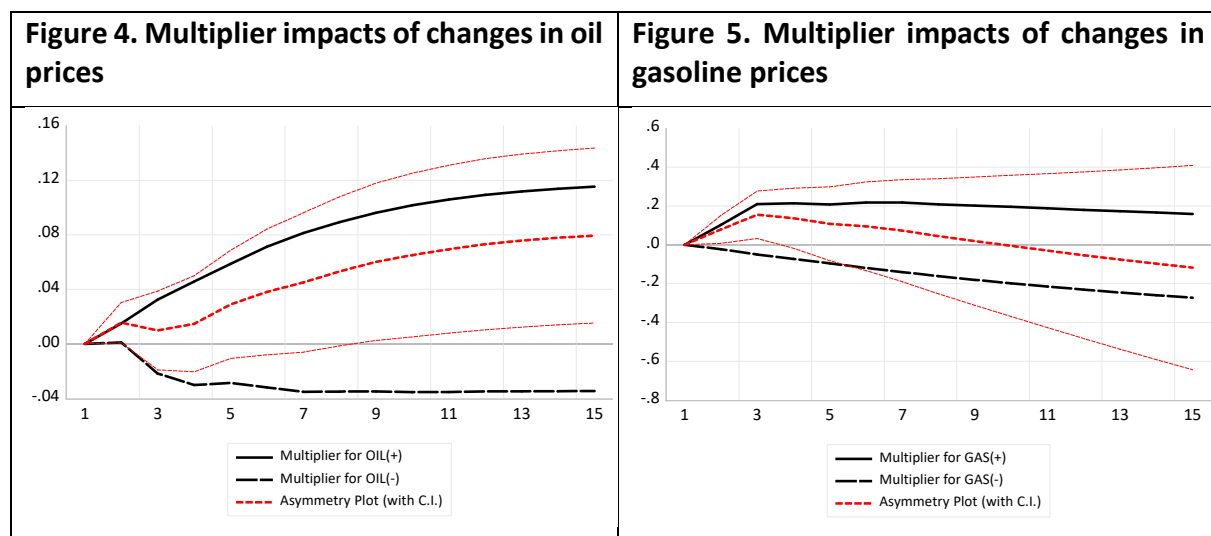
The high R^2 values of estimated models indicate that the explanatory variables used to explain the variable consumer price index changes are sufficient. The results of the LM and ARCH also show that there is no autocorrelation and heteroscedasticity problem. Jargue-Bera and Ramsey RESET tests verify that the error terms follow a normal distribution, and the model is defined correctly. CUSUM and CUSUM square graphs also confirm the stability of the coefficients in the model (see Appendix A). We also consider asymmetric effects of oil and gas prices on inflation by estimating Eq.2 in nonlinear form for both variables. Table 4 present the estimation results for nonlinear models.

Table 4. Estimation results for nonlinear models				
	Nonlinear ARDL (4,0,2,0,2) Model (CPI-OIL)		Nonlinear ARDL (4,2,0,0,2) Model (CPI-GAS)	
Variable	Coefficient		Coefficient	
Short-run				
C	0.329	[0.014]	1.057	[0.000]
CPI (-1)	1.178	[0.000]	1.214	[0.000]
CPI (-2)	-0.480	[0.001]	-0.457	[0.000]
CPI (-3)	0.382	[0.003]	0.343	[0.007]
CPI (-4)	-0.201	[0.014]	-0.159	[0.047]
OIL ⁺	0.014	[0.002]	-	
OIL ⁻	-0.000	[0.002]	-	
OIL ⁻ (-1)	0.024	[0.059]	-	
OIL ⁻ (-2)	-0.019	[0.068]	-	
GAS ⁺	-		0.103	[0.011]
GAS ⁺ (-1)	-		-0.022	[0.684]
GAS ⁺ (-2)	-		-0.072	[0.075]
GAS ⁻	-		0.022	[0.083]
GAP	-0.047	[0.065]	-0.012	[0.445]
M2	0.015	[0.698]	0.012	[0.751]
M2 (-1)	0.158	[0.003]	0.161	[0.003]
M2 (-2)	-0.136	[0.001]	-0.130	[0.002]
Long-run				
OIL ⁺	0.498	[0.000]	-	
OIL ⁻	0.033	[0.243]	-	
GAS ⁺	-		-	
GAS ⁻	-		-	
M2	0.309	[0.001]	-	
GAP	0.297	[0.073]	-	
C	4.986	[0.000]	-	

R- squared	0.9994	0.9994
Serial Correlation LM (1)	0.117	0.197
Serial Correlation LM (2)	0.282	0.360
Heteroskedasticity ARCH (1)	0.581	0.430
Heteroskedasticity ARCH (2)	0.803	0.602
Normality Jarque-Bera	0.062	0.063
Ramsey RESET	0.299	0.087
Note: The lag order for coefficients are shown in parentheses. The probability values are shown in parentheses next to coefficient.		

The findings of asymmetric models emphasize persistency of inflation, as in linear models. The effects of changes in the money supply are similar. A 10% increase in crude oil prices in the short term has an effect of 1.4% on consumer inflation, while the effect of a 10% increase in gasoline price is 10.3%. The two-period lagged effect on crude oil prices is statistically significant at 10%. While the delayed effect of a 10% decrease in crude oil prices on consumer inflation is 1.9%, it is 7.2% on gasoline price. In this case, we deduce that gasoline prices are more determinant on inflation in the short run, and this relationship comes along asymmetrically. There is an asymmetrical relationship between crude oil prices and consumer inflation in the long run. The combined effects of the increases in crude oil prices and the exchange rate lead to stronger inflationary effects. However, the output gap and money supply also have effect on inflation in the asymmetric model at 10% significance level.

The high R^2 value of the estimated asymmetric models indicates that the selected variables have a high explanation power for inflation. There is no autocorrelation problem in the models, and residuals have constant variance over time. Error terms follow a normal distribution, and the both models are settled correctly. The stability test results confirm the stability of the models (see Appendix A).

*Bari, B. & Adalı, Z. (2020), "How Oil Prices Drive Inflation in Turkish Economy: Two Different Channels", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 705-721.*

Figures 5 and 6 show cumulative multiplier impacts of changes in oil and gasoline prices on consumer price index in the short-run. The effects of the increase in oil prices are continuous over a year. This situation can be explained by the continuing effects of the increase in exchange rates on producer prices. The effects of the decrease in oil prices occur with a lag and converge with the long-term coefficient after 7 months. Due to the absence of a long-run asymmetric relationship between gasoline prices and inflation, we look at the effect of price increases based on the symmetrical model. This effect is compatible with the coefficient values we obtained in the short-run model. In the short term, the increases in gasoline prices fade after having an immediate impact on inflation.

4. Conclusion

The examination of oil price-inflation relationship has been received considerable attention by the political, the business, and the academic environment. The primary goal of the monetary policy is to ensure price stability, and they are to deal with and examine macroeconomic shocks that impact the implementation of their responsibility. Many studies and historical data reported that the relationship between oil price and its effects on the economy could be classified as symmetric and asymmetric. Briefly, the asymmetries approach proposed by Shin et al. (2013) implies that the impact is supposed to differentiate between a positive and negative change in oil prices. In other words, the asymmetric model can be applied to define whether the variables responses more to increase (decrease) than to decrease (increase) in the oil price. In contrast, the effect of positive and negative change oil price is identical in the symmetric approach. The symmetric effects are operated through the supply and demand side transmission mechanism, and its sign depends on the importance of the oil industry in the overall economy, the length of the lag in the oil production process, and the productivity spillover between oil and non-oil sectors. In other words, the symmetric effect depends on the share of oil expenditure in total energy expenditure. The indirect channel plays a significant role in the asymmetric approach, and the powers of the indirect channel are associated with sectoral reallocation, precautionary saving and uncertainty, and monetary responses.

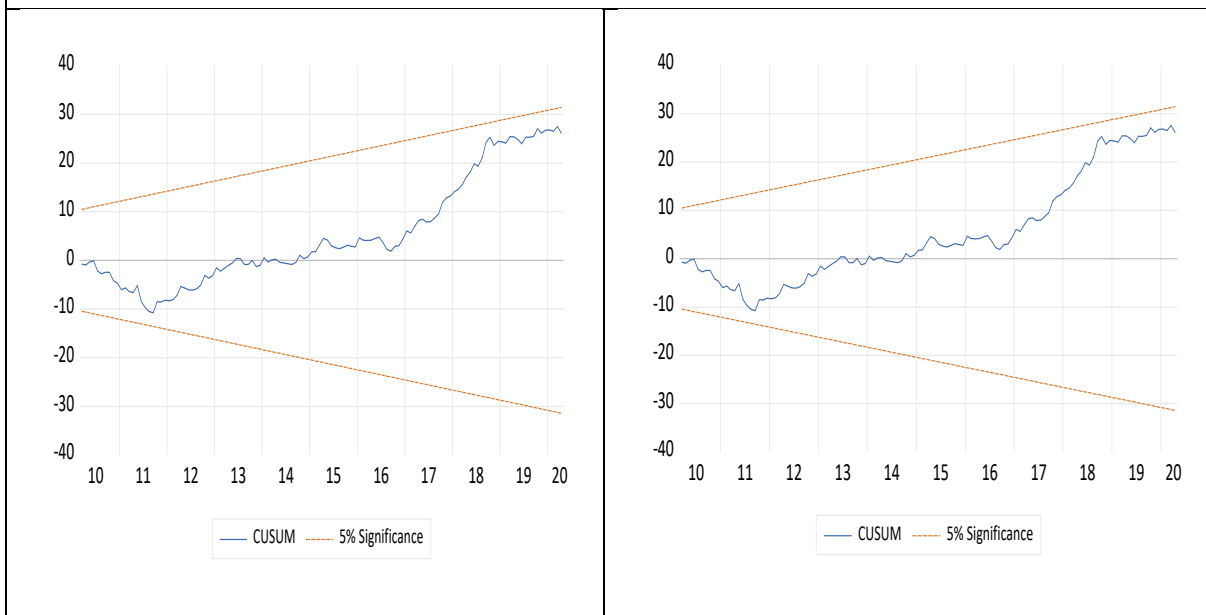
In this study, we examine the effects of oil price changes on consumer inflation through two different channels. Channel one shows the effects of changes in domestic crude oil prices. Here, we focus on crude oil price changes in TL, as they also show the exchange rate effect. The second channel shows the effects of the change in gasoline prices. Along with the exchange rate effect, the effects of automatic taxation also determine changes in gasoline prices. The results show that both oil prices have asymmetrical effects on consumer inflation in the short run. However, the effects of the decrease in oil prices are limited compared to the increase. There are symmetrical effects in the long run, and the inflationary effect of gasoline prices is more robust than the oil prices.

From a policy perspective, our paper underlines two structural problems of the Turkish economy. These are the dependency on oil and the high pass-through effect arising from increases in exchange rates, respectively. Leaving aside the first, a stable exchange rate is needed to solve the second problem. This mainly depends on reducing the total savings deficit (current account deficit) and increasing the foreign exchange reserves. Besides, taxes on gasoline generate significant revenue for the government budget in Turkey. It limits the effect of decreases in oil prices on gasoline prices at the same rate. This effect can be mitigated by

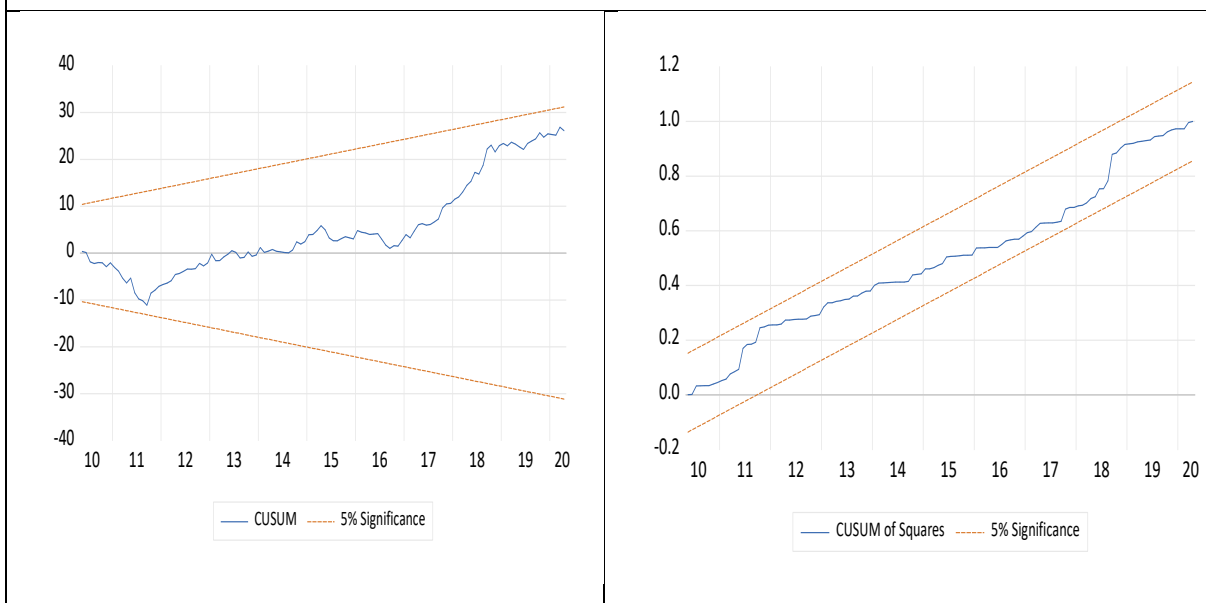
increasing the share of direct taxes in the financing of government. Both the tax and the exchange rate effect directly or indirectly cause cost-push inflation. The central bank has control over the money supply or aggregate demand (output gap). The strength of monetary policy is shrinking in the face of cost-push inflation resulting from structural problems. Therefore, effective monetary policy and price stability may come to the fore in the absence of these structural problems. Policy attention should primarily focus on solving these structural problems.

Appendix A. Stability Test Results (CUSUM and CUSUM of Squares)

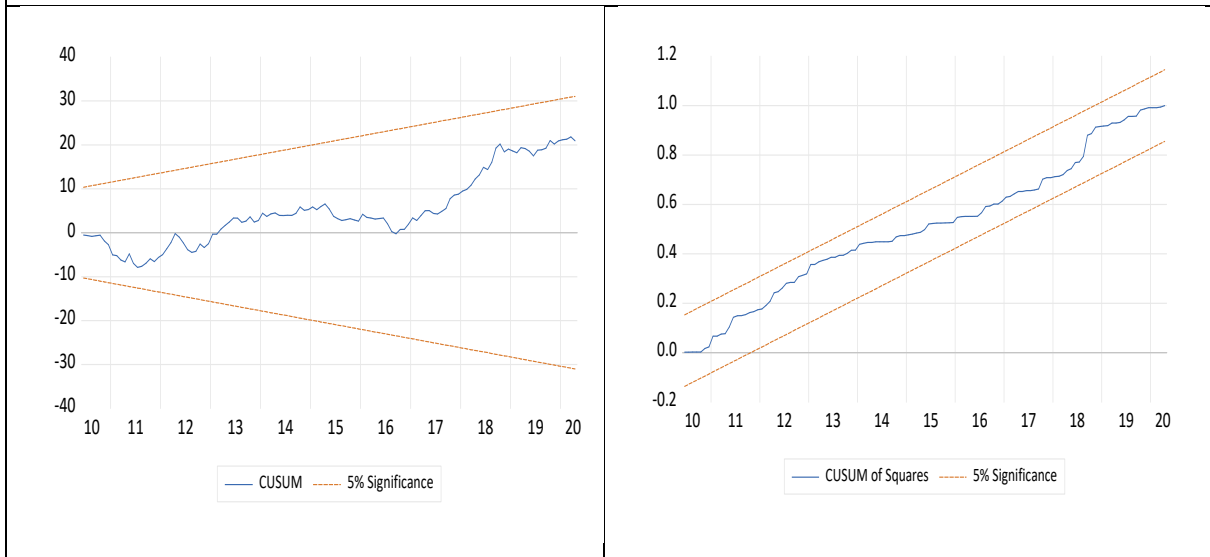
Linear ARDL (4,0,0,2) Model (CPI-OIL)

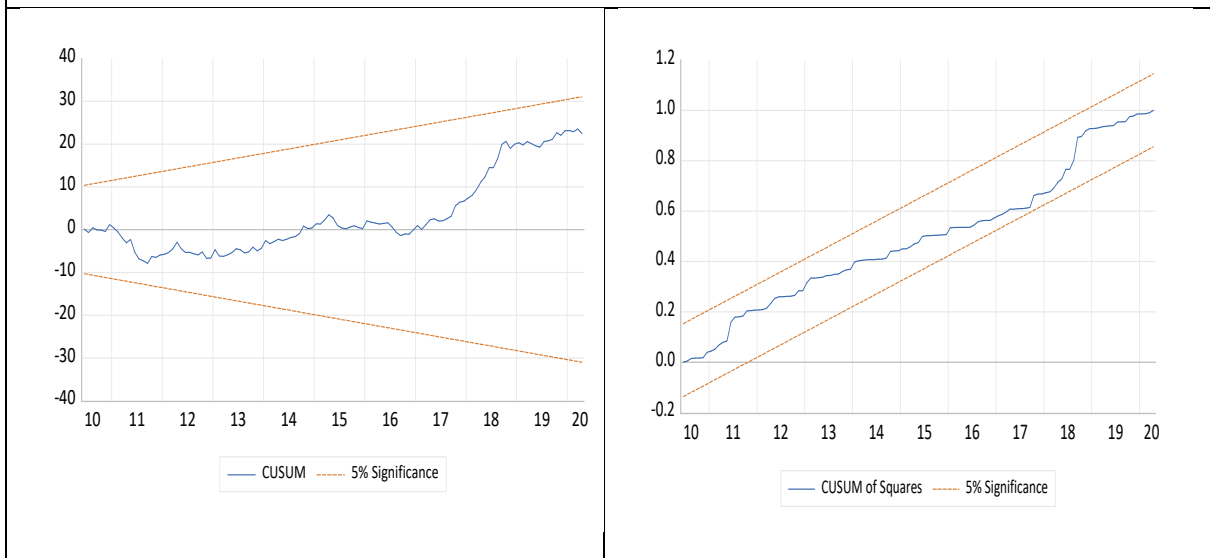
Linear ARDL (4,1,2,0) Model (CPI-GAS)

Nonlinear ARDL (4,0,2,0,2) Model (CPI-OIL)

Nonlinear ARDL (4,2,0,0,2) Model (CPI-GAS)

References

- Atuk, O., Aysoy, C., Özmen, M. U. and Ç. Sarıkaya (2014), "Sensitivity of Inflation to Business Cycles in Turkey: Determining CPI Sub-items Sensitive to Output Gap". *CBRT Working Paper*, 14/37.
- Balkan, B., Kal, S. H., S. Tümen (2015), "Investigating the Effect of Fuel Prices on Fresh Fruit and Vegetable Prices Through the Transportation Cost Channel". *CBRT Research Notes in Economics*, 2015/08.
- Balke, N. S., Brown, S. P., & Yücel, M. K. (2002), "Oil price shocks and the US economy: Where does the asymmetry originate?". *The Energy Journal*, 27-52.
- Baumeister, C., & Kilian, L. (2014), "Do Oil Price Increases Cause Higher Food Prices?". *Economic Policy*, 29(80), 691-747.

Bari, B. & Adalı, Z. (2020), "How Oil Prices Drive Inflation in Turkish Economy: Two Different Channels", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 705-721.

- Çatik, A. N., & Karaçuka, M. (2012), "Oil Pass-Through to Domestic Prices in Turkey: Does The Change In Inflation Regime Matter?". *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 25(2), 277-296.
- Çatik, A. N., & Önder, A. Ö. (2013), "An Asymmetric Analysis of the Relationship Between Oil Prices and Output: The Case of Turkey". *Economic Modelling*, 33, 884-892.
- Chen, S. S. (2009), "Oil Price Pass-Through into Inflation". *Energy Economics*, 31(1), 126-133.
- Clark, T. E., & Terry, S. J. (2010), "Time Variation in The Inflation Passthrough of Energy Prices". *Journal of Money, credit and Banking*, 42(7), 1419-1433.
- Davari, H., & Kamalian, A. (2018), "Oil Price and Inflation in Iran: Non-Linear ARDL Approach". *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(3), 295-300.
- De Gregorio, J., Landerretche, O., Neilson, C., Broda, C., & Rigobon, R. (2007), "Another Pass-Through Bites the Dust? Oil Prices and Inflation [With Comments]". *Economia*, 7(2), 155-208.
- Dedeoğlu, D., & Kaya, H. (2014), "Pass-Through of Oil Prices to Domestic Prices: Evidence from an Oil-Hungry but Oil-Poor Emerging Market". *Economic Modelling*, 43, 67-74.
- ECB. (2010), "Oil Prices – Their Determinants and Impact on Euro Area Inflation and the Macroeconomy". *Monthly Bulletin*, (August), 75–92.
- Ertug, D., Özlu, P., and Yunculer, C. (2018). *How does the use of imported inputs affect exchange rate and import price pass-through?*. *CBRT Blog*. <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/en/main+menu/analyses/exchange+rate+pass-through>
- Gokmenoglu, K., Azin, V., & Taspinar, N. (2015), "The Relationship Between Industrial Production, GDP, Inflation and Oil Price: The Case of Turkey". *Procedia Economics and Finance*, 25, 497-503.
- Hamilton, J. D. (1996), "This Is What Happened to The Oil Price-Macroeconomy Relationship", *Journal of Monetary Economics*. 38(2), 215-220.
- Kal, S. H., Arslaner, F. and N. Arslaner (2015), "Sources of Asymmetry and Non-linearity in Pass-Through of Exchange Rate and Import Price to Consumer Price Inflation for the Turkish Economy during Inflation Targeting Regime". *CBRT Research Notes in Economics*, 15/30.
- Kara, A.H., Sarikaya, C., and Ogunc, F. (2017). *Exchange rate pass-through: Is there a magical coefficient?*. *CBRT Blog*. <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/en/main+menu/analyses/exchange+rate+pass-through>.
- Kilian, L., & Lewis, L. T. (2011), "Does The Fed Respond to Oil Price Shocks?". *The Economic Journal*, 121(555), 1047-1072.
- Lacheheb, M., & Sirag, A. (2019), "Oil Price and Inflation in Algeria: A Nonlinear ARDL Approach". *The Quarterly Review of Economics and Finance*.

Bari, B. & Adalı, Z. (2020), "How Oil Prices Drive Inflation in Turkish Economy: Two Different Channels", *Fiscaeconomia*, 4(3), 705-721.

- Mork, K. A. (1989), "Oil and The Macroeconomy When Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton's Results". *Journal of political Economy*, 97(3), 740-744.
- Mory, J. F. (1993), "Oil Prices and Economic Activity: Is The Relationship Symmetric?". *The Energy Journal*, 151-161.
- Ozata, E. (2019), "Asymmetric and Nonlinear Pass-Through of Global Crude Oil Price to Inflation in Turkey". *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 2019, 6(1), 17-32
- Özmen, M. U. and Ç. Sarıkaya (2014), "Sensitivity of Inflation to Output Gap and Loans". *CBRT Research Notes in Economics*, 2014/17.
- Öztürkler, H., Demir, F., & Yılmaz, S. (2015), "Crude Oil Price Pass-Through to Domestic Prices in Turkey: Asymmetric Nonlinear ARDL Approach". *EY International Congress on Economics II*, (256), 1-14.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001), "Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships". *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1997), "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels". *Journal of the american statistical association*, 94(446), 621-634.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2013), *Modelling Asymmetric Cointegration And Dynamic Multipliers In A Nonlinear ARDL Framework*, In *Festschrift In Honor Of Peter Schmidt* (Pp. 281-314). Springer, New York, NY.
- Tang, W., Wu, L., & Zhang, Z. (2010), "Oil Price Shocks and Their Short-And Long-Term Effects On the Chinese Economy". *Energy Economics*, 32, S3-S14.
- Taspınar, K. G. V. A. N. (2015), "The Relationship Between Industrial Production, GDP, Inflation and Oil Price: The Case of Turkey". *Procedia Economics and Finance*, 25, 497-503.
- Tiwari, A. K., Cunado, J., Hatemi-J, A., & Gupta, R. (2018), *Oil Price-Inflation Pass-Through in the United States over 1871 to 2018: A Wavelet Coherency Analysis* (No. 201865).

Please Cite As: Sadiç, V. & İşler, İ. İ. (2020), "Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı", *Fiscaeconomia*, 4(3), 722-735.

Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı

The Development Agencies and Concept of Public Legal Personality

Veli SADIÇ¹ – İlyas İlker İŞLER²

Abstract

In our legal system, persons are divided into two as natural persons and legal persons. Legal entities are divided into two as private law legal entity and public legal entity. Having the quality of public legal personality, which is one of the main titles of the study, bring along some public power privileges. For this reason this topic has become one of the discussion areas that keeps up to date in every period. The Development Agencies, which constitute another main topic of the study, have been formed differently from the general structuring understanding in the administrative organization structure with the law No. 5449 enacted in 2006. Development Agencies emerged in the early 2000s with the EU harmonization process in order to eliminate the development process between the regions. The working principle of Development Agencies is in the framework of private and public cooperation. While the density of public characteristics that Development Agencies have within create a perception that they are public legal entities, the fact that they are based on the contributions of private sector organizations within a certain geography reveals a contrary to this perception. In the study of Development Agencies, which are controversial to be examined as decentralization institutions, the issue of whether their organization has a public legal personality is discussed.

Article History:

Date submitted:

21.08.2020

Date accepted:

15.09.2020

Jel Codes:

O18, H10, O10

Keywords:

Legal Entity,
Public Legal Entity,
Development
Agencies,
Development
Differences

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sadicveli@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-6882-4722

² Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Kaynaşlı Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, Dış Ticaret Bölümü, ilyasilkerisler@duzce.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-5252-8531

Öz

Hukuk sistemimizde kişiler gerçek kişiler ve tüzel kişiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tüzel kişiler de özel hukuk tüzel kişiliği ve kamu tüzel kişiliği olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çalışmanın ana başlıklarından birini oluşturan kamu tüzel kişiliği niteliğine sahip olmak, beraberinde birtakım kamu gücü ayrıcalıklarına da sahip olmayı getirmektedir. Bu nedenle bu konu her dönem güncelliğini koruyan tartışma alanlarından birisi olmuştur. Çalışmanın başlığını oluşturan Kalkınma Ajansları 2006 yılında çıkarılan 5449 sayılı Kanun ile idare teşkilatlanma yapısındaki genel yapılanma anlayışından farklı olarak teşkil edilmiştir. Kalkınma Ajansları bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak amacıyla 2000'li yılların başında AB uyum süreci ile ortaya çıkmıştır. Kalkınma Ajanslarının çalışma prensibi özel ve kamu iş birliği çerçevesindedir. Kalkınma Ajanslarının içerisinde barındırdığı kamusal özelliklerin yoğunluğu onların kamu tüzel kişiliği olduğuna dair bir algı yaratırken, belirli bir coğrafya içerisinde özel sektör kuruluşlarının katkılarına dayalı olması ise bu algının tersi bir durum ortaya koymaktadır.

Yapılan bu çalışmada "Kalkınma Ajansları kamu tüzel kişiliği niteliğine sahip midir?" sorusundan yola çıkılarak nitel araştırma yöntemi ile literatür taraması ve belge incelemesi yapılarak tümevarım mantığıyla ilk önce kamu tüzel kişiliği kavramı ele alınarak tanımlaması yapılmış ve kamu tüzel kişiliği için gerekli şartlar belirtilmiş sonrasında ise Kalkınma Ajansları ele alınarak bunların yapı ve organları incelenmiş ve sonuç kısmında da bu ajansların kamu tüzel kişiliğine sahip olup olmadıkları, sahip olup olmamasının olumlu ve olumsuz taraflarının neler olduğu tartışılmıştır. Çalışmada yer alan veriler konuyla ilgili daha önce yazılmış makale ve kitaplardan alınmıştır.

1. Giriş

Hukuk sistemimizde idare örgütlenmesine hakim olan ilkeler; merkezden yönetim ilkesi, yerinden yönetim ilkesi, idarenin bütünlüğü ilkesi ve kamu tüzel kişiliği ilkesidir (Gözler & Kaplan, 2019, s. 75). Bu ilkelerden kamu tüzel kişiliği kavramı örgütler için önemli birtakım ayrıcalıklar sağlamaktadır. Bu nedenle doktrinde de bu konu sürekli tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Kamu tüzel kişiliklerinin oluşturulma kriterlerinden hareketle idare yapımızda birçok kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluş bulunmaktadır. Kalkınma Ajansları da Avrupa Birliği ile uyum sürecinde hayata geçirilen bu kuruluşlardan biridir.

İdari teşkilat yapılanması dikkate alındığında Kalkınma Ajanslarının ne merkezi teşkilat içinde yer almaması ne de yerinden yönetim kuruluşları içinde yer almaması dikkat çekici bir konudur. Diğer taraftan Kalkınma Ajanslarının bir taraftan kamu gücü ayrıcalıklarına sahip olup kamu hukuku çerçevesinde sorumlulukları mevcut iken diğer taraftan ise özel hukuk hükümlerine tabi işlemler de yapabiliyor olması bir diğer dikkat çekici konudur. Çalışmada tam da bu dikkat çeken konulardan hareketle Kalkınma Ajanslarının hukuksal statüsü ve idari teşkilattaki konumlanmasından hareketle kamu tüzel kişiliğine sahip olup olmadığı konusunda mevcut durumun ne olduğu, eğer kamu tüzel kişiliğine sahipse veya değilse bu durumun olumlu ve olumsuz taraflarının neler olduğu konusu üzerinde durulmuştur.

Kalkınma Ajansları 08.02.2006 tarihinde 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri hakkındaki kanun ile kurulmuştur. Bu kanun kapsamında kamu ile özel kesim iş birliğini artırmak, kamudaki ataleti ortadan kaldırmak, yerelin potansiyelini ön

plana çıkarmak ve kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak amaçlı yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilatın kuruluşundan günümüze değin idari teşkilat içindeki konumu belirsizliğini korumuştur.

2. Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı

Bu bölümde öncelikle kişi ve tüzel kişi kavramlarının tanımı yapılarak kamu tüzel kişiliği kavramı tanımlanmıştır. Sonrasında ise kamu tüzel kişi sayılmak için gerekli olan şartlar ele alınmıştır.

2.1. Kişi Kavramı

Kişi kavramı etimolojik olarak incelendiğinde, insan, kimse, şahıs, eş, çekimli fiillerde ve zamirlerde konuşan, dinleyen, sözü edilen varlık, şahıs olarak tanımlanmaktadır (Ergün, 2017, s. 3). Hukuksal anlamda kişi; hukuksal ilişkilerde özne konumunda yer alabilen, bir hak talep edip kendinden de hak talep edilebilen, ortaya koyduğu veya beyan ettiği irade ile hukuksal alanda etki yaratabildiği kabul edilenlere denilmektedir (Çağlayan, 2016, s. 375). Bu tanımdan hareketle hukuksal alanda kişi olmak beraberinde bazı sonuçlar da doğurmaktadır. Bu sonuçlar; hak sahibi olabilme, borçlanabilme, hukuki işlem icra edebilme, mahkeme huzurunda davacı ya da davalı olabilme ve kendisine yaptırım uygulanabilmedir (Gözler, 2018, s. 150).

2.2. Kişi Türleri

Hukuksal düzlemde gerçek kişiler ve tüzel kişiler olmak üzere iki farklı kişi tanımlaması yapılmıştır. Gerçek kişiler olarak bahsedilen tanımlamayı insanlar oluşturmaktadır. Günümüz modern hukuk sistemleri hiçbir cinsiyet, dil, din, ırk vb. bir ayırım gözetmeksizin tüm insanları birer gerçek kişi olarak kabul etmektedir (Çağlayan, 2016, s. 375). Yasal olarak da Türk Medeni Kanunu'nun 8. maddesinde yer alan düzenlemeye göre bütün insanlar haklara ve borçlara ehil olmada eşittir (Türk Medeni Kanunu, 2001). Bu haklara ve borçlara sahip olabilme sağ olarak dünyaya gelmek koşuluyla ana rahminde başlar ve doğum ile kişilik sahibi olurlar. Gerçek kişiliğin sona ermesi ise ölüm, ölüm karinesi veya gaiplik yoluyla gerçekleşir (Zeytin & Ergün, 2018).

Diğer bir kişi türü olan tüzel kişilik ise; ortak bir amacın sürekli olarak yerine getirebilmesi için örgütlenen kişi ya da mal topluluklarıdır (Çağlayan, 2016, s. 376). Sosyal bir varlık olan insanın, yerleşik düzene geçtikten sonra, ortak amaç ve idealleri gerçekleştirmek üzere kurduğu örgütlü yapılar, adına tüzel kişi denilen farazi kişilerin ortaya çıkmasına ve hukuk düzeninin bu mal veya kişi topluluklarına kişilik tanınmasına sebep olmuştur (Ergün, 2017, s. 9). Yani tüzel kişiler, kendilerine ayrıca bir kişilik tanınmış, belirli bir ortak amaca yönelmiş olan, tüzel kişiliği meydana getiren kişilerin şahsından bağımsız ayrı bir kişilik oluşturmaktadır (Ergün, 2017, s. 10). Tüzel kişiler de kendi içinde iki farklı gruptan oluşmaktadır. Bunlar özel hukuk tüzel kişileri ve kamu tüzel kişileridir. Özel hukuk tüzel kişileri; medeni hukuka konu olan, gerçek veya tüzel kişilerin ortaya koydukları irade ile oluşturulan ve birbiriyle eşit statüde ilişkilerde bulunan yapılardır (Gözler & Kaplan, 2019, s. 90). Kamu tüzel kişileri ise kamu hukuku kuralları çerçevesinde kurulan ve faaliyette bulunan, kamu gücü ayrıcalıklarına sahip olan ve kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla kurulan yapılardır (Çağlayan, 2016, s. 377).

3. Kamu Tüzel Kişiliği İçin Gerekli Şartlar

Çalışmanın bu bölümünde özel hukuk tüzel kişiliğinden ayrımının yapılabilmesi ve bir topluluğun kamu tüzel kişisi sayılabilmesi için gerekli olan şartlar ele alınmıştır. Her ne kadar doktrinde bu şartlara ilişkin birçok farklı görüş bulunsa da bu çalışmada temel iki şartı ele alınmıştır.

3.1. Anayasa, Kanun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kurulması

Anayasanın 123. maddesi "*Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur*" hükmünü ihtiva etmekte iken 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumda kabul edilen anayasa değişikliği ile "*kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur.*" şeklinde düzenlenmiştir (Anayasa Değişikliği Teklifinin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni, 2017). Anayasa metninde sadece kanun olarak belirtilmesine karşın bunun Anayasayı da kapsadığı kabul edilmektedir. Zira anayasa, yasama organı tarafından çıkarılan ve kanunlara göre daha farklı ve zor bir usulle değiştirilebilen temel kanun niteliği taşımaktadır (Gözler, 2018, s. 49).

Herhangi bir tüzel kişilik, Anayasada, kanunda veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde yer alan düzenleme ile kamu tüzel kişisi olarak kurulmuşsa o tüzel kişilik için başka bir şartın aranmasına gerek yoktur. Anayasanın çeşitli maddelerinde yere alan düzenlemelerdeki Devlet ve diğer kamu tüzel kişiler ifadelerinden devletin bir kamu tüzel kişiliğe sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yine il özel idarelerinin ve köylerin de birer tüzel kişiliğe sahip oldukları Anayasanın 127. maddesinde düzenlenmiştir. Diğer bazı örnekler ise şunlardır: Anayasanın 130. maddesi ile üniversiteler, 134. maddesi ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu'nun birer kamu tüzel kişilik oldukları bizzat Anayasada belirtilen bu maddeler ile sağlanmıştır (Gözler, 2018, s. 7).

3.2. Anayasa, Kanun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Kurulmamışsa

Bazı durumlarda yukarıda belirtilen ilk şartta belirtilen metinlerde herhangi bir düzenleme bulunmazsa bir tüzel kişinin kamu tüzel kişi sayılabilmesi için şu iki şartı birlikte sağlaması gereklidir:

I. Tüzel Kişi, Devlet Tarafından Kurulmuş Olmalıdır:

Anayasanın 123. maddesinde yer alan düzenlemeden hareketle tüzel kişilik ancak devlet tarafından kurulursa kamu tüzel kişiliği özelliği kazanabilir. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere devlet tarafından kurulmamış bir tüzel kişi kamu tüzel kişisi değildir (Gözler & Kaplan, 2019, s. 95).

II. Tüzel Kişi Kamunun Verdiği Ayrıcalıklı Yetkilerle Donatılmış Olmalıdır:

Tüzel kişiliğin sadece Anayasa madde 123'de yer alan düzenleme kapsamında kurulmuş olması o tüzel kişinin kamu tüzel kişisi olarak nitelendirilebilmesi için yeterli değildir. Ayrıca kamunun verdiği ayrıcalıklı yetkilerden bazılarında da haiz olması gerekmektedir (Gözler, 2018, s. 9). Buradan hareketle kamu gücü ayrıcalıkları kavramı idarenin taraf olduğu ilişkilerde idare lehine eşitliği ortadan kaldıran yetkileri ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla kamu hizmetini ifa ederken kamu yararı için kullandığı araçlardır (Uçar, 2016, s. 332). Tüzel kişinin kamu gücü ayrıcalıklarının tümüne birden sahip olması şart değildir. Bu ayrıcalıklardan en az birine sahip olması yeterlidir (Gözler, 2018, s. 9). Bu kamu gücü ayrıcalıkları adından anlaşılacağı üzere kamu tüzel kişiliğe sahip idareye bazı üstünlükler tanımaktadır. Bu üstünlükler: "*İlgililerin rızası*

olmaksızın tek taraflı işlemler yapabilmek, işlemlerinin icrai nitelik taşıması, işlemlerinin hukuka uygunluk karinesinden yararlanması, kararlarını resen uygulayabilmek, kamulaştırma yoluyla mülkiyet hakkına müdahale edebilmek, vergi ve benzeri mali yükümlülüklerden muaf tutulmak, mallarının haczedilememesi, karar ve yönetim organlarına devlet tarafından üyeler atanması, personelinin kamu görevlisi sayılması" dır (Gözler, 2018, s. 162). Kamu gücü yükümlülükleri ise, kamu gücü ayrıcalıklarına sahip olan kamu tüzel kişiliğinin bu ayrıcalıklara karşılık katlandığı külfetlerdir (Gözler & Kaplan, 2019, s. 55).

Sonuç olarak yukarıda belirtilen bu iki şartı birlikte sağlayan tüzel kişiler kamu tüzel kişiliği olarak tanımlanmaktadır.

4. Kalkınma Ajansları

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Kalkınma Ajanslarının ne olduğu, nasıl geliştiği ve Türkiye'deki kuruluş süreci ele alınmış sonrasında ise görevleri, yapılanmaları, idari teşkilattaki yeri ve son olarak da kamu tüzel kişiliği kavramı ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur.

4.1. Kalkınma Ajanslarının Gelişim Süreci

Kavram ilk kez bölgesel kalkınma uygulamalarını gerçekleştirmek üzere 1933 yılında ABD'de ortaya çıkmıştır (Eren & Cideciğiller, 2011, s. 392). Yerine getirdikleri hizmet ve kuruluş gerekçeleri nedeniyle Kalkınma Ajanslarının (KA) farklı birçok şekilde tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımlamalardan en genel olanı ise şu şekildedir: KA'ları, sınırları belirlenmiş bir bölgenin kalkındırılması amacıyla kurulan ve merkezden bağımsız bir yapıya sahip olan kuruluşlardır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'nin tanımı ise şöyledir: Sektör bazlı anlamda kalkınma süreci ile ilgili problem sahalarını tespit edip bu problem sahaları ile ilgili çözüm önerileri geliştiren birimlerdir. Yapılan bu genel tanımlamaların yanı sıra KA'ları ülkeden ülkeye de farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak bu farklılıklarının yanında bazı ortak özelliklere de sahiptirler. Bu ortak özellikleri; kurumsal kimlik, siyasi otoriteden bağımsız yönetim ve örgütlenebilme potansiyeli, bölgenin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesine yönelik çalışmalar başlatabilme, yenilikçi bakış açısına sahip olabilme şeklinde sıralamak mümkündür (Akbulut & Göküş, 2017, s. 82). Bu ajansların asıl varlık nedenlerine bakıldığında ise bölgesel stratejiler geliştirip uygulamak ve bu sayede bölgedeki ekonomiyi canlandırmaktır (Hasanoğlu & Aliyev, 2006, s. 84). KA'ların faaliyet alanları ise şu maddelerden oluşmaktadır: Yerinden yönetimleri desteklemek, geri kalmış bölgelerin potansiyelini tespit edebilme ve geliştirme, firmalarla iş birliği sağlama, yerelde ortaya konulan projeleri desteklemek (Çelik, 2017, s. 160). Ancak burada şu hususu belirtmek gerekir ki KA'ların bu faaliyetleri yerine getirebilmeleri için merkezi yönetim ve yerel aktörler tarafından desteklenerek onlarla birlikte koordineli hareket etmeleri gerekmektedir (Karakoç, 2011, s. 29). Kalkınma Ajansları ile kalkınma kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Kalkınma kavramı yeni dönemde içerisinde katılımcılığa, uyuma ve iş birliğine önem veren farklı bölgesel yapılarda ve yerinden yönetimde yönetim modelidir (Kılıç, 2014, s. 128).

Kalkınma Ajanslarının kuruluşunda etkili olan etmenlerden ilki 1929 bunalımıdır. Kriz ile birlikte ekonomi literatürü değişmiş, bu değişim beraberinde ulus devlet, milli kalkınma kavramları yerine, bölgesel kalkınma gibi yenilikleri getirmiştir. Bölgesel kalkınma sorunlarını çözebilmek için ise KA'lar ortaya çıkmıştır (Karasu, 2009, s. 1-2).

Büyük Bunalım sonrasında kapitalist sistemin kendi kendini dengeye getirmekten ve tam istihdamı sağlamaktan uzak olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine kamu politikaları etkin ve

devletin müdahil olduğu piyasa yapısına geçilmiştir. Kriz ortamından kurtuluşa gerekli olan Keynesyen politikalar ise birçok devlet tarafından uygulanmıştır (Eceral, 2005, s. 91-92).

KA'ların ortaya çıkışında etkili olan bir diğer etmen ise üretim sisteminde yaşanan dönüşümdür. Geçmişte etkili bir teknik olan ve sabit koşullara dayalı fordist üretim sistemi, 1970'lerde Arap ülkelerinin aldığı karar sonrası bir petrol krizine neden olmuş, üretim maliyetlerinin artması ve teknolojik gelişmeler üreticileri zor durumda bırakmıştır. Bunun yerine esnek üretim sistemine dayalı olarak faaliyet gösteren işletmeler ve KOBİ'ler ise krizden korunmuştur. Belirli bölgelerde faaliyet gösteren firmaların krizden esnek üretim tarzı ile korunabilmesi, üretim bölgelere dayalı üretimin gelişiminin önünü açmıştır (Jessop, 2005, s.387-388).

1980'li yıllardan sonra küreselleşmenin getirdiği olanaklar bölgesel kalkınma çalışmalarını da hızlandırmıştır. Küreselleşme sonrası bilim ve teknoloji alanındaki ilerleyişler ve buluşlar ile ulus devletlerin rolleri azalmaya başlamış, serbest ticaret bölgeleri ve diğer bölgeler ön plana çıkmıştır. Küreselleşme ile ulusal kalkınma anlayışı sona ermiş, bölgesel kalkınma anlayışı önem kazanmıştır.

Küreselleşme sonrası ulusal kalkınmanın yerine bölgesel kalkınmanın tercih edilmesi ile uluslararası platformlarda rekabet alanı genişlemiştir. Uluslararası şirketler gibi bölgeler arası rekabet de artmıştır. Bu rekabetin amacı az gelişmiş ve kalkınmamış bölgelerin teşvik ve yatırım imkanları ile şirketleri kendi bölgesine çekmek ve ekonomiye katkısı yüksek şirketleri bünyesine katabilmektir. Böylece yerelde istihdam imkanlarını artırılmasının önü açılacaktır, diğer bölge ve ülkelerden iş birliği ve alınacak katkılara olanak sağlayacaktır. Özellikle Kalkınma Ajanslarının kendi bölgelerine yatırımcıları ve şirketleri çekmek için yaptığı anlaşmalar ve yerel iş birlikleri bölgenin kalkınmasında, bölgenin uluslararası rekabete uyum koşullarında gözle görülür artışlara neden olabilmektedir (Koçak, 2019, s. 179-180).

4.2. Türkiye'deki Kuruluş Süreci

Türkiye'de uzun yıllardan beri bölgeler arası eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amacına yönelik çeşitli kalkınma politikaları uygulanmıştır. Cumhuriyet'in kurulması ile "Devletçilik" ilkesi kapsamında Anadolu'nun birçok yerinde ulusal kalkınma hamlesini gerçekleştirebilmek adına fabrikalar ve sanayi tesisleri kurulmuştur. 1950'li yıllarda tarımda plansız makineleşme sonrası şehirlere göç eden nüfus, kentlerin diğer alanlara göre daha fazla büyümesine yol açmıştır. Bu durumda bölgeler arası eşitsizliği derinleştirmiştir (Göymen, 2005, s.35). Eşitsizlik problemini ortadan kaldırmak adına devlet tarafından çeşitli politik önlemlere başvurulmuştur. Bu dönemde dünyada kalkınma ekonomisi kapsamında "Planlama" kavramının önem kazanması ile "Bölgesel Planlama", bölgeler arası eşitsizlik sorunları kaldırmaya yönelik bir yöntem olarak uygulanmıştır.

Türkiye'de bölgesel planlamaların ortaya çıkışı ilk olarak 1960'lı yıllarda kalkınma planlamaları ile başlamış ve sonraki dönemde hazırlanan beşer yıllık kalkınma planları ile bu konuya değinilmeye devam edilmiştir (Berber & Çelebçi, 2005). 1960'lı yıllarda bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi ve sorunların çözümüne yönelik görev Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'na verilmiştir. Bu kapsamda 1963-1967 yılları arasında DPT ilk beş yıllık kalkınma planını hazırlamıştır. Bu plan kapsamında Çukurova, Zonguldak, Doğu Marmara ve Akdeniz'de bölgesel kalkınma projeleri başlatılmıştır (Gürel, 2011, s. 329).

Sadıç, V. & İşler, İ. İ. (2020), "Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı", Fiscoeconomia, 4(3), 722-735.

Birinci beş yıllık kalkınma planından 1996 yılına kadar olan planlar genellikle bölgeleri coğrafi olarak tasniflemek ve ayırmak üzerine oluşturulmuştur. Bölgesel kalkınmayı temel alan ilk plan ise beşinci beş yıllık kalkınma planı olan GAP projesidir. Bu proje ile bölgesel kalkınmanın önü açılmış ve bu proje çevre kentlerin gelişimine de ön ayak olmuştur (Göymen, 2005, s. 5-6).

1996 yılından sonra hazırlanan projelerde daha çok bölgesel kalkınma sorunlarının önüne geçebilmek adına önemli atılımlardır. Bu dönemde ülkenin Kuzeyinden Güneyine, Batısından Doğusuna kapsamlı bölgesel yatırımlara ve planlamalara yer verilmiştir. 2000 yılından sonra yapılan planlamalarda ise bölgesel kalkınma kavramının daha çok üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu dönemde bölgeler arası entegrasyon, kalkınmanın sürdürülebilirliği, yaşam kalitesinin artırılması, her yöreye fırsat eşitliği ve katılım ilkelerini ön plana çıkararak kavramlar ile bölgeler arası eşitsizliği ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (DPT, 2000, s. 74).

Ajansların Avrupa ülkelerindeki kuruluş tarihi 1950'li yıllara denk gelirken ülkemizde bu yapılar 2000'li yıllarda kurulmuştur. Ülkemizdeki ajansların kuruluşu Avrupa Birliği'ne uyum süreci ile ivme kazanmıştır (Eren & Cidecigiller, 2011, s. 396). Bu süreç içerisinde Türkiye, öncelikle 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmiştir. Sonrasında ise 2001 ve 2003 yıllarında Türkiye'nin yapması gereken reformların yer aldığı Katılım Ortaklığı Belgesinde Türkiye'nin bölgesel kalkınmaya ait standartların Avrupa Birliği ülkeleri seviyesine çıkarması gerekliliği vurgulanmıştır (Karaca, 2019, s. 735). Bu kapsamda 22 Eylül 2002 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile bölgelerin sosyoekonomik açılardan analizlerinin yapılması ve bu analizlere göre yürütülecek politikaların belirlenmesi kararı alınmıştır (Hasanoğlu & Aliyev, 2006, s. 86). Bu kararı takip eden dönemde KA'ların kuruluşu ile ilgili yapılan farklı çalışmaların sonucunda 25 Ocak 2006'da 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamında hukuk sistemimize kazandırılmıştır. Ülkemizde faaliyete geçen ilk Kalkınma Ajansları 2006/10550 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı izni ile İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları olmuştur (Eren & Cidecigiller, 2011, s. 397).

4.3. Görev ve Teşkilatı

Merkezi Yönetime bağlılığın esas olduğu ülkelerden olan Türkiye'de birçok yüksek bütçeli kamu yatırımı merkezi bütçeye ve merkezi karar birimlerine bağlı olarak yapılmaktadır. Geçmişte Türkiye'de DPT'nin kurulmasından dokuzuncu kalkınma planına kadar olan sürede bölgesel kalkınmaya yönelik yapılan bütün planlamalar ve projeler merkezden yerele doğru uygulanmıştır. Küreselleşme sonrası bölgesel politikaların önem kazandığı bir dönemde Türkiye'de bölgesel kalkınmayı temel alan bir kalkınma politikasını hedeflemiştir. AB üyelik müzakerelerinin başlaması sonrası, yerel yönetim ilke ve bölgesel gelişim politikalarına uyum sağlama amacıyla bölgesel kalkınma sürecinde Kalkınma Ajanslarına öncelik verilmiştir. Kalkınma Ajansları uygulamalarında başarılı sonuçlar elde eden AB'nin örnek alınması ile Türkiye'de bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi ve bölgelerin potansiyellerinin harekete geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu süreçte bölgesel aktörlerin sürece katılımının sağlanması ve bölge planlarının hazırlanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Kanunda açıkça ifade edildiği üzere Ajanslar görev ve yetkileri kapsamında, yerel yönetimlerin faaliyetlerine ve planlama çalışmalarına teknik destek sağlayacak, bölgelere ilişkin plan ve programların yürütülmesine katkıda bulunacak, bölgenin kalkınmasına ön ayak olacak faaliyetlere destek olacak, bu amaçla desteklenen faaliyet ve projelerin uygulanma sürecini izleyecek, değerlendirecek ve Kalkınma Bakanlığı'na bildirecektir (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006). Türkiye'nin 2005 yılında AB ile

müzakere sürecinde, Türkiye'nin üyelik için yerine getirmesi gereken fasıllardan biri olan 5449 Sayılı Kanun'un 5. maddesinde ajansların görev ve yetkileri şu şekilde düzenlenmiştir:

- a) Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.*
- b) Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına bildirmek.*
- c) Bölge plân ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak.*
- d) Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plân ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek.*
- e) Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliğini geliştirmek.*
- f) 4'üncü maddenin ikinci fıkrasının (c) bendi çerçevesinde ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge plân ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak.*
- g) Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek.*
- h) Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla iş birliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak.*
- i) Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek.*
- j) Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla iş birliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek.*
- k) Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak.*
- l) Ajansın faaliyetleri, malî yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturmak (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006)."*

Kalkınma Ajanslarının yapısı Türk İdare Teşkilat yapısından farklı olarak bölgesel alanda yapılacak faaliyetleri kolaylaştıracak şekilde düzenlenmiştir (Kılıç, 2014, s. 136). 5449 sayılı kanunda yer alan düzenlemeye göre Kalkınma Ajansları; Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu, Genel Sekreterlik ve Yatırım Destek Ofislerinden kurulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Kalkınma Ajanslarının kuruluş ve işleyişini düzenleyen 5449 sayılı kanundan yararlanılmıştır.

1. Kalkınma Kurulu:

Kalkınma Kurulu 5449 sayılı Kanununun 8 ve 9. maddelerinde düzenlenmiştir. "Bölgesel gelişme hedefine yönelik olarak bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetim birimleri arasında iş birliğini geliştirmek ve ajansı

yönlendirmek amacıyla kurulmuş, bulunduğu bölgede illerin dengeli şekilde temsilini sağlayan, en fazla yüz üyeden oluşan ajansın danışma organıdır. Kalkınma kurulu görüş ve önerilerde bulunan ajansların yönlendirme organıdır" (Kılıç, 2014, s. 136).

II. Yönetim Kurulu:

Yönetim Kurulu 5449 sayılı Kanunun 10 ve 11. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre yönetim kurulları; "Bir ille sınırlı bölgeler için vali, büyükşehir belediye reisi, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ile kalkınma kurulu tarafından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşlarından seçilecek üç temsilciden; birden fazla ilden oluşan bölgelerde il valileri, büyükşehir belediye başkanları veya büyükşehir olmayan illerde il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer kişi olmak kaydıyla ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşur." Birden fazla ilden oluşan bölgelerde ticaret ve sanayi odalarının ayrı ayrı oluşturulmuş olmaları halinde, Yönetim Kurulunda yer alacak temsilciler Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulunca belirlenir (Kılıç, 2014, s. 137).

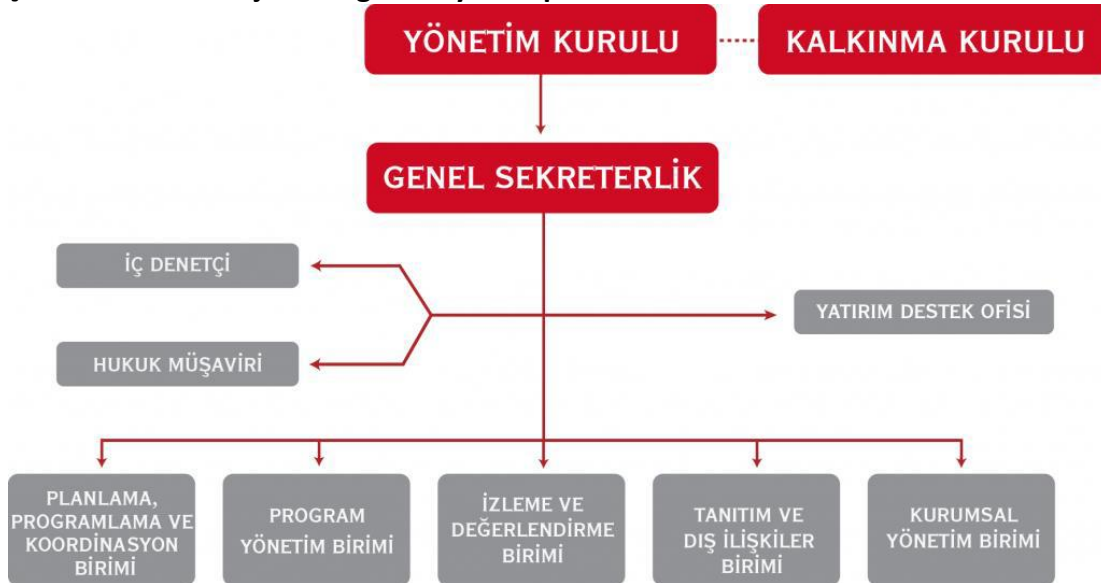
III. Genel Sekreterlik:

Ajansların imza temsil yetkisine sahip organı olarak yönetime karşı sorumludurlar. Yönetim kurulunun kararlarını uygulamak; özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin proje ve faaliyetlerine destekleyerek, mali destek sağlamak amacıyla yönetim kuruluna götürmek; bölgesel gelişme ile ilgili milli ve uluslararası toplantılara katılmak vb. gibi görevleri bulunmaktadır. Bölgelerin özelliğine göre alt birimler oluşturularak faaliyetlerine devam etmektedir (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006)

IV. Yatırım Destek Ofisleri:

Kalkınma Ajansına bağlı illerin yönetim kurulu kapsamında başlangıç aşamasında en fazla beş uzman görevlisi ile kurulmuş ajans organlarıdır. Bölge içerisinde yer alan illerdeki yatırımcı ve girişimcilerin izin ve ruhsat işlemlerini takip etmek, sonuçlandırmak ile görevli birimlerdir.

Şekil-1 Kalkınma Ajansı Organizasyon Yapısı

Kaynak: İzmir Kalkınma Ajansı, 2020.

4.4. Hukuki Statüsü

İdari yapılanma içerisinde hukuki sınırları ve durumlarına ilişkin tespitlerin yeterli olmaması, Kalkınma Ajanslarının idari teşkilatlanmada nereye konumlanacağı, kamu tüzel kişiliği mi sayılacağı, yoksa diğer idari birimlerden farklı bir sınıflamaya mı tabi tutulacağı hususunda problemler doğurmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde Kalkınma Ajanslarının idari teşkilat yapısı içindeki yeri üzerinde durulmuş ve kamu tüzel kişiliği kavramı ile olan ilişkisi ele alınmıştır.

Türk İdare Teşkilat yapısı 1982 Anayasası'nın 123. maddesinde yer alan "idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır" düzenlemesi ile şekillendirilmiştir. Buradan hareketle idari teşkilatlanma yapısında bu iki yapı dışında bir yapılanmaya yer verilmemiştir. Anayasanın devam eden 126. maddesinde ise merkezi idare kuruluşunun coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; illerin de diğer kademeli bölümlere ayrıldığı ve kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabileceği belirtilmiştir. Yerel yönetimler ise Anayasa'nın 127. maddesinde il, belediye ve köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş, karar organları seçimle oluşturulan kamu tüzel kişileri olarak tanımlanmıştır.

Bu maddelerden hareketle ajansların merkezi idare ve yerel idare içerisinde yer almayan şeklinde örgütlendiği anlaşılmaktadır. Merkez ile il arasında bir yerde konumlandırılmış olan kalkınma ajansları, idari teşkilat içinde yer bulamamış, merkezi ya da yerel olarak nitelendirilemeyen ve kamu yönetiminde daha önce kurulan yapılardan farklı bir yapılanma modeli olarak kurulmuştur (Kılıç, 2014). Bu yapılanma modeline rağmen Kalkınma Ajanslarının yönetim kurulu başkanının vali olması, kalkınma kurulunda temsil edilecek kurumların vali tarafından belirlenmesi, yönetim kurulu üyelerinin yarıya yakınının vali, belediye başkanı ve il genel meclisi gibi kamu yönetimi temsilcilerinden oluşması ajansların merkezi idareye daha yakın bir yerde konumlandırılması yorumuna neden olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2000).

Kalkınma ajanslarının tüzel kişiliği konusundaki muğlaklık, ajansların kuruluşunu düzenleyen 5449 sayılı Kanun'un 3. maddesindeki düzenlemeden kaynaklanmaktadır (Eroğlu & Kum, 2010, s. 184). 5449 sayılı kanunun 3. maddesinde yer alan düzenleme şöyledir: "Ajanslar, tüzel kişiliği haiz ve bu Kanunla düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tâbidir" (Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 2006). Bu maddede yer alan düzenleme ajansları hem özel hukuk tüzel kişiliği olarak hem de kamu tüzel kişisi olarak düzenlemiştir (Önen & Kanayran, 2014, s. 119). 1982 Anayasası'nın 123. madde 3. fıkrada "Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla ve kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur" ifadesine yer verilmiş, bu anlamda kalkınma ajansları 5449 sayılı kanunla kurulmuş olması nedeniyle Anayasada belirtilen kamu tüzel kişi olma şartını taşımaktadır. Bu şartın yanı sıra Kalkınma Ajansları, ulusal vergilerden pay almaları, personelinin ajansta geçen sürelerinin memurlukta geçmiş sayılması gibi kamu tüzel kişiliğe sahip kurumlara tanınmış bazı kamu gücü ayrıcalıklarına da sahiptir. Diğer taraftan Ajans personelinin iş kanunu hükümlerine göre istihdam edilmesi personel rejimi açısından ajansların özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2014). Ajanslara bu alanda özel hukuk tüzel kişiliği tanınması ile istihdam ve harcama usullerinde ajanslara bağımsız bir hareket alanı sağlamaktır (Bostan,

2010). Kalkınma Ajanslarının bu iki yönünden hareketle kendine özgü nitelikleri olan kamu tüzel kişilikleri şeklinde karma bir hukuki statüye konumlandırmak mümkündür.

Kalkınma Ajanslarının hukuki sınırları ve durumuna ilişkin bu karma statüsü nedeniyle, 5449 sayılı Kanunun 1982 Anayasasına aykırılığı kapsamında Anayasa Mahkemesi'ne hukuki statü belirsizliğine ilişkin iptal davası açılmıştır. Mahkeme kararında Kalkınma Ajanslarının kişiliğinin kuruluş işlemlerinde açıkça belirtildiği hususunda bir karara varmış; ama tüzel kişiliğe ilişkin niteliklerde eksikliklerin olduğunu ifade etmiştir. Fakat kuruluş işlemleri ve kapatılma durumunda, kamu erkinin gerekliliği, elde ettiği gelirler, devlete bağlı idari birimlerle bağlantıları incelendiğinde Ajansların kamu tüzel kişisi sayılabilecekleri belirtilmiştir (26796 sayılı Resmi Gazete, 2008).

5. Sonuç

Üniter devlet yapısına sahip olan Türkiye'de federal devlet birimi olan ajans ve bölge birimlerine idari teşkilat içerisinde merkezi ve yerel yönetim birimi olarak yer verilmemiş, yönetim birimleri olarak kendine özgü yapıya sahip kuruluşlar olarak değerlendirilmişlerdir. Kalkınma Ajanslarının merkezi idare ya da yerel idare birimi olmaması, ikisi arasında bir aracı örgüt olması, faaliyet alanının bölge birimleri olması, yani ne ulusal ne de yerel bir alanda faaliyet alanına sahip olmaması, hukuki açıdan kamu ve özel hukuk arasında kalması "ara kurum" niteliklerini ortaya koymaktadır (Kılıç, 2014). Zira Kalkınma Ajanslarının Avrupa Birliği müzakere sürecine kadar bölgesel kapsamda ele alınmadığı görülmüştür. Bölgesel anlamda bölge idaresi kapsamında ele alınamamaları sorunu ise hiyerarşik yapı içerisinde yerel mi? merkez mi? konumunda algılanacağına ilişkin sorunlara neden olmuştur. Bu duruma ek olarak kuruluş kanunlarına bağımlı olarak kurulan ajanslar, ülkenin bazı siyasi aktörlerine göre dönemin merkezci konjonktürü kapsamında genel tehdit unsuru olarak görülmüş ve kuruluş sürecinde "bölgesel" kelimesi çıkartılarak sadece "kalkınma ajansları" olarak adlandırılmışlardır.

Kalkınma Ajanslarının yapıları incelendiğinde ve kamu tüzel kişiliğine sahip olabilme şartları açısından değerlendirildiğinde kamu tüzel kişiliğine haiz birçok özelliği taşıdıkları anlaşılmaktadır. 5449 sayılı Kanun'a dayalı olmaları, Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmaları, kamusal yetkileri taşımaları ve gelirlerinin büyük bir bölümünün kamu kaynağından oluşması Kalkınma Ajanslarının kamu tüzel kişisi olarak kabul edilmelerini destekler niteliktedir. Diğer taraftan ise kendine özgü iş sözleşmeleri, özel hukuka tabi işlemleri ve bünyesindeki malların kamu malı olmaması iç işleyişinde özerkliğinden kaynaklı olup, kurumun kamu tüzel kişiliğini kazanmasını sağlayan kriterleri etkileyen bir niteliğe sahip değildir. Kalkınma Ajansları tüzel kişiliğe sahip olmaları açısından kurumsal yapılardır ancak tüzel kişiliğinin niteliği belirsizdir. 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Kanunu bu anlamda ikili bir yapı oluşturmuş, 3. maddenin 3. fıkrasında ajanslardan tüzel kişiliği haiz ve bu kanunda düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi kuruluşlar olarak bahsedilmiş, yasal statüsü net bir şekilde ifade edilmemiştir. Buradan hareketle kalkınma ajanslarını ne tam olarak özel hukuk tüzel kişisi ne de tam olarak kamu tüzel kişisi olarak adlandırmak mümkün değildir. Yasal düzenlemede yer alan madde hükmü bu nitelendirmeyi zorlaştırmakta ve muğlak bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira kalkınma ajansları yukarıda saydığımız kamu tüzel kişiliğine sahip olma şartlarından kanunla kurulma şartını taşımakta ama bu şartı sağlayan kanun maddesinde ise bu duruma tezat bir düzenleme yer almaktadır.

Diğer taraftan Türkiye’de faaliyet gösteren Kalkınma Ajansları hem gelişmiş bölgelerde hem de az gelişmiş bölgelerde kurulmuştur. Bu durum gelişmiş bölgelerdeki Kalkınma Ajanslarının gelişiminin önünü açarken, az gelişmiş bölgelerdeki Kalkınma Ajanslarının faaliyet gösterdiği bölgelerini daha da yoksul hale getirmiştir (Emini, 2011, s. 24). Büyük kentlere yakın Kalkınma Ajansları bu durumda daha avantajlıyken, diğer bölgelerdeki ajanslar görev ve faaliyetler yönünden geri planda kalmıştır.

Türkiye’de Kalkınma Ajansları tek partinin iktidar olduğu bir dönemde kurulmuştur. Bu nedenle geçmiş ya da gelecek farklı parti grupları tarafından nasıl algılanacakları belirsizdir. Ajansların uygulamalarının yeni olması nedeniyle uygulama anlamında ajanslarla ilgili birtakım sorunlar ortaya çıkmaya devam etmektedir. Özellikle bölgeden bihaber merkezi karar alma birimlerince yürütülen projeler bölgesel kaynakların tahsisinde sorunlara neden olabilmektedir. Ajansların hukuki statüsünde var olan boşluklar nedeniyle diğer kurumlar ile arasında görev ve yetki karmaşaları ortaya çıkabilmektedir. Kamu kurumlarının genel amaçları ortak olsa bile bu durum güç çatışmasına yol açmaktadır. Ajansların belirli bir bölgede birkaç ilin temsil heyetinden oluştuğu bilinmektedir. Bu heyetlerin bölge kavramını, bölgesel gelişme kavramını tam olarak özümseyememiş temsilcilerinin sadece kendi illerinin alacağı proje payını artırmaya yönelik çabaları da sorun yaşanan alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ajanslar her ne kadar bir yerel yönetim birimi olarak gözükseler de proje bütçelerinin önemli bir bölümünün kamu kaynaklarınca karşılanması nedeniyle bölge halkına karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Ayrıca ajansların kurumsal yapısına bakıldığında; diğer kamu kurumları ile ilişkilerinin düzenlenmesi ve kamu idari sistemi içerisindeki konumunun net bir şekilde belirlenmesi gerekliliği önemli sorunlardan biridir.

Sonuç olarak Kalkınma Ajanslarının idari teşkilatlanma içinde ne merkezi teşkilatın içinde ne de yerel yönetimlerin içinde yer almayan ara bir kurum olması ve hem kamu tüzel kişiliğine sahip hem de özel hukuk tüzel kişiliğine sahip karma bir yapısının olmasının getirdiği olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Kalkınma ajanslarının merkeze yakın bir yerde konumlandırılmış olması merkezin aldığı kararları uygulayan bir statüde olması bölgesel politikaların yapımını ve uygulanmasını güçleştirmektedir. Bu anlamda ajansların kuruluş yapısında valinin ağırlığı azaltılarak stk'lara, üniversiteler ve iş insanları gibi sivil ve yerel kadrolara daha fazla yer verilerek özerkliği sağlanmalıdır. Diğer taraftan kalkınma ajanslarının kamu tüzel kişiliğe sahip olmasının yanında özel hukuk kişiliğine de sahip olması onları Kamu İhale Kanunu, Devlet İhale Kanunu, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa tabi olmaması ajanslara ciddi bir inisiyatif alanı bırakırken diğer taraftan saydamlık, şeffaflık, denetlenebilirlik konularında birtakım problemlere neden olma potansiyelini de beraberinde getirmektedir. 5449 sayılı kanununun 3. maddesinde yer alan düzenlemenin yasa koyucu tarafından tekrar değerlendirilerek Kalkınma Ajansları ya tam olarak kamu tüzel kişiliği niteliğinde kurulmalı, ya tam olarak özel hukuk tüzel kişiliği olarak kurulmalı ya da mevcut karma yapı devam ettirilmek isteniyorsa da hangi durumlarda özel hukuk tüzel kişisi olacağı tek tek belirtilerek bu konudaki muğlaklık ortadan kaldırılmalıdır. Kalkınma Ajanslarının yüklendiği kalkınma amacı kamu hizmeti olması ve amaç kapsamında kalkınmayı hedeflemesi KA'ların yerinden yönetim olarak kabul edilmelerinin uygun olacağı anlamını taşımaktadır. Yukarıda belirtilen düzenlemelerin hayata geçirilmesi ile Kalkınma Ajanslarının idari teşkilat içindeki konumlandırılması ve hukuki statüsü ile ilgili belirsizliklerin ortadan kalkacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Anayasa Mahkemesine İptal Davası ve Yürürlüğün Durdurulması ile İtiraz Başvurularının Gerekçeleri Hakkında Anayasa Mahkemesi Kararı (2008, 23, Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 26796). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080223-11.htm>.
- Akbulut, M. U., & Göküş, M. (2017). Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20 (1), 79-88.
- Anayasa Değişikliği Teklifinin Karşılaştırmalı ve Açıklamalı Metni*. (2017, Mart 4). Ocak 3, 2020 tarihinde [barobirlik.org.tr](http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr): http://anayasadegisikligi.barobirlik.org.tr/Anayasa_Degisikligi.aspx adresinden alındı
- Çağlayan, R. (2016). *Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kistasları. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 373-398.
- Çelik, F. (2017). Bölgesel Kalkınma Ajansı (KA) Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 145-171.
- DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, (2000). Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Politikalar, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.
- Emini, F. T. (2011), Using the Model in England for Analyzing the Likely Future of Turkey's Regional Development Agencies, *British Journal of Humanities and Social Sciences*, 18, 3 (1), 18-27.
- Eren, H., & Cidecigiller, A. (2011). Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69, (1-2), 391-410.
- Ergün, Ö. (2017). Kişi Kavramı ve Çeşitleri. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Eroğlu, M., & Kum, M. (2010). Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 175-198.
- Göymen, K. (2005, Aralık), *Türkiye'de Bölgesel Politikaların Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar Uluslararası Konferansında Sunulan Bildiri, İstanbul Politikalar Merkezi Yayını, İstanbul.
- Gözler, K. (2018a). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2018b, Haziran 4). *Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı Neye Yarar? K.Begüm İşbir'in Kamu Tüzel Kişiliği İsimli Doktora Tezinin Düşündükleri*. Erişim Adresi: <http://www.idare.gen.tr/kamu-tuzel-kisiligi.pdf>.
- Gözler, K. (2018c). *Mahalli İdareler Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K., & Kaplan, G. (2019). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gürel, P. A. (2011), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınmaya Etkileri ve Geleceğe İlişkin Öngörüler", 1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiriler Kitabı, Malatya.

Sadıç, V. & İşler, İ. İ. (2020), "Kalkınma Ajansları ve Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 722-735.

- Hasanoğlu, M., & Aliyev, Z. (2006). Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Sayıştay Dergisi*, 60, 81-103.
- İzmir Kalkınma Ajansı. 01 Eylül 2020 tarihinde, <http://www.izka.org.tr/kurumsal/organizasyon-yapisi/> adresinden erişildi.
- Jessop, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. İletişim Yayınevi.
- Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. (2006, Ocak 25). Ocak 3, 2020 tarihinde [resmigazete.gov.tr](http://www.resmigazete.gov.tr): <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> adresinden alındı.
- Karaca, M. (2019). Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarının Kurumsal Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15 (3), 749-750.
- Karakoç, R. (2011). Ulusal Kalkınmanın Yerel Aktörleri:Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Yerel Yönetimler*, 1, 21-42.
- Karasu, K. (2009). Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 4(11), 1-2.
- Kılıç, B. (2014, Eylül 15). *Bölgesel Kalkınmada Aracı Kurumlar Olan Kalkınma Ajanslarının Türk İdari Teşkilatı İçerisindeki Konumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, B., (2019). Yerel Hizmetlerin Sunumunda Alternatif Bir Kurum: Yerel Yönetim Birlikleri ve Hukuki Dayanakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 161-183.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019 Temmuz). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı*. Eylül 01 2020 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> adresinden alındı.
- Önen, S., & Kanayran, H. G. (2014). Kalkınma AjanslarınınYönetimsel Denetimi:Kurumsal ve Hukuki Statüleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 109-130.
- Eceral, T. Ö., "Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri", *Ekonomik Yaklaşım*, 16 (55), 91-92.
- T.C. Anayasası. (1982, Ekim 18). Ocak 3, 2020 tarihinde www.mevzuat.gov.tr: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> adresinden alındı.
- Türk Medeni Kanunu. (2001, Kasım 22). Ocak 3, 2020 tarihinde www.mevzuat.gov.tr: <http://www.mevzuat.gov.tr> adresinden alındı
- Uçar, İ. (2016). İdare Hukukunda Kamu Gücü Ayrıcalığı Kavramı ve Bir Kmau Gücü Ayrıcalığı Olarak Hukuka Uygunluk Karinesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 320-345.
- Zeytin, Z., & Ergün, Ö. (2018). *Türk Medeni Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Please Cite As: Leylek, H. (2020), "Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi", *Fiscaeconomia*, 4(3), 736-746.

Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi

The Effect of Financial Management of Public Institutions and Their Debt Status on Life Satisfaction of Individuals

Hatice LEYLEK¹

Abstract

Today, fast changing economic balances and social life movements force individuals to make financial management plans. Here, the relationship between financial management and borrowing is among the important factors affecting life satisfaction in individuals. In this study, it was aimed to reveal the effect of financial management behavior and attitudes on borrowing on life satisfaction. This research, designed in scanning model, was carried out with 425 students studying in Eskişehir Osmangazi University Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2019-2020. In the research, demographic information form (gender, grade level, income level variables) and three scales were used as data collection tool. In the collection of research data, life satisfaction scale, financial management behavior scale, attitude scale regarding borrowing were used. The analysis of the research data was carried out with the SPSS24 data analysis program. As a result of the research, it was observed that women's financial management behaviors and attitude points towards borrowing were higher. Students with high income have higher income levels, attitudes towards life satisfaction, financial management behaviors and borrowing. In addition, it led to the conclusion that financial management behaviors increase the life satisfaction of the participants and attitudes towards borrowing have a life-reducing effect.

Article History:

Date submitted:

29.06.2020

Date accepted:

17.09.2020

Jel Codes:

D12, D15, E70

Keywords:

Financial Management, Borrowing, Life Satisfaction

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Maliye ABD, haticeleylek0@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4516-137X>

Öz

Günümüzde hızlı değişen ekonomik dengeler ve sosyal yaşam hareketlilikleri bireyleri finansal yönetim planları yapmaya zorlamaktadır. Burada finansal yönetim ve borçlanma ilişkisi bireylerde yaşam memnuniyetini etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu araştırmada finansal yönetim davranışı ve borçlanmaya ilişkin tutumların yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Tarama modelinde tasarlanan bu araştırma, 2019-2020 yıllarında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 425 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu (cinsiyet, sınıf düzeyi, gelir düzeyi değişkenleri) ve üç adet ölçek kullanılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında yaşam memnuniyeti ölçeği, finansal yönetim davranış ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizi SPSS24 veri analiz programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda kadınların finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi yüksek olan öğrencilerin yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum düzeyleri daha yüksektir. Ayrıca finansal yönetim davranışlarının katılımcıların yaşam memnuniyetini arttırdığı, borçlanmaya ilişkin tutumların ise yaşam memnuniyetini azaltıcı etkiye neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

1. Giriş

Günümüzde kamu kesimi bütçe açıkları ve bu açıkların ekonomik etkileri literatürün en önemli konularından birini oluşturmaktadır (Armstrong, 2001). Kamu borçlanması üzerine açıklamaları olan klasik iktisadi anlayış incelendiğinde genel olarak özel borçlanma ile kamu borçlanması arasında büyük bir farkın olmadığı görülür (Arıcan, 2005). Klasik iktisadi anlayış genel olarak devlet borçlanmasından yana olmayan bir çizgi izlemiştir (Buchanan, 1991). Keynesyen görüşe göre kamu kesimi açıklarının ve bu açıkların finansmanında izlenecek yöntem şeklinin toplumdaki bireyler üzerinde servet etkisi yaratacağı ve reel makro ekonomik dengeleri değiştireceği kabul edilmektedir (Larner, 1964). Kamu açıkları sonucu oluşan yüksek faiz veya enflasyon, ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yaparak maliyet artırıcı etkisi ile ihracatı engellemektedir. Böylece her iktisadi sorunun sorumlusu olarak günümüzde kamu açıkları gösterilmektedir (Öztürk ve Demir, 2015).

Klasik teori, bütçenin kontrolünü dikkate alırken Keynesyen teori bütçenin etkisine önem verir. Keynesyen teoride devletin ekonomideki yeri büyüktür ancak denk bütçe anlayışına yer verilmez (Özgüç, 2010). Çünkü ekonominin eksik istihdam durumunda olduğu kabul edildiğinden kaynaklar devlet tarafından değerlendirilir. Dolayısıyla ekonomideki dengeleri sağlama konusunda devletin mali işlemleri kaçınılmaz olmaktadır. Keynesyen teorinin temelinde 1929 Dünya Buhranının da etkisiyle borçlara ait klasik yaklaşımlara ciddi eleştiriler getirilmiştir (Coşkun, 1997). Keynes ekonominin kendi kendine tam istihdama ulaşamayacağını ve devletin talep yetersizliklerini ortadan kaldırmak için ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durumda uygulanacak açık bütçe politikası uygulamalarının ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunabileceğini kabul etmiştir (Chen ve David, 2007).

Devletin kamu harcamaları finansmanı vergilerle karşılanamadığı durumlarda borçlanmaya başvurulması klasik iktisadi düşünce yapısına göre ister iç ister dış kaynak olsun bugünkü kuşakların yükünü gelecek kuşaklara aktarmaktadır (Şener ve Gündüzalp, 2018). Bu yüzden

klasik iktisadi anlayış genel olarak devletin borçlanmasıyla ilgili olarak olmayan bir görüşe sahiptir. Bu anlayışa göre kamu borçları verimsiz olarak kabul edilmiştir. Çünkü borçlanma olağanüstü veya geçici taleplerin karşılanması için başvurulan geçici bir finansman aracıdır (Amstrong, 2001).

Literatür incelendiğinde, borç yanılması durumunda kamu harcamalarının daha da artacağı ve gelecek nesiller üzerine yük getireceği farklı çalışmalarla saptanmıştır (Akdoğan Gedik, 2013). Puviani (1967) çalışmalarına kamu finansmanında borçlanmanın kullanılmasını sorgulamakla başlamıştır. Puviani (1967), Buchanan (1967), Floyd ve Hynes (1978) borç yanılması ile ilgili iki tür bilgiye dayalı olarak, bireylerin ya gelecek dönemde uygulanacak bir vergiyi ya da bugünden bir borçlanmayı tercih edeceklerini vurgulamışlardır (Akt. Armstrong, 2001).

Buchanan ve Wagner (1977) borçlanma ve enflasyon yoluyla dolaylı vergileme gibi dolaysız vergiler dışındaki finansman yöntemlerinin kamu harcamalarını arttırdığını ifade etmektedir (Uysal Şahin ve Akar, 2015). Buchanan borç yanılmasına ilişkin iki tür yaklaşım ifade etmektedir. İlki Vickrey türü borç yanılmasıdır. Bu yanılmasında birey, borçlanma sonrası oluşacak gelecek neslin vergi yükümlülüğü üzerindeki etkiyi göz ardı etmektedir. Diğerisi ise Puviani türü borç yanılmasıdır (Chen ve David, 2007). Bu durum, varlık değerlerinde azalmanın değerlendirilmesinde bazı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Dalamagas (1992) farklı ülke grupları için EKK tahmin yöntemi kullanarak yapmış olduğu çalışmada, borçlanma yerine vergi tercih edilmesi durumunda özel tüketim kararlarının değişeceğini saptamıştır. Aynı zamanda borç düzeyinin GSYİH' ya oranı yüksek olan ülkelerde yanılma söz konusu değil iken; borç düzeyinin GSYİH' ya oranı düşük olan ülkelerde ise yanılma ile karşı karşıya kalındığı saptanmıştır (Erdem ve İlğün, 2017).

Günümüzde hükümet politikaları incelendiğinde, bütçe açıklarının daha yüksek vergiler veya iç ya da dış borçlanma yollarından biri seçilerek karşılandığı görülmektedir (Arıcan, 2005). Yabancı kaynaklardan finansman sağlanması olarak tanımlanan borçlanma, ekonomik büyüme sağlamak isteyen ülkelerin iktisadi kalkınma süreçlerini devam ettirmek amacıyla başvurdukları bir maliye politikası aracıdır (Amstrong, 2001). İnsanların çalışma, tasarruf, yatırım ve kaynak kullanım kararlarını doğrudan etkileme potansiyeline sahip vergiler ise, ekonomik büyüme üzerinde değişik kanallar aracılığı ile etkili olabilen diğer bir maliye politikası aracıdır. Artan bütçe açıkları ile beraber, kamu harcamalarının giderilmesi için hükümetin bu iki metottan hangisini seçmesi gerektiği sorusu, son zamanlarda hem politik hem de akademik alanda sıkça sorulmaya başlanmıştır (Akdoğan Gedik, 2013; Utkulu, 2003). Bununla beraber kamu harcamaları ve vergiler arasındaki nedensellik ilişkisi de kamu maliyesi alanında ampirik olarak tartışılabilir bir konu olmaya devam etmektedir. Geleceği düşünen bireyler için ise hangi metodun seçileceği sorusu, optimal tüketim hesaplanması ve kamu sektörü harcama kararlarından dolayı önemlidir (Erdem ve İlğün, 2017).

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki ile ilgili olarak elde edilen ve elde edilecek olan ampirik sonuçlar, bütçe açıkları ve kamu borçları dikkate alındığında siyasal ve politik olarak Türkiye için büyük önem taşımaktadır (Öztürk ve Demir, 2015; Arıcan, 2005). Bu yüzden literatürde borçlanma veya vergileme ile finansman sağlanması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar üzerine birçok çalışma yer almaktadır (Yaşar, 2014). Hükümetler borçlanma yoluyla, kısmen sermaye mallarının kıtlığına ve faiz oranlarının artmasına neden olarak özel piyasalardan kaynakların kullanılmasını azaltabilirler (Chen ve David, 2007). Borçlanmadan

kaynaklı faiz oranında artış derecesi dışarıdan sermaye girişine neden olup yerli paranın değerini arttırmakta ve böylelikle net ihracat dışlanmaktadır (Utkulu, 2003). Tüm bunlara bakıldığında birçok ekonomist uzun dönemde bütçe açıklarının sermaye stokunu azaltacağına, dış borcu arttıracığına ve gelecek nesiller üzerine bir yük yükleyeceğine inanmaktadır.

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki dengeler ya da belirsizlik durumları bireylerin harcama davranışlarını ve buna bağlı olarak da yaşam memnuniyetini etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Ünal ve Koyun, 2019). Özellikle üniversite çağındaki bireyler ve bu bireylerin geleceğe ve mesleğe yönelik tutumları, kamu harcama politikalarıyla ilişkilidir. Bireylerin kamu gelir ve harcamalarına yönelik tutumlarının olumlu olması, harcamaların dengesiyle ve genel ekonomik durumun iyi olmasıyla mümkündür. Buna karşılık kamudaki ekonomik dengesizlikler ise bireylerde huzursuzluk ve gelecek endişesi meydana getirmekte, dolayısıyla da yaşam memnuniyeti azalmaktadır (Kanmaz, 2018; Kocabıyık ve Teker, 2018).

Türkiye’de 2014 – 2015 yılı istatistiksel verilerine göre üniversitelerde 6.062.886 öğrenci bulunmaktadır (YÖK, 2015). Mezun olan bu öğrenciler potansiyel vergi mükellefi olarak çeşitli mesleklerde iş hayatına atılmaktadır. Bu yüzden geleceğin vergi mükelleflerinin vergileme ve borçlanma konusundaki düşüncelerinin ve yaşam memnuniyetine etkisinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada finansal yönetim davranışı ve borçlanmaya ilişkin tutumların yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır;

1. Katılımcıların yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranış ve borçlanmaya ilişkin tutumları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
2. Katılımcıların yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranış ve borçlanmaya ilişkin tutumları bölümlere göre farklılık göstermekte midir?
3. Katılımcıların yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranış ve borçlanmaya ilişkin tutumları gelir düzeyine göre farklılık göstermekte midir?
4. Katılımcıların finansal yönetim davranış ve borçlanmaya ilişkin tutumların yaşam memnuniyeti, üzerinde anlamlı etkisi bulunmakta mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada atama modeli kullanılmıştır. Bu modelde mevcut bir durumun çeşitli yönleriyle ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu araştırmada ise bireylerin yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranış ve borçlanmaya ilişkin tutumları araştırılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2014-2015 yıllarında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise evrenden rasgele seçilen 425 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin araştırmaya dahil edilmeleri yüz yüze görüşme yoluyla ve gönüllü olarak sağlanmıştır. Araştırma grubunun İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi örneklem kütlesi olarak seçilmesinde, araştırma kapsamına giren öğrencilerin ekonomik ve mali olaylar

ve olgular konusunda diğer fakülte öğrencilerine nazaran daha yetkin olmaları ve çalışmanın kapsamı dikkate alındığında vergi ve borçlanma ile ilgili temel altyapının bu öğrencilerde olduğu düşünülmesi etkili olmuştur.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu (cinsiyet, sınıf düzeyi, gelir düzeyi değişkenleri) ve üç adet ölçek kullanılmıştır. Katılımcıların yaşam memnuniyeti düzeylerini ölçmek için, Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilen, Köker (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, 7'li derecelendirme tipinde 5 maddelik *yaşam memnuniyeti ölçeği* kullanılmıştır. Katılımcıların finansal yönetim davranışlarını ölçek için Dew ve Xiao (2011) tarafından geliştirilen ve Ünal ve Düger tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5'li likert tipinde 15 maddeden oluşan *finansal yönetim davranış ölçeği* kullanılmıştır. Katılımcıların borçlanmaya ilişkin tutumlarının ölçülmesi amacıyla Lea ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen ve Gündüzalp (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5'li likert tipinde 17 maddeden oluşan (3-4-5-6-9-14 maddeler ters puanlanmış) *borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği* kullanılmıştır. Ölçeklerin değerlendirilmesinde maddelerin tek faktörde toplanması nedeniyle değerlendirmeler toplam puanlar üzerinden yapılmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri araştırmacı tarafından üniversite öğrencilerine yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen ölçekler, uygulama için düzenlenmiş ve katılımcılarla önceden görüşülerek araştırmanın amacı açıklanmıştır. Katılımcıların araştırmaya dahil edilmesinde gönüllülük esasına dikkat edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS24 veri analiz programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde değişkenlere ilişkin yüzde ve frekans dağılımları verilmiş, ölçek puanlarının analizlerinde ise t testi, anova testi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p \leq .05$ olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Araştırma Değişkenlerinin Dağılımları

Tablo 1. Katılımcıların değişkenlere göre frekans ve yüzde dağılımları

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	215	50,6
	Erkek	210	49,4
	İşletme	140	32,9
	İktisat	77	18,1
Bölüm	Maliye	66	15,5
	Uluslararası İlişkiler	68	16,0
	Siyaset bilimi ve kamu yönetimi	74	17,4
	5000 TL altı	308	72,5
Gelir Düzeyi	5000 TL üzeri	117	27,5
	Toplam	425	100,0

Araştırmaya katılan toplam 425 öğrencinin %50,6'sı (215) kız öğrenci ve %49,4'ü (210) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %32,9'u (140) işletme bölümü, %18,1'i (77) iktisat bölümü, %15,5'i (66) maliye bölümü, %16'sı (68) uluslararası ilişkiler bölümü ve %17,4'ü (74) siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır.

3.2. Yaşam Memnuniyeti Ölçeği, Finansal Yönetim Davranışları Ölçeği, Borçlanmaya İlişkin Tutum Ölçeklerine İlişkin Bulgular

Tablo 2. Yaşam memnuniyeti ölçeği, finansal yönetim davranışları ölçeği, borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarının cinsiyet değişkenine göre t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t	sd	p
Yaşam memnuniyeti	Kadın	215	16,97	4,590	,959	423	,338
	Erkek	210	16,57	3,879			
Finansal yönetim davranışları	Kadın	215	51,55	7,844	7,882	423	,000
	Erkek	210	44,98	9,299			
Borçlanmaya ilişkin tutum	Kadın	215	52,94	6,435	3,323	423	,001
	Erkek	210	51,02	5,421			

Yapılan t testi analizi sonucunda katılımcıların yaşam memnuniyeti ölçeğinden aldıkları puanlar arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık meydana gelmediği ($p > .05$), finansal yönetim davranışları ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarında ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık meydana geldiği ($p \leq .05$) tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama puanları incelendiğinde kadınların finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kadınların ekonomik gelişmeleri yakından takip etmesi, ekonomik birikimleri erkeklere göre daha planlı ve ihtiyaç odaklı değerlendirmeleri şeklinde açıklanabilir.

Tablo 3. Yaşam memnuniyeti ölçeği, finansal yönetim davranışları ölçeği, borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarının bölüm değişkenine göre anova testi sonuçları

	Bölüm	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	F	sd	p
Yaşam memnuniyeti	İşletme	140	16,16	2,993	7,548	4	,000
	İktisat	77	18,05	5,737			
	Maliye	66	17,95	3,558			
	Uluslararası ilişkiler	68	14,94	3,973			
	Siyaset bilimi ve kamu yönetimi	74	17,24	4,577			
	Toplam	425	16,77	4,253			
	İşletme	140	46,41	9,929			
İktisat	77	52,19	9,920				
Maliye	66	47,60	7,165				
Uluslararası ilişkiler	68	48,57	8,111				
Siyaset bilimi ve kamu yönetimi	74	48,21	8,438				
Toplam	425	48,30	9,192				
İşletme	140	52,12	6,256	2,063	4	,085	
İktisat	77	53,49	8,027				
Maliye	66	50,87	4,579				
Uluslararası ilişkiler	68	51,91	5,974				
Siyaset bilimi ve kamu yönetimi	74	51,27	3,717				
Toplam	425	51,99	6,026				

Yapılan anova testi analizi sonucunda katılımcıların borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanları arasında bölüm değişkenine göre anlamlı farklılık meydana gelmediği ($p > .05$), yaşam memnuniyeti ölçeği ve finansal yönetim davranışları ölçeği puanlarında ise bölümler arasında anlamlı farklılık meydana geldiği ($p \leq .05$) tespit edilmiştir. Posthoc testi sonuçları incelendiğinde iktisat ve maliye bölümlerinde okuyan öğrencilerin yaşam memnuniyeti düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyan öğrencilere göre, uluslararası ilişkiler bölümünde okuyan öğrencilerin işletme ve maliye bölümünde okuyanlara göre finansal yönetim düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 4. Yaşam memnuniyeti ölçeği, finansal yönetim davranışları ölçeği, borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarının gelir düzeyi değişkenine göre t testi sonuçları

	Gelir Düzeyi	N	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t	sd	p
Yaşam memnuniyeti	5000 TL altı	308	16,48	3,565	-2,287	423	,023
	5000 TL üzeri	117	17,53	5,628			
Finansal yönetim davranışları	5000 TL altı	308	46,82	8,483	-5,591	423	,000
	5000 TL üzeri	117	52,21	9,857			
Borçlanmaya ilişkin tutum	5000 TL altı	308	51,57	5,254	-2,365	423	,018
	5000 TL üzeri	117	53,11	7,611			

Yapılan t testi analizi sonucunda katılımcıların yaşam memnuniyeti ölçeği, finansal yönetim davranışları ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarında gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık meydana geldiği tespit edilmiştir ($p \leq .05$). Aritmetik ortalama puanları incelendiğinde gelir düzeyi 5000 TL üzeri olan katılımcıların yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum düzeylerinin gelir düzeyi 5000 TL altı olanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, bireylerin gelir düzeyinin artması, ekonomik güven sağlamak, ihtiyaçların karşılanmasında ekonomik bağımsızlık durumunun bir sonucu olarak yaşam memnuniyetinde artışlar görülmesine katkı sağlaması şeklinde açıklanabilir.

Tablo 5. Finansal yönetim davranışları ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarının yaşam memnuniyeti düzeylerine etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları

Model	Coefficients				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Yaşam Memnuniyeti)	15,956	1,680		9,497	,000
Finansal yönetim davranışları	,203	,026	,440	7,885	,000
Borçlanmaya ilişkin tutum	-,173	,039	-,245	-4,402	,000

R: ,358; Adj. R²: ,124; Anova= .000 $p \leq .05$; F: 31,111

Bağımlı Değişken: Finansal yönetim davranışları ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum

Bağımsız Değişken: Yaşam memnuniyeti

Katılımcıların finansal yönetim davranışları ölçeği ve borçlanmaya ilişkin tutum ölçeği puanlarının yaşam memnuniyeti düzeylerine etkisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni %16 oranında açıkladığı ve anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür (β : ,15,956; t: 9,497; p: 000 $\leq .05$). Ölçek puanlarının etkileri ayrı ayrı incelendiğinde ise finansal yönetim davranışlarının katılımcıların yaşam memnuniyetini artırdığı, borçlanmaya ilişkin tutumların ise yaşam memnuniyetini azaltıcı etkiye neden olduğu görülmektedir. Bu durum bireylerin finansal yönetim davranışlarını

olumlu yönde algıladıklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde bireyler ya da kamusal alandaki borçlanma durumlarının bireylerde huzursuzluk meydana getirmesi nedeniyle yaşam memnuniyetinde olumsuz etkiler meydana gelebilmektedir.

4. Sonuçlar ve Öneriler

Kadınların erkeklere göre finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum puanları erkeklere göre daha yüksektir. Benzer şekilde Kanmaz (2018) yaptığı çalışmada kadınların finansal tutum düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çinko ve diğerleri (2017) ve Tuna ve Ulu (2016) ise yaptıkları çalışmada erkeklerin finansal davranış düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. İktisat bölümünde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyan öğrencilere göre, uluslararası ilişkiler bölümünde okuyan öğrencilerin işletme ve maliye bölümünde okuyanlara göre finansal yönetim düzeyleri daha yüksektir. Tuna ve Ulu (2016) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin bölümleri arasında anlamlı farklılık meydana geldiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Kocabıyık ve Teker (2018) üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini çalıştırdıkları çalışmada iktisat bölümünde olan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu duruma öğrencilerin okudukları bölümün etkili olabileceği ifade edilmiştir. Gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların yaşam memnuniyeti, finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum düzeyleri, gelir düzeyi düşük olan katılımcılara göre daha yüksektir. Benzer şekilde Kocabıyık ve Teker (2018) gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların finansal yönetim davranışları üzerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Finansal yönetim davranışlarının katılımcıların yaşam memnuniyetini artırdığı, borçlanmaya ilişkin tutumların ise yaşam memnuniyetini azaltıcı etkiye neden olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Şener ve Gündüzalp (2018) finansal yönetim, finansal stres, finansal memnuniyet ve yaşam memnuniyeti ile hanehalkı borçlanma düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik yaptıkları çalışmada ve Ünal ve Koyun (2019) finansal tutum ve yaşam tatmininin demografik faktörlerle ilişkisini çalıştırdıkları çalışmalarda katılımcıların finansal yönetim tutum ve davranışları ile borçlanma düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde kadınların finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum puanları erkeklere göre, iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyan öğrencilere göre, gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların yaşam memnuniyeti finansal yönetim davranışları ve borçlanmaya ilişkin tutum düzeyleri gelir düzeyi düşük olan katılımcılara göre daha yüksektir. Finansal yönetim davranışları yaşam memnuniyetini artırmakta, borçlanmaya ilişkin tutumlar ise yaşam memnuniyetini azaltıcı etkiye neden olmaktadır.

Araştırmada iktisat bölümünde okuyan öğrencilerin finansal yönetim düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumun nedeninin yalnızca bölüm değişkeni olup olmadığı ile ilgili farklı özelliklerin de değerlendirildiği araştırmaların yapılması önemlidir. Ayrıca çalışmada bireylerin finansal yönetim davranışlarının artmasının yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemekte olduğu görülmüştür. Bu bakımdan bireylerin genel olarak yaşam memnuniyetinin artırılmasında, finansal yönetim becerilerinin geliştirilmesi ve buna yönelik çalışmaların yapılması önem taşımaktadır.

Leylek, H. (2020), "Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 736-746.

Kaynakça

- Akdoğan Gedik, M. (2013). *Mali Yanılsama: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme*. (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 42.
- Arıcan, E. (2005). "Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı 1, ss. 77-93
- Armstrong, M. (2001). *A Handbook of Management Techniques: The Best Selling Guide to Modern Management Methods*, Kogan Page Publishers, London.
- Buchanan, J. M. (1991). *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat*. çeviri, yayını hazırlayan: Aytaç Eker – Coşkun Can Aktan, İzmir, ss 1
- Chen, Y. David (2007). Effects of Monetary Policy on the Twin Deficits". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Volume: 47, 279-292
- Coşkun, G. (1997). *Devlet Bütçesi*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Çelen, M. ve Zülfüoğlu, Ö. (2008). "Klasik Kamu Borçlanma Teorisinin Oluşumu". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı 2, ss. 290-307
- Çinko, M., Avcı, E., Ergun, S., & Tekçe, M. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri: Marmara Üniversitesi Örneği". *Marmara Business Review*, 2(1), 25-50.
- Dew, J., Xiao, J. J. (2011). "The Financial Management Behavior Scale: Development and Validation". *Association for Financial Counseling and Planning Education*, 22 (1), 43-59.
- Douglass Bernheim, B. (1989). A Neoclassical Perspective on Budget Deficits". *Journal of Economic Perspectives*, Vol.3, no:2, ss.55
- Erdem, E., & İlgün, F. (2017). Mali Disiplin Üzerinde Politik Faktörlerin Etkisi: Az Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uygulamalı Bir Analiz". *Journal of the Faculty of Economics/İktisat Fakültesi Mecmuası*, 67(1).
- Gündüzalp, A. A. (2018). *Hanehalkı Borçlanma Eğiliminin Demografik, Sosyoekonomik Ve Psikososyal Faktörler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanmaz, A. (2018). *Bireysel Hisse Senedi Yatırımcılarının Finansal Okuryazarlık Düzeyi Üzerine Bir Çalışma: İzmir Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocabıyık, T., & Teker, T. (2018). "Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144.
- Kogar, Ç. E. (1996). *Denk Bütçe Teorisi ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Not*. TCMB yayını, tebliğ no: 9630, ss.301-303
- Köker, S. (1991). *Normal ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi.

Leylek, H. (2020), "Kamu Kurumlarının Finansal Yönetimi ve Borçlanma Durumlarının Bireylerin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 736-746.

- Larner, A. (1964). *Keynesian Economics in The Sixties*. (der) Robert Lecochoyman, Keynes general Theory: Report of Three Decades, New York, ss. 222-234.
- Öğretir, H. ve Gül, Y. (2015). *4T Maliye Soruları*. İstanbul: 4T yayınları, ss. 351-352
- Özgüç, E. (2010). *Türkiye’de Bütçe Açıkları, Nedenleri, Etkileri Ve İç Borçlanma ile Nedensellik İlişkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, E., & Demir, Y. (2015). "Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama". *Journal of Accounting & Finance*, (68).
- Puviani, A. (1967). *Teoria Della Illusione Finanziaria, Remo Sandon*. Milan, 1903, Partially Translated and Edited by J.M Buchanan in "The Fiscal Illusion", Chapter in *Public Finance in Democratic Process:Fiscal Institutions and Individual Choice*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Saygılıoğlu, N., Ulusoy, A., Yılmaz, B.E., Tosunoğlu, Ş. Ve Bilge, S. (2012). *Devlet Borçları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri
- Şener, A., & Gündüzalp, A. A. (2018). "Finansal Yönetim, Finansal Stres, Finansal Memnuniyet Ve Yaşam Memnuniyeti İle Hanehalkı Borçlanma Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma". *II. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, 21.
- Tuna, G., & Ulu, M. O. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 128-141.
- Turhan, İ. (1996). *Kamu Kesimi Açıklarının Reel Makro Ekonomik Sonuçları ve Bankacılık Kesimine Etkileri*. M.Ü.S.B.E. yayın No:12, Araştırma İnceleme Yazısı,1996-12, İstanbul, ss. 26-27
- Ulusoy, A. (2014). *Devlet Borçlanması*, Trabzon, 8. Baskı, ss. 1-10
- Utkulu, U. (2003). "Türkiye’de Bütçe Açıkları Ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon Ve Nedensellik Bulguları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1).
- Uysal Şahin, Ö., Akar, S. (2015). "Türkiye’de Mali İllüzyon Varlığının Analiz Edilmesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar". cilt:52 (600), ss.29.
- Ünal, S., & Koyun, S. (2019). "Finansal Tutum ve Yaşam Tatmininin Demografik Faktörlerle İlişkisi: Örnek Olay İncelemesi". *4 th International Symposium on Innovative Approaches in Social, Human and Administrative Sciences November 22-24, Samsun, Turkey*
- Vural, Savaş (1998). *İktisadın Tarihi*, İstanbul: Avcıol Basın Yayını,2.Baskı ss.339-358
- Yaşar, S. (2014). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezi: Ampirik Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, B. E. (2008). *Türkiye’nin Değişme Kaderi Osmanlı’dan Günümüze 1854-2007 Borç Çıkmazı*. İstanbul: Derin Yayınları, ss. 1-20.

Please Cite As: Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye’de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", *Fiscaeconomia*, 4(3), 747-775.

Türkiye’de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

The Impact of Bank and Credit Card Expenditures on Real Exchange Rate in Turkey: VAR Analysis and Toda-Yamamoto Causality Test

Tuğçe TATOĞLU¹, Esra AKSOY²

Abstract

Exchange rate has become an important determinant in the macroeconomic area especially with the increasing globalization tendency. In this sense, it is very important to determine the factors that affect the formation or change of exchange rates and to follow exchange rate policies accordingly. The aim of this study is to investigate the relationship between bank and credit card expenditure amounts, and real exchange rates. In this context, according to the findings of the studies on exchange rate, other independent variables that affect the real exchange rate the most were included in the model. In the study; while the inflation rates (CPI, annual % change), the Central Bank's foreign-exchange reserves, M2 money supply, unemployment rate, the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) average funding cost as proxy for interest rate, bank and credit card expenditure amounts are used as independent variables while real effective exchange rate based on CPI is used as the dependent variable. All data are obtained from the CBRT Electronic Data Distribution System. Monthly data of the identified variables covering the period 2014:3-2019:5 are used in the study.

The study is mainly based on time series analysis. In this sense, stationarity degrees of the variables are determined by using Augmented Dickey-Fuller Test. Then, ARDL Bound Test analysis is performed and it is concluded that there is no long-run relationship between real effective exchange rate and independent variables used in the model. Then, appropriate lag length of the model is determined and the short-run relationship between the variables is investigated by using Toda-Yamamoto Causality Test. After determining that the variables have an impact on each other, the relationship between variables is examined in more detail by using VAR analysis. As a result of the study, one-way relationship from card expenditures to real exchange rate is determined. However, there is no direct causality from exchange rate to card expenditures. The results obtained in the study are consistent with previous studies. Furthermore, this study differentiates from the previous studies in terms of investigating the short-run and the long-run relationship between real exchange rate and, bank and credit card expenditures in Turkey and it contributes to the literature on this aspect.

Article History:

Date submitted:

29.06.2020

Date accepted:

20.09.2020

Jel Codes:

C1, C32, G1

Keywords:

Real Effective Exchange Rate, Bank and Credit Card Expenditures, VAR Analysis, Toda-Yamamoto Causality Test

¹ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat Bölümü, tugcetatoglu@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6235-7721

² Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, esraaksoy@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1395-2337

Öz

Döviz kuru, özellikle küreselleşme eğiliminin artması ile birlikte makroekonomik alanda önemli bir belirleyici haline gelmiştir. Bu anlamda, döviz kurlarının oluşumunu ya da değişmesini etkileyen etmenleri belirleyip, bu doğrultuda döviz kuru politikaları izlemek son derece önemlidir. Bu çalışmanın amacı, banka ve kredi kartı harcama tutarı ile reel döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, kur üzerine yapılan çalışmaların bulgularına göre reel döviz kurunu en fazla etkileyen diğer bağımsız değişkenler de modele dâhil edilmiştir. Çalışmada; bağımsız değişken olarak enflasyon oranları (TÜFE, yıllık % değişim), Merkez Bankası brüt döviz rezervleri, M2 para arzı, işsizlik oranı, faiz oranı için vekil değişken olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ortalama fonlama maliyeti, banka ve kredi kartı harcama tutarı kullanılırken bağımlı değişken olarak ise TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Verilerin tümü TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Çalışmada 2014:3-2019:5 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır.

Çalışma, temel olarak zaman serisi analizine dayanmaktadır. Bu anlamda Genişletilmiş Dickey-Fuller testi kullanılarak değişkenlerin durağanlık dereceleri belirlenmiştir. Sonrasında, ARDL sınır testi analizi gerçekleştirilerek reel efektif döviz kuru ile modelde kullanılan bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Ardından modelin uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki araştırılmıştır. Kısa dönemde değişkenlerin birbirlerini etkilediğinin saptanması ile birlikte değişkenler arasındaki ilişki, VAR analizi kullanılarak, daha detaylı incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kart harcamalarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Buna karşın; döviz kurundan kart harcamalarına doğru, doğrudan bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, daha önce yapılan çalışmalar ile de tutarlıdır. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'de banka ve kredi kartı harcama tutarı ile reel döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemesi bakımından daha önce yapılan çalışmalardan farklılaşmakta ve bu yönüyle literatüre katkı sağlamaktadır.

1.Giriş

Döviz kuru, küresel piyasalar içerisinde düzen ve dengeyi sağlayan etkili bir değişken olmakla birlikte ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini de ifade etmektedir. 1980'li yıllardan itibaren başlayan küreselleşme eğilimi ile birlikte ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine bağıllığı daha fazla artmış, bu anlamda da döviz kuru daha fazla önem kazanmıştır. Döviz kuru, özellikle ülkelerin dış ticaret hacmi kanalıyla, ödemeler dengesi üzerinde oynaklık yaratarak ülke ekonomisinde belirleyici öneme sahip olmaktadır. Türkiye'de de döviz kuru ekonomik anlamda oldukça hayati bir öneme sahiptir. Nitekim Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın para politikası bağlamında benimsediği üç stratejiden biri döviz kuru hedeflemesidir. Özellikle, Türkiye'de, kurun girdi maliyetleri aracılığı ile enflasyon, ithalat-ihracat hacmi üzerinde ve finansal alanda yarattığı etkiler düşünüldüğünde, döviz kurunu etkileyen etmenlerin belirlenmesi önemlidir. Bu anlamda ekonomiden siyaset bilimine kadar döviz kurlarının oluşumunu ya da değişmesini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Döviz kurlarının değişmesine etki eden bu etmenleri açıklayabilmek için ise konu ile ilgili hem teorik hem de ampirik alanda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", Fiscoeconomia, 4(3), 747-775.

Diğer yandan, kredi ve banka kartlarının kullanımı her geçen gün artmaktadır. 2019 yılında, kredi kartları ile yapılan ödemeler bir önceki yıla göre %17 artış gösterirken, banka kartı ile yapılan alışveriş tutarındaki artış %37 olarak gerçekleşmiştir (BKM, 2019). 2020 yılında açıklanan veriler, 1. çeyreğin sonunda, Türkiye'de, yaklaşık olarak 70,9 milyon adet kredi kartı, 168,1 milyon adet banka kartı kullanıldığını göstermektedir. 2. çeyreğin sonunda ise kullanılan kredi kartı sayısı yaklaşık olarak 71,9 milyona, kullanılan banka kartı sayısı ise 172,9 milyona yükselmiştir (BKM, 2020). Ayrıca, 2020 yılının ilk 6 ayında kredi kartı ile 420,7 Milyar TL tutarında ödeme yapılmışken, banka kartı ile 76 Milyar TL tutarında ödeme yapılmıştır (BKM, 2020). Türkiye Ekonomisi için önemi her geçen gün daha fazla artan banka ve kredi kartı harcamalarının temel makroekonomik değişkenler üzerinde direkt ya da dolaylı etkiler yaratması ise kaçınılmazdır. Nitekim BKM (2020) tarafından, kredi kartı harcamalarında meydana gelecek %1 oranında artışın istihdamı 5954 kişi, her 1 TL'lik kredi kartı kullanımının GSMH'yi ise 1.75 TL arttırdığı, kredi kartı harcamalarının aynı dönem enflasyonu 0,13 oranında düşürdüğü belirtilmiştir. Bu anlamda, söz konusu harcama tutarlarının döviz kuru üzerinde etkili olması beklenmektedir. Diğer yandan, banka ve kredi kartı harcamaları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının ve bu ilişkinin yönünün saptanmasının uygulanacak iktisat politikaları için önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada, döviz kurunu etkileyen makroekonomik etmenler incelenmiş ve daha önce kur üzerine yapılan çalışmaların bulgularına göre reel döviz kurunu en fazla etkileyen bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Bu değişkenler kontrol değişkeni olarak kullanılmış ve bunlara ek olarak banka ve kredi kartı harcamaları değişkeni eklenerek, bunun döviz kuru üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de banka ve kredi kartı harcamaları ile reel döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin zaman serisi analizi ile ortaya konulmasıdır. Çalışmada, banka ve kredi kartı harcamalarının reel döviz kuru üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etki yaratması beklenmektedir. Harcamaların kur üzerinde doğrudan yaratacağı etkinin yabancı kredi ve banka kartlarının yurt içi kullanımı ile yerli kredi ve banka kartlarının yurt dışı kullanımı aracılığı ile gerçekleşmesi beklenebilir. Bu anlamda, gerçekleştirilen kart harcamaları döviz giriş ve çıkışını etkileyerek döviz kuru değişimlerine neden olabilir. Nitekim BKM (2019) tarafından yayınlanan faaliyet raporuna göre, 2019 yılı içerisinde yabancı kredi ve banka kartları ile 20,8 milyar USD tutarında döviz girdisi gerçekleşirken, yerli kredi ve banka kartları ile 5 milyar USD tutarında döviz çıktısı gerçekleşmiştir. Bu anlamda, 2019 yılında kartlı ödemeler sektörü aracılığıyla net 15,8 milyar USD döviz girdisi kaydedilmiştir. Tablo 1'de son 5 yıl içerisinde kartlı ödemeler sektörü ile Türkiye'de yaşanan döviz giriş ve çıkışları gösterilmiştir.

Tablo 1. Son 5 Yılda Kartlı Ödemeler Sektörü ile Gerçekleşen Döviz Giriş ve Çıktıları

Dönem	Döviz Girdisi	Döviz Çıktısı	Net Döviz Girdisi
	Yabancı Kredi ve Banka Kartları ile Yurt İçinde Gerçekleşen Toplam İşlem Tutarı (Milyon USD)	Yerli Kredi ve Banka Kartları ile Yurt Dışında Gerçekleşen Toplam İşlem Tutarı (Milyon USD)	Döviz Girdisi-Döviz Çıktısı (Milyon USD)
2020 (1.Dönem+2. Dönem)	3.934	1.844	2.090
2019	20.880	5.007	15.873
2018	15.198	4.815	10.383
2017	9.878	5.251	4.627
2016	8.056	5.077	2.979
2015	10.780	4.730	6.050

Kaynak: Bankalararası Kart Merkezi (BKM), Yerli ve Yabancı Kartların Yurt Dışı ve Yurt İçi Kullanım Tutarları (2015-200)³

Tablo 1, son 5 yılda banka ve kredi kartı ile yapılan işlem tutarları sonucunda net döviz girdisi gerçekleştiğini göstermektedir. Döviz girdisi ve döviz çıktısında gerçekleşen değişimlerin ise döviz arz ve talebini etkilemesi bakımından döviz kuru üzerinde bir etkiye sahip olması beklenebilir. Diğer yandan, döviz kuru hareketlerinde yaşanan değişimler de hem yerli hem de yabancı banka ve kredi kartları ile yurt içi ve yurt dışında gerçekleşen işlem tutarlarını etkileyebilir. Dolayısıyla döviz kuru da banka ve kredi kartı harcamaları üzerinde bir etki yaratabilir. Bu nedenle, banka ve kredi kartı harcamaları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Diğer yandan; yerli banka ve kredi kartı ile yurt içinde yapılan harcamaların tutarı, yabancı kartlar ile yurt içinde yapılan harcamaların tutarından çok daha fazladır (2019 yılında; yerli kartlar ile yapılan yurt içi harcama tutarı, yabancı kartlar ile yapılan yurt içi harcama tutarının yaklaşık 20 katıdır). Bu nedenle, kart harcamalarının döviz kuru üzerinde doğrudan bir etki yaratmasının yanı sıra üretim, enflasyon gibi temel makroekonomik değişkenler üzerinden de döviz kurunu etkileyebileceği düşünülmektedir. Nitekim kart harcamaları, mal ve para piyasasında yaşanan değişimler nedeniyle döviz kuru üzerinde etki yaratabilir. İlk olarak, mal arzı ve talebindeki artışın göreceli büyüklüğüne göre kart harcamalarının döviz kuru üzerindeki etkisinin değişebileceği düşünülmektedir. Bu anlamda kart harcamalarının çoğunlukla yurt içinde üretilen mallara yönelik olarak gerçekleşmesi, diğer her şey sabitken, yurt içi mal arzının artmasına neden olabilir. Bunun sonucunda yurt içinde üretilen malların göreceli fiyatı, yurt dışında üretilen mallara kıyasla daha ucuz hale gelerek yerli paraya olan talebi arttırabilir ve döviz kurunu düşürücü yönde baskı yapabilir. Aksine, harcamalar daha çok ithal mallara yönelik olarak gerçekleşiyorsa bu, diğer her şey sabitken, ithal mal talebini arttırarak yabancı paraya olan talebi arttırabilir ve kur üzerinde yukarı yönlü bir baskı yaratabilir. Diğer taraftan, Yılmazkuday (2011) tarafından da belirtildiği üzere kredi kartı kullanımının artması zamanla,

³ BKM banka ve kredi kartı işlem tutarları verileri TL cinsinden yayınlanmaktadır. Tablo 1'deki, veriler o yıla ait ortalama döviz kuru temel alınarak, USD cinsinden hesaplanmıştır.

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", Fiscoeconomia, 4(3), 747-775.

yurt içinde üretilen malların fiyatını arttırarak, enflasyonist bir etkiye neden olur. Bu durum; diğer değişkenler sabitken, ülkede üretilen ürünlerin yurt dışında üretilen ürünlere göre göreceli fiyatının artarak, ithalat ve dolayısıyla döviz talebinin artması sonucunda yerli paranın daha fazla değer kaybetmesine ve döviz kurunun yükselmesine yol açabilir. Bu anlamda kart harcamalarının kur üzerindeki etkisi, harcamaların daha çok hangi mallara yönelik olduğuna göre değişebilir. İkinci olarak, Akhand ve Milbourne (1986) ile Yılmazkuday ve Yazgan (2009) tarafından da belirtildiği üzere kredi ve banka kartı kullanımındaki artış bir ekonomideki toplam para talebini azaltmaktadır. Nitekim bir ülke gelişmiş kredi kartı hizmetlerine sahipse, para talebinin kredi kartı kullanımından negatif olarak etkileneyeği belirtilmektedir (Yılmazkuday ve Yazgan, 2009). Para arzı sabitken, para talebinin azalması da kısa dönemde yurt içi faiz oranlarının düşmesine ve yerli para cinsinden aktiflerin getirilerinin azalmasına neden olur. Bu durum ise yabancı para cinsinden aktiflere olan talebi arttırarak döviz kurunun yükselmesine neden olabilir. Ayrıca para arzı sabitken, para talebindeki azalış fiyatlar genel düzeyini arttırarak, satın alma gücü paritesi ile uyumlu bir şekilde, döviz kurunu arttırabilir. Bildiğimiz kadarıyla, literatürde banka ve kredi kartı harcamaları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın; kart harcamaları ile döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyarak, mevcut literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu çalışmada; bağımsız değişkenler olarak enflasyon oranları (TÜFE, yıllık % değişim), Merkez Bankası brüt döviz rezervleri, M2 para arzı, işsizlik oranı, faiz oranı için vekil değişken olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ortalama fonlama maliyeti, banka ve kredi kartı harcama tutarı kullanılırken; bağımlı değişken olarak TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Verilerin tümü TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Çalışmada, belirlenen değişkenlerin 2014:3-2019:5 dönemini kapsayan aylık verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde döviz kuru ile ilgili kavramsal çerçeve açıklanmıştır. Üçüncü bölümde daha önce yapılan ampirik literatür incelenmiştir. İkinci ve üçüncü bölüm aracılığıyla döviz kuruna etkisi olan diğer bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmıştır. Beşinci bölümde analiz sonucunda ulaşılan bulgular gösterilmiştir. Son bölüm ise sonuç kısmından oluşmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Literatürde döviz kurlarının oluşumunu ya da değişmesini etkileyen etmenleri belirlemek için geliştirilen teorik yaklaşımlar geleneksel ve modern yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır (Cengiz, 2018). Geleneksel yaklaşımlar dış ticaret teorileri ve satın alma gücü paritesi yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Modern yaklaşımlar ise geleneksel yaklaşımların döviz kurlarını açıklamakta yetersiz kalmasıyla ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Bayraktar, 2010).

1970'li yılların başına kadar döviz kurlarının belirlenmesinde etkili olan temel etmenin dış ticaret akımları olduğu üzerinde yaygın bir görüş bulunmaktaydı (Öztürk ve Bayraktar, 2010). Buna göre, cari yılda bir ülkenin parasının değerini belirleyen temel etmen o ülkenin dış ticaret bilançosunda ortaya çıkan değişimlerdi. Yani bir ülkenin dış ticaret bilançosunun fazla verdiği dönemlerde ulusal paranın dış değeri yükselirken, açık verdiği durumlarda ise paranın dış değeri düşmektedir. Satın alma gücü paritesi yaklaşımı ise tek fiyat yasasının döviz piyasalarına uyarlanmış biçimini ifade etmektedir. Buna göre tek fiyat yasası tek tek mallardan yola

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", Fiscoeconomia, 4(3), 747-775.

çıkarken, satın alma gücü paritesi iki ülkedeki aynı mal sepetinden yola çıkar (Özatay, 2013). Bu yaklaşıma göre iki ülkenin görelî fiyat düzeyleri arasındaki farklar, kur değişmelerini belirlemektedir (Cengiz, 2018). Yani yurt içi enflasyon, yurt dışı enflasyondan ne kadar fazla ise, o ülkenin parası o kadar değersiz; yurt içi enflasyon yurt dışı enflasyondan ne kadar düşük ise, o ülkenin parası o kadar değerlidir (Özatay, 2013). Bu dönemlerde ülkeler yaygın olarak sabit kur sistemini uyguladığı ve uluslararası sermaye hareketleri yoğun olarak yaşanmadığı için döviz kurunun oluşumunu açıklamada, bu çerçevede teoriler geliştirildi. Ancak 1973 yılında Bretton Woods sisteminin terk edilmesiyle birlikte ülkeler sabit kur sistemini terk ederek, esnek kur sistemine geçmeye başladılar. Benzer şekilde ülkelerin sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları azaltmaları ve kaldırmalarıyla birlikte geleneksel yaklaşımların yerini modern yaklaşımlar almaya başladı. Bu çerçevede, Robert Mundell ve Marcus Fleming tarafından ilk olarak 1960'larda geliştirilen Mundell-Fleming Modeli döviz kurlarındaki değişmeleri açıklayan teoriye katkıda bulundu. Bu model, ilk olarak ve büyük ölçüde alternatif kur rejimlerinin nasıl işlediğini ve para ve döviz kuru politikalarının kur rejimi tercihinden nasıl etkilendiğini göstermek için geliştirildi (Mankiw, 2017). 1970'li yıllarda geliştirilen parasalcı yaklaşıma göre ise döviz kuru yabancı para biriminin ulusal para cinsinden fiyatını ifade eder ve diğer görelî fiyatlar gibi döviz kuru da ulusal para stoklarının görelî arz ve talebi tarafından belirlenir (Taşkın, 1995). Sermaye akışları serbestliğinin temel varsayım olarak kabul edildiği bu yaklaşıma göre, sermaye piyasalarındaki görelî arz ve talep döviz kurunu belirler (Taşkın, 1995). Parasalcı yaklaşımın finansal varlıklar arasındaki tam ikameyi öngörmesine alternatif olarak ise, finansal varlıklara yönelik risk farklılıklarını dikkate alan portföy tercihleri yaklaşımı geliştirilmiştir (Cengiz, 2018). Buna göre; parasal ve finansal varlıkların arz ve talebi, döviz kurunu belirler (Cengiz, 2018). Döviz kurunu açıklamaya yönelik geliştirilen bir başka yaklaşım ise para ikamesi yaklaşımıdır. Para ikamesi olgusu, yerli paranın temel fonksiyonlarını yitirerek o ülkede yabancı bir para biriminin yerli para birimi yerine kullanılmaya başlanması anlamına gelmektedir (Özatay, 2013). Para ikamesi, döviz arz ve talebini etkilediği için döviz kurunda istikrarsızlık yaşanmasına neden olmaktadır. Buna karşın; faiz haddi paritesi yaklaşımı, mali varlıkların getiri oranları üzerinden, yurt dışı faiz haddi ve kurdaki değişim beklentisi veriyken yurt içi faiz haddinin nominal döviz kuru ile ters yönde hareket ettiğini ifade etmektedir. İlk kez Dornbusch tarafından geliştirilen hedefi aşma (overshooting) yaklaşımı ise, para arzındaki artışın kısa dönemde döviz kurunu oynak hale getirmesini açıklamaktadır (Dornbusch, 1976). Buna karşın; etkin piyasalar kuramı yaklaşımı, gelecekte meydana gelecek her türlü bilginin anında piyasaya yansıdığı ve cari döviz kurlarının bu bilgiler ışığında yeniden oluştuğunu kabul ederek döviz piyasasının etkin işlediği varsayımına dayanmaktadır. Uyumcu beklentiler yaklaşımı, döviz kuru beklentilerindeki değişikliğin büyük ölçüde bir önceki dönemin tahmin hatalarına bağlı olduğunu kabul etmektedir (Öztürk ve Bayraktar, 2010). Rasyonel beklentiler yaklaşımında ise, gelecekte kurların alacağı değerler öngörölmeye çalışılırken tüm bilgi kanalları kullanılır ve geçmişe yönelik sistematik hatalar kabul edilmez (Cengiz, 2018).

Teoride, banka ve kredi kartı kullanımının döviz kuruna etkisini doğrudan açıklayan yaklaşım bulunmamaktadır. Ancak miktar teorisi yaklaşımı esas alındığında, banka ve kredi kartlarının para politikası üzerinde etki yarattığı görölmektedir. Temel parasal göstergeler üzerinde değişikliğe neden olan bu etki, döviz kuru teorileri temel alındığında, döviz kuru üzerinde de etkiye neden olmaktadır. Miktar teorisi yaklaşımı çerçevesinde, para arzı sabitken, para talebindeki değişimler para miktarını değiştiren unsurlardan biridir. Para miktarındaki dalgalanmalar ise, diğer değişkenler sabitken, paranın dolaşım hızını değiştirmektedir

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", Fiscoeconomia, 4(3), 747-775.

(Yılmazkuday ve Yazgan, 2009). Buna göre; paranın banka, kredi kartları, çekler gibi alternatif ödeme yöntemleri ile ikamesi, para arzı sabitken, para talebinin azalmasına neden olur. Para talebindeki azalış ise para miktarını değiştirir. Aynı zamanda faiz oranlarının düşmesine neden olan bu değişim paranın dolaşım hızını da değiştirir (Yılmazkuday ve Yazgan, 2009). Teorik olarak, para talebi ile paranın dolaşım hızı ters orantılıdır. Böylelikle kredi kartı kullanımının neden olduğu para talebindeki azalma, paranın dolaşım hızını arttırmaktadır (Geanakoplos ve Dubey, 2010). Paranın dolaşım hızının artması ise enflasyon seviyesinde yükselişe neden olur (Prabheesh ve Rahman, 2019). Satın alma gücü paritesi yaklaşımı temel alındığında ise yurt dışı enflasyon oranı sabitken, yurt içi enflasyonun artması, söz konusu ülkenin parasının değersizleşmesine ve döviz kurunun yükselmesine neden olur (Özatay, 2013). Benzer şekilde, kredi kartı kullanımından dolayı, para arzı sabitken, para talebinin azalması faiz oranının düşmesi yerli mali varlıkların getirisini azaltmaktadır. Faiz haddi paritesi yaklaşımı temel alındığında, yurt dışı faiz haddi sabitken, yurt içi faiz haddinin düşmesi ise, ulusal paranın değerini düşürerek, döviz kurunun yükselmesine neden olur.

3.Literatür Taraması

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Türkiye'de döviz kurunun en fazla çalışılan konular arasında yer aldığı görülmektedir. Banka ve kredi kartı harcamaları ile ilgili literatür incelendiğinde ise Türkiye için gerçekleştirilen çalışmaların, daha çok, söz konusu harcamaları etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçladığı görülmüştür. Ayrıca, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu banka ve kredi kartı harcamaları yerine yalnızca kredi kartı harcamalarını bağımlı değişken olarak kullanmıştır. Ancak banka kartları ile yapılan işlem tutarlarının büyüklüğü göz önüne alındığında, banka kartlarının da makroekonomik göstergeler üzerinde önemli düzeyde etkili olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, ilgili literatür, çoğunlukla kart harcamalarının bağımlı, makroekonomik değişkenlerin ise bağımsız değişkenler olarak kullanıldığı modellerin analizine dayanmaktadır. Fakat BKM (2020) tarafından kredi kartı harcamalarının enflasyon, istihdam, GSMH, vergi gelirleri gibi temel göstergeler üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle banka ve kredi kartı harcamalarının, temel ekonomik göstergelerden biri olan döviz kuru üzerindeki etkisini belirlemek önemlidir. Ancak banka ve kredi kartı harcamalarının doğrudan döviz kuru üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmada, kredi ve banka kartı harcamaları ile reel efektif döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki analiz edilmiş ve çalışmanın literatüre bu yönüyle katkı sağlaması beklenmiştir.

Yılmazkuday (2011)'ın, kredi kartı kullanımı aracılığı ile parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalını araştırdığı çalışmasında, kullandığı değişkenlerden biri de EURO/TL döviz kurudur. 2002-2009 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak VAR analizi ile gerçekleştirdiği çalışmasındaki diğer değişkenler ise sanayi üretim indeksi, reel kredi kartı kullanımı, kısa dönem faiz oranı ve enflasyon oranıdır. Çalışma sonucunda, kredi kartı kullanımının enflasyon oranları üzerinde zamanla artan bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca döviz kurunun öngörü hata varyansının en çok faiz oranlarından, ardından enflasyon, milli gelir ve kredi kartlarından etkilendiği ve döviz kuru hareketlerinin kredi kartı kullanımını açık enflasyon hedeflemesinin yapıldığı dönemlerde, örtük enflasyon hedeflemesinin yapıldığı dönemlere göre, iki kat daha fazla etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Göv ve Salihoğlu (2020)'nun çalışmasında kullanılan değişkenlerden biri de döviz kurudur. Ancak, bizim çalışmamızdan farklı olarak, bu çalışmada hem USD/TL döviz satışı verilerinden

yararlanılmış hem de bireysel kredi kartlarının kullanım hacmi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada, bireysel kredi kartlarının kullanım hacmi ile milli gelir, fiyatlar genel düzeyi, politika faiz oranı, döviz kuru ve merkez bankası dar para arzı arasındaki ilişki, Ocak 2005-Ağustos 2019 dönemlerine ait aylık veriler kullanılarak, Granger nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Buna göre, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, politika faiz oranı, döviz kuru ve para arzından kredi kartı kullanımına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Literatürde, döviz kurunun değişken olarak modellenmediği ancak farklı değişkenler kullanılarak bunların kredi kartlarına etkisinin araştırıldığı çalışmalar da mevcuttur. Sönmezler vd. (2019), Türkiye'de kredi kartı alışveriş tutarı ile geçinme endeksi ve tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi Şubat 2012-Şubat 2018 dönemleri için incelediği çalışmasında, geçinme endeksinin uzun dönemde kredi kartı harcamalarını pozitif yönde etkilediğini bulmuştur.

Mazibaş ve Tuna (2017), Türkiye'de, tüketici kredileri ve kredi kartları ile para arzı, faiz oranı, GSYİH, tüketici güven endeksi, enflasyon, hisse senedi piyasası ve tüketim malları ithalatı arasındaki nedensellik ilişkisini Ocak 2004-Aralık 2013 dönemi için araştırmıştır. ARDL modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak gerçekleştirdikleri analiz sonuçlarında, tüketici kredileri ve kredi kartları ile söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuş ve tüketici kredileri ve kredi kartlarının çoğunlukla GSYİH, faiz oranı ve hisse senedi piyasası değişkenleri tarafından belirlendiğini saptamışlardır.

Yüksel vd. (2016), Ocak 2005-Şubat 2006 dönemine ait çeyreklik verilerle, Türkiye'de kredi kartı kullanımını etkileyen makroekonomik faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. MARS yöntemini kullandıkları çalışmalarında kredi kartı kullanımı ile işsizlik oranı arasında negatif ilişki tespit etmiş ve faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde kredi kartı kullanımının arttığını bulmuşlardır.

Kabaklarlı (2015), Türkiye'de 2005-2014 yıllarına ait aylık verileri kullanarak kredi kartı kullanımının parasal aktarım mekanizması aracılığıyla para politikasındaki rolü ve etkisi ile büyüme, enflasyon, faiz oranı gibi değişkenlerle arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile analiz etmiştir. Varyans ayrıştırması sonucunda, kredi kartı kullanım tutarının öngörü hata varyansı içinde en büyük paya sahip olan değişkenlerin, kendisinden sonra, enflasyon ve reel faiz olduğunu, para arzı ve sanayi üretim endeksinin ise düşük paya sahip olduğunu bulmuştur.

Yılmazkuday ve Yazgan (2009), kredi ve banka kartlarının dolaşımdaki para üzerindeki etkisini Ocak 2002-Ekim 2006 dönemlerindeki aylık verileri kullanarak GMM tahmin yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada, kredi ve banka kartlarının kullanımındaki bir artışın para talebinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, banka kartlarının kullanımının, kredi kartlarının kullanımına kıyasla, para talebi üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Uzgören vd. (2007); Türkiye'de kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri, pos sayısı, kredi kartı sayısı, Kasım 2000-Şubat 2001 için kukla değişkeni, kişi başına düşen GSMH, enflasyon oranı değişkenlerini kullanarak çoklu regresyon analizi ile belirlemeyi amaçlamıştır. 1994-2004 dönemini kapsayan çalışmada kişi başına düşen GSMH, pos sayısı, kredi kartı sayısı ve enflasyon oranının kredi kartı kullanım cirosunu artırırken, Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizlerin kredi kartı kullanım cirosunu azalttığı sonucunu elde etmişlerdir.

Döviz kuruna ilişkin literatürün araştırılması ise döviz kurunu en fazla etkileyen değişkenlerin, kontrol değişkeni olarak, analize dâhil edilmesi bakımından önemlidir. Bu değişkenleri belirlemek için döviz kuru literatürü detaylı olarak incelenmiş ve literatürde döviz kuru üzerindeki etkisi en fazla kabul görmüş ve en çok kullanılan değişkenler analize dâhil edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalarda döviz kurunu incelemek için daha çok reel döviz kuru değişkeninin kullanıldığı görülmektedir (Branson, 1981; Edwards, 1988; Ghura ve Grennes, 1993; Şimşek, 2004; Candelon vd., 2007; Eichengreen, 2007; Aktaş, 2012; Güneş vd., 2013; Torun ve Karanfil, 2016). Devereux (1997) çalışmasında makroekonomik göstergelerin reel döviz kurunu etkilediğini, gerçekleştirdiği teorik ve ampirik analiz ile ortaya koymuştur. Döviz kurunu etkileyen değişkenler arasında, en fazla etkisi incelenen değişkenlerden biri faiz oranıdır. Yapılan çalışmalar faiz oranının döviz kurunu önemli ölçüde ve doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (MacDonald, 1998; Gül vd., 2007; Durgut, 2010; Kia, 2013; Mirchandani, 2013; Khan, 2014). Döviz kuru ile faiz oranı arasındaki ilişkinin yönü ise değişkenlik göstermektedir. Buna göre; döviz kuru ile faiz oranı arasında pozitif ilişki bulan çalışmalar olmasına rağmen (bkz: Gümüş, 2002; Karaca, 2005; Öztürk ve Durgut, 2011; Ekinci vd., 2016), negatif ilişki bulan çalışmalar da vardır (bkz: Dash, 2004; Alacahan, 2011; Şit ve Karadağ, 2019). Diğer yandan; Berument (2002), Candelon vd. (2007) ve Parveen vd. (2012) döviz kuru ile enflasyon arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye için gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde bu ilişkinin Türkiye için de geçerli olduğu görülebilmektedir (Terzi ve Zengin, 1996; Bayraktutan ve Arslan, 2003; Gül ve Ekinci, 2006b; Bal, 2012; Güven ve Uysal, 2013). Gül ve Ekinci (2006b), Selim ve Güven (2014) ve Korkmaz ve Bayır (2015) gerçekleştirdikleri çalışmalarında döviz kurundan enflasyona doğru bir ilişki tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Güneş (2013) de kurdan enflasyona doğru bir ilişki tespit etmiş ve döviz kurları yükseldikçe enflasyon oranının yükseldiği sonucunu elde etmiştir. Şit ve Karadağ (2019) da enflasyon ve kur arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Buna karşın, Kaplan ve Yapraklı (2014) çalışmalarında döviz kurunun enflasyon oranından negatif etkilendiğini belirtmişlerdir. Literatürde, döviz kuruna etkisi en fazla incelenen değişkenlerden diğeri de para arzıdır. Saeed vd. (2012) ve Kia (2013) para arzının döviz kurunu etkilediğini belirtmişlerdir. Şimşek (2004), 1975-2003 dönemi kapsayan verilerle, Türkiye için yaptığı analizde M2 para arzının reel döviz kurunu etkilediğini göstermiştir. Benzer şekilde, Şit ve Karadağ (2019) para arzının belirleyicisi olarak M2 para arzını ele almış ve bunun reel döviz kurunu negatif etkilediğini ortaya koymuştur. Kartal vd. (2018) 2006-2017 yılları arasında Türkiye için gerçekleştirdikleri analizlerinde, para arzı değişkeni olarak M3 para arzını kullanmış ve para arzının kur üzerinde önemi en büyük olan ilk beş değişkenden biri olduğunu belirtmişlerdir. Döviz kuru literatürü incelendiğinde, kullanılan bağımsız değişkenlerden diğerrinin de işsizlik oranı olduğu görülmüştür. Bilgin (2004), Balaylar (2011), Kartal vd. (2018) çalışmalarında işsizlik oranı ile kur ilişkisini incelemiş ve işsizlik oranının kuru anlamlı olarak etkilediği bulgusunu elde etmişlerdir. Bilgin (2004) çalışmasında, döviz kurunun özellikle ihracat ve ithalat kanalıyla işsizliği etkilediğini belirtmiş ve kur ile işsizlik arasında pozitif ilişkinin varlığını vurgulamıştır. Selim ve Güven (2014) ise kur ile işsizlik arasındaki ilişkinin yönünün reel efektif döviz kurundan işsizliğe doğru olduğunu ortaya koymuştur. Saeed vd. (2012), döviz rezervlerinin de döviz kurunun önemli belirleyicilerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Kaplan ve Yapraklı (2014), 2000-2012 döneminde kırılğan on iki gelişmekte olan ülke için gerçekleştirdikleri analizlerinde, kullandıkları değişkenler arasında döviz kurunu en fazla etkileyen değişkenin döviz rezervi olduğunu belirtmiş ve kurun döviz rezervinden pozitif olarak etkilendiği bulgusunu elde etmişlerdir. Bunun arkasında ise, döviz rezervlerinin artması sonucu ortaya çıkan ulusal para arzındaki artışın, faiz oranlarını

düşürerek ülkeden yabancı para çıkışını hızlandırması, böylelikle döviz kurunu yükseltmesi vardır (Kaplan ve Yapraklı, 2014). Benzer şekilde; Daly ve Sami (2009), Cain vd. (2010) ve Şit ve Karadağ (2019) da Merkez Bankası'nın sahip olduğu döviz rezervleri ile kur arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

4. Araştırma Dizayni

Çalışmada, kur üzerine daha önce yapılan çalışmalardan yola çıkılarak, reel döviz kurunu en fazla etkileyen bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Ayrıca banka ve kredi kartı harcama tutarı değişkeni eklenerek reel döviz kuru ile aralarındaki kısa ve uzun dönemli ilişki araştırılmıştır.

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada, faiz oranı için vekil değişken olarak TCMB ortalama fonlama maliyeti, enflasyon oranları için tüketici fiyat endeksi yıllık % değişim, işsizlik oranı, M2 para arzı, Merkez Bankası brüt döviz rezervleri ile banka ve kredi kartı harcama tutarı bağımsız değişkenler olarak kullanılırken, bağımlı değişken olarak ise TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru kullanılmıştır. Faiz oranları, enflasyon oranları ve işsizlik oranları değişkenlerinin verileri yüzde değişkenler olarak modele dâhil edildiğinden, diğer değişkenlerin logaritması kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, belirlenen değişkenlerin 2014:3-2019:5 dönemini kapsayan aylık verileri kullanılmıştır. Analiz için söz konusu dönemin seçilmesinin nedeni, banka kartı ve kredi kartı harcama tutarı verilerinin Mart 2014 dönemi itibariyle başlamasından kaynaklanmaktadır. Değişkenlerle ilgili bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler

Değişken	Zaman Aralığı	Veri Periyodu	Kaynak	Açıklama
Döviz Kuru (LNKUR)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)
Faiz Oranı (i)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (%)
Enflasyon Oranı (ENF)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	Tüketici Fiyat Endeksi (Yıllık % değişim)
İşsizlik Oranı (U)	2014:3-2019:5	Aylık	TÜİK	İşsizlik Oranı (%)
M2 Para Arzı (LNM2)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	M2 Para Arzı
Döviz Rezervleri (LNREZERV)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervleri
Kart Harcamaları (LNKART)	2014:3-2019:5	Aylık	EVDS	Kredi Kartı ve Banka Kartı Harcama Tutarları

4.2. Yöntem

Bu çalışma zaman serileri analizini temel almaktadır. Çalışmada gerçekleştirilen analizler Stata ve E-Views programları aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada analizi gerçekleştirilen boş hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 : Türkiye'de banka ve kredi kartı harcama tutarlarının kısa ve uzun dönemde reel döviz kuruna etkisi yoktur.

Böylelikle, TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunu belirleyen faktörleri gösteren model aşağıda gösterildiği gibidir:

$$LNKUR_t = \beta_0 + \beta_1 I_t + \beta_2 LNM2_t + \beta_3 LNREZERV_t + \beta_4 ENF_t + \beta_5 U_t + \beta_6 LNKART + w_t$$

Modelde t değişkeni zamanı, w ise hata terimini temsil etmektedir. $\beta = \beta_0, \dots, \beta_6$ ise modelde kullanılan değişkenlere ait katsayılarıdır.

Çalışmada, yukarıdaki model esas alınarak, banka ve kredi kartı harcamaları ile döviz kuru arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Kısa ve uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için öncelikle değişkenlerin durağanlık mertebeleri ADF Birim kök testi ile belirlenmiştir. İlaveten, eğer değişkenler düzey değerleri ile durağan değilse, değişkenlerin kaçıncı farkı alındığında durağan hale geldiği gösterilmiştir. Değişkenler farklı mertebelerde durağan hale geldikleri için uzun dönemli ilişkinin varlığı ARDL Sınır Testi ile araştırılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmemesi, kısa dönemde ilişki olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim Ibrahim (2000); Stern (2000); Ibrahim (2006) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da değişkenler arasında uzun dönemde ilişki saptanamamış ancak gerçekleştirilen analizler kısa dönemde ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, Toda-Yamamoto nedensellik testi, vector autoregression (VAR) spesifikasyonu ve tahmini, varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri ile değişkenler arasında kısa dönemde ilişki bulunup bulunmadığı analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi saptanmış ve döviz kuru ile banka ve kredi kartı harcama tutarları arasındaki kısa dönemli ilişki belirlenmiştir. Daha sonra varyans ayrıştırması ile hata teriminde, diğer değişkenlerden kaynaklanan, bir şok meydana geldiğinde şokun kaç dönem sonra ortadan kalkarak, reel döviz kurunun tekrar dengeye gelip gelmediği gösterilmiştir. Etki-tepki analizi ile ise, değişkenlerden herhangi birinin bugünkü değerine gelen bir şoka, hem söz konusu değişkenin hem de diğer değişkenlerin, bugünkü ve gelecek değerlerine ilişkin tepkileri gösterilmiştir. Tahmin edilen bu etki-tepkiler ile tepkilerin şoklara karşı değişiminin kalıcılığı ortaya konulmuştur.

4.3. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında, modelde kullanılan bağımsız değişkenler ile reel döviz kuru arasındaki ilişki uzun dönem için araştırılmıştır. İkinci aşamada ise değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin varlığı analiz edilmiştir.

4.3.1. Uzun Dönem İlişkisi

4.3.1.1. Durağanlık Analizi

Zaman serileri analizinde değişkenlerin durağanlık mertebelerini analiz etmek, sahte regresyon sorunu ile karşılaşılması açısından önemlidir. Nitekim Granger ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serilerini kullanarak yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya

çıkabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle öncelikle, ADF Birim Kök Testi ile çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık mertebeleri ve kaçınıcı farkta durağan oldukları belirlenmiştir. Buna göre, boş hipotez "birim kök vardır" şeklindedir. Serinin birim köke sahip olması ise durağan olmadığını gösterir. Sonuçlar, Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi

Değişken	Sabit	Trend	Sabit&Trend
	Test İstatistiği		
LNKUR	-5.930*** I(1)	-5.943*** I(1)	-5.943*** I(1)
İ	-6.286*** I(1)	-6.712*** I(1)	-6.712*** I(1)
LN2	-7.706*** I(1)	-7.651*** I(1)	-7.651*** I(1)
LNREZERV	-9.287*** I(1)	-9.214*** I(1)	-9.214*** I(1)
ENF	-5.340*** I(1)	-5.357*** I(1)	-5.357*** I(1)
U	-4.086*** I(1)	-4.042*** I(1)	-4.042*** I(1)
LNKART	-4.018*** I(0)	-8.618*** I(0)	-8.618*** I(0)

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

ADF test sonuçlarına göre; LNKUR, İ, LN2, LNREZERV, ENF, U değişkenlerinin düzey değerleri için boş hipotez reddedilememektedir. Bu değişkenlerin sabit, trend, sabit ve trend değerlerinin durağan olmadığı ancak birinci farkları alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği Tablo 3'ten görülebilmektedir. Bu sonuç, bu değişkenlerin birinci sıra bütünleşik olduğunu göstermektedir. Kart Harcamaları (LNKART) değişkeni için ise boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilebilmektedir. Böylelikle, kart harcamalarının, sabit, trend, sabit ve trend değerlerinin, düzeyde durağan olduğu saptanmaktadır.

4.3.1.2. Eşbütünleşme Analizi: ARDL Sınır Testi

Değişkenlerin durağanlık mertebeleri ve optimal gecikme uzunlukları belirlendikten sonra uzun dönemli ilişkinin varlığını saptamak için eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler, aynı düzeyde durağan olmadığı ve modelde I(2) durağanlık mertebesinde değişken olmadığı için ARDL Sınır Testi ile eşbütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir. Öncelikle modeldeki değişkenlerin uzun dönemli ilişkisine dair katsayıları belirlemek için aşağıdaki model oluşturulmuştur:

$$\text{LNKUR} = \Phi_0 + \sum_{i=1}^p \Phi_{1i} \text{LNKUR}_{t-i} + \sum_{j=0}^q \Phi_{2j} I_{t-j} + \sum_{j=0}^h \Phi_{3j} \text{LNM2}_{t-j} + \sum_{j=0}^k \Phi_{4j} \text{LNREZERV}_{t-j} + \sum_{j=0}^s \Phi_{5j} \text{ENF}_{t-j} \\ + \sum_{j=0}^b \Phi_{6j} U_{t-j} + \sum_{j=0}^v \Phi_{7j} \text{LNKART}_{t-j} + e_t$$

Modelde e_t hata terimini göstermektedir. ARDL (p,q,h,k,s,b,v) yaklaşımında p,q...,v ise modelde yer alan değişkenlerin gecikmesinin maksimum değerini göstermektedir. Buna göre, ARDL(1,2,4,0,2,1,0) modelinin tahmin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. ARDL(1,2,4,0,2,1,0) Model Tahmini

Değişkenler Bağımlı: LNKUR	Katsayı (Standart Hata)
LNKUR(-1)	0.869*** (0.089)
I	0.001 (0.004)
I(-1)	0.011*** (0.004)
I(-2)	-0.010**** (0.004)
LNM2	-1.035*** (0.108)
LNM2(-1)	0.212 (0.142)
LNM2(-2)	0.423*** (0.153)
LNM2(-3)	-0.059 (0.139)
LNM2(-4)	0.384*** (0.106)
LNREZERV	0.085 (0.059)
ENF	-0.005* (0.003)
ENF(-1)	0.009** (0.004)
ENF(-2)	-0.006* (0.003)
U	-0.010** (0.004)
U(-1)	0.010** (0.004)
LNKART	0.037**

	(0.018)
SABİT	0.550
GÖZLEM SAYISI	(1.333)
R ²	59
	0.992

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

ARDL(1,2,4,0,2,1,0) modeli tahmin edildikten sonra, seride eşbütünleşme olup olmadığını saptamak için ARDL sınır testi yaklaşımı gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\Delta \text{LNKUR}_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta \text{LNKUR}_{t-i} + \sum_{j=0}^q \theta_{1j} \Delta \dot{I}_{t-j} + \sum_{j=0}^h \theta_{2j} \Delta \text{LNM2}_{t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{3j} \Delta \text{LNREZERV}_{t-j} + \sum_{j=0}^s \theta_{4j} \Delta \text{ENF}_{t-j} + \sum_{j=0}^b \theta_{5j} \Delta U_{t-j} + \sum_{j=0}^v \theta_{6j} \text{LNKART}_{t-j} + \Phi_1 \text{LNKUR}_{t-1} + \Phi_2 \dot{I}_{t-1} + \Phi_3 \text{LNM2}_{t-1} + \Phi_4 \text{LNREZERV}_{t-1} + \Phi_5 \text{ENF}_{t-1} + \Phi_6 U_{t-1} + \Phi_7 \text{LNKART}_{t-1} + v_t$$

Modelde Δ fark operatörünü göstermektedir. Boş hipotez ise aşağıdaki şekilde oluşturulmuş ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

H₀: $\Phi_1 = \Phi_2 = \Phi_3 = \Phi_4 = \Phi_5 = \Phi_6 = \Phi_7$ (uzun dönemli ilişki yoktur)

Tablo 5. ARDL Sınır Testi-Eşbütünleşme Analizi

F:1.742						
t:-1.469						
	%10 Seviyesinde Değer	Anlamlılık Kritik	%5 Seviyesinde Değer	Anlamlılık Kritik	%1 Seviyesinde Değer	Anlamlılık Kritik
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
F	2.12	3.23	2.45	3.61	3.15	4.43
t	-2.57	-4.04	-2.86	-4.38	-3.43	-4.99

Gerçekleştirilen analiz sonucunda F değeri 1.742, t değeri ise -1.469 olarak hesaplanmıştır. Tablo 5 temel alınarak hesaplanan F istatistiği, I(0) düzeyinde kritik değer altındaysa boş hipotez reddedilemez. Fakat I(1) düzeyinde kritik değer üzerindeyse boş hipotez reddedilir. Analiz sonucunda F istatistiğinin, I(0) ve I(1) düzeylerinde kritik değerlerin altında olduğu, bu nedenle boş hipotezin reddedilemeyeceği görülmektedir.

İlaveten, t istatistiği ise I(0) düzeyinde kritik değer üzerinde ise boş hipotez reddedilemezken, I(1) düzeyinde kritik değer altındaysa boş hipotez reddedilir. Hesaplanan t istatistik sonucu temel alındığında da boş hipotezin reddedilemeyeceği görülmektedir. Buna göre, seride uzun dönemli ilişki yoktur, seri eşbütünleşik değildir.

4.3.2. Kısa Dönem İlişkisi

Seride uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmaması, değişkenler arasında yalnızca kısa dönemli ilişki olabileceğini gösterebilir (İbrahim, 2000). Engle ve Granger (1987) tarafından, eğer eşbütünleşme ilişkisi söz konusu ise hata düzeltme (VECM) modelinin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak değişkenler durağan ve eşbütünleşik değil ise fark alınmış VAR modeli kullanılmalıdır (İbrahim, 2006; Stern, 2000). Modelimizde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmediği için modele VECM modeli uygulanmamıştır. Değişkenler durağan ve eşbütünleşik olmadığı için kısa dönemli ilişkinin söz konusu olup olmadığı VAR modeli kullanılarak saptanmıştır. VAR modeli kullanılarak analizlerin gerçekleştirilmesi için ise öncelikle modelin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Bu nedenle, Tablo 6'da gösterilen bilgi kriterleri esas alınarak modelin optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bu aşamada her gecikme düzeyi için hesaplanan bilgi kriterleri arasından en küçük değere sahip olan Schwarz Bilgi Kriteri (SBC) temel alınmış ve uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6. Modelin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SBC	HQ
0	-44.8472		1.4e-08	1.78783	2.03651	1.8847
1	305.051	699.8	4.4e-13	-8.58796	-6.59857*	-7.81305
2	393.282	176.46	1.2e-13	-9.94075	-6.21063	-8.48779*
3	435.076	83.588	1.9e-13	-9.69226	-4.22143	-7.56126
4	491.18	112.21	2.3e-13	-9.93723	-2.72568	-7.12819
5	583.852	185.34*	1.1e-13*	-11.4432*	-2.49089	-7.95607

* Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 5 olarak alınmıştır.

LR: Sequential Modified LR Test Statistic, **FPE:** Final Prediction Error, **AIC:** Akaike Information Criterion, **SBC:** Schwarz Information Criterion, **HQ:** Hannan-Quinn Information Criterion.

4.3.2.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Çalışmada değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisini analiz etmek için Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin durağanlık mertebeleri farklılık gösterdiğinden, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Toda-Yamamoto analiz yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemi uygulamak için, aynı dereceden bütünleşik serilerin varlığı gerekmediği gibi, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı da gerekmez (Çalışkan vd., 2017). Buna göre, H_0 hipotezi "bağımsız değişken X, bağımlı değişken Y'nin nedeni değildir" şeklindedir. Toda-Yamamoto nedenselliğinin VAR modeli ise aşağıdaki şekildedir:

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \gamma_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \eta_i Y_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

Yukarıdaki modelde k optimal gecikme uzunluğunu, d_{\max} ise kullanılan değişkenlerin maksimum entegrasyon seviyelerini göstermektedir. Çalışmada, nedensellik analizi için kullanılan VAR modeli döviz kuruna neden olabilecek değişkenler için aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$\Delta \text{LNKUR}_t = \phi_0 + \sum_{i=1}^2 \phi_{1i} \Delta \text{LNKUR}_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \phi_{2i} \Delta \dot{I}_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \phi_{3i} \Delta \text{LNM2}_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \phi_{4i} \Delta \text{LNREZERV}_{t-i} +$$

$$\sum_{i=1}^2 \phi_{5i} \Delta \text{ENF}_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \phi_{6i} \Delta U_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \phi_{7i} \text{LNKART}_{t-i} + e_t$$

Tablo 6'da gösterildiği üzere, model için optimal gecikme uzunluğu (k), 1 olarak belirlenmiştir. Değişkenler arasında maksimum entegrasyon seviyesi (d_{\max}) ADF Birim Kök testi ile belirlenmiştir (Tablo 3). Buna göre, kart harcamaları dışındaki tüm değişkenler birinci farkı alındığında durağan hale geldiğinden, d_{\max} değeri 1 olarak belirlenmiştir. VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu ile maksimum entegrasyon seviyesinin toplanması ($k+d_{\max}$) ile 2. dereceden VAR modeli elde edilmiş ve bu çerçevede nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Stern (2000) tarafından, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkinin bulunmaması durumunda, nedensellik testinin fark alınmış VAR modeli üzerinden uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Kart harcamaları dışındaki tüm değişkenler birinci farkı alındığında durağan hale geldiğinden bu değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır (bkz: Ibrahim, 2000). Kart harcamaları değişkeni ise düzeyde durağan olduğundan, bu değişken farkı alınmaksızın analize dâhil edilmiştir. Nedensellik analizinin sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Olasılık Değeri (p)	Nedensellik İlişkisi	Nedenselliğin Yönü
LNKUR	\dot{I}	0.002***	İlişki Vardır	$\dot{I} \rightarrow \text{LNKUR}$
LNKUR	ENF	0.743	İlişki Yoktur	-
LNKUR	LNREZERV	0.240	İlişki Yoktur	-
LNKUR	LNM2	0.026**	İlişki Vardır	$\text{LNM2} \rightarrow \text{LNKUR}$
LNKUR	U	0.959	İlişki Yoktur	-
LNKUR	LNKART	0.008***	İlişki Vardır	$\text{LNKART} \rightarrow \text{LNKUR}$
\dot{I}	LNKUR	0.087*	İlişki Vardır	$\text{LNKUR} \rightarrow \dot{I}$
\dot{I}	ENF	0.436	İlişki Yoktur	-
\dot{I}	LNREZERV	0.471	İlişki Yoktur	-

i	LN2	0.246	İlişki Yoktur	-
i	U	0.980	İlişki Yoktur	-
i	LNKART	0.015**	İlişki Vardır	LNKART→i
ENF	LNKUR	0.029**	İlişki Vardır	LNKUR→ENF
ENF	i	0.388	İlişki Yoktur	-
ENF	LNREZERV	0.234	İlişki Yoktur	-
ENF	LN2	0.116	İlişki Yoktur	-
ENF	U	0.511	İlişki Yoktur	-
ENF	LNKART	0.204	İlişki Yoktur	-
LNREZERV	LNKUR	0.038**	İlişki Vardır	LNKUR→LNREZERV
LNREZERV	i	0.071*	İlişki Vardır	i→LNREZERV
LNREZERV	ENF	0.578	İlişki Yoktur	-
LNREZERV	LN2	0.964	İlişki Yoktur	-
LNREZERV	U	0.374	İlişki Yoktur	-
LNREZERV	LNKART	0.784	İlişki Yoktur	-
LN2	LNKUR	0.431	İlişki Yoktur	-
LN2	i	0.030**	İlişki Vardır	i→LN2
LN2	ENF	0.248	İlişki Yoktur	-
LN2	LNREZERV	0.293	İlişki Yoktur	-
LN2	U	0.239	İlişki Yoktur	-
LN2	LNKART	0.144	İlişki Yoktur	-
U	LNKUR	0.635	İlişki Yoktur	-
U	i	0.273	İlişki Yoktur	-
U	ENF	0.557	İlişki Yoktur	-
U	LNREZERV	0.601	İlişki Yoktur	-
U	LN2	0.868	İlişki Yoktur	-
U	LNKART	0.746	İlişki Yoktur	-
LNKART	LNKUR	0.612	İlişki Yoktur	-
LNKART	i	0.468	İlişki Yoktur	-
LNKART	ENF	0.512	İlişki Yoktur	-
LNKART	LNREZERV	0.010***	İlişki Vardır	LNREZERV→LNKART
LNKART	LN2	0.338	İlişki Yoktur	-
LNKART	U	0.163	İlişki Yoktur	-

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

Nedensellik testi sonuçlarına göre; faiz oranı %1, para arzı %5 anlamlılık düzeyinde döviz kurunun nedenidir. Daha önce yapılan çalışmalar faiz oranının kurun önemli bir nedeni olduğunu belirttiğinden (bknz: MacDonald, 1998; Gül vd., 2007; Durgut, 2010; Kia, 2013; Mirchandani, 2013; Khan, 2014), nedensellik sonuçları beklentilerimizle tutarlı olarak bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. M2 para arzının reel döviz kurunun nedeni olması ise literatürde daha önce yapılan çalışmalar ile uyumludur. Nitekim Saeed vd. (2012) ve Kia (2013) para arzının döviz kurunu etkilediğini belirtmiş, Şimşek (2004) de, 1975-2003 dönemi kapsayan verilerle, Türkiye için yaptığı analizde M2 para arzının reel döviz kurunu etkilediğini göstermiştir. Kart harcamalarından reel döviz kuruna doğru, %1 anlamlılık düzeyinde, nedensellik ilişkisi bulunduğu saptanmıştır. Literatürde, kart harcamalarının reel döviz kuruna etkisini doğrudan inceleyen çalışma bulunmamasına karşın, kart harcamalarının kurun nedeni olması beklenen bir sonuçtur. Miktar teorisi çerçevesinde, banka ve kredi kartı harcamalarının para talebinde değişimler yaratarak paranın dolaşım hızını etkilediği belirtilmektedir (bknz: Yılmazkuday ve Yazgan, 2009). Prabheesh ve Rahman (2019) tarafından da belirtildiği üzere paranın dolaşım

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", Fiscoeconomia, 4(3), 747-775.

hızındaki artış, enflasyon seviyesine yükselterek, döviz kurunun yükselmesine neden olur. Ayrıca faiz haddi paritesi yaklaşımı esas alındığında, para talebinin azalarak, yurt içi faiz haddinin düşmesi de döviz kurunun yükselmesine neden olur. Para piyasasındaki değişimlere ek olarak; kart harcamaları, mal piyasasında yerli ve yabancı mal arz ve talebini değiştirerek döviz kuru üzerinde etki yaratabilir.

Diğer yandan, döviz kuru %10 anlamlılık düzeyinde, kart harcamaları ise %5 anlamlılık düzeyinde faiz haddinin nedenidir. Faiz haddinden de döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğunu göstermektedir. Kart harcamalarının, para arzı sabitken, para talebini azaltarak faiz oranlarının düşmesine neden olması iktisat teorisi ile tutarlı ve beklenen bir sonuçtur.

Döviz kuru, %5 anlamlılık düzeyinde enflasyon oranının nedenidir. Türkiye'de özellikle ithal malların fiyatına bağlı olarak ortaya çıkan maliyet enflasyonu düşünüldüğünde, döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunması beklenen bir sonuçtur. Daha önce yapılan ampirik çalışmaların elde ettiği sonuçlar da (bknz: Gül ve Ekinci, 2006b; Selim ve Güven, 2014; Korkmaz ve Bayır, 2015) bu bulgu ile örtüşmektedir.

Döviz rezervlerinin nedeni olan değişkenler incelendiğinde ise, döviz kurunun %5 anlamlılık düzeyinde, faiz oranının %10 anlamlılık düzeyinde döviz rezervlerinin nedeni olduğu saptanmıştır. Merkez Bankası'nın, sahip olduğu döviz rezervleri ile döviz kuru hareketlerini kontrol etmek için piyasaya yaptığı müdahaleler düşünüldüğünde kurun döviz rezervlerinin nedeni olması beklenen bir sonuçtur. Nitekim son yıllarda, Türkiye'de yaşanan kur artışları nedeniyle Merkez Bankası'nın döviz rezervleri üzerinden piyasaya müdahalesi sonucunda rezervler önemli derecede azalmıştır. Ayrıca faiz oranlarındaki artma/azalma sonucunda, yerli mali varlıklarının getirisinin yükselerek/düşerek ülkeye döviz girişinin artması/döviz çıkışının artması sonucunda, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde artış/azalış yaşanması da beklentilerimizle tutarlıdır.

Kart harcamalarına yönelik nedensellik ilişkisi incelendiğinde ise, yalnızca döviz rezervlerinin %1 anlamlılık düzeyinde kart harcamalarının nedeni olduğu görülmektedir. Literatürde, banka ve kredi kartı harcamaları ile döviz rezervleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Döviz rezervlerinin, çalışmaya dâhil edilmeyen diğer makroekonomik değişkenler üzerinde etki yaratarak kart harcamalarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Diğer yandan, kart harcamaları döviz kurunun nedeniyken, döviz kurundan kart harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Nedensellik analizi sonucunda, kart harcamaları ile reel kur arasında tek yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenlerin kısa dönemde birbirlerini etkilediğinin Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile ortaya konulması sebebiyle değişkenler arasındaki ilişki, VAR spesifikasyonu ve tahmini, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi ile daha detaylı olarak incelenmiştir.

4.3.2.2. VAR Modeli

VAR modeli, modele dahil edilen tüm değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımlanan bir zaman serisi öngörü modelidir (Selim ve Ayvaz Güven, 2014). VAR analizini gerçekleştirmek için modeldeki değişkenlerin tümünün durağan değerlerinin kullanılması gerekir (Uğur, 2008). Tarı (2012) tarafından da belirtildiği üzere değişkenler düzeyde durağan olmadıkları gibi eşbütünleşik de olmadıkları zaman fark olarak modelin analiz edilmesi gerekir. Bu nedenle, kart harcamaları dışındaki tüm değişkenlerin birinci farkları, kart harcamaları değişkeninin ise

düzey değeri üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan model için uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlendiğinden, bağımsız değişkenlerin 1 dönem gecikmeleri alınmış ve durağan değerleri üzerinden VAR modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan model aşağıda gösterilmektedir.

$$\Delta \text{LNKUR}_t = \eta_0 + \gamma_1 \Delta \text{LNKUR}_{t-1} + \gamma_2 \Delta i_{t-1} + \gamma_3 \Delta \text{LNLM2}_{t-1} + \gamma_4 \Delta \text{LNREZERV}_{t-1} + \gamma_5 \Delta \text{ENF}_{t-1} + \gamma_6 \Delta U_{t-1} + \gamma_7 \text{LNKART}_{t-1} + u_t$$

Yukarıda gösterilen modelin yalnızca reel kurun bağımlı değişken olduğu model için oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Ancak VAR analizinde, içsel-dışsal ayrımı yapmaksızın, tüm değişkenler içseldir. Bağımsız değişkenlerin de bağımlı değişken olarak oluşturulduğu modele yukarıda yer verilmemiş ancak analiz sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Var Modeli Analizi

Değişkenler	ΔLNKUR (-1)	Δi (-1)	ΔENF (-1)	$\Delta \text{LNREZERV}$ (-1)	ΔLNLM2 (-1)	ΔU (-1)	LNKART (-1)
ΔLNKUR	0.198 (0.170)	0.0175*** (0.006)	0.001 (0.004)	-0.179* (0.097)	- 0.681*** (0.247)	0.001 (0.007)	- 0.045*** (0.015)
Δi	-6.696 (4.504)	-0.145 (0.145)	0.139 (0.094)	2.775 (2.572)	11.098* (6.535)	0.094 (0.178)	1.206*** (0.409)
ΔENF	- 12.059** (5.884)	0.109 (0.189)	0.185 (0.123)	4.398 (3.360)	21.941* (8.537)	0.212 (0.233)	0.175 (0.534)
$\Delta \text{LNREZERV}$	0.184 (0.224)	-0.012 (0.007)	-0.001 (0.005)	-0.428*** (0.128)	-0.513 (0.326)	0.002 (0.009)	0.019 (0.020)
ΔLNLM2	-0.186 (0.131)	-0.008** (0.004)	-0.001 (0.003)	0.157** (0.075)	-0.091 (0.190)	-0.004 (0.005)	0.020* (0.012)
ΔU	1.646 (2.589)	-0.077 (0.083)	0.022 (0.054)	-0.856 (1.479)	0.379 (3.757)	0.603 (0.103)	0.234 (0.235)
LNKART	-0.227 (1.047)	0.033 (0.034)	0.020 (0.022)	1.502** (0.598)	1.334 (1.520)	-0.030 (0.041)	0.674*** (0.095)

Satırlardaki ilk değerler katsayıları, parantez içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir.

***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

VAR analizinin sonucunda elde edilen parametrelerin doğrudan yorumlanması anlamlı olmayacağından, döviz kurundaki değişimlerin kaynağını araştırmak için modele varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi uygulanmıştır.

4.3.2.3. Varyans Ayrıştırması

Varyans Ayrıştırması ile faiz oranı, enflasyon oranı, döviz rezervleri, para arzı ve işsizlik oranı değişkenlerinin, reel döviz kuru ile banka ve kredi kartı harcamalarındaki dalgalanmaları kısa dönemde ne ölçüde açıkladığı belirlenmiştir. VAR analizine benzer şekilde, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi için de değişkenlerin durağan olduğu entegrasyon seviyeleri ve model için belirlenen optimal gecikme uzunluğu üzerinden analiz yapılmıştır.

Tablo 9. ΔLNKUR için Varyans Ayrıştırması

DÖNEM	STD							
	HATA	ΔLNKUR	Δİ	ΔENF	ΔLNREZERV	ΔLNM2	ΔU	LNKART
1	0.028	100.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2	0.035	73.661	13.892	0.045	0.960	6.785	0.257	4.400
3	0.037	71.359	15.360	0.140	1.236	6.629	0.386	4.890
4	0.037	71.046	15.507	0.185	1.455	6.611	0.395	4.801
5	0.037	70.679	15.857	0.189	1.452	6.586	0.407	4.831
6	0.038	70.697	15.832	0.194	1.450	6.596	0.406	4.826
7	0.038	70.665	15.841	0.194	1.456	6.599	0.407	4.838
8	0.038	70.655	15.844	0.194	1.456	6.598	0.408	4.846
9	0.038	70.655	15.843	0.194	1.456	6.598	0.408	4.846
10	0.038	70.654	15.844	0.194	1.456	6.597	0.408	4.846

Tablo 9, reel kur için varyans ayrıştırması sonuçlarını göstermektedir. Reel döviz kurunda bir şok meydana geldiğinde varyanstaki değişimin tümü, ilk dönemde yalnızca kendisinden kaynaklıyken daha sonra bu etki azalmıştır. Faiz oranlarından kaynaklanan bir şokun reel kur üzerindeki etkisi ise özellikle ikinci dönemde artış göstermiştir. Onuncu dönemde, bağımsız değişkenler arasında en fazla açıklayıcı etkiye sahip olan değişkenin faiz oranları olduğu görülmektedir. Buna göre, faiz oranına gelen bir birimlik bir şok reel kurun yaklaşık %16'sını açıklamaktadır. Para arzı ve kart harcamalarına gelen %1'lik bir şok ise, sırasıyla, kurdaki değişimin yaklaşık %7'sini ve %5'ini açıklamaktadır. Kur üzerinde en az açıklayıcı etkiye sahip olan değişkenler, sırasıyla, enflasyon oranları, işsizlik oranları ve döviz rezervleridir.

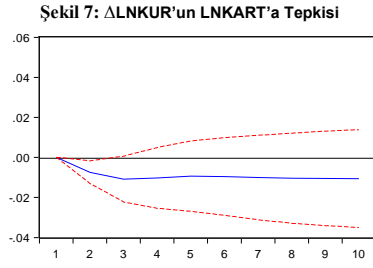
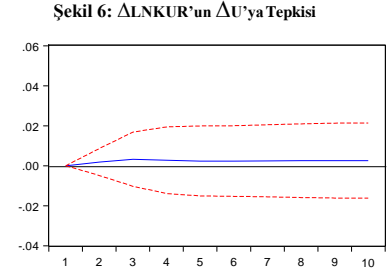
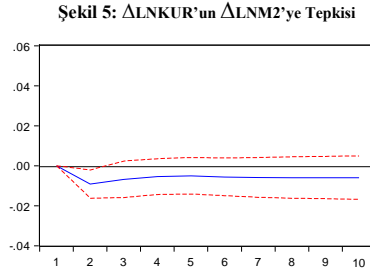
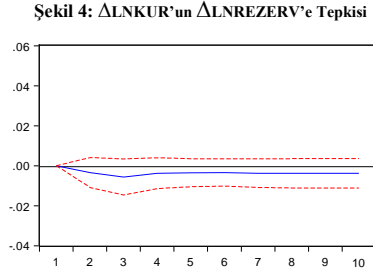
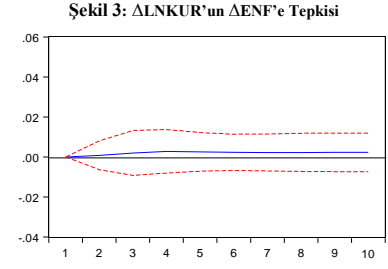
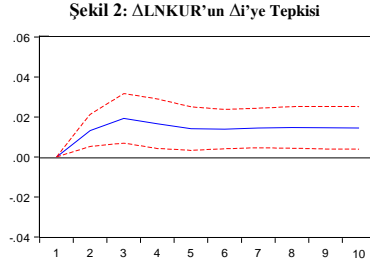
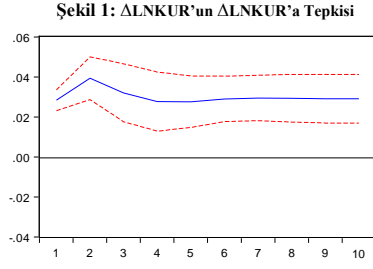
Tablo 10. LNKART için Varyans Ayrıştırması

DÖNEM	STD. HATA	Δ LNKUR	Δ İ	Δ ENF	Δ LNREZERV	Δ LN2	Δ U	LNKART
1	0.163	0.777	0.129	0.218	7.289	2.183	1.326	88.080
2	0.198	0.558	4.241	0.177	6.158	5.212	1.223	82.431
3	0.221	1.164	3.587	0.240	4.964	6.159	1.547	82.339
4	0.234	1.363	3.294	0.240	4.634	6.845	1.763	81.862
5	0.242	1.374	3.097	0.236	4.366	7.069	1.943	81.915
6	0.246	1.356	3.024	0.232	4.248	7.190	2.046	81.903
7	0.248	1.354	2.985	0.231	4.171	7.258	2.112	81.889
8	0.250	1.358	2.963	0.230	4.129	7.305	2.154	81.861
9	0.251	1.361	2.947	0.230	4.103	7.332	2.181	81.845
10	0.252	1.362	2.937	0.229	4.089	7.348	2.198	81.836

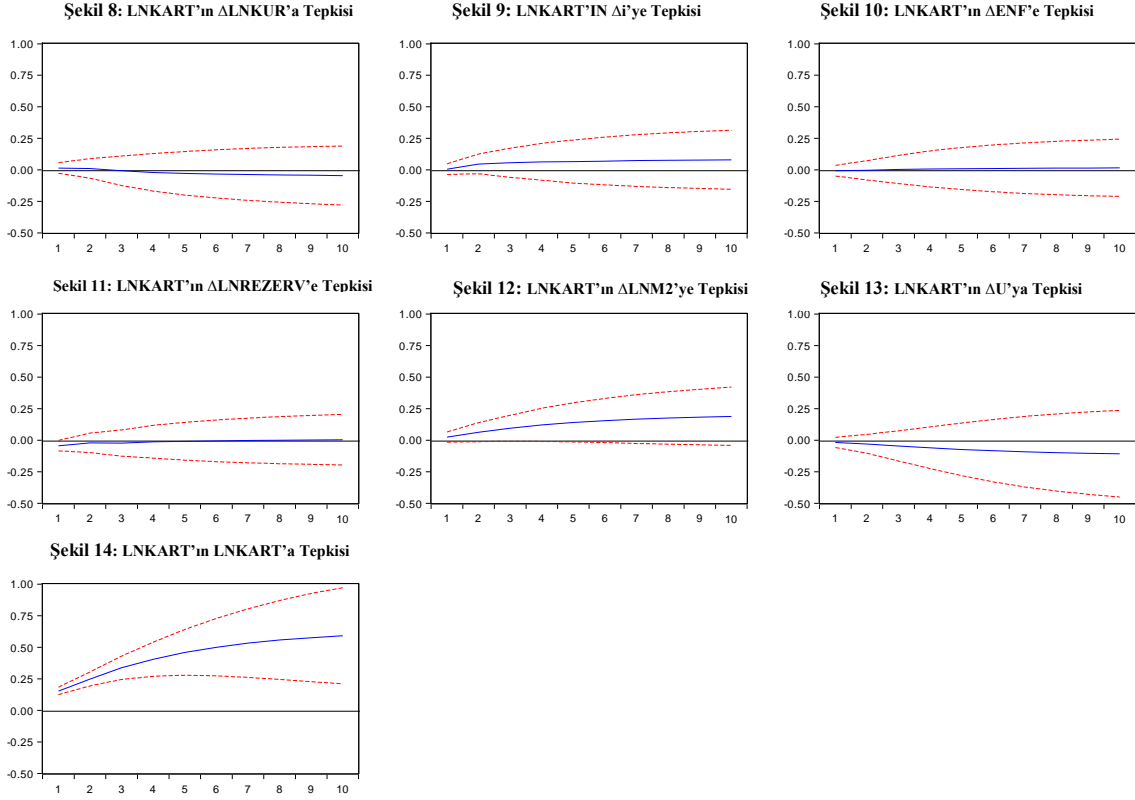
Tablo 10'da, kart harcamaları için varyans ayrıştırması sonuçları gösterilmektedir. Buna göre, birinci dönemde kart harcamalarının, en fazla kendisine gelen şoklardan etkilendiği görülmektedir. Bu dönemde, en fazla açıklayıcı etkiye sahip olan bağımsız değişkenin döviz rezervleri olduğu görülmektedir. Reel kurun etkisinin ise ikinci dönemden itibaren arttığı sonrasında ise, çok az da olsa, azaldığı görülmektedir. Onuncu dönemde, reel kura gelen bir şok kart harcamalarını yaklaşık olarak %1 oranında açıklamaktadır. En fazla açıklayıcı etkiye sahip olan bağımsız değişkenler ise, sırasıyla, M2 para arzı, döviz rezervleri, faiz oranı, işsizlik oranları, döviz kuru ve enflasyon oranıdır. Son dönemde, para arzına gelen bir şokun kart harcamalarını yaklaşık olarak %7 oranında etkilediği görülmektedir.

4.3.2.4. Etki-Tepki Analizi

Faiz oranı, enflasyon oranı, döviz rezervleri, para arzı, işsizlik oranı değişkenlerine gelen 1 standart hatalık şokun reel döviz kuru ile banka ve kredi kartı harcamaları üzerinde kısa dönemde yarattığı etki, etki-tepki analizi kullanılarak, gösterilmiştir.

Bağımsız değişkenlere gelen 1 standart hatalık şokun reel kur üzerindeki etkisi on dönem için Şekil 1-7'de gösterilmiştir. Şekil 1'e göre kur kendisine gelen şoklara pozitif tepki vermektedir. Bu tepkinin en yüksek olduğu zaman aralığı ise ikinci dönemdedir. Şekil 2'de, faiz oranına gelen bir şoka reel kurun tüm dönemlerde pozitif tepki verdiği görülmektedir. Döviz kurunun, açıklayıcı değişkenlere gelen şoklar arasında, en fazla tepki verdiği değişken faiz oranıdır. Şekil 3 ve 6'da döviz kurunun, sırasıyla, enflasyon oranı ve işsizlik oranına gelen şoklara tüm dönemlerde pozitif tepki verdiği görülmektedir. Şekil 4, 5 ve 7'de ise kurun, döviz rezervleri, M2 para arzı ve kart harcamalarına gelen şoklara negatif tepki verdiği gösterilmiştir. Kurun, kart harcamalarındaki şoka tepkisi ise en fazla üçüncü ve dördüncü dönem aralığındadır. Özellikle sekizinci dönemden itibaren kur, kart harcamalarındaki şoka tepki vermemeye başlamıştır.

Şekil 8-14'te, değişkenlere gelen bir şoka kart harcamalarının tepkisi gösterilmiştir. Buna göre, kart harcamalarının faiz oranına, M2 para arzına ve kart harcamalarının kendisine gelen şoklara pozitif tepki verdiği, sırasıyla, Şekil 9, 12 ve 14'ten görülebilmektedir. Kart harcamalarının kendi şoklarına tepkisi tüm değişkenler arasında en fazladır ve onuncu döneme kadar, daha çok, artış göstermektedir. Buna karşın, enflasyon oranlarına ve döviz rezervlerine gelen şoklara tepkisi yok denecek kadar azdır. Reel kura gelen bir şoka ise kart harcamaların yaklaşık dördüncü döneme kadar çok az tepki verdiği ancak bu dönemden itibaren negatif tepki vermeye başladığı Şekil 8'den görülebilmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, yerli ve yabancı literatürde reel döviz kuru üzerine yapılmış çalışmaların bulgularına göre, reel kuru en fazla etkileyen bağımsız değişkenler belirlenmiş ve bu değişkenlere, banka ve kredi kartı harcama tutarı değişkeni eklenerek reel döviz kuru ile aralarındaki ilişki hem kısa hem de uzun dönem için analiz edilmiştir. Söz konusu ilişki uzun dönem için ARDL sınır testi ile araştırılmış, kısa dönemli ilişki için ise Toda-Yamamoto nedensellik testi, VAR spesifikasyonu ve tahmini, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizi kullanılmıştır. Söz konusu analizler uygulanmadan önce değişkenlerin durağanlık seviyeleri analiz edilmiştir. Değişkenler farklı entegrasyon seviyelerinde durağan hale geldikleri için ARDL sınır testi gerçekleştirilerek değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı saptanmıştır. Uzun dönemli ilişki bulunmamasına rağmen değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin varlığı söz konusu olabileceğinden, Toda-Yamamoto analiz yöntemi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda, beklentilerimizle uyumlu olarak, kart harcamalarından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Buna karşın, döviz kurundan kart harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Kart harcamalarının yanı sıra faiz oranları ve M2 para arzının da döviz

kurunun nedeni olduğu analiz sonuçlarında gösterilmiştir. Buna karşın, modelde kullanılan tüm bağımsız değişkenler arasından, sadece döviz rezervleri kart harcamalarının nedenidir. Analiz sonuçlarına göre elde ettiğimiz bu sonuçlar, reel döviz kuru için daha önce yapılan çalışmaların bulguları ile de tutarlıdır. Değişkenlerin kısa dönemde birbirlerini etkilediğinin belirlenmesi ile modele VAR analizi uygulanmış ve kullanılan bağımsız değişkenler arasında reel kuru en fazla faiz oranlarının açıkladığı varyans ayrıştırması sonuçlarından saptanmıştır. Buna göre, onuncu dönemde, faiz oranlarına gelen 1 birimlik şok, döviz kurunu yaklaşık olarak %16 oranında açıklamaktadır. Faiz oranından sonra, M2 para arzı ve kart harcamalarına gelen şoklar, kur üzerinde en fazla açıklayıcı etkiye sahiptir. Bu anlamda kart harcamalarına gelen şokun reel kur üzerindeki etkisinin literatürde daha önce kullanılmış olan birçok bağımsız değişkenden daha fazla açıklayıcı etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Kart harcamalarına gelen %1'lik şok, onuncu dönemde, reel kuru yaklaşık olarak %5 oranında açıklamaktadır. Buna karşın; reel kura gelen %1'lik bir şok, son dönemde, kart harcamalarının yaklaşık olarak %1'ini açıklamaktadır. Etki-tepki analizi gerçekleştirildiğinde; döviz kurunun, kart harcamalarına gelen şoklara tüm dönemlerde negatif tepki verdiği saptanmıştır. Özellikle yabancı banka ve kredi kartı harcamaları ile yurt içinde yapılan alışverişler düşünöldüğünde, kart harcamalarındaki artışın döviz girişini arttırarak döviz kurunu düşürdüğu sonucuna ulaşılır. Diğer yandan; yerli banka ve kredi kartı ile yurt içinde yapılan harcamaların tutarı, yabancı kartlar ile yurt içinde yapılan harcamaların tutarından çok daha fazladır (2019 yılında, yaklaşık 20 kat daha fazladır). Buradan hareketle, BKM tarafından kredi kartı harcamalarının enflasyon üzerinde yarattığı düşürücü etki ile analiz sonucunda elde edilen negatif etki bir arada değerlendirildiğinde, iki önemli sonuç daha elde edilmektedir. Çalışmanın başlangıcında para piyasası aracılığı ile beklenen pozitif etkinin (kart harcamalarının para talebini azaltarak, yerli faiz haddini düşürmesi sonucunda yerli mali varlıklara talebin azalarak, döviz kurunun yükselmesi) saptanamaması, para piyasası aracılığı ile söz konusu olan etkinin düşük ya da geçersiz olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, etki-tepki analizi ile negatif etkinin saptanması kart harcamalarındaki artışın yurt içi mal piyasasında mal arzını, mal talebine göre daha fazla arttırdığını göstermektedir. Bunun sonucunda enflasyon düşerek, yurt içinde üretilen mallar yurt dışında üretilen mallara kıyasla ucuzlar ve yerli paraya talep artarak, döviz kuru düşmektedir.

Ayrıca; çalışmada, reel kura gelen şoklara kart harcamalarının dördüncü döneme kadar çok az tepki verdiği, ancak bu dönemden itibaren daha fazla ve negatif yönde tepki vermeye başladığı görölmüştür. Ancak nedensellik analizi sonucunda döviz kurundan kart harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılamaması nedeniyle elde edilen bu bulgu çok anlamlı görünmemektedir.

Çalışmada, kısa dönemde Türkiye için banka ve kredi kartı harcamalarının reel döviz kuru üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Buna karşın, uzun dönemde kart harcamaları ile reel kur arasında bir ilişki saptanamamıştır. Son dönemlerde, Merkez Bankası'nın faiz oranı, para arzı gibi temel parasal değişkenler üzerinden döviz kuru müdahaleleri gerçekleştirdiği görölmektedir. Bu çalışmada, bu değişkenlerin yanı sıra, kart harcamalarına yönelik uygulanacak politikaların da döviz kuru üzerinde doğrudan bir etki yarattığı gösterilmiştir. Bu çerçevede, politika yapıcılar banka ve kredi kartı harcamalarını etkileyen politika değişikliklerinin döviz kuru üzerinde etki yaratacağını göz ardı etmemelidir. İlaveten sırasıyla, faiz oranı, para arzı, kart harcamaları ve döviz rezervlerinde meydana gelecek olası bir şokun döviz kuru üzerinde ihmal edilemeyecek düzeyde bir etkisi vardır. Bu

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", *Fiscaoconomia*, 4(3), 747-775.

nedenle döviz kuru dalgalanmalarını kontrol etmek için bu değişkenlere gelen şokların yönetimi önemlidir. Döviz kurunun kart harcamalarına gelen şoklara negatif tepki vermesi ise, politika yapıcılarının döviz kurunu düşürmek için kart harcamalarını arttırmaya yönelik politikalar izleyebileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, döviz kurunu yükseltmek için ise kart harcamalarını azaltmaya yönelik politikalar izlenmelidir. Ayrıca kart harcamalarının yurt içi faiz haddi üzerinde doğrudan bir etki yaratması, faiz oranlarının temel ekonomik göstergeler üzerindeki önemli etkisi düşünöldüğünde de, kart harcamalarına yönelik uygulanacak politikaların ekonomi için önemine işaret etmektedir. Kart harcamaları ile döviz kuru arasındaki kısa dönemli ilişkinin ortaya konulmasının bu değişkenlere yönelik gelecekte yapılacak çalışmalara da kaynak sağlayacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Akhand, H., & Milbourne, R. (1986). "Credit Cards and Aggregate Money Demand", *Journal of Macroeconomics*, 8(4): 471-478.
- Aktaş, C. (2012). "Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11): 123-140.
- Alacahan, N. D. (2011). "Enflasyon, Döviz Kuru İlişkisi ve Yansima: Türkiye The Relationship Between Inflation, Exchange Rate And Pass Through: Turkey", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1): 49-56.
- Bal, O. (2012). "Döviz Kuru, Mevduat Faiz Oranı, Enflasyon ve Devlet İç Borçlanma Senetleri İlişkisi (1994–2008)", *Akademik Bakış Dergisi*, 31:1-20.
- Balaylar, N. A. (2011). "Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği". *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Temmuz Ağustos, 137-160.
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM). 2019 Faaliyet Raporu [online]. https://bkm.com.tr/wpcontent/uploads/2015/06/BKM_2019_Faaliyet_Raporu.pdf [Erişim Tarihi 10.09.2020].
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM). 2020 II. Ara Dönem Faaliyet Raporu [online]. https://bkm.com.tr/wpcontent/uploads/2016/01/bkm_2_ara_donem_faaliyet_raporu_2020_web.pdf [Erişim Tarihi 10.09.2020].
- Bankalararası Kart Merkezi (BKM). *Kartlı Ödeme Sistemlerinin Ekonomiye Katkıları* [online]. <https://bkm.com.tr/faydali-bilgiler/kart-bilinci/kartli-odeme-sistemlerinin-ekonomiye-katkilari/> [Erişim Tarihi 10.09.2020].
- Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2003). "Türkiye'de Döviz Kuru, İthalat ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 5(2): 89-104.
- Berument, H. (2002). Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği. Bilkent Üniversitesi Yayınları, 1-15.
- Bilgin, M. H. (2004). Döviz Kuru İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 80-94.
- Branson, W. H. (1981). Macroeconomic determinants of real exchange rates.

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", *Fiscaoeconomia*, 4(3), 747-775.

- Cain, D., Thaxter, A., Thomas, K. & Walker, A.A. (2010), "Exchange Rate Movements and the Stock of Foreign Currency Denominated Government Debt: Some Panel Cointegration Evidence".
- Candelon, B., Kool, C., Raabe, K., & Van Veen, T. (2007). "Long-Run Real Exchange Rate Determinants: Evidence From Eight New EU Member States, 1993-2003", *Journal of Comparative Economics*, 35(1): 87-107.
- Cengiz, Ç. (2018). "Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Teorik Yaklaşımlar", *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(4):1-17.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2017). "Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33:45-56.
- Daly, S.M. And Sami, M. (2009), "Determinants of Exchange Rate Practices in the MENA Countries: Some Further Empirical Results", *William Davidson Institute Working Paper*, W.P. Number 952.
- Dash, P. (2004). "The Relationship between Interest Rate and Exchange Rate in India", Sixth Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy, March 25-27, Mumbai.
- Devereux, M. B. (1997). "Real Exchange Rates and Macroeconomics: Evidence and Theory", *Canadian Journal of Economics*, 773-808.
- Dornbusch, R. (1976). "Expectations and Exchange Rate Dynamics", *Journal of Political Economy*, 84(6): 1161-1176.
- Durgut, D. (2010). "Faiz Oranını Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz". Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Edwards, S. (1988). "Real and Monetary Determinants of Real Exchange Rate Behavior: Theory and Evidence From Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 29(3): 311-341.
- Eichengreen, B. (2007). "The Real Exchange Rate and Economic Growth", *Social and Economic Studies*, 7-20.
- Ekinci, E. B. M., Alhan, A., & Ergör, Z. B. (2016). "Parametrik Olmayan Regresyon Analizi: Faiz oranı, Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Örneği", *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 2(9): 28-37.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica: Jurnal of the Econometric Society*, 55(2): 251-276.
- Geanakoplos, J., & Dubey, P. (2010). "Credit Cards and Inflation", *Games and Economic Behaviour*, 70(2): 325-353.
- Ghura, D., & Grennes, T. J. (1993). "The Real Exchange Rate and Macroeconomic Performance In Sub-Saharan Africa", *Journal of development economics*, 42(1): 155-174.

- Göv, A., & Salihoğlu, E. (2020). "Türkiye'de Ekonomik Göstergeler ve Para Arzının Bireysel Kredi Kartı Kullanımına Etkileri", *The Journal of International Scientific Researches*, 5(1): 50-63.
- Gül, E., & Ekinci, A. (2006b). "Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2003", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 91-106.
- Gül, E., Ekinci, A., & Özer, M. (2007). "Türkiye'de Faiz Oranları Ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2006", *İktisat İşletme ve Finans*, 22(251): 21-31.
- Gümüş, İ. (2002). "Effects of the Interest Rate Defense on Exchange Rates During the 1994 Crisis in Turkey", *TCMB Working Paper*, No: 14.
- Güneş, Ő. (2013). "Türkiye'de Kur Rejimi Uygulaması ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Bir Analiz", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2): 65-77.
- Güneş, S., Gürel, S. P., & Cambazoğlu, B. (2013). "Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal Var Analizi: Türkiye Örneği", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20): 1-17.
- Güven, E. T. A., & Uysal, D. (2013). "Türkiye'de Döviz Kurlarındaki Değişme İle Enflasyon Arasındaki İlişki (1983-2012)", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (Akad)*, 5(9): 141-156.
- Hepsağ, A., (2009). "Türkiye'de Enflasyon ile İşsizlik Arasındaki İliőinin Analizi: Sınır Testi Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İÜ Mecmuası*, 59(1): 169-190.
- Ibrahim, M. H. (2000). "Cointegration and Granger Causality Tests of Stock Price and Exchange Rate Interactions in Malaysia", *ASEAN Economic Bulletin*, 17(1): 36-47.
- Ibrahim, M. H. (2006). "Financial Integration and International Portfolio Diversification: US, Japan and ASEAN Equity Markets", *Journal of Asia-Pacific Business*, 7(1): 5-23.
- Kabaklarlı, E. (2015). "Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımının Para Politikasındaki Rolü ve Etkileri", *Sosyoekonomi*, 23(26): 119-138.
- Kaplan, F., & Yapraklı, S. (2014). "Ekonomik Kırılganlık Endeksi Göstergelerinin Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri: Kırılgan 12 Ülke Üzerine Panel Veri Analizi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3): 111-121.
- Karaca, O. (2005). "Türkiye'de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltirmi? (No. 2005/14). Discussion Paper.
- Kartal, M., Depren, S. K., & Depren, Ö. (2018). "Türkiye'de Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik Göstergelerin Belirlenmesi: MARS Yöntemi İle Bir İnceleme", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1): 209-229.
- Khan, Raja Sher Ali. (2014). "Analysis If The Factors Affecting Exchange Rate Variability in Pakistan", *IOSR Journal of Business and Management*, 16(6): 115-121.
- Kia, A. (2013). "Determinants of The Real Exchange Rate in a Small Open Economy: Evidence From Canada", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 23: 163-178. doi:10.1016/j.intfin.2012.09.001.

- Korkmaz, S., & Bayır, M. (2015). "Döviz Kuru Dalgalanmalarının Yurtiçi Fiyatlara Etkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4): 69-85.
- MacDonald, R. (1998). "What Determines Real Exchange Rates?: The Long and the Short of It", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 8(2): 117-153. doi:10.1016/S1042-4431(98)00028-6.
- Mankiw, N. Gregory. (2017). *Makroekonomi*. Efil Yayınevi.
- Mazibaş, M., & Tuna, Y. (2017). "Understanding the Recent Growth in Consumer Loans and Credit Cards in Emerging Markets: Evidence from Turkey", *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(10): 2333-2346.
- Mirchandani, A. (2013). "Analysis of Macroeconomic Determinants of Exchange Rate Volatility in India", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1): 172, 172-179.
- Newbold, P., & Granger, C. W. (1974). "Experience With Forecasting Univariate Time Series and The Combination of Forecasts" *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General)*, 137(2): 131-146.
- Özatay, F. (2013). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*. Efil Yayınevi.
- Öztürk, N. ve Bayraktar, Y. (2010). "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 157- 191.
- Öztürk, N., & Durgut, D. (2011). "Faiz Oranlarının Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz", *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1):1-28.
- Parveen, S., Khan, A.Q., & Ismail, M. (2012). "Analysis of The Factors Affecting Exchange Rate Variability in Pakistan", *Academic Research International*, 2(3): 670-674.
- Prabheesh, K. P., & Rahman, R. E. (2019). "Monetary Policy Transmission and Credit Cards: Evidence from Indonesia", *Buletin Ekonomi Moneter dan Perbankan*, 22(2): 137-162.
- Saeed, A., Awan, R. U., Sial, M. H., Sher, F. (2012). "An Econometric Analysis of Determinants of Exchange Rate in Pakistan". *International Journal of Business and Social Science*, 3(6): 184-196.
- Selim, S., & Güven, E. T. A. (2014). "Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1): 127-145.
- Sema, A. Y. (2012). "Türkiye'de işsizliğin nedenleri: İstihdam politikaları üzerine bir Değerlendirme", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2): 321-341.
- Stern, D. I. (2000). "A Multivariate Cointegration Analysis of the Role of Energy in the US Macroeconomy", *Energy Economics*, 22(2): 267-283.
- Şimşek, M. (2004). "Türkiye'de Reel Döviz Kurunu Belirleyen Uzun Dönemli Etkenler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2):1-24.
- Şit, M. & Karadağ, H. (2019). "Döviz Kurunu Belirleyen Ekonomik Faktörler: Türkiye Ekonomisi İçin Ardl Sınır Testi Uygulaması", *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23): 151-168.

Tatoğlu, T. & Aksoy, E. (2020), "Türkiye'de Banka ve Kredi Kartı Harcamalarının Reel Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi", *Fiscoeconomia*, 4(3), 747-775.

- Sönmezler, G., Gündüz, İ. O., & Torun, M. (2019). "Türkiye'de Kredi Kartı Harcamaları ile Tüketici Güven Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 28(1).
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, *Kocaeli*.
- Taşkın, F. (1995). "Döviz Kuru Belirlenmesinde 'Parasalrı'Yaklaşım Modeli: Türkiye'deki Döviz Kurları Üzerine Bir Uygulama", *Ekonomik Yaklaşım*, 6(18-19): 67-87.
- Terzi, H., & Zengin, H. (1996). "Türkiye'de Kur ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *MÜ İstatistik ve Ekonometrik Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1): 3-15.
- Torun, M., & Karanfil, M. (2016). "1980-2013 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişki", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27): 473-490.
- Uğur, A. (2008). "Import and Economic Growth in Turkey: Evidence From Multivariate VAR Analysis", *Journal of economics and Business*, 11(1-2): 54-75.
- Uzgören, N., Ceylan, G., & Uzgören, E. (2007). "Türkiye'de Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Model Çalışması", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(7): 247-256.
- Yılmazkuday, H. (2011). "Monetary Policy and Credit Cards: Evidence From A Small Open Economy", *Economic Modelling*, 28: 201-210.
- Yılmazkuday, H., & Yazgan, M. E. (2009). "Effects of Credit and Debit Cards on the Currency Demand", *Applied Economics*, 41(17): 2115-2123.
- Yüksel, S., Zengin, S., & Kartal, M. T. (2016). "Identifying the Macroeconomic Factors Influencing Credit Card Usage in Turkey by Using MARS Method", *China-USA Business Review*, 15(12): 611-615.